

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1974, LETNIK XI, UDK 3

7-8

IZ VSEBINE

Iztok Winkler: Kongresi ZK in visoko šolstvo

Marko Kerševan: Razredi in sloji

Lojze Sočan: Gospodarska gibanja in zunanjetrgovinski
intervencionizem Jugoslavije

Tone Brejc: Rehabilitacija prizadetih oseb v svetu in pri nas

Adolf Bibič: Nekaj misli k idejnosti pouka tujih jezikov

Emil Milan Pintar: Rast v zaostajanje

Lado Pohar: Slovenski radio in televizija v ustavni razpravi

Ivan Ribnikar: Emisija denarja in prerazdelitev dohodka

Zdenko Roter: Odnos med državo in katoliško cerkvijo v SFRJ

Anton Babler: Vojaški vidiki neuvrščenosti

Umberto Ceroni: Gramscijeva politična misel

TEORIJA IN PRAKSA

1974

7-8

revija za družbena vprašanja, let. 11, št. 7-8, str. 681-864, Ljubljana, julij-avgust 1974

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob finančni podpori Kulturne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Vladimir Bračič, Zvone Dragan, Nace Golob, Silva Jereb, Polde Kejžar, Andrej Kirn, Peter Klinar, Martin Košir, Stane Kranjc, Marjan Lah, Albin Mahkovec, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Emil Rojc, Janko Rupnik, Nada Šfiligoj, Majda Strobl, Vanek Siftar, Ivo Tavčar, Niko Toš, Peter Toš, Lojze Vezočnik, France Vreg, Boris Ziherl

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Stane Kranjc

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Savin Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Boris Majer, Boštjan Markič, Tomo Martelanc, Mojca Murko-Drčar, Oto Norčič, Ciril Ribičič, Vlado Vodopivec

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Rastko Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Za posameznike: letna 50 din, polletna 25 din; za organizacije: letna 80 din; za študente: letna 40 din; za tujino: letna 120 din, posamezen izvod 12 din; v prosti prodaji je cena enojne številke 6 din, dvojne 10 din

TEKOČI RAČUN:

50102-603-48090 Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Ljubljana — za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50100-620-00133-32040-10-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo.

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:

IZTOK WINKLER: Kongresi ZK in visoko
koltstvo 683

CLANKI, RAZPRAVE:

MARKO KERSEVAN: Razredi in sloji 689

LOJZE SOČAN: Gospodarska gibanja in zu-
nanjetrgovinski intervencionizem Jugoslavije
712

TOŠE BREJČIČ: Rehabilitacija prizadetih oseb
v svetu in pri nas 721

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

ADOLF BIBIČ: Nekaj misli k idejnosti po-
uka tujih jezikov 737

BORIS DOLNIČAR: Med politiko in javnim
obveščanjem 741

EMA PEVC: Družbeno izobraževanje v »Savie
744

MOJCA D. MURKO: Vplivnost »zadeve Wa-
tergate« na ameriško družbo 748

JOŽE PLESNAR: Veliko grmenja, malo dežja
751

ZNANOST IN DRUŽBA:

EMIL MILAN PINTAR: Rast v zaostajanje
756

DRUŽBENO KOMUNICIRANJE:

LADO POHAR: Slovenski radio in televizija
v ustavni razpravi 770

SODOBNI MONETARNI PROBLEMI:

IVAN RIBNIKAR: Emisija denarja in pre-
razdelitev dohodka 782

DRUŽBA IN RELIGIJA:

ZDENKO ROTER: Odnosi med državo in ka-
toliško cerkvi v SFRJ 793

MEDNARODNI ODNOSI:

ANTON BEBLER: Vojaški vidiki neuvrščeno-
sti 808

SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:

UMBERTO CERRONI: Gramscijeva politična
misl 822

PRIKAZI, RECENZIJE:

EDVARD KARDELJ: Problemi naše socia-
listične graditve VIII (A. Igličar) 829

DUŠAN BILANDŽIČ: Ideje in praksa druž-
benega razvoja (B. Markič) 832

ZDENKO ROTER: Cerkev in sodobni svet
(A. Ule) 836

BREDA PAVLIČ: O mednarodnem seminarju
»Družbeni vplivi množičnega obveščanja« 838

IZ DOMAČIH REVIJ 842

LISTAMO PO TUJIH REVIJAH 846

MED NOVIMI KNJIGAMI 854

BIBLIOGRAFIJA KNJIG N ČLANKOV 856

AVTORSKI SINOPSIS 863

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 11,
št. 7—8, str. 681—864, Ljubljana,
julij—avgust 1974

INTRODUCTION:

IZTOK WINKLER: Congresses of the LC and High Education 683

ARTICLES, STUDIES:

MARKO KERSEVAN: Classes and Strata 689
 LOJZE SOČAN: Economic Fluctuations and Yugoslav Foreign Trade Interventionism 712
 TONE BREJČ: The Problem of Rehabilitation of Affected Persons in the World and in Our Country 721

VIEWS, COMMENTS:

ADOLF BIBIČ: Some Thoughts Regarding the Value Orientation of Foreign Language Teaching 737
 BORIS DOLNIČAR: Between Politics and Public Information 741
 EMA PEVC: Social Education in »Sava« 744
 MOJCA D. MURKO: The Influence »Water-gate Affair« Exerts on American Society 748
 JOŽE PLESNAR: Much Ado about Nothing 751

SCIENCE AND SOCIETY:

EMIL MILAN PINTAR: Growth into Backwardness 756

SOCIAL COMMUNICATION:

LADO POHAR: Slovene Radio and Television in Constitutional Debate 770

CONTEMPORARY MONETARY PROBLEMS

IVAN RIBNIKAR: Emitting Money and Redistribution of Income 782

SOCIETY AND RELIGION:

ZDENKO ROTER: Relations between the State and the Catholic Church in Yugoslavia 793

INTERNATIONAL RELATIONS:

ANTON BEBLER: Military Aspects of Non-alignment 808

SOCIALISTS THOUGHT ROUND THE WORLD:

UMBERTO CERRONI: Gramsci's Political Thought 822

REVIEWS, NOTES:

EDVARD KARDELJ: Problems Concerning Our Socialist Construction VIII (A. Igličar) 829
 DUŠAN BILANDŽIČ: Ideas and the Practice of Social Development (B. Markič) 832
 ZDENKO ROTER: The Church and the Contemporary World (A. Ule) 836
 BREDA PAVLIČ: On the International Seminar »Social Influences of Mass Media« 838

FROM DOMESTIC REVIEWS 842

FROM FOREIGN REVIEWS 846

A SURVEY OF NEW BOOKS 854

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES 856

Authors' Synopses 863

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

ИЗТОК ВИНКЛАЕР: Съезды СК и высшие учебные заведения 683

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

МАРКО КЕРШЕВАН: Классы и прослойки 689
 ЛОИЗЕ СОЧАН: Экономические движения и интервенционизм Югославии в области внешней торговли 712
 ТОНЕ БРЕЙЦ: Реабилитация инвалидов в мире и в нашей стране 721

ВЗГЛЯДЫ, ГЛОССЫ, КОММЕНТАРИИ:

АДОЛЬФ БИБИЧ: По поводу идейной направленности преподавания иностранных языков 737
 БОРИС ДОЛНИЧАР: Между политикой и общественными коммуникациями 741
 ЭМА ПЕВЦ: Общественное образование в »Саве« 744
 МОЙЦА Д. МУРКО: Влияние »аферы Уотергейт« на американское общество 748
 ИОЖЕ ПЛЕШНАР: Сотряслась гора — родилась муть 751

НАУКА И ОБЩЕСТВО:

ЭМИЛЬ МИЛАН ПИНТАР: Рост в направлении отставания 756

ОБЩЕСТВЕННЫЕ КОММУНИКАЦИИ:

ЛАДО ПОХАР: Словенские радио и телевидение в дискуссии о Конституции 770

СОВРЕМЕННЫЕ МОНЕТНЫЕ ПРОБЛЕМЫ

ИВАН РИБНИКАР: Эмиссия денег и перераспределение дохода 782

ОБЩЕСТВО И РЕЛИГИЯ:

ЗДЕНКО ПОТЕР: Отношения между государством и католической церковью в СФРЮ 793

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

АНТОН БЕБЛАЕР: Военные аспекты неприсоединенности 808

СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ:

УМБЕРТО ЧЕРРОНИ: Политические идеи Грамши 822

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

ЭДВАРД КАРДЕЛЬ: Проблемы нашего социалистического строительства VIII (А. Игличар) 829
 ДУШАН БИЛАНДЖИЧ: Идеи и практика общественного развития (Б. Маркич) 832
 ЗДЕНКО РОТЕР: Церковь и современный мир (А. Уле) 836
 БРЕДА ПАВЛИЧ: О международном семинаре »Общественные влияния массовых коммуникаций« 838

По страницам отечественных журналов 842

Перелистываем иностранные журналы 846

Среди новых книг 854

БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАЛЕЙ 856

Авторские синопсисы 863

Kongresi ZK in visoko šolstvo

I

V zgodovini naše partije imajo kongresi izjemen pomen. Kongresi so vedno odražali interese delavskega razreda, hotenja delovnih ljudi in na njih sprejeti dokumenti so vedno postali tista življenjska sila, ki je odločujoče vplivala na družbena dogajanja in družbeni razvoj.

Obdobje med IX. in X. kongresom je nedvomno bilo zelo zapleteno in težavno; mnoge uspehe so spremljale tudi težave, ki so pogosto pomembno vplivale na razpoloženje delovnih ljudi, povzročale pa so tudi resne zaplete in konflikte v družbi.

Ustavna dopolnila, priprave nove ustave SFRJ in ustav socialističnih republik ter sočasna vsebinsko bogata in intenzivna idejno-politična dejavnost organiziranih socialističnih subjektivnih sil z Zvezo komunistov na čelu, predvsem po 21. seji predsedstva ZKJ in po pismu tov. Tita, pa so v veliki meri pospešile in poglobile procese samoupravne socialistične preobrazbe naše družbe ter okrepile vlogo in vpliv delavskega razreda in delovnih ljudi na odločanje o sredstvih, pogojih in rezultatih svojega dela.

Tako smo se v razmeroma kratkem času iztrgali iz vseh kriz in porazili nasprotnike, kar priča o revolucionarni sposobnosti ZK, o moči našega samoupravnega sistema, o trdnosti in enotnosti našega delavskega razreda ter o usodni povezanosti enakopravnih narodov in narodnosti Jugoslavije. Iz tega boja je izšla ZK idejno-politično še bolj enotna, akcijsko in organizacijsko še sposobnejša, s trdno razredno usmeritvijo. Pri najširših delovnih množicah se je utrdilo prepričanje in spoznanje, da je ZK njihova organizacija, da izraža njihove interese. Zaradi tega postaja za delavca privlačna in se zato vse bolj krepi večinska vloga delavcev v ZKJ.

Temeljite organizacijske in idejno-politične priprave na kongres in intenzivna predkongresna dejavnost jugoslovanskih komunistov so bistveno prispevale k uspehu samega kongresa. V predkongresnih razpravah so razčiščena številna odprta vprašanja in dileme ali pa so bile vsaj nakazane poti za reševanje. Same razprave o kongresnem gradivu so namreč

bile izhodišče in spodbuda za reševanje problemov v konkretnih okoljih, kjer komunisti živijo in delajo. Pomembno je bilo tudi, da so bili v predkongresno dejavnost, v same razprave o kongresnih dokumentih, množično vključeni delovni ljudje širom po Jugoslaviji, da se je tudi s predkongresno dejavnostjo povečeval ugled ZK, utrjevalo in povečevalo zaupanje ter podpora delavskega razreda in delovnih ljudi prizadevanjem ZK, da se je v predkongresnem obdobju utrdila revolucionarna vodilna idejno-politična vloga ZK v graditvi samoupravne socialistične družbe. Hkrati pa sta se jasno manifestirali privrženost najširših množic idejam samoupravnega socializma in pripravljenost, da se angažirajo v tem boju.

Tako je bil X. kongres samo logičen in edino možni zaključek enega obdobja v revolucionarni graditvi samoupravne socialistične družbe v Jugoslaviji in hkrati začetek nove etape revolucionarne preobrazbe.

Enotnost, ki je prišla do izraza na X. kongresu, pa pomeni tudi kvalitativno sintezo sklepov republiških kongresov, resolucije in sklepi X. kongresa so zaokrožili celotno »kongresno obdobje« in pomenijo resnično tisto, kar so komunisti enotno, od osnovnih organizacij do kongresov v vseh republikah, zahtevali in za kar so se zavzemali. Deseti kongres je potrdil in utrdil enotnost delavskega razreda in ZK ter tudi poglobil bratstvo in enotnost ter enakopravnost jugoslovanskih narodov.

ZK je torej našla moči, da iz boja za dosego lastnih ciljev in v prizadevanjih za odpravljanje težav ni izšla le enotna in močna, temveč tudi z jasnim programom za v prihodnje. Pri tem je pomembno, da smo v kongresnih dokumentih jasno opredelili naš pogled na vsa vprašanja družbenega in gospodarskega razvoja, opisali metode, pota in načine za dosego ciljev bolj podrobno, čeprav ne toliko, da bi bila to zbirka receptov, pač pa tako nedvoumno, kot je zapisal neki kongresni poročevalec: »da je na dlani, katera vrata je treba odpreti na stežaj, katera pa zaloputniti«.

II

Resolucije VII.kongresa ZKS in X. kongresa ZKJ so jasneje in konkretnije kot kdaj doslej opredelile tudi smer nadaljnjega delovanja ter trenutne in dolgoročne naloge komunistov na področju visokega šolstva in raziskovalne dejavnosti.

Kongresni dokumenti so jasno postavili izhodišče, da mora biti socialistična samoupravna preobrazba visokega šolstva in znanosti resnično sestavni del celotne preobrazbe naše družbe. To pomeni, da se bomo morali zavzemati za hitrejše samoupravno povezovanje oziroma združevanje visokega šolstva z drugimi dejavnostmi v enoten sistem samoupravnega združenega dela. Visoko šolstvo in znanost morata čedalje bolj postajati integralni del združenega dela ter se morata razvijati v skladu s programi gospodarskega in širšega družbenega razvoja oziroma na podlagi interesa združenega dela, kajti, kot smo tudi ugotovili na kon-

gresu, bistvo novih družbenoekonomskih odnosov se mora izražati v tem, da se delovni prispevek vseh dejavnikov v procesu družbene reprodukcije, torej tudi visokošolskega in raziskovalnega dela, mora vrednotiti v TOZD v materialni proizvodnji, in sicer prek ustvarjenega dohodka kot skupnega rezultata prizadevanj vseh delovnih ljudi, ki so neposredno ali posredno sodelovali v njegovem ustvarjanju. To med drugim tudi zahteva, da delujemo za hitrejše spreminjanje proračunskih in drugih podobnih oblik financiranja visokega šolstva in znanosti ter da pridobivajo oziroma ustvarjajo delovni ljudje na področju visokega šolstva in znanosti svoj dohodek na podlagi svobodne menjave dela z drugimi delovnimi ljudmi. To zagotavlja tudi postopno spreminjanje odnosa drugih področij združenega dela do izobraževanja in raziskovalnega dela, raziskovalce, učitelje in študente pa zavezuje, da so za družbena sredstva, vložena v to področje, pred združenim delom v celoti odgovorni.

Pri tem bo visokošolska oziroma raziskovalna temeljna organizacija združenega dela osnova samoupravnega povezovanja dela v okviru izobraževalne in raziskovalne dejavnosti v širše integracijske enote ter osnova za močnejše integracijske procese med raziskovalno in izobraževalno dejavnostjo. Samo tako bo tudi temelj za svobodno menjavo dela z drugimi področji združenega dela.

Zato se bomo morali zavzeti, da se temeljne organizacije združenega dela ustanovijo povsod tam, kjer so kadrovske in materialno sposobne zagotoviti ustrezno znanstveno, strokovno in pedagoško raven, realizirati dohodek in izvajati samostojno pedagoško in raziskovalno delo oziroma program, ali kot pravi resolucija X. kongresa, da pomeni temeljna organizacija združenega dela funkcionalno celoto, ki je sposobna za uresničevanje celovitega vzgojno-izobraževalnega programa, ki ga je mogoče vrednotiti in je lahko podlaga za ustvarjanje dohodka in ki zagotavlja samoupravljanje za vse kategorije delavcev in za študente, ter da bo omogočala sodelovanje delegatov delovnih organizacij oziroma vseh, ki so zainteresirani za delo konkretne temeljne organizacije.

Ob tem pa je treba intenzivirati naša prizadevanja pri uveljavljanju aktivne ustvarjalne in enakopravne vloge študentov v izobraževalnem in samoupravnem procesu oziroma pri uveljavljanju takega družbenoekonomskega in samoupravnega položaja študentov, ki bo odvisen predvsem od študijskih uspehov in rezultatov in ki bo zagotavljal tudi vsestranski ustvarjalni razvoj osebnosti.

V kongresnih dokumentih smo se zavzeli tudi za preobrazbo celotnega vzgojno-izobraževalnega sistema. Revolucionarno vsebino te preobrazbe sestavljajo v visokem šolstvu zlasti naslednja tesno povezana načela in naloge:

— visoko šolstvo mora postati integralni del usmerjenega izobraževanja;

— celotna visokošolska dejavnost mora biti usmerjena k izobraževanju za delo in ob delu, za socialistično samoupravljanje in na podlagi

samoupravljanja v samem visokem šolstvu. Raziskovalno delo, študij in samoupravljanje morajo postati nezamenljivi elementi v sistemu visokošolskega izobraževanja, zato morajo biti tesno povezani z ustvarjalnostjo, s proizvodnim in drugim družbeno koristnim delom in s samoupravno prakso delavskega razreda;

— ustvariti je treba take študijske pogoje, odnose in način dela, da bodo študentje pridobivali znanje ter razvijali svoje ustvarjalne sposobnosti ter delovali kot delovni ljudje samoupravne socialistične družbe predvsem z aktivnim študijem in s svojo lastno družbeno in politično dejavnostjo;

— izpopolnjevati moramo vsebino, metode, sredstva in organizacijo visokega šolstva ter odpravljati prenatrpanost učnih programov in učbenikov. Odločno se moramo spopasti z nasprotniki socialistično angažiranega vzgojno-izobraževalnega procesa, ki si prizadevajo z različnimi sredstvi ohraniti pozitivizem in z njim idejni nevtralizem šolskega sistema;

— v visokem šolstvu moramo hitreje razvijati znanstvenoraziskovalno delo kot temelj in setavni del moderno koncipiranega in enotnega raziskovalno-študijskega procesa;

— zagotoviti moramo večjo učinkovitost študija in razvijati soodgovornost učiteljev in študentov za študijski uspeh;

— razširiti, poglobiti in vsebinsko je treba popestriti medrepubliško sodelovanje na področju znanstvenoraziskovalnega dela in visokega šolstva;

— razvijati moramo stalno izobraževanje;

— uveljaviti moramo kroženje pedagoških in raziskovalnih kadrov;

— razvijati moramo prioriteta področja raziskovanj.

Marksizem mora postati temelj celotnega vzgojno-izobraževalnega sistema. Pri tem nam gre za celovito pojmovanje marksizma kot filozofije, znanstvene teorije, ideologije in prakse revolucionarnega gibanja delavskega razreda. Le tako pojmovani marksizem je podlaga procesa vzgoje in izobraževanja, ki oblikuje svobodno in vsestransko razvito socialistično osebnost in je nepogrešljiv dejavnik razvoja samoupravnih socialističnih družbenih odnosov in proizvodjalnih sil družbe.

Načelo dejavnosti ZK je tudi svoboda znanstvene ustvarjalnosti, ki omogoča pogumno razkrivanje in razreševanje konkretnih teoretičnih in praktičnih vprašanj, ki zahteva vpetost marksistične znanosti ter vzgoje in izobraževanja v boj delavskega razreda in ki pomeni odpor proti vsakršnemu izkoriščanju ustvarjalne svobode za protisocialistične cilje.

Vse to odpira komunistom v visokem šolstvu vrsto konkretnih delovnih nalog pri razvijanju revolucionarne marksistične teorije in prakse. Nekatero med njimi so tako pomembne, da so dobile tudi svoje mesto v sprejetih kongresnih dokumentih.

— komunisti se moramo spustiti v odprt spopad s protisocialističnimi in s tem tudi protimarksističnimi silami na področju vzgoje in izobraževanja. Potrebna je konkretna marksistična znanstvena kritika marksizmu tujih teoretičnih tokov;

— *komunisti se moramo boriti proti vsakršnim monopolom na področju vzgoje in izobraževanja, znanosti in znanstvenega informiranja, ki onemogočajo kritičnost in svobodo znanstvene ustvarjalnosti;*

— *v proces vzgoje in izobraževanja mora biti marksizem vpet tako, da bo celovit sistem dejavnikov na tem področju vodil do oblikovanja marksistične idejne orientacije, da se bosta razvijala smisel in usposobljenost za samoupravne socialistične odnose, da se bo razvijala ustvarjalnost ter da bo proces vzgoje in izobraževanja pomenil tudi afirmacijo načel socialističnega humanizma, internacionalizma in jugoslovanskega samoupravnega socialističnega patriotizma;*

— *celota dejavnikov vzgoje in izobraževanja v najširšem smislu mora skrbeti, da ljudje spoznajo klasike marksizma, da se seznanijo s sodobnim razvojem marksistične znanstvene teorije, s teorijo in prakso samoupravnega socializma, da sprejmejo marksizem kot pogled na svet in da so s tem usmerjeni v revolucionarno prakso;*

— *komunisti v visokem šolstvu so dolžni nepretrgano analizirati marksistično zasnovanost vseh študijskih programov. V ta namen je treba organizirati posebne oblike (posvetovanja, problemske konference) in se povezovati tudi z zunanji dejavniki, njihov namen pa naj bo pokazati, kaj ti programi že vsebujejo in kaj je še treba vnesti vanje. Pri tem se komunisti ne smemo zadovoljiti le z marksistično metodologijo ali le formalno uporabo dialektičnih načel pri posameznih predmetih, ampak se je treba zavzemati za celovito uporabo marksističnih izhodišč v stroki, zajeti v programih etični aspekt znanosti in povezavo posameznih znanosti s temeljnimi družbenimi cilji.*

Pri tem bo ZK pripisovala poseben pomen strokovnim in moralno-političnim kvalitetam kadrov, ki delujejo v vzgojno-izobraževalni dejavnosti. V kadrovski politiki bomo morali čimprej preseči pojave stihijnosti, monopolizacije in privatizacije. Izbira predavateljev mora postati zadeva splošnega družbenega interesa, zato je treba določiti in dosledno izvajati družbene kriterije za izbiro predavateljev, s čimer bomo vplivali na izboljšanje obstoječe kadrovske strukture. V tem okviru moramo za vsakega kandidata presoјati:

— *njegov prispevek k uresničevanju ustavnih načel in k razvoju samoupravnih odnosov,*

— *prispevek k boju proti različnim ideologijam, ki so v nasprotju z ZKJ, njenim razrednim bistvom in socialistično samoupravno družbo,*

— *prispevek k razvijanju bratstva, enotnosti ter enakopravnosti narodov in narodnosti Jugoslavije,*

— *osebne moralne, delovne in strokovne kvalitete in pripravljenosti iti v boj za uresničevanje politike ZKJ ter na teh temeljih pridobljeni ugled in zaupanje.*

V vzgojno-izobraževalni dejavnosti ne morejo biti ljudje, ki delujejo proti sistemu socialističnega samoupravljanja, proti politiki enakopravnosti, proti bratstvu in enotnosti naših narodov in narodnosti, niti ne

ljudje, ki ne spoštujejo ustavnih načel o ločenosti cerkve od države in šole od cerkve ter vnašajo v vzgojno-izobraževalne procese neznanstvena pojmovanja in poglede.

Popolnoma jasno pa je, da postavljenih nalog ne bo mogoče uresničiti brez ustrezne materialne podlage. Komunisti moramo z dobro pripravljeno in argumentirano idejno-politično akcijo med delovnimi ljudmi prebujati zavest o nujnosti utrjevanja materialnih temeljev vzgoje, izobraževanja in znanosti. Zagotoviti moramo tak družbenoekonomski položaj delovnih ljudi v visokem šolstvu, ki bo odvisen od ustvarjalnega pedagoškega dela in solidnega opravljanja študijskih obveznosti študentov. Zagotavlja naj nagrajevanje delovnih kolektivov po delovnih rezultatih, po kvaliteti in količini dela in zaostri delovno odgovornost visokošolskih delavcev in študentov. Ustvariti moramo ustrežnejše pogoje za visokošolsko delo, tj. razvoj ustreznih sodobnih pedagoških pristopov in metod, ustrežnejše razmerje med študenti in učitelji, opremo, prostore in druge pogoje za delo. Pri tem se bo ZK zavzemala za tako štipendijsko politiko, ki naj v skladu z dolgoročno kadrovske politiko omogoči slehernemu sposobnemu in prizadevnemu človeku uresničitev pravice do izobraževanja.

III

Naslednje obdobje bo obdobje uresničevanja ustave in kongresnih resolucij. Visoko šolstvo in raziskovalna dejavnost sta pri tem nedvomno na pomembnem razpotju. Kako hitro bomo krenili po začrtani poti preobrazbe, bo odvisno predvsem od nas samih. Naivno bi bilo misliti, da bo vse teklo gladko. Nasprotno — potrebni bodo velikanski napor. Na poti k uresničitvi zastavljenih nalog se bomo še srečevali z oportunistom, nerazumevanjem in strahom pred novim, pa tudi z neposrednimi odpori. Vendar pa je ZK tudi v visokem šolstvu trdno pripravljena na konkretne akcije.

MARKO KERŠEVAN

Razredi in sloji

Razprava o razredih in slojih spada v železni repertoar sodobne sociologije, marksistične in nemarksistične, in to na vseh ravneh: na ravni teoretičnih proučevanj in empiričnih raziskav, srečamo jo vedno znova v specializiranih strokovnih revijah in v najbolj popularno pisanih učbenikih. Ne bomo se podrobneje spuščali v obravnavanje razreda in sloja posebej. Osredotočili se bomo na nekatere vidike odnosa med obema kategorijama.¹

Hitro namreč lahko opazimo terminološke, pojmovne in ideološke razlike pri opredeljevanju tako kategorije sloja kot razreda.²

Tako se razred lahko obravnava, izhajajoč iz funkcionalne (ne funkcionalistične!) opredelitve: razredi so grupacije, ki nastajajo v družbi ob poglavitnem viru socialnega razlikovanja. Konkretno vprašanje, ki usmerja tako obravnavanje razredov, je: kaj je poglavitni vir oziroma vzrok socialne diferenciacije v dani družbi, kaj je osnova delitve ljudi na razrede (odnos do lastnine, dohodek, izobrazba, politična moč, religiozni monopol itd.). Navadno pa se takšna funkcionalna opredelitev (ustreznejše) zoži in specificira: razredi so glavne *antagonistične* grupacije v dani družbi (nastale ob osnovnem viru socialne diferenciacije v tej družbi), katerih konflikt je osnovno gibalno spreminjanje oziroma dinamike dane globalne družbe kot celote. S tem se zoži tudi vodilno vprašanje, ki se zdaj glasi: katere so glavne *antagonistične* grupacije — torej razredi — v družbi, kaj jih poraja in kaj je osnovni konflikt, ki določa dinamiko dane družbe.³

Nobena skrivnost ni — in tudi nemarksistični avtorji tega ne skrivajo — da se tako obravnavanje razredov navdihuje pri Marxu, in zato ni čudno, če je Marxova teorija tudi poglavitna referenčna točka. Pri tem

¹ Pri nas o tem npr. S. Saksida, Družbena struktura in modeli družbene stratifikacije, Problemi št. 45—48, Ljubljana 1966 ali I. Šiber, Klasni i stratifikacijski pristup društvenoj strukturi, Revija za sociologiju, Zagreb 1972/1.

² Odlična študija o teh razlikah je zdaj že klasično delo S. Ossowskega, Struktura klasowa w społecznjej świadomości, Łódz 1957, prevedena v več jezikov, posebej deseto in enajsto poglavje. Uporabljamo nemško izdajo, Luchtherhand 1962.

³ V tej smeri R. Dahrendorf, Soziale Klassen und Klassenkonflikt in der industriellen Gesellschaft, Stuttgart 1957. Pri nas o tem M. Jogan, Teorija društvenih klasa kod Ralfa Darendorfa, Sociologija, Beograd 1972/2, str. 243—253.

lahko gre za nadaljnje razpravljanje v stilu: po Marxu je osnova takega razlikovanja ekonomski položaj — in avtor se s tem strinja, ali pa: po Marxu je osnova razrednega razlikovanja to in to, po avtorjevem mnenju pa nekaj drugega. Srečamo tudi kompromisne oblike, po katerih je bila v Marxovem času osnova razredne delitve dejansko to, kar je on poudarjale danes, po stoletnem razvoju, pa je na njeno mesto prišlo neka drugega.

Srečamo tudi drugačno izhodišče. Razredi naj bi bili po definiciji ekonomska grupacija, nastala na podlagi ekonomskega položaja, poleg nje pa v družbi obstajajo še drugi izvori in njim ustrezne oblike socialne diferenciacije in stratifikacije. Posebno pomembna sta zlasti družbeni status in moč. Vodilno vprašanje se v tem primeru spremeni. Tokrat se glasi: kakšna je v dani družbi teža, pomen ekonomskih = razrednih razlik, v primerjavi s statusnimi ali političnimi ter kakšna je zveza med njimi. Tako izhodišče, ki ga je uveljavil Max Weber,⁴ je doživelo kasneje neštivilne variacije in aplikacije v delih z naslovi »class, status, and power«.⁵ Tudi tu pogosto ne gre brez primerjav z Marxovimi tezami. Običajni zaključek je, da je Marx poenostavljeno, enodimenzionalno poudarjal le razredno delitev, ali pa, da je v njegovem času razredno razlikovanje dejansko imelo večjo težo, medtem ko so v razvitih industrijskih družbah postale pomembnejše razlike glede na družbeno moč in družbeni status.

Znotraj teh dveh načinov obravnavanja srečamo še vse mogoče razlike glede na to, kako opredeljujejo razred kot ekonomsko kategorijo oziroma ekonomske razlike kot osnovo razredne delitve (v dani družbi ali nasploh), ter razpravo o tem, ali je razred v formalno sociološkem smislu skupina, sloj ali (statistična) socialna kategorija⁶ (temu smo se doslej izognili z uporabo nevtralnega, nesociološkega izraza »grupacija«). Tako smo hkrati že pri enem od razhajanj pri uporabi in obravnavanju kategorije sloja.

Izraz *sloj* torej lahko uporabljamo za označevanje posebne formalno sociološke kategorije, ki se po eni strani razlikuje od skupine in statistične socialne kategorije (ali sloja v statističnem pomenu) na drugi strani.⁷ Mimo tega je sloj lahko osrednji pojem pri obravnavanju socialne stratifikacije, družbene razslojenosti oziroma delitve ljudi na družbene »plasti« — če bolj plastično predstavimo njegovo tokratno vsebino. S slojem označujemo množino ljudi, ki zavzemajo enak položaj pri hierarhični delitvi ljudi v družbi na višje in nižje glede na določena merila. Osrednjega pomena so gotovo statusni sloji: množine ljudi istega socialnega

⁴ M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft II*, Tübingen 1966, str. 539; pri nas: M. Jogan, *Max Weber in stratifikacijska teorija*, Problemi, Ljubljana št. 121—122 (1973), str. 99—106.

⁵ Najbolj znano delo — zbornik v dveh različnih verzijah: Bendix-Lipset, *Class, Status and Power*, New York 1953 in 1966; ali na primer študija W. G. Runcimana, *Class Status and Power*, v: Runciman, »Sociology in its Place«, Cambridge 1970.

⁶ O tem J. Goričar, *Temelji obče sociologije*, Ljubljana 1972, str. 226 in dalje.

⁷ Prav tam, str. 230—232.

statusa — kot rezultata ovrednotenja določenih značilnosti, položajev in vlog danega posameznika po neki družbeni sredini.

Tradicionalno označujemo s sloji — še posebej v marksistični tradiciji — tudi kategorije ljudi *med osnovnimi razredi* (inteligenca kot sloj, včasih tudi kmetje) ali dele posameznih razredov, ponavadi opredeljene po ekonomskem položaju — sloj kvalificiranih delavcev, sloj finančne buržoazije; včasih pa tudi glede na mesto v hierarhiji znotraj razreda — sloj »delavske aristokracije«, »mala« in »velika« buržoazija ipd. Tako smo zopet zadeli na problem odnosa med našima osnovnima kategorijama, ki je hkrati tema tega prispevka.

Ob tako raznolikem opredeljevanju in uporabi izrazov razred in sloj je razumljiva tudi raznolikost pri opredeljevanju njunega medsebojnega razmerja. Olajšali si bomo nalogo s tem, da bomo vzeli za osrednji problem odnos med *marksističnim pojmom razreda* in slojem v drugem od zgoraj navedenih pomenov, posebno *statusnim slojem* — olajšali in otežili hkrati, saj gre pri tem odnosu gotovo za osrednji teoretični problem. Pustili bomo ob strani razmerje med razredom in slojem kot delom razreda in razprave o formalno socioloških vidikih razreda: ali gre pri njem za sloj, skupino ali socialno kategorijo (toda ne docela, kot bomo videli).

S tako opredelitvijo problema izključimo iz obravnavanja tudi vsa vprašanja, ki se pojavljajo zaradi terminološkega izenačevanja oziroma nerazlikovanja sloja in razreda ali celo njunega zamenjavanja. Nekateri avtorji jemljejo, kot je znano, izraz razred bodisi za označevanje vseh oblik družbene stratifikacije in govore o ekonomskih razredih, prestižnih razredih, razredih glede na moč ipd.⁸ ali pa celo le za označevanje tistega, kar se sicer ponavadi obravnava kot statusni sloj (to srečamo pri tradicionalnih shemah socialne stratifikacije po ameriškem vzorcu na višje, srednje in nižje *razrede*).⁹ Pri nekaterih pride celo do zamenjavanja: sloj je kategorija, ki se opira na objektivne kriterije, medtem ko naj bi bil razred psihološki pojav, pojav zavesti, subjektivne pripadnosti ipd.¹⁰

Zanimivejši so za nas poskusi, ki pri obravnavanju medsebojnih razmerij med obema kategorijama ne zanikajo realnosti ene od obeh kategorij. Glede na to, da je naš problem odnos med *marksističnim pojmom razreda* in *statusnim slojem*, nas seveda ne more zadovoljiti pojmovanje, po katerem je razredna delitev enostavno ena od oblik socialne stratifikacije, ki se razlikuje od drugih po tem, da vzame za osnovo razporeditev ljudi vzdolž druge »dimenzije« — gospodarskega položaja ali enostavno premoženja in dohodka. Zanimivejša je tehtnejša koncepcija tistih avtor-

⁸ Tako npr. G. Lenski, *Power and Privilege, A Theory of Social Stratification*. New York 1966, str. 74 in dalje.

⁹ Kot začetnik takega pristopa se pogosto navaja W. L. Warner (v delu W. L. Warner-P. S. Lunt, *The Social Life of a Modern Community*, Yale 1941 in Warner-Meeker-Eells, *Social Class in America*, Chicago 1949).

¹⁰ Tako že R. Centers, *The Psychology of Social Class*, Princeton Univ. Press 1949.

jev, ki se zavedajo, da razredna teorija ne more biti enostavno varianta stratifikacijske teorije. Razredna delitev in (statusna) socialna stratifikacija sta po teh avtorjih dve posebni obliki, dva tipa družbene diferenciacije, ki hkratno obstajata v družbi. Od družbe in obdobja je odvisno, katera je dominantnejša in v kakšnem medsebojnem odnosu se nahajata. V stabilnih družbah in obdobjih¹¹ je v ospredju statusna stratifikacija, ki temelji na soglasju glede osnovnih vrednot in načinov njihovega pridobivanja, v prehodnih, dinamičnih obdobjih je v ospredju razredna delitev, ki izhaja iz antagonizma ob različnih možnostih razpolaganja z družbeno močjo, lastnino ali drugimi privilegiji.¹² Od interesne naravnosti teorije oziroma teoretikov je dalje odvisno, ali je v ospredju zanimanja prvi ali drugi prerez skozi družbeno dogajanje: ali spreminjanje globalne družbe in njen zgodovinski razvoj, za kar je primarnega pomena razredna delitev in razredna teorija, ali pa pogoji stabilnosti dane družbe kot celote, njenih osnovnih razmerij in spreminjanje zgolj posameznih vidikov (na primer socialna promocija in mobilnost posameznika ali ožjih skupin), kjer je v ospredju statusna stratifikacija in teorije o njej.

Vendar tudi zadnja razlaga ne zadovoljuje docela. Čeprav skuša upoštevati kvalitativno razliko med razredno teorijo in teorijo socialne stratifikacije, vendar ne upošteva dovolj *temeljne teze* tradicionalne marksistične razredne teorije: teze o primarnosti razredov in razrednega boja v družbi ne le v tem smislu, da so pomembnejši, ostrejši od drugih oblik družbene delitve in konfliktov, temveč tudi v tem smislu, da proizvajajo, determinirajo ali vsaj odločilno vplivajo na druge delitve in konflikte, konkretno tudi na stratifikacijo družbe, in konec koncev tudi na same teorije o stratifikaciji ter da so lahko le v tem primeru »gibalo«¹³ zgodovine.

1. MARKSISTIČNA OPREDELITEV RAZREDOV

Pri samem Marxu in kasneje v marksistični tradiciji je vse do novejših literature, kot je znano, opredeljevanju razredov precej neenotno in nejasno. Brez upoštevanja nekaterih razlik (ne glede na to, ali jih je Marx sam *vedno* upošteval ali ne) pri uporabi pojma razred hitro zaidemo v slepo ulico.

Razred kot teoretični pojem

Po našem mnenju je treba razlikovati med *teoretičnim* in *empiričnim* pojmom razreda. Za marksistično družbeno teorijo je razred predvsem

¹¹ Ali med dvema kvalitativnima skokoma, kot precizira S. Saksida. Glej: Nekaj misli o odnosu med Marxovo teorijo razredov in teorijo socialne stratifikacije, gradivo za razpravo na letni skupščini slovenskih sociologov Ljubljana, 11. december 1972, cikli.

¹² V tej smeri razmišlja G. Lenski v navedenem delu ne glede na omenjeno terminologijo. (Glej tudi odlično študijo M. Janičijević, *Novije sociološke teorije o društveni slojevitosti i*

nov temeljni teoretični pojem v strogem pomenu besede. Vezan je na druge nove in temeljne marksistične teoretične pojme, kot so proizvodni odnosi, proizvodni način, družbena formacija, in tvori z njimi nerazdvojnno in koherentno celoto. Njegovo vsebino še vedno najbolj izraža znana Leninova definicija razredov¹³ (čeprav tudi sama dopušča različne interpretacije): »Razrede imenujemo velike skupine ljudi, ki se med seboj razlikujejo po svojem mestu v zgodovinsko določenem načinu družbene proizvodnje, po svojem odnosu (večinoma utrjenem in izoblikovanem v zakonih) do produkcijskih sredstev, po svoji vlogi v družbeni organizaciji dela in torej tudi po načinu pridobivanja ter po velikosti tistega deleža družbenega bogastva, s katerim razpolagajo. Razredi so take skupine ljudi, izmed katerih si ena lahko prisvaja delo druge zaradi njenega različnega mesta v določenem sistemu družbenega gospodarstva« (podčrtal M. K.).¹⁴ Da bi izpostavili teoretično vsebino marksističnega pojma razreda, je treba brati Leninovo definicijo takole: razredi se pojavljajo v zvezi z različnostjo mest v zgodovinsko določenem načinu proizvodnje — razredi imajo svojo osnovo v konkretnem produkcijskem načinu in torej niso 1. niti biološki, niti kulturni, niti v osnovi politični pojav; prav tako niso 2. neke večne kategorije, temveč se spreminjajo, pojavljajo in izginjajo s spreminjanjem produkcijskih načinov. Vsak produkcijski način pomeni enega od načinov razdeljevanja pogojev in rezultatov dela. Tisto delitev pogojev (»faktorjev«) produkcije, ki ureja — in katere posledica so — različne možnosti in načine prisvajanja rezultatov dela, imenujemo osnovni produkcijski oziroma lastninski odnos (ne glede na to, ali je kot posebna lastninska pravica posebej oblikovan in utrjen v zakonih). Določeni produkcijski načini vzpostavljajo takšna »mesta« v proizvodnji ali izven nje, ki omogočajo prisvajati delo drugih ljudi. O razredih govorimo, kadar si določena grupacija ljudi lahko prisvaja delo druge grupacije zaradi njenega različnega mesta v produkcijskem načinu. To prisvajanje se uresniči preko različnih načinov pridobivanja in velikosti deleža

pokretljivosti, Sociologija, Beograd 1969/1, str. 95—128.) Tako povzema diskusijo med radikalno (konfliktno) teorijo in konservativno (funkcionalistično) teorijo socialne stratifikacije J. Caze-nevue. Les stratifications sociales, v: Caze-neuve-Victoroff »La sociologie«, Pariz 1970, str. 469.

¹³ Kot opozarja prof. Goričar (Novejša sociološka teorija ter Marxovo in Leninovo pojmovanje družbenih razredov, referat na simpoziju »Aktualnost misli Hegla, Marksa, Engelsa in Lenina v družbenem življenju in znanosti dvajsetega stoletja«, Izdala Anthropos in Teorija in praksa, Ljubljana 1972) večina nemarksističnih avtorjev, ki sicer dokaj podrobno razčlenjujejo in povezujejo Marksove misli o razredih, ne upošteva ali enostavno ne pozna te Leninove definicije (navaja pa jo Ossowski v omenjenem delu), ob tem ko se sami dokopljejo pogosto le do zelo osiromašenega in nepreciznega povzetka Marxove misli. (Kot npr. Bendix in Lipset: po njunem mnenju naj bi po Marxu bila razredna pripadnost določena »s položajem, ki ga ima posameznik v socialni organizaciji produkcije. Temeljna determinanta razreda je način kako posameznik (!) sodeluje (cooperates!) z drugimi pri zadovoljevanju bazičnih potreb kot so hrana, obleka in zavetje«. Class, Status and Power, 1966, str. 8.) Posebej pa analizira in dokazuje protislovnost Leninove definicije H. Roeder, Abschied von Klassenbegriff, Opladen 1972, str. 77—78.

¹⁴ Lenin, Velika pobuda, Izbrana dela IV, Ljubljana 1950, str. 206. Izraza »skupina« ni vzeti v strogo sociološkem pomenu, temveč kot množico ljudi (glej J. Goričar, Temelji obče sociologije, str. 310).

pri družbenem bogastvu. Ponavadi je vezano na posebne pravno utrjene lastninske pravice in ali položaj v organizaciji dela. Razredna delitev je po definiciji vsaj latentni razredni boj pri prisvajanju samem in pogojih prisvajanja. V strogem pomenu besede gre pri tako opredeljenih razredih vedno za antagonistične razrede.¹⁵

Posamezne elemente takega branja Leninove definicije bi bilo prav gotovo potrebno obširneje utemeljevati, saj so lahko sporni, toda dovolj nesporno je, da so razredi nekaj, kar je vezano neposredno na določene produkcijske načine in produkcijske odnose, tiste, ki omogočajo prisvajanje dela drugih (natančneje: presežnega dela oziroma presežnega produkta). Skratka, definirani so kot teoretični pojem iz marksistične teorije same in kot njen neogibni sestavni del. V Kapitalu srečamo tako teoretično opredeljen razred kapitalistov in delavski razred (ter razred zemljiških lastnikov).¹⁶ Obstoj teh razredov izhaja iz »abstraktnega modela« kapitalizma, to je iz teoretičnega pojma kapitalističnega produkcijskega načina. Marksistični *teoretični* pojem razreda in konkretno delavskega razreda v kapitalizmu ni nastal — ni dobil svoje vsebine — na osnovi opisa, analize in posploševanja različnih značilnosti konkretnih življenjskih razmer, navad in mišljenja bodisi delavskih množic, bodisi buržoazije v konkretni angleški ali francoski družbi Marxovega časa in zato tudi ne izgubi svoje vsebine s spreminjanjem objektivnih lastnosti in mišljenja le-teh (in še najmanj s spreminjanjem višine dohodkov in življenjskega standarda).

Označitev marksističnega pojma razreda kot teoretičnega pojma¹⁷ ima nekatere daljnosežne posledice na več ravneh. Tako opredeljeni razredi (delavski razred, kapitalistični razred) niso empirična resničnost, ki bi jo v družbi lahko »videli« sami pripadniki dane družbe. Razred je pojmovno orodje, ki omogoča spoznavanje delovanja (obstoja in spreminjanja) dane družbe, je orodje za analizo empirične resničnosti, za analizo razrednega značaja raznih vidnih, doživljenih skupin, slojev, kast, poklicnih kategorij itd.

Iz same razvite marksistične razredne teorije izhaja še dodaten razlog in smisel dejstva, da »razredov ni mogoče videti« (razen banalne resnice, da pač »ideje trikotnika ni mogoče otipati«). Razredna delitev dane družbe se, prvič, ne pojavlja »vidno«, ker se praviloma ne more pojavljati v »čisti« obliki. Družbeno-ekonomska formacija je struktura različnih »elementov« (»produkcije«, »politike«, »kulture«) na osnovi danega produkcijskega načina — struktura v tem smislu, da je obstoj in

¹⁵ V globalni družbi običajno ne obstoji le en produkcijski način in ena razredna delitev ob tem produkcijskem načinu, temveč več produkcijskih načinov oziroma njihovih ostankov, *podrejenih osnovnemu*.

¹⁶ Marx, Das Kapital III, Dietz, Berlin 1973, str. 892.

¹⁷ Tudi tu je ilustrativno delo S. Ossowskega, ki sicer trdi, da Marx, ko je vzel lastnino produkcijskih sredstev in izkoriščanje mezdnege dela za kriterij razredne delitve tega ni smatral za uvajanje novega pojma razreda, temveč le za odkritje bistva že prej in po drugih identificiranih razredov (Ossowski, op. cit. str. 196).

reprodukcija vsakega elementa, vključno s produkcijsko »bazo«, pogojen s strukturo celote, čeprav je baza »determinirajoča v zadnji instanci« s tem, da (po Althusserju) določa konkretno mesto, obseg in vpliv tega ali onega elementa znotraj strukturirane celote.¹⁸ Če govorimo o razredih, kadar si ena skupina lahko prisvaja delo druge skupine zaradi različnega mesta v določenem sistemu družbene produkcije, ne smemo na primer, pozabiti, da je določeno mesto v sistemu produkcije lahko takšno, da omogoča prisvajanje le, če je povezano z določenimi negospodarskimi sredstvi, politično ali pravno premočjo, z religiozno podporo in podobno (kot, na primer, mesto fevdalca v fevdalnem produkcijskem načinu: fevdalci so lahko bili izkoriščevalski razred in kmetje izkoriščani razred v fevdalnem produkcijskem načinu le, če so se oblikovali kot stan s posebej opredeljenimi in vojaško, pravno in tradicijsko varovanimi neenakimi pravicami in dolžnostmi).¹⁹

Šele kapitalistični produkcijski način omogoča izkoriščanje brez posrednega uporabljanja negospodarske prisile. Šele v kapitalističnem produkcijskem načinu je — kot že dolgo ugotavljajo marksistični in nemarksistični avtorji, tako Marx kot Weber — ekonomija postala relativno samostojna in s tem omogočila tudi relativno samostojnost prava, države, politike, ki so v drugih sistemih na različne načine nerazdružno prepleteni z njo. Proizvajanje presežnega produkta v kapitalizmu ni prostorsko in časovno ločeno od proizvodnje celotnega produkta, temveč poteka v okviru istega delovnega procesa, v katerem je delavec dobil plačilo za svoje delo oziroma je začasno prodal svojo delovno silo. Prisvajanje presežnega dela poteka po čisto ekonomskem procesu menjave (»plačila za delo«) in pogodbe med delavcem in podjetnikom. Še več, vsaj pravna, če že ne politična enakopravnost ljudi, je pogoj za normalno delovanje ekonomskega odnosa, kar seveda tudi pomeni določeno, le da tokrat posredno oziroma negativno zvezo med ekonomiko in pravom. Zaradi tega se šele buržoazija lahko postavi nasproti proletariatu kot čisti »ekonomski razred« in ne več kot kasta ali stan s posebnimi pravnimi ali religioznimi pravicami do prisvajanja presežnega dela.

Znana tema »kasta, stan, razred« nudi dobro priložnost, da osvetlimo naš zastavljeni problem. V marksistični literaturi srečamo dve vzporedni

¹⁸ O tem: L. Althusser, Za Marksa, Beograd 1971, članek »O materialistični dialektiki«.

¹⁹ »Specifična ekonomska oblika, v kateri se črpa neplačano presežno delo iz neposrednega proizvajalca, določa odnos gospodarstva in podrejenosti, kakor neposredno izhaja iz produkcije same in s svoje strani določujoče učinkuje nanjo.« »V pogojih — ko je neposredni delavec v posesti nujnih produkcijskih sredstev in pogojev za produkcijo življenjskih sredstev... je lahko presežno delo za nominalne zemljiške lastnike iztisnjeno le z izven-ekonomsko prisilo, kakršnekoli že oblike... Nujni so odnosi osebne odvisnosti...« (Marx, Kapital III, Dietz, Berlin 1973, Kap. 47, str. 798—799.)

O razlikah med kapitalističnim in prejšnjimi produkcijskimi načini glede na vlogo pravno-politične in ideološke nadgradnje: E. Balibar, Sur les concepts fondamentaux du materialisme historique, v: Althusser-Balibar, Lire le Capital II, Maspero, Paris 1968, in še posebej, N. Poulantzas, Préliminaires a l'étude de l'hégémonie dans l'état, Les temps modernes, Paris 1965, № 234.

tezi: kasta in stan sta samo zakriti obliki pojavljanja razredov; s kapitalizmom so se razredi pojavili v nezakriti, čisti obliki. Razredi so torej vedno obstajali (v obravnavanih družbah), toda šele s kapitalizmom so se pokazali; so hkrati nasledniki kast in stanov in njihovo »bistvo«. To bi lahko grafično takole prikazali:

<u>kaste</u>	<u>stanovi</u>	
razredi	razredi	razredi

Vodoravno branje (kaste → stanovi → razredi) bi ponazarjalo časovno-zgodovinsko zaporedje spreminjanja empirične stvarnosti; navpična linija pa razmerje oblika | vsebina, pojav | bistvo oziroma točneje, empirija | pojem.

Pri kasti in stanu je stvar jasna: s teoretskim pojmom razreda lahko za pojavnimi oblikami kaste ali stanu odkrijemo razrede. V kapitalizmu pa se najdemo v težavi. Dosedanja logika razmišljanja in sama skica nakazuje, da lahko rešimo to težavo z razlikovanjem med *razredom* kot *empirično resničnostjo*²⁰ (oziroma *empiričnim pojmom* za označitev te empirične resničnosti) in *razredom kot teoretičnim pojmom*. Nov grafičen prikaz, z uvedbo tega razlikovanja, bi bil takle:

<u>kaste</u>	<u>stanovi</u>	<u>razredi</u>
Razredi	Razredi	Razredi

Teoretični Razredi fevdalnega načina proizvodnje se empirično lahko pojavljajo le kot stanovi, teoretični »Razredi« kapitalističnega produkcijskega načina pa se lahko pojavijo kot empirični »razredi«.

Razred kot empirični pojem

Za oznako empiričnega pojma razreda lahko vzamemo Marxovo opredelitev iz njegovega »empiričnega«, neteoretičnega, politološko-sociološkega spisa Osemnajsti brumaire Ludvika Bonaparteja: »Kolikor žive milijoni družin v enakih ekonomskih eksistenčnih razmerah, ki ločijo njihov način življenja, njihov interes in njihovo izobrazbo od načina življenja, interesa in izobrazbe drugih razredov in jim jih postavljajo sovražno nasproti, so razred«.²¹ Poudarek je na skupnih ekonomskih eksistenčnih razmerah in izoblikovanih skupnih značilnostih (način življenja, izobrazba) ter interesih v boju z nasprotnim razredom, v katerem izoblikujejo zavest skupnosti, medsebojne povezanosti in svoje politične

²⁰ Empirično resničnost pojmuje tu in v nadaljnjih izvajanjih kot tisto, kar je (in kot je) videno, izkušeno, doživljeno od pripadnikov dane družbe neposredno brez posredovanja znanosti.

²¹ Marx-Engels, Izbrana dela III., Ljubljana 1967, str. 562–563.

organizacije. («Kolikor enakost interesov ne ustvarja med njimi nobene skupnosti, nikakih narodnih vezi in nobene politične organizacije, niso nikakršen razred». — Marx, prav tam). Ni pa neogibno, da bi se pripadniki takega razreda pri tem zavedali svoje razredne narave v strogem teoretičnem pomenu besede. Taki razredi se oblikujejo iz med seboj konkurirajočih si posameznikov ali skupin le, če vodijo skupen boj proti drugemu razredu. Kot prvi moderen razred z navedenimi značilnostmi se je pojavila buržoazija v obdobju boja proti fevdalnemu razredu oziroma stanu.

Buržoazija se je res konstituirala kot razred v opisanem empiričnem pomenu in tudi — vsaj ponekod — samo sebe imenovala razred.²² Toda razumela se je kot *razred* nasproti *stanovom* fevdalne družbe, ne pa v marksističnem teoretičnem smislu. Njen razredni značaj v tem smislu ni bil viden niti njej sami niti ne delavstvu v tem obdobju. Marksistični teoretični pojem razreda je nov pojem, ki ga je uvedel Marx (kljub njegovim lastnim nasprotnim zagotovitvam), in šele z njim je bilo mogoče za začasnim in lokalnim empiričnim obstojem buržoaznega »razreda« odkriti kapitalistični izkoriščevalski razred (glej zgoraj) — »odkritje«, ki ga buržoazija ni nikdar priznala, kajti to bi pomenilo priznati lasten izkoriščevalski položaj. Še več, lahko tvegamo tezo: čim bolj je kapitalistična družba začela rasti iz svoje lastne osnove, čim bolj je obvladovala dano globalno družbo (najprej in najbolj tam, kot v ZDA, kjer se ji ni bilo treba toliko boriti s fevdalnimi strukturami), tem manj razvidna je (postajala) njena razredna struktura. Teza je navidez nasprotna tradicionalni oceni razvoja kapitalistične družbe in na svoj način potrjuje nekatere uvodoma omenjene nemarksistične ocene razrednosti razvitih kapitalističnih družb. V bistvu pa pove, da *tudi kapitalistična družba ni izjema*: tudi v njej razredna struktura ni »vidna«, le da iz drugačnih razlogov in na drugačen način kot v dosedanjih razrednih družbah. Problem tokrat ni v tem, da bi se ekonomsko izkoriščanje prekrivalo in prepletalo z izvenekonomskimi neenakostmi; izkoriščanje je tokrat »čisto« — ekonomsko — toda *ne kaže se kot izkoriščanje*, kaže in doživlja se kot nekaj drugega. *Kaže se tako, da se hkrati skriva*. Ena od oblik tega prekrivanja (kazanja in skrivanja) razredne delitve v kapitalistični družbi je prav socialna stratifikacija, še posebej statusna stratifikacija (poleg poklicnega in drugega razlikovanja). Tvegali bi torej naslednjo tezo: *nasledniki kast in stanov v razvitih kapitalističnih družbah niso empirični razredi (ki se pojavljajo le v specifičnih razmerah v prehodnem obdobju), temveč statusni sloji kot posebna, čeprav ne edina empirična stvarnost, ki prekriva razredno strukturo.*

²²V začetku je obstajala velika terminološka in pojmovna neenotnost v uporabi kategorij stan in razred. Po Ossowskem uporablja Smith za ekonomske razrede tudi še izraz stan. O tem Ossowski, op. cit., str. 154—158. Najpomembnejša je seveda ustrezna zgodovinska literatura. Ilustrativen je E. Hobsbawm, *Obdobje revolucij*, Ljubljana 1968.

2. STATUSNI SLOJI IN RAZREDNA TEORIJA KAPITALISTIČNE DRUŽBE

Statusni sloji so, po definiciji, množine ljudi istega ali podobnega statusa. O pojmu status je sicer tudi dovolj razhajanj terminološke in pojmovne narave, predvsem v zvezi z različnimi opredelitvami vsebine in zato tudi različnimi razmerji med pojmi statusa, pozicije (položaja), vloge, prestiža in sloja. Status se včasih izenačuje s pozicijo (položajem), katerega aktivna stran je »vloga« (npr. status in vloga očeta); lahko označuje rang določenega družbenega položaja v določeni hierarhiji (npr. status poklica — položaja učitelja v hierarhiji ugleda poklicev); lahko pa mesto posameznika v določeni skupini ali družbi (družbeni status x. y.).

Brez želje po veliki natančnosti in brez bojzani, da bi zgrešili osnovno vsebino, zanimivo za naš problem, lahko sprejmemo opredelitev, da je status položaj v hierarhični lestvici (višji—nižji), ki ga dobi posameznik v določeni sredini glede na različna merila, ki so v tej sredini pomembna. Kot merila najpogosteje nastopajo premoženje, dohodek, izobrazba in vzgoja, različne družbene vloge, ki jih ima posameznik in način, kako jih opravlja, še posebej poklicna vloga, včasih tudi izvor, religiozna pripadnost itd. Glede na številna merila — statusne determinante — in številne sredine oziroma skupine, ki vrednotijo in rangirajo, ima vsak posameznik veliko različnih statusov. Na podlagi nekega statusa, ki ga vzamemo kot ključnega, ali na osnovi neke sinteze vseh posameznih statusov vendarle dobi posameznik en sam družbeni status, na podlagi katerega je uvrščen v enega od statusnih slojev dane družbe (včasih imenovanih razredi), ki so hierarhično razvrščeni od višjih—višjih preko višjih in nižjih srednjih slojev do najnižjih. Po mnogih avtorjih je ta sintetični kazalec statusa enak prestižu, ki ga posameznik na podlagi svojega premoženja, izobrazbe, družbenih vlog itd. uživa v dani sredini, po drugih je prestiž samo ena od statusnih determinant itd. Status je objektiviran v določenem obnašanju, ki se pričakuje od posameznika, ki ga zavzema, ter na zunaj označen z različnimi statusnimi simboli. Statusni sloji v formalno sociološkem pomenu besede se lahko oblikujejo le, kadar so razlike med posameznimi statusi dovolj jasne in dovolj diskontinuirane in kadar obstaja zadostna statusna konsistenca. Ne bi se spuščali dalje v zelo obširno in podrobno obdelavo problematike.²³ Povzeli smo jo le toliko, da lahko podčrtamo poglobljevno vsebino tako pojmovanega statusa in statusnega sloja.

Družbeni statusi so način, kako ljudje dane družbe in sredine doživljajo svoj položaj v družbi, svoje eksistenčne razmere, različne objektivno obstoječe družbene razlike. Nastajajo odvisno od tega, katere objektivno obstoječe razlike med ljudmi se sploh opazijo v dani sredini, kakšno težo

²³ Glej diskusijo v J. Goričar: Temelji obče sociologije, Ljubljana 1972, str. 216—250, dober in zgoščen prikaz v: M. H. Tumin, Social stratification, New Jersey 1967.

imajo, kako se vrednotijo.²⁴ Različne teorije statusne stratifikacije niso znanstvene teorije v strogem pomenu besede, saj ne prinašajo pripadnikom teh družb nikakršnih *novih* spoznanj, temveč le urejeno, pregledno, v natančnem in konherentnem strokovnem jeziku opisujejo to, kar že »vsakdo ve« in »vidi« (oziroma — kolikor tega ne ve in ne vidi, je to le zato, ker so konkretne sodobne globalne družbe prevelike in premalo pregledne, pa zato potrebujemo posebne strokovne instrumente, da lahko vidimo in imamo pregled nad tistim, kar pripadnik neke manjše samozadostne skupnosti lahko vidi brez njihove pomoči). Od tod njihova prepričljivost in občutek njihove banalnosti hkrati. Če po Althusserju sprejmemo najsplošnejšo opredelitev ideologije kot »načina doživljanja odnosov do stvarnih življenjskih pogojev«,²⁵ lahko označimo statusno razslojevanje kot izrazit ideološki proces in teorije (statusne) socialne stratifikacije kot dober, čeprav površinski opis in razčlenitev tega procesa.

Statusni sloji kot način, kako ljudje doživljajo odnos do eksistenčnih pogojev, so tako empirična resničnost, tisto kar ljudje dane (kapitalistične) družbe »vidijo«, »doživljajo«, »občutijo«. Empirična resničnost: nekaj vidnega in izkustvenega je, da je družba razdeljena v sloje, da so v višjih slojih, npr., ljudje z večjim premoženjem, višjim dohodkom, višjo izobrazbo, svojim načinom porabe itd. Marksistična razredna analiza — izhajajoča iz osnovnih pojmov kapitalističnega produkcijskega načina — sicer lahko pokaže, da med pripadniki višjih slojev praviloma prevladujejo pripadniki razreda kapitalistov, ki temelji na izkoriščanju delavskega razreda, toda za ljudi, ki in kolikor žive »potopljeni« v ideologijo kapitalistične družbe, je to zgolj abstraktna teorija, ki je ne potrjuje videna in doživeta empirična stvarnost. Še več, je »zgolj ideologija«, ki se vsiljuje zaradi posebnih interesov »vsem dejstvom navkljub«. Tako doživljanje, ki ga stalno potrjujejo organizirani ideološki aparati te družbe²⁶ (tisk, RTV, šole), sklicujoč se pri tem na empirične sociološke raziskave, ki potrjujejo to potrjevanje, bi lahko nekako takole predstavili: V družbi obstoje različni statusni sloji; pripadnikom višjih slojev se je pač posrečilo pridobiti si večjo količino tistega (dohodka, izobrazbe...), za kar si sicer prizadevajo tudi pripadniki nižjih slojev, a žal niso bili tako uspešni. Ne morejo pač vsi zmagati. Seveda so v družbi krivice: nimajo vsi enakih možnosti za tekmovanje. Zato je treba bolj izenačevati izhodiščne pogoje, omogočati večjo socialno mobilnost, zlasti s pomočjo šolstva. V družbi obstoje seveda tudi različne grupacije, katerih interesi si deloma nasprotujejo, a so hkrati tudi medsebojno odvisni in drug

²⁴ To osnovno vsebino teorij socialne stratifikacije in njeno razliko od Marxove razredne teorije, dejstvo, da »se obe teoriji dogajata v različnih teatrih« podčrtujeta tudi poljska marksistična avtorja S. Bauman, Marksistična teorija društva, Beograd 1969, str. 79 in dalje in J. Wiatr, Społeczeństwo, Warszawa 1964, str. 232.

²⁵ Glej: L. Althusser, Za Marksa, Beograd 1972, str. 212—214 in L. Althusser, Idéologie et appareils idéologiques d'Etat, La Pensée, Paris, № 151, (1970); glej tudi navedeni članek N. Poulantzas.

²⁶ L. Althusser, Idéologie et appareils idéologique d'Etat, prav tam.

drugemu potrebni (kot, npr., interesi voditeljev industrije in delavcev, delodajalcev in delojemalcev, pa različnih ožjih poklicnih skupin). Zaradi odgovornejšega dela, znanja, spretnosti ali včasih monopola pač nekateri veliko zaslužijo, celo preveč, včasih tudi goljufajo — toda govoriti o razrednem izkoriščanju je ideološka propaganda.

Paradoks: bolj ko ideologija deluje, bolj očitno je marksistična razredna teorija »gola ideologija« (ali »prazna abstrakcija«); bolj ko ideologija uspešno deluje, bolj je »empirija« dokaz njene neideološkosti (bolj jo potrjujejo, če hočemo, vse empirično-sociološke mnenjske raziskave).

Statusno razslojevanje ima tako ne le teoretično status ideologije, temveč lahko rečemo, da gre pri njem za primer »(pre)vladajoče ideologije vladajočega razreda«. Ne sicer v smislu kakih idej, ki si jih vladajoči razred izmisli, da bi držal izkoriščani razred v pokorščini ipd., temveč v natančnem in objektivnem pomenu, da gre za tako ideološko prekrivanje kapitalistične razredne strukture, ki je *pogoj njenega normalnega reproduciranja*.²⁷ Delitev na višje in nižje sloje kaže, na določen način, razredno delitev. Toda kaže jo kot nekaj drugega, kot delitev sposobnosti, inteligentnosti, odgovornosti, porekla, dohodka itd., in jo s tem prikriva.

Tako postavljena teza zahteva, da opustimo neke poenostavljene predstave o ideologiji in ideološkem procesu. Najprej predstavo o ideologiji kot zavestnem sredstvu za varanje.²⁸ To sicer za marksistično tradicijo ni nič novega. Manj je opaženo, da je treba z zavračanjem takega pojmovanja ideologije zavreči tudi njegov temelj: predpostavko o nekem empiričnem subjektu, v tem primeru kapitalističnem razredu, ki kot tak empirično obstaja in se zaveda svojega obstoja in interesov ter svoj obstoj in interese potem izraža v ideologiji — oziroma jih v ideologiji in z ideologijo prikriva, če meni, da je skrivanje lastnega obstoja in resničnih interesov v njegovem interesu. V takem primeru bi razred empirično obstajal najprej zase »tak kot je« v bazi družbe, nato pa še reprezentiran v svoji ideologiji ali, v posebnih primerih, maskiran s svojo ideologijo. Obstajal bi torej kapitalist (izkoriščevalec), ki se *potem (za druge)* predstavlja in maskira kot delodajalec, pripadnik višjega sloja in podobno. Toda podjetnik ali pripadnik višjega sloja ni kapitalist ne zase ne za druge. *Temeljni* ideološki proces je objektivni, nezaveden proces.²⁹ Ni družbenih subjektov, ki bi imeli ali proizvajali svojo ideologijo (za druge); družbeni subjekti se vzpostavljajo skozi nezaveden ideološki proces. Tako vzpostav-

²⁷ V tej smeri tudi F. Parkin, (Class, Inequality and Political Order, Mc Gibbon and Kee, 1971): »prestižna hierarhija služi za stabiliziranje in legitimiranje neenakosti z vprečenjem pojma socialne pravičnosti v obrambo obstoječih razrednih privilegijev« (str. 41—42). Posredno je na tako vlogo socialne stratifikacije in določenih teorij o njej pokazala diskusija med zagovorniki klasične funkcionalistične interpretacije socialne stratifikacije K. Davisom in W. E. Moorom (Some principles of Stratification, 1945) in kritikom M. M. Tuminom (1953). Celotna diskusija, ki je trajala vse do 1963 v: M. M. Tumin (ed.), Readings on Social Stratification, New Jersey: 1970, str. 368—433.

²⁸ Althusser, Za Marksa, str. 217—218.

²⁹ O ideološkem procesu glej: Th. Herbert, Remarques pour une théorie générale des idéologies, Cahiers pour l'analyse, Paris 1967, № 9, posebej str. 81—91.

Jeni empirični subjekti, empirične, »vidne« družbene skupine in sloji — niso enostavno maske ali kopije razredov. Ni vidnega družbenega sloja, za katerim bi v celoti odkrili določen razred (ni mogoče enostavno sneti z »delodajalcev« masko, pa bomo odkrili kapitaliste). Ideologija ni le reprezentiranje ali maskiranje, temveč je praviloma hkrati tudi premik, premaknitev. Razreda ne le da ni mogoče kot razreda videti, temveč ga tudi ni mogoče enostavno odkriti za ideološkim videzom, kot pravi obraz za masko.³⁰ (Za podjetnikom je lahko lastnik podjetja ali manager; lastnik podjetja je lahko akcijska družba, lastnik akcije je lahko tudi delavec ali upokojenec). S tem smo zopet prišli do izhodiščne teze, da je marksistični pojem razreda teoretični pojem, ki ne more zrasti iz enostavne razčlenbe in posplošitve empiričnih pojavov.

Ideologija, ki prekriva in onemogoča videti kapitalistični razred, onemogoča hkrati videti tudi delavski razred, in to zopet tako za druge kot za delavski razred sam. »Empirično« obstoje samo razni delavski poklici, delavci raznih strok; vidna je kvečjemu enotnost (interesov) fizičnih delavcev (»delojemalcev« ali mezdnih delavcev) v boju za boljše delovne pogoje ali višje mezde. Pri tem pa so glede na svoj dohodek, uglednost poklica, izobrazbo, način življenja, na različnih mestih socialne stratifikacije in pripadniki različnih (statusnih) slojev. V najboljšem primeru se nekateri med njimi vidijo in doživljajo kot poseben »working class« s posebnim ekonomskim položajem in interesi, npr. interesi ročnih delavcev, tam, kjer izraz razred ni ideološko docela izrinjen. Toda v okviru vladajoče ideologije se delavski sloj ali »razred« ne doživlja kot (revolucionaren) razred v marksističnem smislu — kot razred, ki je izkoriščan v danem produkcijskem načinu in ki ima hkrati možnost, da ta produkcijski način spremeni.

3. PROBLEM DELAVSKEGA RAZREDA V KAPITALIZMU

Dosedanje izvajanje je bilo toliko abstraktno, ker je začasno izločilo en bistven element slojno-razredne problematike v sodobnih kapitalističnih družbah, namreč sam pojav marksistične razredne teorije v teh družbah in dejstvo, da delavski razred v teh deželah ni le teoretično analitičen pojem, temveč obstaja tudi kot doživljeno empirično dejstvo. Zanimarili smo skratka dejstvo, da vladajoča ideologija ne uspeva v celoti obvlado-

³⁰ Skratka, če razredi »prepoznavajo« sami sebe le v ideologiji, ta ideologija ni le »reconnaissance«, temveč vedno hkrati tudi »meconnaissance«. Ideološki razred ni determiniran enostavno in čisto z abstraktno, izolirano razredno strukturo; nanj vedno vpliva celota konkretne družbene strukture in konkretni zgodovinski pogoji njenega oblikovanja: drugače se doživlja buržuazija dežel, ki so izšle iz radikalnih buržuaznih revolucij, drugače v deželah, kjer se je njena vodilna vloga oblikovala preko kompromisa s fevdalno aristokracijo, drugače tam, kjer je zrasla bolj na lastni kapitalistični osnovi, drugače, kjer se šele oblikuje v boju z delavskim razredom na eni in tujimi buržuazijami na drugi strani.

vati ideološke sfere. Naša teza pri tem je, da brez marksistične razredne teorije ni oziroma ne bi bilo revolucionarnega delavskega razreda v strogem pomenu besede. Drugače povedano, brez marksistične znanstvene razredne teorije ni ideologije, skozi katero bi se konstituiral revolucionarni delavski razred kot empirična družbena stvarnost. Gre seveda za staro tezo, da brez marksistične teorije ni celovite delavske razredne zavesti in da spontana zavest delavcev privede običajno le do »sindikalizma«, do ekonomskega boja v mejah danega produkcijskega načina.

Šele s pojavom marksistične družbene znanosti se lahko popolnoma oblikuje nekapitalistična delavska ideologija, revolucionarna delavska razredna ideologija, kot tak način doživljanja eksistenčnih pogojev — temeljnih družbenih odnosov —, ki ni pogoj njihovega reproduciranja, temveč tó reprodukcijo ovira in je pogoj njihovega transformiranja.³¹ Taka ideologija se ne more oblikovati brez znanosti o družbi (razredih), ki edina lahko prodre za »videz« empirične družbene stvarnosti in to stvarnosti samo pokaže kot proizvod razredne strukture oziroma ideologije, ki je pogoj reproduciranja te strukture. In po drugi strani: znanstvena razredna teorija je po definiciji sestavni del protikapitalistične delavske ideologije. Marksistična razredna teorija ne more biti razredno nevtralna, kot ne more biti razredno nevtralno njeno zavračanje ali ignoriranje. Zakrivanje razrednih struktur ali molk o njih neogibno služi reprodukciji teh struktur, njihovo razkritje je conditio sine qua non njihove spremembe. Teorije socialne stratifikacije so same po sebi le opis in razčlenitev določenega ideološkega procesa. Toda kolikor se pojavljajo kot nadomestek, kot konkurenca marksistične razredne teorije, same neogibno postajajo sestavni del tega ideološkega procesa. Vprašanje razreda je z vidika nekapitalistične delavske razredne ideologije točka, kjer »ni tretjega«: vsako zanikanje razredne strukture v kapitalizmu je buržoazna ideologija, ne pa znanost. Z vidika buržoazne ideologije je taka točka »empirična družbena stvarnost«. Vse, kar ne najde potrdila v empirični resničnosti, torej vsaka teorija, ki je v nasprotju s prevladujočim videnjem in doživljanjem stvarnosti, je neznanstveno, je gola ideologija (ne reče se delavska ideologija, ker buržoazna empirična resničnost delavskega razreda ne pozna).

Očitno je, kje sta moč in slabost obeh ideologij: da ostane razredna teorija gola abstrakcija na eni strani in — na drugi strani, da se doživljena empirična resničnost spreminja. Šibka točka ene ideologije je moč druge in narobe. Boj med tema dvema možnostma je v bistvu ideološki boj zastran oblikovanja (zavesti) delavskega razreda.

Zgornja teza, namreč, da je Marxova razredna teorija konstitutivni element delavskega razreda kot revolucionarnega razreda (»za sebe«),

³¹ Različne utopično-socialistične in anarhistične predstave, ki zavračajo obstoječo družbo, sicer lahko ovirajo njeno normalno delovanje in v skrajnem primeru lahko vodijo v njeno krizo, ne morejo pa biti vodič pri njeni transformaciji v novo družbo.

je na videz v nasprotju z Marxovim zatrjevanjem: »Buržoazni zgodovinarji so davno pred menoj prikazali zgodovino tega boja med razredi, a buržoazni ekonomisti ekonomsko anatomijo razredov. Sam sem prispeval le to, da sem dokazal, da je obstoj razredov povezan z določenimi zgodovinskimi fazami razvoja proizvodnje, da razredni boj neizogibno vodi k diktaturi proletariata, da je diktatura samo prehod k ukinitvi vseh razredov«. ³²

Prispeval je v bistvu »le« to, brez česar »razredi« v pojmovanju buržoaznih zgodovinarjev in klasične politične ekonomije niso razredi v Marxovem teoretičnem smislu. Buržoazni zgodovinarji so videli pojav meščanskega razreda kot grupacije, ki so jo povezali ekonomski interesi, stil življenja itd. v boju proti fevdalnemu sistemu, ter prenesli tako shemo boja na družbe v preteklosti. Ekonomisti so ugotovili ekonomsko osnovo delitve ljudi na razrede v buržoazni družbi: profit, mezdo in rento ter nasprotje med njihovimi interesi, niso pa ugotovili razrednega, tj. izkoriščevalsko-izkoriščanega značaja teh razredov oziroma izvora profita in rente v delavcu odtujeni presežni vrednosti in samega izvora te presežne vrednosti. Šele ta ugotovitev znanstveno utemeljuje naravo razrednega boja in možnost ukinitve razredov prek razreda, na čigar izkoriščanju temelji obstoječa razredna družba. ³³

Proces oblikovanja revolucionarnega delavskega razreda zahteva več pogojev in gre skozi več faz. Potrebno je, da ljudje in skupine, ki so objektivno v položaju delavskega razreda, občutijo posebnosti in skupnosti svojih vsakdanjih življenjskih razmer in interesov (torej ne neposredno svojega razrednega položaja v teoretičnem smislu) ter da se temu ustrezno povezujejo. Potrebno je, da tako oblikovana grupacija — sloj v formalno sociološkem smislu oziroma empirični razred v smislu našega razlikovanja, ne glede ali sama-sebe že imenuje »razred« ali ne — sprejme bistvene elemente marksistične razredne teorije in začne svoje razmere, interese in možnosti interpretirati v skladu z njo tako, da postane ta teorija sestavni del praktične ideologije, to je načina, kako njeni pripadniki doživljajo svoj odnos do družbenih pogojev svoje eksistence. Proces ima torej tri faze in ne le dve — razred po sebi in razred zase. Izhodišče so 1. posamezniki in družbeni sloji in skupine, taki oziroma take, kot se oblikujejo v skladu s prevladujočo buržoazno kapitalistično ali še prej fevdalno stanovsko ideologijo (jaz, svoboden delojemalec, mi — gradbeni delavci, mi — katoliški delavci, mi — industrijski delavci, mi — nižji sloj itd.), ki slednjič kljub temu 2. bolj ali manj spontano izkusijo svoj skupen položaj in interese nasproti drugim (višjim, vladajočim, podjetnikom) in jih na različne načine formulirajo.

³² Marx, Pismo Weydemeyerju (5. marec 1852), Marx-Engels, Pisma o istorijskom materijalizmu, Beograd 1972, str. 22.

³³ Res pa je, da Max sam leta 1852 tega še ni znal docela znanstveno razložiti. To je uspel šele v obdobju priprav na Kapital in v Kapitalu samem. V toliko je njegova skromnost 1852 na mestu.

Lahko že v tej fazi izoblikujejo svoje ekonomske in politične cilje ter izoblikujejo različne organizacije za njihovo doseganje (npr. chartistično gibanje). Toda brez marksistične razredne teorije ostanejo cilji bodisi znotraj okvira kapitalističnega produkcijskega načina ali so utopija, ki ne najde zveze z realnimi možnostmi v dani družbi.

Tej fazi sledi — če ji sledi — 3. sprejem marksistične razredne teorije, razrednega »osveščanja«, z vsemi posledicami, vključno z jasnejšo zavestjo, kje so meje lastnega in nasprotnega razreda (konec delavske miselnosti: »mi ročni delavci« proti »gosposdi z belimi rokami« ipd.).

Pri tem ne gre za nikakršen neogiben, avtomatičen in ireverzibilen proces »prebujanja« in »osveščanja«, temveč vedno za konkreten proces, katerega posamezne faze in prehodi med njimi — v obe smeri — so proizvedeni s konkretno družbeno zgodovinsko situacijo, vključno in še posebej z obstoječimi *ideološkimi odnosi in prakso*.³⁴ Lahko rečemo: čimbolj enake so neposredne življenjske razmere (dohodki, kraj prebivanja, koncentracija na delovnem mestu, poreklo itd.) in čimbolj so že v okviru obstoječe buržoazne ideologije opazni kot enoten sloj (bodisi sloj »na dnu družbene lestvice« ali npr. »sloj industrijskih delavcev«) — laže se oblikuje zavest o njihovi posebnosti in enotnosti, še posebej, če je ta enotnost in posebnost preskušena v neposrednem konfliktu s skupinami nasprotnega razreda (velike stavke ipd.). In narobe: tam, kjer so ljudje, ki so objektivno v položaju delavskega razreda, razcepljeni na zelo heterogene dejavnosti glede na značaj dela, glede na izvor, dohodke, kvalifikacije in s tem glede na mesto v statusni hierarhiji, je za tako doživljeno enotnost manj možnosti. Čutijo se prej in zgolj pripadniki tega ali onega statusnega sloja, pripadniki določene profesionalne kategorije ipd. V tej zvezi ni težko razpoznati razlik med npr. Anglijo z močno razvito zavestjo pripadnosti »working class« ter ZDA, pa tudi spreminjajočih se pogojev v teku zadnjih dveh stoletij, od katerih mnogi (npr. krepitev terciarnega sektorja z žensko delovno silo) otežujejo celo tako oblikovanje »razreda« *znotraj* meščanske ideologije.³⁵

Druga faza je po eni strani odvisna od stopnje zaostrenosti družbeno-ekonomskih razmer. Te namreč lahko silijo ali pa ne silijo k radikalizaciji — odvisno od moči in zmožnosti vladajočega razreda, da ustrezno raz-

³⁴ Balibar je opozoril na predmarksističnost teze, da nek družbeni položaj neizogibno spontano poraja določene napačno — npr. fetišizem blagovne proizvodnje — ali pravilno (npr. delavska zavest delavskega razreda) zavest, čeprav tudi sam Marx daje ponekod osnovo za taka sklepanja, na kar so se kasneje oprli Korsch, mladi Lukacs in drugi, glej E. Balibar, *Sur la dialectique historique, La Pensée, Paris, № 170 (1973)*.

³⁵ O položaju delavskega razreda v Angliji v novejšem obdobju pišeta zlasti V. Goldthorpe in D. Lockwood (npr. — s sodelavci — *The Affluent Worker in the Class Structure*, Cambridge 1969). Glej tudi T. B. Bottomore, *Classes in Modern Society*, London 1965, str. 28—32. in W. R. Runciman, »Embourgeoisement«, *Self-rated Class and Party Preference*, v »Sociology in its Place«, Cambridge 1970, str. 141—156. Analize nemških raziskav v: Meschkat-Negt (eds.) *Gesellschaftstrukturen*, Frankfurt 1973, še posebej: J. Ritsert-C. Roishausen, *Zur Sozialstruktur der BRD*, in N. Beckenbach in drugi, *Zur Klassenlage der technisch und wissenschaftlich qualifizierten Lohnarbeiter* (str. 5—92).

rešuje družbene konflikte — in s tem ustvarjajo pogoje za sprejem marksistične razredne teorije. Hkrati pa je bistvenega pomena ideološka situacija v ožjem smislu, tj. funkcioniranje buržoaznih ideoloških aparatov (šola, tisk, cerkev), in v tej zvezi položaj in usmerjenost inteligence kot nosilke teorije in ideologije v ožjem smislu. Shematično lahko rečemo, da le sočasnost ugodnih pogojev za sprejem osnov marksistične teorije med delavci in krize ter preusmeritve večjega dela inteligence vodi do večjih »prebojev« vladajoče ideologije in uveljavitve nove ideologije, novega načina doživljanja v širših delavskih slojih.³⁶ Po izvršenem »preboju« se situacija lahko znova stabilizira. V tako izoblikovanem delavskem razredu se novonastala zavest utrdi tudi z neformalno socialno kontrolo kot tradicija in z lastnimi ideološkimi aparati (tisk, simboli, pesmi) ter tako vsaj delno kljubuje ponovno dobro ali celo boljše organizirani množični proizvodnji buržoazne ideologije. Novo pridobljena razredna zavest je seveda stalno ogrožena, se umika, ostaja parcialna, lahko tudi podleže ali postane »anahronizem« v novi situaciji. Toda tudi za buržoazijo obstaja stalna nevarnost nove neugodne politično-ideološke konjunktore in novega zloma, zdaj že na širši frontni črti. Sam revolt in razkroj buržoazne ideologije med inteligenco ali samo vrenje med delavci brez medsebojne povezave ne zadošča za večje in trajnejše premike.

Na zanimiv moment je — sicer v drugem kontekstu — opozoril S. Mallet:³⁷ kvalificirani delavci preteklega stoletja v industriji ali celo manufakturah z veliko vlogo kvalificiranega ročnega dela so se spontano čutili ustvarjalci družbenega bogastva in torej izkoriščani od tistih, ki niso delali, a so z bogastvom razpolagali; prevladujoč sloj polkvalificiranih delavcev v sodobni mehanizirani industriji, kjer je delavec le strežnik stroju, pa se ne čuti več takega ustvarjalca in zato tudi ne izkoriščanega, tistega, »na čigar plečih stoji vsa družba in kultura«, čuti se le negotovega, zamenljivega in zato izrabljenega. (Ne pozabimo, da so po Marxu šele taki stroji oziroma produkcijska sredstva tipični za kapitalizem.)³⁸ V prvem primeru se je delavec brez Marxove teorije lahko čutil izkoriščanega in bil zato hitreje dojemljiv zanj (hkrati pa jo zato tudi neustrezno interpretiral, prilagojeval svojemu doživljanju izkoriščanja); sodobni polkvalificirani delavec iz istega razloga zdaj teže sprejema razredno teorijo o izkoriščanju, a če jo, jo ustrezneje razume. Drugačna je spet situacija pri novem sloju dobro plačanih kvalificiranih delavcev v visoko mehanizirani ali avtomatizirani industriji.

³⁶ Tako v Rusiji pred revolucijo, ob kapitulanstvu domače buržoazije med zadnjo vojno pri nas in deloma v Franciji, ob zlomu fašizma v Italiji.

³⁷ S. Mallet, Novi delavski razred, Ljubljana 1971, zlasti str. 21—35.

³⁸ Marx: V manufakturi je delo le formalno podrejeno kapitalu, šele v veliki industriji postane tudi realno; šele to so specifično kapitalistična produkcijska sredstva in način proizvodnje. (Primerjaj: Das Kapital I. Dietz 1973, str. 533.) O tem Balibar, Le concepts... op. cit. str. 127—138.

4. K VPRAŠANJU RAZREDOV IN STATUSNIH SLOJEV V SOCIALISTIČNI DRUŽBI

Uvedena razlikovanja nam olajšujejo razumeti tudi dogajanje v socialističnih družbah po zrušenju buržoazne politične oblasti in po odpravi kapitalistične pravne lastnine temeljnih produkcijskih sredstev. Tu namreč srečamo paradoks: na eni strani govorimo če že ne o brezrazredni družbi, pa vsaj o ukinitvi kapitalističnega izkoriščevalskega razreda in s tem temeljnega razrednega antagonizma, na drugi strani pa še naprej o delavskem razredu.

Z vidika teoretičnega pojmovanja razreda je očitno, da se z ukinitvijo enega pola antagonizma, kapitalističnega razreda, ukine tudi drugi pol nasprotja, delavski razred. Z ukinitvijo izkoriščevalskega razreda je odpravljen tudi izkoriščani razred. Toda prav z vidika marksistične teorije je tudi očitno, da to ukinjanje razredne delitve ni enkratno dejanje, temveč proces. Razredna razdeljenost družbe ostaja — kot pravi Lenin v navedeni definiciji —, dokler lahko ena skupina prisvaja delo druge na osnovi položaja v zgodovinsko določenem načinu proizvodnje. Pravno utrjena in oblikovana lastninska pravica (v kapitalistični državi) nekaterih do produkcijskih sredstev je le eden od temeljnih vidikov takega položaja v produkciji in takega odnosa do produkcijskih sredstev, ki omogoča prisvajanje rezultatov dela drugih. Z odpravo kapitalistične države in s tem kapitalistične lastninske pravice (nacionalizacija) se ne spremene avtomatično vsi vidiki neenakih odnosov do produkcijskih sil in drugi pogoji, ki omogočajo (položaj v delitvi dela, izvor dohodka) ali kažejo (izvor in višino dohodka) prisvajanje dela drugih ljudi. Zaradi tega je upravičeno — in nujno — o določenih konfliktnih prehodnega obdobja govoriti, da imajo razredno naravo, da so oblika razrednega boja. Gre za konflikte med prizadevanji za odpravo ali ohranitev različnih pogojev in možnosti za razpolaganje s tujim delom. Pri tem »subjektivno« zavzemajo položaj delavskega razreda tisti ljudje in skupine, ki si prizadevajo, da bi se taki odnosi odpravili, ali posredno prispevajo k temu, medtem ko so tisti, ki si hote ali ne hote prizadevajo za njihovo ohranitev, na pozicijah »kontrarazreda«. ³⁹ V razmerah, ko socialistična država zagotavlja družbeno lastnino produkcijskih sredstev, ko je onemogočeno pravno fiksiranje lastninske pravice kogarkoli na izključno razpolaganje s produkcijskimi sredstvi (niti delovnih kolektivov v samoupravnem sistemu niti državne birokracije v etatističnem tipu socialistične ureditve), objektivni razredni položaj posameznih skupin ni dan enkrat za vselej in ni enoznačen, temveč je gibljiv, prehodni in notranje protisloven. Skupina, ki je v danih razmerah v izkoriščevalskem položaju, se lahko jutri znajde v položaju izkoriščanega. Nova družbena struktura vnaša nove in drugačne

³⁹ Izraz »kontra-razred« uporablja za A. Dragičevićem S. Šušar v širšem pomenu neproizvodnih delavcev. Glej S. Šušar, Sociološki presjek jugoslovanskega društva, Zagreb 1970, str. 16—18.

razlike v stare poklicne in druge sloje in tudi v vsem tradicionalni delavski razred; ustvarja novečasne fronte in novačasna zavezništva.

Ne glede na vse to pa vendar ni mogoče mimo osnovne ugotovitve, da se v položaju delavskega razreda tudi v prehodnem obdobju še vedno največkrat in z najmanj nihanja — »objektivno« in »subjektivno« — nahajajo prav osnovne množice tradicionalnega delavskega razreda.⁴⁰

Sodobne socialistične družbe so nastale kot rezultat boja empirično konstituiranega delavskega razreda, kot grupacije, ki je na osnovi skupnega položaja in interesov v boju s kapitalističnim razredom oblikovala svojo ideologijo, sprejela marksistično razredno teorijo, izoblikovala svojo politično organizacijo ter v ustreznih razmerah izvedla socialistično revolucijo. Tak empirični razred oz. njegovo jedro z revolucijo seveda ni čez noč izginil niti ni izginila njegova razredna zavest kot bistvena sestavina tega razreda. Doslej povedano nam hkrati kaže, v kakšnem smislu razredna zavest te grupacije *ni le ostanek tradicije*, temveč se napaja tudi iz novih razmer in odnosov ter je hkrati nujen pogoj za njihovo nadaljnje spreminjanje.

Osnovne delavske množice se še najbolj nahajajo v položaju delavskega razreda in so v tem smislu še vedno osnovni nosilec specifičnega »zgodovinskega interesa« delavskega razreda — odprave razredov, delitve družbe, ki temelji na institucionaliziranih možnostih prisvajanja tujega dela. Obstoj njihove razredne zavesti je pogoj za uresničevanje tega cilja. Kljub temu pa brez stalne prisotnosti marksistične družbene znanosti »spontana« ali »tradicionalna« razredna zavest kot ideologija, kot način videnja svojega družbenega položaja, in skozi njo konstituiran empirični razred tudi v socialističnih družbah ne odsevata adekvatno dejanske razredne strukture, dejanske delitve razrednih položajev. V grobem lahko rečemo, da se pri nas spontano, na ravni ideologije kot doživljanja (pa včasih tudi kot eksplicitno formulirana politična ideologija),

⁴⁰ Teoretična razredna analiza se ne more tudi zapreti v meje dane dežele in ignorirati obstoj svetovne zgodovine oziroma dejstva, da v prehodnem obdobju obstajata tako kapitalizem kot socializem kot svetovna procesa. Razredna struktura dane družbe in razredni boj v njej nista neodvisna od poteka boja med obema sistemoma in procesoma v svetovnem merilu in že zato nobena konkretna revolucija ali kontrarevolucija ni nekaj dokončnega. Tudi če v dani deželi po uspešno izvedeni revoluciji ni mogoče govoriti o domačem kontra razredu, v boju proti kateremu bi se delavstvo ohranjalo in organiziralo kot razred (temveč le o gibljivih kontrarazrednih položajih), tak kontra-razred obstaja v mednarodnem merilu. Nasproti njemu se delavstvo dežel z izvedeno socialistično revolucijo mora čutiti in organizirati tudi kot razred, povezan s klasičnim delavskim razredom samih kapitalističnih dežel. Ne da bi se spuščali v dovolj znane probleme v zvezi z izredno zapletenostjo in tudi protislovnostjo situacije, ki jo v mednarodnem in domačem merilu ustvarjata tako prepletanje, in medsebojna odvisnost obeh procesov, naj opozorimo le na to, da se fronte in zavezništva, ki se oblikujejo okrog nasprotovanja domačemu in tujemu kontra razredu, ne prekrivajo. Na razredni poziciji delavskega razreda (v obrambi revolucionarnih pridobitev) nasproti nevarnosti od zunaj so objektivno vse grupacije, ki lahko z uvoženo kontrarevolucijo kaj zgubijo — pa čeprav ne gre pri tem za privilegirani položaj v prehodnem obdobju, ki jih na notranji fronti postavlja sicer v pozicijo kontra razreda (npr. deli državne birokracije); medtem pa je za mnoge zavezniške delavskega razreda proti »kontra razredu« v domačem merilu grožnja od zunaj malo pomembna, saj bi se njihov položaj malo spremenil ali pa bi se relativno celo zboljšal.

pojavi se dve neustrezni pojmovanji delavskega razreda. Po enem imajo v družbi, kjer je odpravljena privatna lastnina temeljnih produkcijskih sredstev, vsi zaposleni enak razredni položaj in so torej enoten »delovni razred« oz. »delovno ljudstvo« (za razliko od starega delavskega razreda se bolj ali manj spontano izpušča bodisi izraz »delavski« bodisi izraz »razred«). Po drugem so pravi delavski razred »proizvajalci« ali celo »neposredni proizvajalci« kot taki ali pa fizični delavci nasproti »onim v pisarnah« tako v podjetju kot zunaj njega. Obe samoopredeljevanji izražata neke vidike spremenjenih družbenih odnosov, toda hkrati obe očitno pomenita nazadovanje glede na marksistično opredelitev razreda. O nazadovanju lahko govorimo tudi dobesečno, ker gre marsikdaj za nazadovanje z zgodovinsko že dosežene stopnje razredne zavesti našega delavstva. Prvo pojmovanje upošteva le en — sicer resda pomemben — vidik opredeljevanja razrednega položaja (lastninsko pravico), drugo pa vzame za merilo razrednega razlikovanja predmarksistično opredelitev delavskega razreda: fizično delo, proizvodnjo kot ustvarjanje bogastva (uporabnih vrednosti) ipd. Izraženo v marksistični terminologiji: za merilo vzame vlogo v sklopu proizvodnih sil danega produkcijskega načina (nosilci pretežno fizične delovne sile ali pa proizvajalci sploh), ne pa mesto v temeljnih proizvodnih odnosih (odnosih prisvajanja pogojev in rezultatov dela, ustvarjanja in prisvajanja presežne vrednosti), kar je vzame za merilo razrednega razlikovanja predmarksistično opredelitev delavskega »razreda« onemogočale sprevideti dejanske razredne fronte in perspektive ter mobilizirale delavce kot fizične delavce proti »gospodi z belimi rokami« ali pa v saintsimonovski varianti proizvajalce oz. »delovni razred«, (delavce *in* podjetnike) proti »nedelavcem«, tako ustvarja tudi sedaj napetosti med delavci in inteligenco ali pa »gospodarstvom« (v vlogi delavskega razreda) in »negospodarstvom« (ki da »izkorišča«, parazitira na ustvarjenem dohodku gospodarstva).

Seveda ne gre za enostavne teoretične napake, samo za neseznanjenost z marksistično razredno analizo. Gre za dve spontani ideologiji, ki izražata in prekrivata hkrati določene družbene odnose, konflikte in interese. Z absolutizacijo novega enakopravnega položaja ljudi glede na lastninsko pravico do proizvodnih sredstev se odvrta pozornost od še obstoječih neenakopravnih odnosov in neenakih možnosti. Druga ideologija o proizvajalcih kot razredu je v nekem smislu reakcija na taka izenačevanja: izraža dejstvo, da se kljub spremenjenemu položaju v lastninskih pravicah mnoge sociološke karakteristike empiričnega delavskega razreda ostale nespremenjene, vključno s tem, da je navaden delavec še vedno največkrat v položaju izkoriščanega. Toda hkrati zakriva, da so v razmerah družbene lastnine tudi grupacije proizvajalcev lahko znajdejo v razrednem položaju izkoriščevalca in da torej razredni konflikt nikakor ne poteka med proizvajalci kot takimi ali fizičnimi delavci, še manj med gospodarstvom kot takim na eni strani in »ostalimi« na drugi. Ni težko uvideti, kdo je glavni nosilec ene ali druge ideologije.

V organiziranem delavskem gibanju v socialističnih družbah je marksistična razredna teorija v idejnem boju okrog besed in pojmov prevladala; postala je sestavni del ideologije v ožjem in širšem pomenu besede. To pa še ne zagotavlja, da ne bi v nadaljnjem razvoju v konkretni družbeni in ideološki situaciji zopet oslabela in se spremenila v golo terminologijo, ki bi v službi različnih ideologij ovirala dejansko marksistično razredno analizo in akcijo v novih razmerah.

V zvezi s statusnimi sloji v socialistični družbi se pojavlja več vprašanj: najprej vprašanje, ali le-ti obstoje in kakšni so, in končno, kakšen je njihov status v teoretičnem in praktično političnem smislu.

Na prvo, empirično vprašanje bi na osnovi že dokaj obširne literature⁴¹ lahko skicirali takle odgovor: Nedvomno obstaja v socialističnih družbah dokaj močna socialna diferenciacija glede na dohodke, izobrazbo, stil življenja in tako dalje. Bolj sporno je vprašanje, ali so te razlike stratificirane oz. hierarhično ovrednotene — ali delijo ljudi na višje in nižje kategorije ter ali so tako nastali sloji le statistične narave ali pa imajo naravo sloja v ožjem sociološkem smislu. Nadaljnje vprašanje ob tem je, katere dimenzije oz. statusne determinante so najbolj pomembne; katera je taka, da se ob njej oblikujejo sloji v ožjem pomenu besede. Prevladuje ocena, da so statusni sloji manj izoblikovani kot v kapitalističnih družbah in v celoti manj vidni. K temu naj bi prispevala vpliv razredne ideologije na spontani in oficialni ravni, ki poudarja enakost (kot normo), ter večja statusna nekonsistentnost, večja neskladnost v statusih glede na posamezna merila.⁴² Slednje je posledica prehodnega značaja socialističnih družb, mešanja starih meščanskih statusnih determinant in porajanja novih.

Kot novi statusni determinanti, ki sta funkcionalni z vidika potreb socialističnih družbenih institucij, se navajata delovni prispevek posameznika in politična angažiranost (glede na večji pomen politike v širšem smislu v socialističnih družbah). Ob obstoječem blagovno-denarnem gospodarstvu in elementih klasične državnosti v prehodnem obdobju se ti dve determinanti povezuje s klasičnima buržoaznima statusnima deter-

⁴¹ Nekaj najdostopnejših del: A. Hegedüs, Strukturni model madžarske socialistične družbe in njeno razslojevanje, Problemi, št. 25, Ljubljana 1965; W. Wesołowski, Proces preobrazb razredne strukture v socializmu, Teorija in praksa 3/1967 ter Denke Denkovski, Sociološko istraživanje društvene makro-strukture u Poljskoj, Sociologija, Beograd 2/1972; S. Saksida, Družbena stratifikacija v Jugoslaviji, Problemi št. 58, Ljubljana 1967; Posredne tudi: M. Pečujlić, Klase i savremeno društvo, Beograd 1967, S. Suvar, Sociološki presjek jugoslovanskog društva, Zagreb 1970, »Sociologija«, Beograd 1972, št. 3 in 4.

⁴² Wesołowski vidi v tem bistveno pozitivno značilnost socialistične družbe, ki preprečuje nastajanje in zapiranje slojev in ki jo je zato treba zavestno podpirati; torej ne podpirati teženj, da se komulirajo visoka izobrazba, visok dohodek, politični vpliv in ugled. Po njegovem je ugled kompenzacija za relativno nizek dohodek in narobe oziroma naj bi to bil. Vprašanje je, koliko je tako upiranje »naravnih« teženj po statusni konsistenci lahko uspešno, še posebej v tako odprti družbi kot je jugoslovanska. Glej: W. Wesołowski, Proces preobrazb razredne strukture v socializmu, Teorija in praksa 3/1967.

minantama (ali se celo zreducirata nanju): z dohodkom in političnim vplivom (močjo), ter sta tako verjetno glavni statusni determinanti v teh družbah, povezani z izobrazbo kot glavnim kanalom socialne mobilnosti in enim od osnovnih pogojev za večji dohodek in večje možnosti političnega vplivanja. Vse kaže, da socialistične družbe morajo spodbujati ljudi za večji delovni prispevek in večjo politično angažiranost ter izobraževanje, kar vodi do »ideološkega« nagrajevanja takih prizadevanj z večjim ugledom in višjim statusom (kot v potrdilo funkcionalistične teorije statusne stratifikacije). Ob dejstvu, da se v blagovno denarnem gospodarstvu delovni prispevek praviloma izraža v dohodku, je statusno vrednotenje večjega delovnega prispevka enako statusnemu vrednotenju višjega dohodka kot takega oz. materialnih dobrin in načina življenja, ki ga tak dohodek omogoča, brez upoštevanja razlik v pridobivanju tega dohodka, vključno z možnimi razrednimi (izkoriščevalskimi) viri. S tem se ustvarja statusna družbena stratifikacija, ki izraža in prekriva še obstoječe razredne izvore neenakih pogojev za pridobivanje višjega statusa. Če je to funkcionalno z vidika reproduciranja obstoječih odnosov v družbi, pa je nefunkcionalno z vidika njihovega spreminjanja in s tem nefunkcionalno za družbo in razred, ki teži k spreminjanju. Tako prihaja do protislovne težnje, da je po eni strani treba spodbujati razlike v dohodkih, izobrazbi, političnem angažiranju, toda hkrati preprečevati statusno ovrednotenje teh razlik, preprečevati delitev ljudi na višje in nižje, ugledne in manj ugledne na njihovi osnovi, zlasti pa oblikovanje zaprtih slojev.⁴³

Priča smo protislovni situaciji, dvojnemu ideološkemu premiku in prekrivanju. Statusno razlikovanje glede na dohodek, izobrazbo, politični vpliv prekriva še obstoječe družbene razlike razredne narave oziroma jih kaže zgolj kot nekaj drugega (zgolj kot razlike v delovni prizadevnosti, sposobnosti, inteligentnosti ipd.), toda hkrati tudi tako oblikovane statusne razlike ne smejo postati preveč vidne, saj rušijo doživljanje (brez)razredne enotnosti in enakosti. Ostati morajo prekrite z doživljanjem tako ali drugače pojmovane enotnosti (brez)razrednega položaja — bodisi v obliki ideologije »vsi smo delovno ljudstvo« bodisi enakosti oziroma »večvrednosti« delavskega razreda (proizvajalcev, neposrednih proizvajalcev ipd.).

V tem okviru dobi poseben učinek teorija statusne socialne stratifikacije oziroma na njej temelječe empirično sociološko raziskovanje. Sama teorija in proučevanje tudi tokrat poskušata le opisno zajeti potekanje ideološkega procesa; če se skušata prikazati kot edino prava, neideološka slika družbene strukture, se analogno kot v kapitalističnih družbah vključujeta v ideološki proces prikrivanja še obstoječih antagonizmov razredne narave. Toda glede na specifično ideološko situacijo, glede na omenjeno

⁴³ To pa povzroča verjetno konflikt med takim razrednim prikrivanjem statusne ideologije in tistimi poklicnimi skupinami, ki so npr. ob visoki izobrazbi in velikem delovnem prispevku iz različnih razlogov prikrajšani za višji dohodek, pa zaradi tega težje po kompenzaciji vsaj z višjim ugledom; čim manj jim družba to priznava, tembolj težje zato k »elitnemu« zapiranjju.

dvojno prikrivanje, lahko ima v konkretni situaciji tudi družbeno kritičen učinek. S svojim opisom in empiričnim proučevanjem predoči obstoječe, a z razredno ideologijo prikrite družbene razlike in s tem hote ali nehote opozori na razlike razredne narave, ki jih statusne razlike skrivajo in hkrati na svoj način kažejo. Lahko ima, skratka, družbeno-kritično funkcijo, kolikor posredno pokaže na neadekvatnost spontane »(vsi)-mi-smo-enoten-razred«-ideologije in usmerja v resnično znanstveno marksistično razredno analizo in akcijo, ki jo spontana razredna ideologija v zgornjem smislu skuša prikazati kot odvečno.

Gospodarska gibanja in zunanjetrgovinski intervencionizem Jugoslavije

A) Spremembe v razsežnosti in odnosih mednarodne menjave doma in v svetu

Izhodišče za obravnavanje vprašanja zunanjetrgovinskega usmerjanja in še posebno pospeševanje izvoza je narodnogospodarski interes za vključevanje v mednarodno delitev dela. V tem pogledu je jugoslovansko in še posebno slovensko gospodarstvo že doseglo tako stopnjo razvoja in vključenosti v mednarodno menjavo, da izvoz praktično vsega in pogosto za vsako ceno ne le ni več potreben, ampak postaja v čedalje večji meri tudi narodnogospodarsko neracionalen ali celo škodljiv. S tem ko je interes po povečevanju izvoza postal širši, kakor je zgolj pokrivanje plačilno-bilančnih obveznosti, in tudi vse bolj pomemben element, ki omogoča usklajeni razvoj, dinamično in selektivno gospodarsko rast, je takemu izvozu potrebna zadovoljiva konkurenčna sposobnost in prodornost na svetovnem trgu. Zaradi tega je tudi dosedanji sistem pospeševanja izvoza v marsičem že zastarel in bi ga bilo treba postaviti na nove temelje; na to so vplivali tako notranji kot tudi zunanji dejavniki.

Notranjegospodarski razlogi, zaradi katerih zunanjetrgovinska menjava Slovenije (pa tudi Jugoslavije) dobiva nove razsežnosti, so predvsem naslednji:

— Ob visoki stopnji rasti zunanjetrgovinske menjave je dosegla v letu 1973 vrednost izvoza iz Slovenije na prebivalca 327 dolarjev, vrednost uvoza pa celo 544 dolarjev.¹

— V zadnjih letih je prišlo do visoke stopnje izvozne usmerjenosti pri izvozu najpomembnejših proizvodnjah (kar zahteva rentabilnost izvoza); pri tem je značilno (v nasprotju z dosedanjimi lastnostmi izvozne rasti), da proizvodi z največjo izvozno vrednostjo zaznamujejo nadpovprečno stopnjo rasti, kot tudi to, da se največje izvozne vrednosti obli-

¹ Izvoz Jugoslavije na prebivalca je znašal v 1973. letu 146 dolarjev, uvoz pa 230 dolarjev.

kujejo predvsem v okviru največjih proizvodnih organizacij. Na ta način izvoz vse močnejše vpliva tudi na gospodarsko rast posameznih proizvodenj.

— Prihaja do pomembnih strukturalnih sprememb, ki se kažejo v naraščanju stopnje obdelave pri izvozu ter v naraščanju stopnje obdelave reprodukcijskih materialov pri uvozu, kar je povezano z regionalno koncentracijo zunanje trgovinske menjave z Evropo kot tudi s tendenco padanja deleža domače dodane vrednosti v realiziranem izvozu, s pogosto tendenco po padanju kvalitete dodanega dela in strukture zaposlenosti.

Med zunanjimi razlogi, ki narekujejo spremembo v temelju našega dosedanjega sistema za pospeševanje izvoza, so predvsem vsebinske spremembe v odnosih mednarodne menjave:

— Vse močnejša je tendenca po samostojnem gospodarskem razvoju in samostojnejši gospodarski politiki dežel v razvoju (npr. stališče do nacionalizacij, do samostojnejših ukrepov gospodarske in še posebno zunanjetrgovinske politike), s tem da se povečuje vloga organiziranega intervencionizma dežel, regionalnih skupnosti oziroma vsebinsko povezanih skupin dežel (npr. proizvajalke nafte, raznih surovin . . .), do intervencije v svetovnem merilu (npr. zadnje zasedanje generalne skupščine OZN).

— Samostojnejši gospodarski razvoj, povezan s procesom energetske, surovinske in prehranske krize bo nedvomno odprl vse večje razsežnosti v spremembi proizvodne in še posebno zunanjetrgovinske strukture večine dežel; pri tem bodo predvsem razvite dežele z neugodno surovinsko in energetsko osnovo skušale v zunanji trgovini kar najbolj izkoristiti svoje prednosti na področju visoke tehnologije, znanja in finančne moči.

— Prvemu valu sprememb v zunanjetrgovinski delitvi dohodka v korist energetske in surovinske bogatih dežel bo tako zaradi povečanja proizvodnih stroškov kot tudi zaradi povečanja povpraševanja in intenzivne politike razvoja v svetu štedilo bolj ali manj intenzivno zviševanje cen opreme vseh vrst; pri tem bodo v ugodnejšem položaju dežele z najbolj razvito tehnologijo in nakopičenim znanjem.

Da ne bi slovensko (in jugoslovansko) gospodarstvo spričo dinamičnih sprememb v domači in še posebno v mednarodni zunanjetrgovinski strukturi, ko postaja tehnološki razvoj, organizirano znanje in finančne sposobnosti vse bolj pomembni elementi izvozne ekspanzije, ostalo izrazit uvoznik vse bolj dragih surovin in reprodukcijskih materialov ter izvoznik tehnološko manj zahtevnih in zaradi tega tudi razmeroma cenениh proizvodov za široko potrošnjo oziroma se še izraziteje razvilo v takega uvoznika in izvoznika, je potrebno analitično in gospodarskopolitično preveriti, kako učinkuje dosedanji sistem pospeševanja izvoza ter ga prilagoditi spremembam in potrebam domačega gospodarskega razvoja in še posebno strukturalnim in gospodarskopolitičnim spremembam v svetovni trgovini.

Preverjanje, kako učinkujejo zunanjetrgovinsko in gospodarskopolitično ukrepi intervencije na področju izvoza in uvoza, je utemeljeno tudi zato, ker izvoz že zaradi svojega deleža v celotnem dohodku vse bolj prerašča dosedanje poglavitno nalogo plačilnobilančnega pokrivanja uvoznih potreb in postaja eden temeljnih kriterijev gospodarskega razvoja. Zaradi tega tudi ni več vsebinsko realna in zadostna primerjava med izvozom in uvozom, ampak je treba analizirati kompleksnost odnosov med proizvodnjo, izvozom in uvozom.

B) Nekateri značilnosti odnosov med proizvodnjo, izvozom in uvozom v slovenskem gospodarstvu

Strukturalne spremembe v slovenskem izvozu, katerih tendenca je ustvarjati manjše število izvozno najpomembnejših proizvodenj z višjo in visoko stopnjo predelave, hkrati pa spreminjati strukturo uvoza tako, da bo čimbolj naraščal uvoz višje ali visoko obdelanih reprodukcijskih materialov ter se hkrati večala regionalna polarizacija izvoza in uvoza na območje Evrope in še posebno EGS, zahtevajo, da nekoliko podrobneje razčlenimo vpliv teh srednjeročnih tendenc slovenske zunanjetrgovinske menjave na medsebojni odnos med proizvodnjo, uvozom in izvozom.

Takšna opredelitev dosedanjih sprememb v zunanjetrgovinski menjavi pa postavlja predvsem dve vprašanji, in sicer:

— kakšen je vpliv ugotovljenih strukturalnih sprememb v slovenski zunanjetrgovinski menjavi na odnose med proizvodnjo in zunanjo trgovino ter

— v kakšnem odnosu so tendence opisanih sprememb v zunanjetrgovinski menjavi Slovenije do temeljnih gospodarskih ukrepov, s katerimi se v sedanjem času usmerja zunanjetrgovinska menjava Slovenije (in Jugoslavije).

Ugotovljene strukturalne spremembe v izvozu in uvozu na več načinov vplivajo na odnose med proizvodnjo, uvozom in izvozom. Nadpovprečno povečevanje izvoza proizvodov z največjo izvozno vrednostjo ima tem večji vpliv na rast proizvodnje, čim višja je stopnja izvozne usmerjenosti take proizvodnje; na ta način visoka stopnja izvozne rasti povzroča pri proizvodnjah z visoko stopnjo izvozne usmerjenosti selektivno — nadpovprečno visoko stopnjo rasti takih proizvodenj, kar je brez dvoma eden pomembnih elementov vpliva na stopnjo gospodarske rasti v slovenskem gospodarstvu.

Spreminjanje dosedanjih dolgoročnejših značilnosti izvoza slovenskega gospodarstva, ki se kaže predvsem v stabilnejši izvozni usmeritvi ter v hitrejšem povečevanju izvoza pri proizvodih z večjo izvozno vrednostjo v primerjavi z izvozno rastjo vrednostno manjših ter časovno in regionalno nestabilnih izvoznih artiklov, je še posebno nazorno razvidno iz

Razpredelnica 1: Indeks povečanja izvozne vrednosti 1973/1972 pri izvozno najpomembnejših proizvodih, osnova 1972 = 100

Panoga	Ime proizvoda	Vrednost v 1000	Indeks nad 129,6	Indeks nad 100 do 129,6	Indeks pod 100
1	2	3	4	5	6
114	paličasto jeklo	6.086	312		
	pločevine	3.402	222		
115	živo srebro	3.605	140		
	palice, profili aluminijevih zlitin	4.521	136		
	aluminijeva pločevina, trakovi	5.500			
	cinkova pločevina, trakovi	3.611		104	
116	steklo za luči	3.897	139		
117	drugi neelektrični stroji	3.745	165		
	drugi deli motornih vozil	9.239	227		
	prikolice in deli	20.866	164		
	igrače z mehanizmom	3.573	171		
119	elektromotorji do 10 KW	3.850		121	
	mali transformatorji in deli	5.539	138		
	odporniki, reostati	3.314	143		
	deli aparatov za telefonijo				
	in telegrafijo	3.491	161		
	hladilniki in deli	7.235	137		
	pralni stroji	4.827	219		
	električni štedilniki	6.729		117	
120	dozirana gotova zdravila	6.543			92
122	rezani les iglavcev	14.728	280		
	bukov rezani les	6.419	186		
	furnirji	5.680	141		
	okna, vrata, deli za stavbe	4.448	173		
	leseni stoli, fotelji	19.566	142		
	leseno pohištvo in deli	19.622		116	
124	barvaste bombažne tkanine	3.560		124	
	tkanine iz sint. vlaken	4.811	248		
	pletenine	4.803		104	
125	svinjsko oblačilno usnje	14.299		128	
	usnjena obutev z gumijastim podplatom	14.950		108	
	druga obutev (nogometni, smučarski čevlji)	4.156			80
126	avtomobilski in drugi plašči	3.649	168		
211	hmelj	4.579			77
214	junečje meso	17.319	159		
216	vino, navadno in kvalitetno v sodih, cisternah	4.835	161		
313	piloti listavcev, iglavcev	3.586	202		

Vir: »Odnos Slovenije do ekonomskih grupacij v svetu«, L. Sočan, B. Verbič, 1974.

priložene razpredelnice 1; ta prikazuje indeks povečanja izvozne vrednosti v letu 1973/1972 za vse tiste proizvode, ki so v letu 1973 preseгли izvozno vrednost 3,3 milijona dolarjev (oziroma nad 0,6 odstotka skupne vred-

nosti blagovnega izvoza).² Iz razpredelnice je razvidno, da od skupno 37 zajetih proizvodov kar 25 (67,6 %) presega indekse povečanja vrednosti slovenskega izvoza od leta 1972 na leto 1973 (129,6), nadaljnjih 8 proizvodov (21,6 %) zaznamuje povečanje indeksa izvozne vrednosti med 100 do 129,6 in 4 zajeti proizvodi (10,8 %) zaznamujejo v letu 1973 znižanje izvozne vrednosti v primerjavi s prejšnjim letom. Podatki nazorno kažejo, da je ravno nadpovprečno povečanje izvozne vrednosti pri vrednostno najpomembnejših proizvodih odločilno vplivalo na visoko stopnjo povečanja izvozne vrednosti v letu 1973.

Glede na to, da dobiva izvoz slovenskega gospodarstva pglavilni impulz v čedalje večji meri ravno v obliki nadpovprečne izvozne rasti proizvodov z večjo izvozno vrednostjo, postaja izvoz vse pomembnejši element selektivne gospodarske rasti, hkrati pa take proizvodnje ne samo po obsegu, ampak tudi tehnološko, razvojno in organizacijsko preraščajo pogoje gospodarjenja razmeroma zaprtega domačega trga in dosedanje razdrobljenosti proizvodnih zmogljivosti.

S tem ko se izoblikuje manjše število proizvođenj z visoko izvozno vrednostjo, postane za take proizvodnje vedno bolj življenjskega pomena rentabilnost izvoza. Mnoge izvozno pomembne proizvodnje so doslej in v dosedanjih pogojih veljavnega zunanjetrgovinskega in deviznega režima reševale vprašanje izvozne rentabilnosti tako, da so razvijale komplementarne proizvodnje za domači trg, in sicer predvsem na podlagi zagotovljenih deviznih sredstev od izvoza. Vsekakor pa tak kriterij izrazito podjetniške kalkulacije, in to na temelju trenutno veljavnih gospodarskih ukrepov, ne more biti zadostna podlaga za dolgoročnojšo in stabilno ekspanzijo izvozno pomembnih proizvođenj, in sicer že zato ne, ker izoblikovanje pomembnejših izvoznih proizvođenj prerašča podjetniški interes in postaja pomembno za celotno gospodarsko politiko, še posebno pa za zunanjetrgovinsko politiko celotnega gospodarstva. Po drugi strani pa se morajo proizvodnje z veliko izvozno vrednostjo in visoko stopnjo izvzne usmerjenosti čedalje bolj prilagajati pogojem gospodarjenja in poslovanja na svetovnem trgu (na področju tehnologije in nastopanja na trgu), če hočejo ohraniti dosedanje dinamiko izvozne rasti. Na tej poti pomenita za take proizvodnje oviro pri izoblikovanju zdravega in narodnogospodarsko utemeljenega izvoznega programa tako prevelika stopnja administrativnih predpisov kot tudi previsoka stopnja zaprtosti domačega trga.

Naslednji problem, ki je po vsej verjetnosti tesneje povezan z izoblikovanjem izvozno pomembnejših proizvođenj³ v slovenskem gospo-

² Velikostno mejo 0,60 enega odstotka skupne vrednosti blagovnega izvoza slovenskega gospodarstva (kar znaša za leto 1973 3,3 milijone dolarjev) smo za označevanje vrednostno najpomembnejših izvoznih proizvodov uporabili tako, da lahko primerjamo podobne podatke za obdobje od 1958 do 1969 v študiji »Vpliv proizvodne strukture na izvozno usmerjenost slovenskega gospodarstva — dokumentarne priloge«, L. Sočan.

³ Ta problem bi bilo treba še podrobneje proučiti.

darstvu, je pojav zmanjševanja dodane domače vrednosti v izvoznih proizvodnjah; to je povezano z izrazitim naraščanjem stopnje predelave vrednosti in deleža uvoza reprodukcijskega materiala, za katerega je značilno, da se le v minimalni meri (in v več kot polovico manjši meri kot v jugoslovanskem gospodarstvu) uvažava v obliki neobdelanih surovin ter v čedalje večji meri v obliki čim bolj obdelanih reprodukcijskih materialov — oziroma sestavnih delov. Spričo te tendence se postavlja vprašanje, ali taka uvozna struktura, ki je povezana (ali pa celo pogojena) z izvozno dinamiko, ne zavira posameznih gospodarsko potrebnih faz proizvodenj v okviru slovenskega oziroma jugoslovanskega gospodarstva, ali ni nevarno, če bi se taka tendenca nadaljevala, da z dosedanjo dinamiko rasti izvoza in uvoza razlika med izvozno in uvozno vrednostjo ne bi postala tako velika, da bi je ne mogel več pokrivati neblagovni izvoz, posebno ker ni mogoče računati z dolgoročnim povečevanjem dotoka deviz od Jugoslovancev, zaposlenih v tujini,⁴ in končno, ali ni ravno zaostajanje gospodarskih ukrepov, s katerimi je usmerjena zunanjetrgovinska menjava, temeljni razlog za omenjene tendence v razliki med blagovnim izvozom in uvozom!

Še posebno zaradi povezanosti opisane zunanjetrgovinske ekspanzije slovenskega gospodarstva z nastajanjem in dinamično rastjo največjih gospodarskih organizacij bi ne smelo biti dvomov o tem, ali je izoblikovanje selektivnih in intenzivno izvozno usmerjenih proizvodenj narodnogospodarsko racionalno in ali tak razvoj zagotavlja optimalni razvoj celotnega gospodarstva ter s tem tudi perspektivno zunanjetrgovinsko ravnotežje. Taka usmeritev je narodnogospodarsko koristna že zaradi intenzivnejšega in to nujnega zasledovanja in uvajanja najnovejše tehnologije v proces domače proizvodnje; v sakem primeru pa je odprto vprašanje povečanja dodane domače vrednosti v proizvodnjah, ki oblikujejo pretežen delež izvoza. Ta problem je toliko lažje rešljiv, kolikor večji so gospodarski subjekti, ki omogočajo v okviru posameznih obratov sodobno organizirati specializirano proizvodnjo (oziroma s široko zasnovano domačo kooperacijo), po drugi strani pa je takó vprašanje povečanja domače dodane vrednosti kot tudi razvijanje narodnogospodarsko utemeljenih faz domače proizvodnje ena pglavitnih nalog ustreznih ukrepov gospodarske politike.

Glede na to, da se začinja oblikovati selektivna proizvodnja in izvozna struktura, ki lahko v prihodnjem obdobju omogoča, da se bo nadaljevala intenzivna izvozna ekspanzija, in to v organizacijski obliki, ki ustreza sodobnemu intenzivnemu vključevanju v mednarodno menjavo (velika podjetja), ne gre zaradi tendence po zaostajanju domače dodane vrednosti dvomiti o narodnogospodarski racionalnosti tako izoblikovanih izvoznih proizvodenj, ampak je treba predvsem temeljito analizirati, ali

⁴ Po letu 1969 že samo vrednost uvoza reprodukcijskega materiala stalno presega vrednost celotnega izvoza slovenskega gospodarstva.

niso predvsem obstoječi jugoslovanski gospodarskopolitični ukrepi na področju zunanje trgovine zaostali za tendencami sodobnega vključevanja v mednarodno menjavo, ki jo je izoblikovalo samo gospodarstvo — in to predvsem na temelju nujnih potreb po učinkovitem prodoru na mednarodne trge.⁵ Zaradi tega je treba posvetiti nekoliko pozornosti ravno odnosu med gospodarskimi ukrepi in izoblikovanjem novih tendenc v zunajtrgovinski menjavi slovenskega gospodarstva.

Splošen sistem izvozne stimulacije, za katerega je značilno, da je v zadnjih letih bistveno znižal razliko v višini stimulacije glede na stopnjo obdelave (razlika v višini dinarske stimulacije med surovinami in proizvodi visoke obdelave znaša le 3 %), je tak, da se stimulacija obračunava na izvozno vrednost; zato je učinek take stimulacije tem večji, čim manjši je delež dodane domače vrednosti izvoznika in čim višja je dosežena izvozna vrednost. Oba ta elementa sta dosežena najpogosteje takrat kadar izvoznik uvozi večidel visoko obdelanih sestavnih delov, kar je pogosto povezano tudi z zahtevo tujega uvoznika, oziroma kadar izvažata minimalno obdelane surovine.

Nadalje, trditi je mogoče, da je ravno kombinacija splošnega sistema dinarske izvozne stimulacije in devizne stimulacije (retencijska kvota, globalna kvota) za jugoslovansko gospodarstvo zastarela in narodnogospodarsko neugodna iz več razlogov. Predvsem daje praviloma enake možnosti izvoza vsem proizvodnjam ne glede na stopnjo obdelave; ker se zdaj zahteva na svetovnem trgu visoka kvaliteta gotovih izdelkov, je še vedno s podjetniškega vidika lažje izvažati manj obdelane proizvode, posebno še surovine, ker naraščajo svetovne cene.

Zagotovitev potrebnih deviznih sredstev sili k izvažanju proizvodnje v vsaki fazi predelave, zato ni čudno, da jugoslovansko gospodarstvo izvažata in uvažata velikansko število enakih (neredko tudi istih) proizvodov. Pokazalo se je, da je še posebno neugoden tak sistem za proizvodnje višje stopnje predelave v zadnjih letih, ko so stalno nadpoprečno naraščale svetovne cene surovin in proizvodi nižje stopnje obdelave. V takih okoliščinah je bila, ker so podjetja forsirala izvoz proizvodov nižje obdelave, narejena izredna stroškovna in gospodarskopolitična škoda proizvodnjam z višjo stopnjo predelave. Lep primer za to je samo povečanje izvoza rezanega lesa iz Slovenije od približno 10 na več kot 25 milijonov dolarjev od leta 1972 na leto 1973. Podobni primeri so praktično v vseh dejavnostih, od črne in barvaste metalurgije pa do lesne, papirne, tekstilne in drugih panog. Kljub višji stopnji koncentracije in organiziranosti slovenskemu in jugoslovanskemu gospodarstvu v zadnjih letih ni uspelo, da bi občutneje zmanjšala negativni vpliv delovanja instrumentarija na izvozno strukturo.

---

⁵ Drugo pa je vprašanje, ali niso nekateri izvozniki za svojo dinamiko, v preveliki meri izkoristili ravno togega administrativnega režima, in to prek uvoza in zaščitene prodaje na domačem trgu, za doseganje podjetniških interesov, ki niso bili docela identični z narodnogospodarskimi.

V igro negativnega vpliva splošne dinarske in devizne stimulacije na strukturo izvoza, kar spodbuja izvoz praktično vsega in, kolikor gre za manjše izvozne vrednosti (pri nizki izvozni usmerjenosti), tudi lahko za vsako ceno, ter v igro svetovnih cen surovin in reprodukcijskih materialov je vpleten tudi interes zveznega proračuna, saj je razlika med izplačanimi izvoznimi subvencijami in sprejetimi uvoznimi dajatvami pri uvozu enakih ali neredko tudi istih surovin in reprodukcije zaradi visokih uvoznih dajatev (necarinske dajatve, praviloma v višini 10 %) za proračun ugodna.

Naslednji neugodni element, ki prizadene tako proizvodnjo za izvoz kot proizvodnjo za domači trg, so razmeroma visoke necarinske uvozne dajatve (10 %); te se vgradijo v proizvodne stroške in zvišujejo prodajalčevo in izvoznikovo kalkulacijo v kateri koli fazi predelave. Obremenitev z dajatvami se je še posebno povečala v zadnjih letih zaradi občutnega razvrednotenja dinarja, kar je izredno zvišalo kalkulacije domači proizvodnji na področju reprodukcije kot na področju nakupa investicijske opreme zaradi visoke stopnje njene odvisnosti od uvoza.

V zunanji trgovini s posameznimi predeli prihaja do prelivanja trdnejših valut za klirinške in pogosto do neizravnalnih saldov trgovinske in plačilne bilance (posebno države SEV). Vzrok za take odnose je predvsem v nerealnem odnosu tečajev domače valute do uradne vrednosti posameznih tujih valut glede na dejanske odnose mednarodne menjave. Vsekakor pa je na tem področju problem širši in ne gre le za preprosto sprostitev pri oblikovanju izvoznega in uvoznega tečaja dinarja glede na ponudbo in povpraševanje v menjavi z danim območjem (pr. uvoz reprodukcijskih materialov iz konvertibilnega območja in prodaja gotovih izdelkov na klirinško področje, ob stimuliranju uvoza iz klirinškega območja zaradi izravnavanja plačilne bilance — npr. kreditiranje). Vsekakor pa uvozna struktura — posebno še za SEV — kaže, da je pomen uvoznih proizvodov iz tega območja tako velik, da bi bilo mogoče postopoma razrešiti tudi te probleme.

Za slovensko gospodarstvo (pa tudi za jugoslovansko) je bilo kreditiranje proizvodnje za izvoz ter kreditiranje izvoza (kratkoročno) poglavitni vzvod ali vsaj eden najpomembnejših za izoblikovanje pomembnejših izvoznih proizvodov z visoko stopnjo izvozne usmerjenosti. Ta ukrep je omogočal s selektivno likvidnostjo proizvodni polet izvoznim proizvodnjam tudi v obdobju nelikvidnosti. Ker je ta izredno pozitivni element pospeševanja izvoza občutno pripomogel k ustvarjanju jeder izvožno usmerjene industrije, je normalno, da se njegova vloga v gospodarstvu v prihodnje ohrani ali še celo intenzivira. Res pa je, da predvidena politika Narodne banke Jugoslavije predlaga odpravo tistega dela emisije, ki je bil doslej usmerjen k namenskem povečevanju likvidnosti poslovnih bank za kreditiranje proizvodnje za izvoz in kratkoročno kreditiranje izvoza. Brez dvoma bi imela taka politika kar najbolj neugodne posledice ravno za izvozno najintenzivneje usmerjene proizvodnje.

Že ocena tega, kako učinkujejo obstoječi gospodarskopolitični ukrepi intervencije na odnose med proizvodnjo, uvozom in izvozom, opozarja, da je pravilno izbrana intervencija za usmerjanje zunanjetrgovinske menjave v skladu z osnovnimi cilji gospodarskega razvoja izrednega pomena. Ker se oblikujejo zametki izvozno intenzivneje usmerjenih proizvodenj v slovenskem gospodarstvu (na podlagi grobe ocene podatkov prihaja do podobnih tendenc tudi v okviru jugoslovanskega gospodarstva), in to predvsem v okviru največjih proizvodnih enot, ter se intenzivno spreminja izvozna in uvozna struktura, postaja veljavni sistem ukrepov dosedanje gospodarskopolitične intervencije na nekaterih področjih zastarel ali pa celo narodnogospodarsko škodljiv. Zato bi bilo nujno potrebno temeljiteje proučiti kompleksno učinkovanje ukrepov zunanjetrgovinske intervencije na razvijanje novih odnosov med proizvodnjo, uvozom in izvozom, še predvsem vprašanje dinarske in devizne stimulacije v povezavi z uvoznimi stroškovnimi obremenitvami ter neživiljenjskim prilagajanjem tečaja dinarja dejanskim odnosom jugoslovanskega gospodarstva v mednarodni menjavi. S temi ukrepi usmerjanja zunanjetrgovinske menjave pa so tesno povezani tudi sistem kreditiranja proizvodnje za izvoz in razne oblike kreditiranja izvoza (od kratkoročnih do dolgoročnih) kot tudi vprašanje stalnega zniževanja stopnje zaprtosti domačega trga in politike cen; nastajanje velikih proizvodnih enot v takih okoliščinah vodi k tendenci po nastajanju oziroma nadaljnjem razvijanju monopolnih teženj takih podjetij, ki so ponekod še republiško obarvane.

Ljubljana, junija 1974

Rehabilitacija prizadetih oseb v svetu in pri nas

I
Sodobna družba se v svojem razvoju vedno bolj srečuje z vprašanjem, kako zagotoviti, da bodo sadovi napredka dostopni tudi tistim njenim članom, ki jim zmanjšana telesna ali duševna zmožnost preprečuje, da bi se brez posebne pomoči vključevali v družbeno življenje.¹ Zapletena naloga, kako jim zagotoviti učinkovite usluge in podporo pri rehabilitaciji, to je pri »postopku razvijanja maksimalne sposobnosti prizadetega, da živi samostojno življenje«² je z razvojem socialnih, bioloških in tehničnih znanosti, pa tudi z razvojem družbenih ustanov in ukrepov vedno bolj v ospredju sodobne socialne politike. Razsežnost tega vprašanja je po eni strani posledica napredka medicinskih in drugih socialnih služb ter »tehnizacije« življenja, ki povzroča naraščanje števila prizadetih: tako so danes možnosti, da preživimo včasih smrtne bolezni ali poškodbe ali da odrastemo kljub prirojenim telesnim ali duševnim okvaram večje kot kdaj prej. Po drugi strani pa je v sodobnih, k posamezniku in njegovim potrebam v družbi obrnjenih politikah, opaziti težnjo, da se razširi obseg populacije, ki jo imenujemo »prizadeta«, ter da se zagotovi vedno bolj širokogrudne ugodnosti tudi tistim, katerih prizadetost po prejšnjih merilih ni bila tolikšna, da bi bilo to opravičljivo. Spoznanje, da je družba moralno odgovorna za položaj prizadetih, ni več samo teza iz razmišljanja »humanističnih intelektualcev«, pač pa tudi del idejnega območja, v katerem se gibljejo današnji politiki, pa čeprav včasih zgolj iz politično-taktičnih razlogov. Temu spoznanju je v oporo tudi

¹ Oddelek za socialne zadeve Urada Združenih narodov v Ženevi je organiziral v sodelovanju s poljsko vlado v času od 17. septembra do 26. septembra v Varšavi seminar o prispevku socialnega zavarovanja in socialnih služb k rehabilitaciji invalidov. Nedavno tega je bilo objavljeno tudi uradno poročilo, ki omogoča udeležencem seminarja in drugim, da uporabijo spoznanja in sklepe seminarja pri razmišljanjih, kako približati ukrepe, namenjene prizadetim osebam, njihovim dejanskim individualnim in socialnim potrebam. Spričo skromne in žal, prepogosto predvsem deklarativne pozornosti do problemov prizadetih, ki jo opažamo v naši javnosti in ki ima svoj odraz tudi v redkih, bolj ali manj naključnih zapisih v tisku, najbrž ne bi bilo odveč pomuditi se ob temi varšavskega seminarja, ki je tudi pereča tema naše aktualne socialne politike.

² A. Hulek: Teoria i praktyka rehabilitacji inwalidow, PZWL, 1969.

utilitarno tehtanje materialnih koristi, ki jih ima družba, kadar se ji posreči hitro in učinkovito vključiti prizadetega v produktivno življenje in družbo.

Vse to je povzročilo, da so se v številnih deželah pričeli bolj aktivno ukvarjati s problemi prizadetosti in rehabilitacijskih služb. Rečemo lahko, da smo še vedno v času velikega splošnega iskanja večje učinkovitosti, boljših, bolj vsestranskih in bolj specializiranih uslug, jasnejše politike pri razreševanju splošnih rehabilitacijskih vprašanj, pa tudi pri povezovanju med različnimi oblikami rehabilitacije. Še vedno iščemo način, kako izboljšati koordinacijo med rehabilitacijskimi postopki in drugimi oblikami pomoči, ki jih ponuja družba v okviru svoje politike socialne varnosti.

Seveda pa stojijo takim težnjam na poti številne ovire; posebno velja omeniti tradicionalno razdelitev strokovne odgovornosti in pristojnosti, ki je pripeljala do tega, da so se oblikovale posebne strukture in modeli delovanja institucij, ki se ukvarjajo s temi problemi. Zaradi tega je premalo sodelovanja pri razreševanju nalog, ki jih prinaša rehabilitacijsko delo različnim strokam in institucijam. V številnih primerih to delovanje ne ustreza posebnim potrebam in možnostim prizadetih ljudi, včasih ima celo učinek, ki je nasproten prizadevanjem za njihovo rehabilitacijo in reintegracijo v aktivno življenje (npr. kadar je program poklicne prekvalifikacije invalidov ločen od programa običajnega poklicnega usposabljanja in ponuja le omejene poklicne možnosti). Institucionalizirani način delovanja resno omejuje učinkovitost prizadevanj za napredek rehabilitacije in ločuje njene programe od drugih služb in ugodnosti, namenjenih javnosti ali posebnim skupinam, namesto, da bi jih vključil vanje in s tem povečal učinkovitost in veljavnost rehabilitacijskih shem.

Nedvomno je k takšnemu položaju prispeval različen zgodovinski izvor teh služb, ki je vplival na oblikovanje različnih načinov delovanja v smereh, ki glede na posebne potrebe in možnosti prizadetih niso vedno primerne. Sistem socialnega varstva je bil osnovan, da zadovolji potrebe posameznikov in skupin, ki kažejo znake ranljivosti in slabosti, in se je šele kasneje začel lotevati njihovih problemov s stališča njihovih zmožnosti. Po drugi strani pa sistem socialnega zavarovanja zagotavlja ugodnosti kot pravice v obliki povračila za predhodni prispevek, ne glede na stopnjo prizadetosti, posebne potrebe ali zmožnosti posameznika. Usklajevanje teh dveh sistemov je težavno in lahko se zgodi, da je v takih okoliščinah bolj akternativa kot pa vabljliva pot za ponovno usposobitev za življenje, na katero naj bi se brez omahovanja podal invalid.

Opisani položaj je privedel do sklepa, da bi bilo potrebno proučiti razmerja, ki nastajajo pri odnosu socialnega zavarovanja in socialnega varstva do problematike rehabilitacije invalidov. Zato je bil organiziran varšavski seminar, ki naj bi na podlagi izkušenj iz različnih evropskih dežel pokazal, kako urediti vprašanje integracije in koordinacije različnih

rehabilitacijskih programov v okviru socialnega zavarovanja in socialnih služb, pa tudi socialne politike nasploh.

Tako lahko tudi ta seminar štejejo med prizadevanja najti racionalno obliko rehabilitacije invalidov, bolj aktivirati vso družbo, in ne zgolj posebne službe in inštitute, in pritegniti invalide k razreševanju njihovih problemov. To, med drugim, tudi pomeni, da želimo spremeniti tradicionalno naravnost do problemov prizadetih in uveljaviti dinamično, k človekovim potrebam obrnjeno socialno politiko.³ Ideje o rehabilitaciji namreč podpirajo poleg gospodarskih tudi različni socialni dejavniki, predvsem naravnost takšnih socialnih enot v družbi, kot so družina, šola, delovne organizacije. Takšna naravnost je konkreten izraz sistema vrednosti, standardov in ciljev v dani družbi, ki temelji na ideologiji in socialnemu sistemu, v katerem ima človekov telesni, duševni in družbeni razvoj največjo vrednost. Pomembno mesto rehabilitacije v današnjih družbeno gospodarskih programih je tudi posledica spoznanja, da je delo kriterij za človekovo vrednost.

Ugotoviti moramo, da so se rehabilitacijske ideje in praksa uveljavile tako zaradi humanistične naravnosti sodobne družbe kot tudi zaradi družbenih in gospodarskih prednosti, ki jih ima rehabilitacija v primerjavi s pasivnimi oblikami socialne podpore prizadetemu.⁴ Obojestranska korist je pripeljala do tega, da je postala rehabilitacija »naravni zaveznik socialnega zavarovanja«.⁵ Značilno pa je, da je vključevanje rehabilitacije v različne oblike socialnega varstva veliko počasnejše. Zato je še vedno poglobljena naloga pri zagotavljanju socialne varnosti prizadetih prizadevati si, da na podlagi usklajenega delovanja sistema socialnega

³ Preosnova miselnih shem, ki ji nato sledi tudi preoblikovanje pravnih in praktičnih obrazcev za razreševanje problemov rehabilitacije, je že dlje časa v teku. Omenimo naj samo novo »filozofijo« o vlogi zavarovanja pri rehabilitaciji, ki jo je ILO razglasila že leta 1944: v zavarovalniških shemah naj bi prenesli poudarek od »veganja« na »pomoč«. Implikacije takšne usmeritve so prav gotovo izredno pomembne za vse programe rehabilitacije. Tudi resolucija ECOSOS-a uveljavlja zaposlitveno usmeritev, ki je za rehabilitacijo izredno pomembna in ki podpira načela o aktivizaciji prizadetih v socialno življenje.

⁴ Dosedanje raziskave povsem potrjujejo upravičenost rehabilitacijskih prizadevanj: tako so, npr. na Irskem v obsežni raziskavi ugotovili, da je rehabilitacija koristna tudi v primerih, ko je možno obnoviti le četrtino delovne zmožnosti prizadetega. Znano je tudi, da pravočasna in pravilna medicinska rehabilitacija za tretjino skrajša dobo, ko prizadetega obravnavamo kot invalida.

⁵ V zgodnjih petdesetih letih se v Guatemali ugotovili, da se je z uvedbo rehabilitacije v inštitutu socialnega zavarovanja v treh letih skrajšalo obdobje tretmana od 203 dni na 36, hkrati pa se je odstotek delavcev, pri katerih so uspeli obnoviti delovno sposobnost povečal od 43 na 73. (The Development of National Social Services Programmes, U. N. Publication, Sales No: 60. IV. 1.)

⁶ Mednarodna zveza socialnega zavarovanja (International Social Security Association — ISSA) je od leta 1951 sprejela več resolucij, ki nedvomno našajo rehabilitacijo v programe zavarovalnih dejavnosti poudarjajoč naslednje štiri cilje: preprečevanje prizadetosti, zagotavljanje finančnega nadomestila prizadetemu, omogočanje prizadetemu, da se poslužuje rehabilitacijskih programov, pomoč institucijam, ki se ukvarjajo z rehabilitacijo. Ta usmeritev je pomembno vplivala na zakonodajo, ki ureja vlogo zavarovanja v primerih prizadetosti zavarovca, čeprav so v njej še vedno sestavine, ki omejujejo njeno delovanje na pretežno administrativne mehanizme in ki z neuravnoteženimi razmerji med denarnimi nadomestili in vzpodbudami za rehabilitacijo zavirajo odločanje zanjo.

zavarovanja, izobraževanja in zaposlovanja uveljavimo takšne rehabilitacijske programe, s katerimi bodo prizadeti lahko obnovili kar največ svojih zmožnosti.

II

Seminar je najprej proučeval razmerje med dajatvami za boleznino (boleznine)⁶ in drugimi začasnimi ugodnostmi iz socialnega zavarovanja in dajatvami za rehabilitacijo prizadetih, kajti te dajatve so v okviru kontinuiranega in usklajenega procesa rehabilitacije prvo, s čimer se sreča zavarovanec, zato imajo pomembno vlogo pri doseganju rehabilitacijskih ciljev. Poglavitno vprašanje je, kako uskladiti potrebo, da se kratkotrajna nezmožnost za delo »pokrije« s primernim nadomestilom iz skladov socialnega zavarovanja, s potrebo, da se čas takoj v začetku nezmožnosti, to je čas, preden se lahko posameznik navadi na vlogo »invalida«, kar najbolje izrabi za rehabilitacijo. Ker občutek finančne gotovosti dobro vpliva na rehabilitacijo, ne bi smela biti kratkotrajna dajatev-boleznina prenizka, saj ustvarja zaskrbljenost, niti previsoka, ker demotivira. Razumno je zavzeti se za to, da dobiva prizadeta oseba dohodek tudi v času rehabilitacije, tako da ne bi imela finančne izgube, seveda pa ti prejemki ne bi smeli predstavljati oviro za rehabilitacijo.⁷ Splošen ekonomski položaj osebe, ki je vključena v aktiven rehabilitacijski proces, torej ne bi smel biti slabši od tistega, ki bi ga imela, če bi ostala pasiven prejemnik denarnih ugodnosti: zaželeno bi bilo, da bi bil celo boljši, saj bi jo s tem vspodbudili, da se odloči za rehabilitacijo.

Seveda pa načini motivacije za rehabilitacijo ne morejo biti samo finančni, saj rehabilitacije ne moremo »kupiti«. Tudi prisiljevanje ni primerno, kajti s tem se zelo zmanjša ugodno delovanje rehabilitacije. Prizadeta oseba mora biti seznanjena s svojimi pravicami, k sodelovanju v procesu rehabilitacije jo sicer lahko vspodbudimo s finančno pomočjo, ne smemo pa dopustiti, da bi bila »ujeta« v administrativni sistem, ki odloča o njenih pravicah in dolžnostih.

Tudi razmerje dolgotrajnih ukrepov za ohranitev dohodka⁸ do rehabilitacije, ki je bilo naslednji predmet pozornosti seminaristov, je pomembno, saj gre za to, da uveljavimo načelo, naj ima rehabilitacija prednost pred pokojnino. Rehabilitacija je namreč cenejša in privlačnejša rešitev za skupnost; na splošno pa je boljša tudi za posameznika, saj mu omogoča, da postane sposoben opravljati svojo vlogo v družbi in skrbeti zase. Čeprav imamo invalidsko upokožitev za slabo rešitev problema prizadete osebe, dostikrat namreč le prikriva neučinkovit rehabilitacijski

⁶ V angl. »sickness benefit«.

⁷ Izkušnje kažejo, da na željo po delu bolj vplivata vrsta dela in delovni pogoji, kot pa vzpodbuda z denarnim nadomestilom. Neka raziskava v Veliki Britaniji je celo pokazala, da so osebe, ki niso prejemale nobenega denarja, ostale dlje časa izven delovne vključitve.

⁸ V angl. »long-term income maintenance measures«.

sistem, pa bi bilo lahko napačno, če bi nekemu, ki je plačeval svoj zavarovalni prispevek, odrekli pokojnino in ga prisiljevali k rehabilitaciji. V nekaterih primerih je primerneje nadaljevati z rehabilitacijskimi prizadevanji tudi še potem, ko je prizadeti že pričel prejemati pokojnino. Nikakor ni namreč nujno, da se rehabilitacija in pokojnina izključujeta, saj lahko prizadeta oseba še naprej prejema nadomestilo za funkcionalno izgubo, čeprav se je njena zmožnost za pridobivanje zaslužka z rehabilitacijo dvignila in postala celo normalna.

Kadar pa ostane nezmožnost za samostojno preživljanje trajna, je treba človeku priznati pravico, da v urejenem socialnem sistemu dobi denarno pomoč. Ta pomoč mora biti tolikšna, da daje posamezniku možnost za življenje izven institucij (»izven zidov«), da mu ne preprečuje udeležbe v javnem življenju in da zagotavlja tudi osebam, ki z njim živijo, socialno varnost. Nizka pokojnina ali denarna pomoč samo poslabšujeta učinke prizadetosti. Prav tako je za zavarovalni sistem, v katerem naj bi se prizadeta oseba počutila varno, pomembno, da ji je zagotovljena popolna in takojšnja obnovitev pokojnine, če je bila njena vrnitev na delo kratkotrajna. Po drugi strani pa morajo biti na razpolago osebi, ki ji je bila sicer pokojnina ukinjena, vse službe, pripomočki in denarne ugodnosti, ki so potrebni, da živi socialno neogroženo življenje.

V drugem delu seminarja je tekla beseda o prispevku socialnih služb k rehabilitaciji. Glede tega je bilo rečeno, naj bi te službe pojmovali kot dopolnilo praznin, ki jih ima socialno zavarovanje, pa tudi kot posebne službe, ki imajo v skrbi za prizadete svojo posebno in drugačno vlogo. Gre predvsem za to, da socialne službe — tu je treba imeti v mislih zdravstveno, izobraževalno in socialno-varstveno službo — čimprej začno sodelovati pri reševanju problema prizadete osebe. Ta socialna dejavnost je lahko uspešna le, če je usmerjena k posamezniku in skupnosti, v kateri želimo preoblikovati javno naravnost do prizadetih, pa tudi fizično okolje, da bodo prizadeti lahko v njem živeli (in če je mogoče tudi delali), ne pa samo bivali. Socialne službe naj bi se torej zavzemale za pozitiven pristop k vprašanju rehabilitacije: omogočale naj bi socialno reintegracijo prizadetih ljudi kot skupine, ki je potencialno v slabšem socialnem položaju, v kolikor zanje ne organiziramo posebnih služb. Brez tega se uveljavljata stigmatizacija in diskriminacija.

Prizadevanja za intergracijo prizadetega v skupnost se morajo pričeti čimbolj zgodaj in se uveljavljati v vseh socializacijskih sredinah, s katerimi se le-ta srečuje. Ob tem bi morale biti socialne službe posebej pozorne na socialne in psihološke probleme, ki spremljajo prizadetost. Izredno pomembne so tudi zgodnje odkrivanje in preprečevanje prizadetosti oziroma slabšanja takšnih stanj.

Zaradi različnosti socialnih služb, ki se ukvarjajo s problemi prizadetih, je neogibno potrebna koordinacija, tako da se prepreči možnost, da prizadetim »padejo« skozi praznine pravne ali fizične narave, pa tudi čisto osebnih uslug. Pri tem je potrebno posebej upoštevati, da morajo

biti rehabilitacijske službe v dobri socialni politiki prizadetim osebam na voljo ne glede na to, ali je vzrok invalidnosti povezan z delom ali ne.

Treba je tudi zagotoviti, da prizadeti sodeluje pri razpravljanju in odločanju o njegovi rehabilitaciji. Minili so časi, ko se je pričakovalo, da bo prizadeta oseba pasovno sprejemala usluge. Če ne želimo vsiljevati svojih standardov in vrednosti, ji moramo omogočiti, da pove svoje želje pri izboru ukrepov, ki ji jih ponudimo, in se nato odloči. Uspeh ali neuspeh rehabilitacije je namreč v veliki meri odvisen prav od prizadete osebe.

Ob koncu se je seminar ustavil ob nekaterih dejstvih in hipotezah, ki jih lahko opazimo v ozadju delovanja, ki ga skupnost namenja prizadetim. Ugotovljeno je bilo, da je naše trdno spoznanje o tem, kaj ustvarja socialne potrebe in težave, kaj vpliva na to, da se neka okvara razvije v nezmožnost in kakšni so učinki in posledice različnih dejavnosti v socialni službi, zavarovanju, rehabilitaciji in zaposlovanju, še vedno omejeno. Statistični podatki na primer kažejo na tendenco naraščanja stopnje bolezenskih odsotnosti, števila prizadetih ljudi in števila invalidskih upokojencev, ne da bi imeli za to zadovoljivo demografsko razlago.⁹ Zato je razumljivo, da nekatera vprašanja o uporabi specifičnih rehabilitacijskih politik v širšem okviru socialne politike še vedno čakajo na odgovor. Glede drugih vprašanj, npr. glede politične sprejemljivosti tega ali naj bi bil dohodek prizadetih neodvisen od prejšnjega prispevka, pa se je jasno uveljavilo stališče, da je vprašanje dohodka prizadetih vprašanje političnih vrednot, saj gre za uveljavitev načela solidarnosti in usmeritve k socialni enakosti; prizadetemu smo pripravljene pomagati pač zato, ker pomoč potrebuje in ne, ker si jo je zaslužil. Tudi glede tega, ali naj bi bila invalidska pokojnina stalna, ne glede na delo in zaslužek, je bilo mnenje enotno: invalidska pokojnina mora biti vedno trajna pokojnina. Izkušnje namreč kažejo, da izguba zagotovljene pokojnine ne vpliva prav nič vzpodbudno na odločanje za rehabilitacijo. Seveda pa izplačevanje invalidske pokojnine ne pride v poštev, če se je invalid vrnil v normalno življenje. V teh primerih je za zagotovitev njegove socialne varnosti posebno pomembno, če ima možnost dobiti posebne denarne dodatke, ki naj prispevajo k njegovim večjim življenjskim stroškom.

Najsplošnejši sklep glede odnosa socialne politike do rehabilitacijskih načel bi bil tale: tisti, ki so odgovorni za življenje ljudi v skupnosti, naj vedno upoštevajo potrebe prizadetih in pomen rehabilitacije. Koncept rehabilitacije naj bi dobil svoje mesto tudi v programih šol, akademskih in strokovnih institucij.

---

⁹ Veliko vlogo, ki jo imajo različna merila pri vrednotenju problematike prizadetosti najbolj kažejo različni podatki, ki so jih dobili raziskovalci, ki so proučevali pogostnost prizadetosti v populaciji. Tako sta, npr. Taylor in Fairri ugotovila z raziskavo leta 1966 v Združenem kraljestvu, da je bilo med moškimi v starosti od 16 do 64 let 12,7 % nezmožnih; Haber je v neki ameriški populaciji odkril 16 % nezmožnih za redno delo; raziskava, opravljena na Norveškem v letih 1954—1955, govori o 11,7 %, medtem, ko je neka nedavna študija pokazala, da je v Združenem kraljestvu 4—5 % odraslih, ki so prizadeti.

Nedvomno se ob razpravah in sklepih seminarja v Varšavi ponuja priložnost, da se ozremo tudi na domače razmere in pogledamo, kakšen je prispevek socialnega zavarovanja in socialnih služb k rehabilitaciji prizadetih oseb. To je toliko bolj potrebno, ker lahko pričakujemo, da bodo spremembe, ki jih prinaša nova ustavna ureditev, neogibno posegle tudi na področje ukrepanj, namenjenih prizadetim osebam.

Ocenjevanje sedanje vloge socialnega zavarovanja in socialnih služb pri rehabilitaciji izhaja že iz stalnega razmerja med ljudmi, ki se znajdejo v položaju, ko potrebujejo njihove usluge, in sistemom, ki ga ti dve sestavini socialne politike do prizadetih predstavljata. Čeprav ne razpolagamo s sistematičnimi analizami, ki bi pripomogle, da bi bila naša razprava strokovno povsem objektivna,¹⁰ imamo vendarle dovolj sporočil, ki kažejo, da je v tem razmerju marsikaj slabega, neurejenega in nasprotnega deklariranim rehabilitacijskim ciljem. Omenimo naj samo pritožbe prizadetih oseb na račun socialnega zavarovanja, predvsem zavarovancev pokojninsko-invalidskega zavarovanja, ki so doslej sporadično, v zadnjem času pa čedalje pogosteje pričele prihajati na strani dnevnega časopisja; le-te govore o pretiranem administriranju, formalizmu in prazninah pri uslugah, ki jih je ta služba organizirala za prizadete. Zaradi tega ostajajo rešljivi problemi prizadetih oseb marsikdaj nerazrešeni.

Neugodno oceno sedanjih razmer pri rehabilitaciji odraslih prizadetih oseb potrjuje tudi podatek, da je med prijavljenimi iskalci zaposlitve pri zavodih za zaposlovanje 25 odstotkov invalidnih oseb, čeprav ocenjujemo, da je v naši populaciji le 7 do 8 odstotkov invalidov. Veliko število nezaposlenih invalidnih oseb ne preseneča, saj je le 5 odstotkov invalidnih iskalcev zaposlitve končalo program poklicne rehabilitacije in je s tem postalo enakovredno vsem drugim iskalcem.¹¹

Poleg tega je značilno, da kažejo podatki skupnosti pokojninsko-invalidskega zavarovanja, da je dejavnost poklicne rehabilitacije bistveno nazadovala, da se skupnost tudi zaradi tega spopada s težnjo, da bi čim več ljudi invalidsko upokojila in da ostaja število nezaposlenih delovnih invalidov že dlje časa enako.¹² Da je obstoječi rehabilitacijski sistem neučinkovit, lahko razberemo z dejstva, da se četrtnina vseh invalidov, ki so jih obravnavale invalidske komisije pri skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja, vrne pred to komisijo z bolj ali manj trdno izraženo željo, naj jih invalidsko upokojijo.

¹⁰ Najbrž lahko ugotovimo, da se javna dejavnost, ki se ne ukvarja z vprašanjem, kakšni so učinki glede na smisel njenega dela, izpostavlja resni nevarnosti, da nazaduje. Dejstvo, da teh podatkov ni oziroma da so zelo pomanjkljivi, govori torej že samo po sebi o slabi zavzetosti za socialno-politične naloge, ki jih ima družba in njene posebne službe do prizadetih.

¹¹ »Osnovni podatki o izvajanju enotnega programa dela zavodov za zaposlovanje za leto 1972« — Republiški zavod za zaposlovanje.

¹² Skupnost pokojninsko-invalidskega zavarovanja v SR Sloveniji, statistični podatki pokojninskega in invalidskega zavarovanja v letu 1972.

Takšno stanje opozarja, da je skrajni čas, da temeljito spremenimo sistem zavarovanja v primeru invalidnosti in uvedemo nove ukrepe proti nezaposlenosti invalidov, ki sta bistveni sestavini socialnega zavarovanja prizadetih oseb. S tem ne bi bil samo poravnana dolga, ki ga imajo te službe do socialne doktrine, ki je bila že tolikokrat razglašena in zapisana celo v najvišje državne dokumente, pač pa bi tako javno opredelili pristojnosti in odgovornosti vseh služb, ki se v družbi ukvarjajo z vprašanji življenja prizadetih oseb.

Začetek teh sprememb lahko opazimo v zamislih, zapisanih v osnutku zakona o usposabljanju in zaposlovanju invalidov, ki je prav zdaj v javni razpravi,¹³ seveda pa si lahko obetamo pravi napredek in odločilnejše spremembe, če bo opravljena temeljna evolucija sedanje prakse pri izpolnjevanju socialne doktrine do prizadetih in opravljene ustrezne strokovne organizacijske in zakonske korekture.

Pomembnost pravih in zagotovljenih ukrepov za rehabilitacijo in zaposlitev invalidov je toliko bolj očitna, ker je nova ustava zasnovana na načelu, da vse posameznikove pravice izhajajo iz dela. Dolžnost družbe in njenih posebnih služb je, da ustvari pogoje za delo in da delo organizira. To je še posebej nujno, kadar gre za skupino prizadetih invalidnih oseb, ki imajo zaradi svojih okrnjenih zmožnosti bistveno zmanjšane možnosti, da si prosto izberejo delo: v tem primeru jih je potrebno posebej usposobiti (poklicna rehabilitacija) ali pa jim organizirati delo v taki obliki, da lahko svoje zmožnosti za delo uveljavijo.¹⁴

Pripombe k sedanjemu deležu socialnega zavarovanja pri rehabilitaciji invalidov

Kadar govorimo o prispevku socialnega zavarovanja k rehabilitaciji invalidov pri nas, imamo pri tem v mislih predvsem delovanje skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja v zvezi s poklicno rehabilitacijo invalidov, se pravi v zvezi z njihovo pripravo za sodelovanje v delovnem procesu in pri življenju v skupnosti. Ta pristojnost se v luči prakse dostikrat pokaže kot povsem arbitrarna in nepopolna, saj je tisti, ki je invalida usposobil za delo, prisiljen, ker pač tega nihče drugi ne stori, da mu poišče tudi zaposlitev. Takšno ravnanje bi bilo seveda povsem v okviru sodobnega rehabilitacijskega načela, da mora biti rehabilitacija kontinuiran postopek, ki naj brez časovnega presledka in kompetenčnih formalnosti kar najhitreje pripelje do vključitve invalida v družbo, če ne bi s tem prikrivali neorganiziranosti posebne službe za dejansko moč invalidom pri zaposlitvi. Prav zaradi tega bi bilo dobro, da bi v

¹³ Zakonski tekst je pripravila posebna skupina Konference za rehabilitacijo invalidov v Sloveniji.

¹⁴ 236. člen Ustave SRS govori, da »... družbena skupnost ustvarja pogoje za usposobitev in ustrezno zaposlitev občanov, ki niso popolnoma zmožni za delo«.

okviru usklajene in dopolnjujoče dejavnosti pri rehabilitaciji obstajala tudi posebej organizirana dejavnost za zaposlovanje invalidov, drugotnega pomena pa je pri tem, ali je organizirana kot del posebne službe za zaposlovanje ali kot zaključna sestavina dejavnosti, ki jo organizira služba za rehabilitacijo. Vsekakor bi s tem tako utrdili koncept, da bi odpravili sedanje nejasnosti in praznine in močno vplivali na končne učinke rehabilitacijskih ukrepov.

Izbor ali splošnost

Bistvena kritična pripomba, ki jo v zvezi z dosedanjim prispevkom socialnega zavarovanja k rehabilitaciji invalidov lahko omenimo je, da le-ta temelji na *seleksijskem pristopu*, se pravi, da se delovanje socialnega zavarovanja (beri: skupnost pokojninsko-invalidskega zavarovanja) omejuje samo na nekatere oblike izvajanja rehabilitacije in le na nekatere skupine invalidov. V nasprotju z načelom, ki ga uveljavljajo vse k socialnemu napredku usmerjene evropske družbe, naj bodo rehabilitacijske službe na voljo vsem invalidom ne glede na to, ali je vzrok invalidnosti povezan z delom, je naš sistem poklicne rehabilitacije usmerjen predvsem k delovnim in vojaškim invalidom. Uporaba dela kot kriterija za uveljavitev pravice do rehabilitacije izloča seveda iz sistema poklicne rehabilitacije pri pokojninsko-invalidskem zavarovanju vse druge invalide, predvsem tiste, ki so prizadeti od rojstva ali v času odraščanja, torej preden jim je bilo mogoče doseči zaposlitev in s tem pravico do rehabilitacije. Strogost tega kriterija sicer zmanjšuje določilo, da imajo pravico do poklicne rehabilitacije, ob sicer trdih pogojih, tudi otroci zavarovancev, vendar njegove značilne, tradicionalne uradniške zasnove ne more odpraviti. Solidarnostno načelo, ki naj bi v demokratični socialni politiki predvsem pomenilo, da *vsi zaposleni prispevajo za omogočanje rehabilitacije vsem invalidom*, je v naši praksi in tudi zakonodaji obtičalo na nivoju zavarovalniške logike, ki priznava pravico do rehabilitacije praviloma le v primerih predhodnega vplačila zavarovalnega zneska, ki ga je delavec dolžan plačevati predpisano neprekinjeno dobo.

»Rentabilnost« rehabilitacije

Spričo tega pristopa je rezumljivo, da pri odločanju o rehabilitacijskih postopkih uporabljajo predvsem načela rentabilnosti, ki so vedno v ozadju formalnih postopkov ugotavljanja — klasifikacije prizadetosti invalida in ki dodatno selekcionirajo. Vrsta in stopnja prizadetosti odločata, ali bo invalidu priznana pravica do poklicne rehabilitacije, ne pa invalidova zmogljivost in motivacija. Tak koncept je zastarel in ga sodobna socialna doktrina, ki se zanima predvsem za invalida in njegove zmožnosti, za-

vrača. Sedaj pa v odločbah invalidskega zavarovanja o rehabilitaciji lahko opazimo predvsem težnjo zavarovati se pred »tveganjem«, ne pa nuditi »pomoč«. Zato ni naključje, če se ob taki naravnosti osnovni sistem, ki naj bi mu služila javna služba, namenjena rehabilitaciji invalidov, sprevrže: v ospredju se namesto interesov invalidov pojavijo interesi administratorjev službe, ki želijo predvsem ohraniti finančno ravnovesje svojega poslovanja (in s tem tudi svojega statusa). Ta odtujitev interesov pa seveda daje možnosti za najrazličnejše deformacije v ravnanju, ki naj bi jih uporabljali pri delu z invalidi: da se čim bolj zmanjša »tveganje«, uvede administracija zapletene postopke, v katerih mora invalid dokazati, da potrebuje rehabilitacijo, namesto da bi bilo to vnaprej ponujena (usluga) pomoč v vseh primerih, ko je to strokovno opravičljivo. Prav gotovo je prevladovanje administrativnih mehanizmov, ki jih opažamo pri delu invalidskega zavarovanja, mogoče pripisati prav tem razmerjem.

Pogosto se zdi, da je tako ravnanje nujno zaradi gospodarskih težav vzajemniškega sklada za zavarovanje invalidov. Seveda pa so ekonomske ovire pri procesu rehabilitacije objektivna danost le toliko časa, dokler »budžet« kroji izbor ukrepov. Če pa se postavimo na stališče, da ekonomski razlogi ne smejo »kvariti« rehabilitacijske dejavnosti, da je vodilni kriterij, ki se mu mora podrediti celotno ravnanje, rešitev problema prizadetega in da so stroški rehabilitacije pravzaprav investicija, ki se povrne v obliki prispevkov in davkov, ki jih plačuje zaposleni invalid, da ne govorimo o neizračunljivi humani vrednosti, doseženi z integracijo invalida, potem ne sme biti dvoma, da potrebe invalidov določajo, kakšne ukrepe bomo finančno podprli. Pritok denarja v »budžet« je tedaj samo odraz politične volje in moči, da se zbere dovolj denarja za potrebe rehabilitacije, ne pa stalna determinanta, na katero ni mogoče vplivati.

Rehabilitacija proti invalidski pokojnini

Ovire za polno uveljavitev pristojnosti invalidskega zavarovanja glede rehabilitacije prizadetih izvirajo tudi iz tega, da še vedno ni premagano klasično vprašanje antinomije med rehabilitacijo in invalidsko pokojnino. Tradicionalno kategorialno pojmovanje, da rehabilitacija popolnoma izizključuje pokojnino, in obratno, je še vedno močno prisotno. Celotno presojanje neke invalidske zadeve poteka tedaj tako, da tehtamo, kakšno definitivno usodo je spričo invalidove prizadetosti in ukrepov, ki jih služba pokojninskega in invalidskega zavarovanja namerava uporabiti, mogoče pričakovati. Ultimativnost takšne situacije seveda ne more poznati raznih vmesnih položajev, ki so pogosti in za rehabilitacijo in življenje invalida pomembni. Marsikaj se namreč s priznanjem invalidske pokojnine zaprejo vrata do rehabilitacije, čeprav bi lahko utemeljeno pri-

čakovali, da bi se z njo obnovila invalidova zmožnost za pridobivanje (zaslužek). Invalid je tako »ujet v svoj status«: lahko prejema invalidsko pokojnino, ne more pa se rehabilitirati, ker pač slednje pomeni negacijo prvega. Zato bi bilo neogibno, da se povsem nedvoumno uveljavi načelo, da je treba videti v invalidski pokojnini dve sestavini: nadomestilo zaradi izgube funkcije in nadomestilo zaradi izgube sposobnosti za zaslužek. Nadomestilo zaradi izgube funkcije (»invalidnina«) je vedno trajno in ga ne moremo zmanjšati ali ukiniti zaradi zaslužka uživalca. S tem bi ustvarili prožen, stimulativen sistem, saj bi bili invalidi obvarovani pred negotovostjo, da izgubijo v primeru, če se rehabilitirajo, svojo stalno pravico do »invalidnine«, in bi se tako lažje odločali za rehabilitacijo. Za rehabilitacijo in zaposlovanje prizadetih bi bilo stimulatивно, če bi tudi pri nas uvedli denarne dodatke, ki se izplačujejo funkcionalno težje prizadetim zaposlenim osebam (»dodatek za večje življenjske stroške«).¹⁵

Hipokrizija rehabilitacijskih programov

Pri praktičnem poslovanju skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja v zvezi z rehabilitacijo invalidov pa so prav gotovo najvidnejše pomanjkljivosti v organizaciji rehabilitacijskih programov. Delovanje na tem področju ni samo v neposrednem interesu zavarovalne skupnosti — rehabilitacija je naravni zaveznik socialnega zavarovanja — pač pa je tudi v interesu drugih socialnih služb in je postalo dolžnost vseh članic Mednarodne zveze socialnega zavarovanja. Stanje pa je žal, takšno, da se kljub deklarativno znanim sodobnim rehabilitacijskim načelom, »že vrsto let srečujemo s povsem začetniškimi problemi«. ¹⁶ Raziskava, ki jo je opravil Z. Neuman¹⁷ je pokazala, da so bile službe za poklicno rehabilitacijo doslej pretežno namenjene tistim prizadetim osebam, ki so bile zmožne zaposliti se v normalnih delovnih razmerah. V teh primerih gre seveda bolj za iskanje in posredovanje dela kot pa za izvajanje programa poklicne rehabilitacije, ki pomeni pripravo invalida za delo ali delovnega mesta za invalida.

¹⁵ Takšno obliko stimuliranja rehabilitacije in zaposlovanja so že uvedli v invalidsko zakonodajo na Finskem in Danskem. Kako potrebno bi bilo pri nas uvesti dodatek za kritje dodatnih potreb, ki so posledica invalidnosti, kaže diplomsko delo Franca Vehovarja Družbeno-ekonomski vidiki delovnega usposabljanja in zaposlovanja invalidov, v katerem ugotavlja pri skupini zaposlenih invalidov v delovno-varstvenem zavodu Ponikve, da so invalidi z zmanjšano delovno zmožnostjo in ob povečanih življenjskih stroških v primerjavi z zdravimi v podrejenem položaju, ker sploh niso zmožni kriti stroškov za njune nsnove in dodatne življenjske potrebe. Str. 73 (Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta 1972).

¹⁶ Informacija o zaposlovanju invalidnih oseb v SR Sloveniji in predlog zakonske ureditve, konferenca za rehabilitacijo invalidov Slovenije, 1973; str. 19.

¹⁷ Zdravko Neuman: Razvijanje in predlogi novih metod za pripravo invalidnih oseb za zaposlitev s pomočjo zbrane skupine obstoječih rehabilitacijskih programov, Zavod SRS za rehabilitacijo 1972.

Takšen rezultat je logična posledica tiste naravnosti administracije skupnosti pokojninsko-invalidskega zavarovanja, ki temelji na absolutizaciji načela, naj se rehabilitacija odvija v oblikah, ki so enake ali čimbolj približane oblikam usposabljanja, ki veljajo nasploh.

Vztrajanje, naj poklicno rehabilitacijo opravijo v delovnih organizacijah, pri čemer pogosto niso zagotovljeni niti osnovni strokovni pogoji, služba invalidskega zavarovanja pa naj opravlja pri tem samo trižo, je pripeljalo do tega, da je danes program poklicne rehabilitacije, ki ga omogoča pokojninsko-invalidsko zavarovanje, bolj ovira kot pa vzpodbuda pri odločanju invalida za rehabilitacijo. Invalid se namreč srečuje s svojevrstno hipokrizijo: zakon mu zagotavlja poklicno rehabilitacijo, upoštevajoč njegove najboljše možnosti za uspeh, dejansko pa se mora podrediti organizacijskim in strokovnim prijemom skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja, ki se kažejo predvsem v strogih kriterijih pri uveljavljanju pravice do poklicne rehabilitacije, fiktivnih programih rehabilitacije v delovnih organizacijah, ozkem izboru rehabilitacijskih možnosti in strokovno neusmerjenem in nenadzorovanem poteku rehabilitacije tako v delovnih organizacijah kot tudi v posebnih zavodih za rehabilitacijo. Tako ravnanje je izločilo tisto skupino invalidov, ki zaradi svoje hude prizadetosti potrebujejo poklicno usposobitev v posebnih zavodih, in ki tudi sicer predstavljajo v družbi večji socialni problem, in ustvarilo mnenje, da je pretežno administrativno poslovanje z invalidi, ki so zmožni zaposliti se v normalnih pogojih brez posebne predhodne priprave, tudi že program poklicne rehabilitacije.

Nezadostnost takega poslovanja je bila in je očitna, zato skupnost pokojninskega in invalidskega zavarovanja izjemoma priznava možnosti, da se poklicno usposabljanje opravlja v posebnih pogojih — v zavodih za rehabilitacijo. Vendar je videti, da teh zavodov nima za svoj servis, ki bi ji omogočil strokovno in sistematično ravnanje v občutljivih rehabilitacijskih zadevah, pač pa bolj za privesek k splošnemu sistemu. Pomoč, ki jo te institucije dobivajo, ima namreč predvsem značaj odnosov med plačnikom-kupcem in prodajalcem usluge, ne pa značaj vzajemne odvisnosti v okviru enotne službe za prizadete. Zaradi tega je že v osnovi onemogočen vsak poskus, da bi razvili institucije, ki bi jih potrebovali za uspešno rehabilitacijo tistih invalidov, katerih preostale telesne in duševne sposobnosti ne dopuščajo neposredne triže v delovni organizaciji in jih je treba zato usposobiti pod posebnimi pogoji, saj administracija pokojninskega in invalidskega zavarovanja sprejema tak poskus kot bolj ali manj neutemeljeno pobudo za ekspanzijo služb, ki jih financira, ne pa kot odraz resničnih potreb iz področja njenega dela. Zdi se, da bo program poklicne rehabilitacije in njegova organizacijska izpeljava toliko časa nepopoln, neučinkovit in nekakšna formalizirana »spalna blazina« našega sistema invalidskega zavarovanja, dokler se ne bo spremenilo gledanje na njegovo vlogo, se pravi, dokler ne bodo uradniško pojmovanih dolžnosti in ravnanj nadomestili z dolžnostmi do invalidov.

Po vsem tem je razumljivo, da se pomanjkljivosti pri ravnanju skupnosti pokojninsko-invalidskega zavarovanja kažejo tudi v odnosu do invalida. Dognano je, da ima vsako delovanje v prid ljudem več možnosti za uspeh, če v njih neposredno sodelujejo tudi prizadeti, saj njihova lastna dejavnost krepi tiste ustrezne sile, ki jih povezujejo z življenjem v njihovem družbenem okolju. Zato ni samo geslo, pač pa tudi dejavno prizadevanje, da se morajo vse javne službe, ki hočejo resnično opravljati svoje poslanstvo, usmeriti k prizadeti osebi. Vsaka javna služba naj bi torej predstavljala sistem, ki je na strani le-te. Pri službi, ki je dolžna omogočati invalidom rehabilitacijo, bi to pomenilo, da bi morala ravnati tako, da bi se invalid počutil varnega pred tveganji, neodvisnega od volje drugega in samodejavnega pri iskanju najboljše rešitve za svoje nadaljnje življenje. Najboljša pot, da se doseže tako počutje je — če si odmislimo pomen jasne in trdne organizacije rehabilitacijskega sistema — da so invalidi o rehabilitacijskem postopku dobro poučeni in da jim je omogočen pregled nad pogoji, na katerih temelji odločitev v posameznem primeru.¹⁸

Pri delu naše skupnosti, ki naj bi pomagala invalidu pri rehabilitaciji, pa, žal, opazimo, da prevladuje stroga omejitev na uradne postopke, ki jih vodijo pooblaščen osebe in v katerih invalid sodeluje le kot primer, ne pa kot enakopraven partner. Njegove možnosti, da bi aktivno sodeloval pri odločanju, so zelo omejene, saj so pri odločanju o rehabilitaciji odločilna strokovna mnenja invalidskih komisij, ki imajo vse pomanjkljivosti organizacije rehabilitacijskega sistema. Značilno samozadostnost administrativnega razsojanja, ki se skriva za fasado strokovnih mnenj, kaže npr. dejstvo, da se pritožbe praviloma obravnavajo na drugostopenjski invalidski komisiji brez ponovnega pregleda invalida ali vsaj ne v njegovi navzočnosti, pač zgolj na podlagi zbrane dokumentacije. Ob takem ravnanju ni naključje, če doživljajo invalidi službo, ki naj bi jim bila v pomoč, kot silo nad sabo, ki hoče doseči, da bi ravnali po njeni volji. Odtujitveni učinki takšne situacije so neogibni.

Ob vseh (navedenih) pomanjkljivostih je zaskrbljujoče anemično stanje, v katerega se ujamejo poskusi iskanja boljšega in učinkovitejšega sistema rehabilitacije v okviru dejavnosti skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja. Čeprav se že vrsto let kopičijo kritične ugotovitve, dejanskih ukrepov za temeljite spremembe ni. Tudi priložnosti, ki jih ponujajo stalne spremembe zakonodaje,¹⁹ ostajajo neizrabljene,

¹⁸ V nekaterih državah imajo takšno ravnanje celo uzakonjeno. Tako npr. danski zakon o obveščanju o administraciji določa, da mora imeti vsakdo možnost videti spis (razen določenih izjemah). V danskih uradih imajo celo posebne sobe, kjer lahko ljudje nemoteno proučujejo svoje zadeve. Na razpolago so jim knjige, članki in zakoni, poučijo jih, kako se lahko pritožijo, pravico imajo zahtevati zamenjavo uradnika.

¹⁹ Tako so bili, npr. v pripravi zakona o skupnostih pokojninskega in invalidskega zavarovanja v letu 1972 z utemeljitvijo, da bodo to urejali statuti skupnosti, odklonjeni vsi predlogi,

kajti pri tistih, ki so dolžni skrbeti za usklajeno delovanje službe za rehabilitacijo, ni jasne volje in odločnosti, da bi premagali v tradicijo in rutino ujete oblike poslovanja. Zdi se, da so štirje cilji resolucij ISSA — kar zadeva rehabilitacijo pri nas — bolj del zgodovine kot pa vodilo za dejavnost. Tradicionalna opredelitev strokovne in upravne pristojnosti se je sprevrгла v zaprt fevda, ki se upira spremembam in skriva nezadostnost svojega dela za samoupravnimi plotovi. Zato je neogibno, da se za uveljavitev sodobnih rehabilitacijskih idej zavzame brez običajnih deklaracij politična sfera naše družbe, ki mora doseči dejansko aktivizacijo vseh družbenih služb in ustanov za razreševanje problemov prizadetih. Brez vztrajne politične volje, ki bo podpirala pozitivna stališča do problemov prizadetih, ne moremo upati, da bo socialno zavarovanje kaj več prispevalo k rehabilitaciji invalidov.

Rehabilitacija in delež družbenih služb

Tudi o prispevku naših družbenih služb k rehabilitaciji invalidov lahko povsem zanesljivo trdimo, da rehabilitacija spreminja njihove oblike in delovanje. Družbene službe, pri tem imamo v mislih predvsem socialno varstvo, zdravstvo in vzgojno-izobraževalno področje, so pomembno udeležene pri rehabilitaciji invalidov ne samo s tem, da podpirajo zaposlovanje invalidov, pač pa s svojim prispevkom povečujejo možnosti za njihovo integracijo v družbeno skupnost in za dobro življenje prizadete osebe.

Tako je npr. služba socialnega varstva predvsem taka služba, ki je dolžna poskrbeti za invalida; če »izpade« iz vseh drugih varovalnih sistemov, je razumljivo, da je neposredno odvisna od dobrega delovanja rehabilitacijskega sistema. Spričo pomanjkljivosti v sistemu rehabilitacije nikakor ne moremo zanikati potrebe, da se socialna služba ukvarja s problemi prizadetih ljudi. Dosti invalidov, zlasti tistih brez »statusa«, ki bi se sicer lahko rehabilitirali in zaposlili, dobiva denarno pomoč, da bi se lahko obdržali v normalnem okolju. Ta pomoč je seveda omejena, kajti služba socialnega varstva je stalno finančno prikrajšana in ne more dajati tako velike pomoči, da ne bi ohranjala uboštva. Zato je življenje teh invalidov slejkoprej nezadovoljivo in bi bilo nujno potrebno, da družbena skupnost zagotovi dovolj denarja, da ekonomska varnost ne-rehabilitiranih invalidov ne bi bila ogrožena.

Omejene možnosti službe socialnega varstva, ki so posledica splošne nezadostne naravnosti družbe k problemu prizadetih, v veliki meri vplivajo, da je ta služba prisiljena zatekati se k ukrepom, ki otežkočajo integracijo prizadetih v družbo. Tako se, npr., zaradi enostranske, pred-

---

ki bi bistveno posegli v tedanjo ureditev in bi bile naloge in dolžnosti do rehabilitacije jasnejše. Pri izdelavi statutov pa so take pobude zavračali, češ da jih zakon ne omogoča.

vsem na vulgarni ekonomiki zasnovane donedavne stanovanjske politike ni bilo mogoče posluževati ukrepov, ki bi s prilagoditvijo fizičnega okolja (stanovanja, komunalni objekti) zadovoljili potrebam invalidov, da ostanejo vključeni v normalno sredino.²⁰

Bivanje v socialnem zavodu je namreč v smislu rehabilitacijskih ciljev sekundarna rešitev, pa čeprav je v zadnjem času opaziti resna prizadevanja, da bi s programi interne rehabilitacije in zaposlitve ter z odpiranjem zavodov navzven omogočili, da živijo invalidi tudi v zavodih čim bolj polno življenje.

V zadnjih letih je socialna služba zelo napredovala pri zgodnjem odkrivanju in preprečevanju prizadetosti. Legalizacija postopkov ji je prav gotovo olajšala delo, potrebno bi bilo le, da bi bolj zagnano in prožno uporabljali metode pri prizadevanju za boljšo ureditev rehabilitacije in vključevanja prizadetih oseb v življenje in delo.

Tudi pri nas se je rehabilitacijski pristop k problematiki prizadetih najlaže uveljavil v zdravstveni službi, čeprav se kaže tendenca, da bi se delo službe omejevalo samo na t. i. medicinsko fazo rehabilitacije. Zaradi tega opazamo, da so programi rehabilitacije v zdravstvenih zavodih premalo kontinuirani in povezani z drugimi fazami rehabilitacije, zlasti s profesionalno. Premalo pozornosti posvečamo socialnim in psihološkim problemom, tako da ostajajo težave invalida pri integraciji v socialno okolje po končani medicinski rehabilitaciji ne samo enake, pač pa celo večje.

Negativno za prispevek zdravstvene službe in rehabilitacije je tudi to, da se ta rehabilitacijska usmeritev še vedno povezuje s superspecialistično, ekskluzivno usmeritvijo posameznih zdravstvenih zavodov, namesto da bi bila prisotna pri delu vseh ustanov, ki se srečujejo pri svojem delu s prizadeto osebo.

Vzgojno-izobraževalno področje se je odzvalo problematiki prizadetih tako, da je oblikovalo sistem t. im. posebnega usposabljanja prizadetih otrok. Pri tem se je pokazala težnja, da bi se razvil analogen samozadosten in v sebi zaključen sistem, ki bi deloval samostojno, izven splošnega sistema izobraževanja. Nevarne posledice izločevanja iz splošnih organizacijskih shem so zlasti očitne pri posebni osnovni šoli za lažje duševno prizadete: le-te se šele v zadnjem času uveljavljajo kot enakovreden del splošnega sistema vzgoje in izobraževanja otrok (čeprav še vedno niso premagane težave pri integraciji absolventov teh šol v življenje in delo). Delno je temu tako tudi zaradi tega, ker je sistem usposabljanja še neizdelan: po eni strani so programi usposabljanja (rehabilitacije) nedokončani — tako je npr. že od začetka zakonsko neurejeno poklicno usposabljanje lažje duševno prizadetih mladostnikov, po drugi pa je še premalo zavodov, da bi lahko rehabilitirali zlasti težje

²⁰ Nova zakonodaja v zvezi s samoupravnimi stanovanjskimi skupnostmi in stanovanjsko gradnjo je dala večje možnosti za razreševanje stanovanjskih problemov invalidov.

prizadete otroke. Področje vzgoje in izobraževanja lahko bolje prispeva k rehabilitaciji prizadetih otrok s tem, da odpravi tradicionalno zaprtost med seboj ločenih oblik obravnave — značilno je npr., da so bile še nedavno vzgojno-varstvene ustanove za prizadete otroke zaprte — da se organizirajo takšne možnosti usposabljanja za prizadete otroke, ki jim bodo v največji meri omogočile enakovredno sodelovanje v življenju skupnosti.

Značilno za delo vseh družbenih služb na področju rehabilitacije pa je, da so med seboj premalo povezane. Zaradi tega se problemi invalidov razrešujejo samo delno in s tem pogosto zasilno. Invalid je prisiljen, da sam usklajuje delovanje vseh služb, ki so odgovorne za njegov položaj, namesto da bi bilo obratno. Prav tako so družbene službe še vedno premalo usmerjene navzven: ne zavzemajo se dovolj za spremembo stališč javnosti do prizadetih ljudi. Zaprte v lasten tradicionalen sistem kompetenčnega območja rutinizirajo svoje delo, s tem pa delujejo prav nasprotno od rehabilitacijskih načel, po katerih naj bi se invalid čim boljše integriral v družbo, izrabil vse svoje zmožnosti in si tako pridobil enakopravno mesto med ljudmi.

Sklep

Na kratko in zato neogibno tudi nekoliko poenostavljeno bi lahko prikazali sklepe za usmeritev našega dela na rehabilitacijskem področju takole:

1. Humanizirati je potrebno našo socialno doktrino do prizadetih tako, da pri našem delovanju, ne bo več razlikovanja v pravicah glede na izvor prizadetosti, pač pa bo v ospredju naše pozornosti posledica.
2. Pri razvijanju družbenih služb, ki naj služijo prizadetim, se moramo predvsem usmeriti na potrebe prizadetih.
3. Rehabilitacijske ideje in prakso je treba vnesti v vse institucije, ki se ukvarjajo s človekom; pri razreševanju problemov prizadetih naj sodeluje vsa družba, ne pa samo specializirane službe in instituti.
4. Na podlagi dejavnega socialnega programa za prizadete osebe (ne pa samo resolucij in deklaracij) je treba uskladiti in povezati sedanje razdrobljene tradicionalno institucionalizirane programe, ki se ukvarjajo s skrbjo za prizadete; v njih morajo biti javne pristojnosti in odgovornosti nedvomno določene in v praksi izvedene.

ADOLF BIBIČ

Nekaj misli k idejnosti pouka tujih jezikov

V dobi, ko postaja sodelovanje med narodi bolj kot kdaj prej pogoj za družbeni napredek, postaja učenje in poznavanje tujih jezikov množična vsakdanja potreba. To velja za vse narode, zlasti pa za male, ki morajo, če hočejo racionalno izkoristiti omejena sredstva, še posebej pozorno slediti izkušnjam in dosežkom drugih dežel (čeprav nekateri mali narodi sami prispevajo bistveno k razvoju sodobne družbe).

Toda pouk tujih jezikov — o tem bomo govorili v tem kratkem zapisu — ni nekaj, kar je samo na sebi razvidno in a priori dano. Prvo vprašanje, ki se zastavlja, je, katerih jezikov naj se v rednem izobraževalnem procesu učimo. Iz naših lastnih izkušenj vemo, da je bilo v preteklosti glede tega dokaj omahovanj. Izbira tujih jezikov je bila bodisi preveč vezana na trenutne politične odnose Jugoslavije s svetom ali pa je bila, kar v znatni meri velja za današnje stanje, preveč prepuščena prosti izbiri učencev. Vse to je imelo in ima dokajšen vpliv na kadrovsko politiko, na rekrutacijo učiteljev tujih jezikov. Brž ko pa se uveljavi neka kadrovska struktura, začne kot relativno samostojno oblikovani interes, delovati z močjo lastne logike, katere skrivnost je v tem, da skuša, ohraniti obstoječo strukturo v izbiri tujih jezikov. Menim, da bi se morali pri odločanju o tem, katere tuje jezike naj poučujemo v šolah, izogibati vsem navedenim skrajnostim in tuje jezike izbirati po čimbolj jasnih kriterijih, ki sami na sebi, v povezanosti med seboj in v praktični uporabi pomenijo tudi idejno odločitev. Naj navedemo vsaj nekaj teh kriterijev:

- a) razširjenost nekega jezika in njegova vloga kot »svetovnega jezika«;
- b) znanstveni, kulturni, tehnološki in socialni potencial sporočil, ki jih določeni jezik vsebuje;
- c) komunikacijski faktor, sosedstvo, število stikov;
- č) dolgoročna politika sodelovanja z drugimi deželami in območji.

Če bi vzeli za merilo te kriterije, se nam zastavljajo npr. naslednja vprašanja: ali se obstoječe vrste tujih jezikov, ki jih poučujejo v naših (osnovnih in srednjih) šolah, zadovoljive? Ali je razmerje med posameznimi jeziki glede na število ur, ki jih imajo na voljo, dovolj pre-

mišljeno? Ali v zadostni meri in v zadostnem obsegu pokrivalo vse »svetovne« jezike? Ali je razmerje med »prvim« in »drugim« svetovnim jezikom uravnovešeno? Ali se sploh učimo oziroma koliko se učimo jezikov, ki so s stališča razvoja neposrednih gospodarskih, političnih in kulturnih stikov za našo deželo izredno pomembni (npr. azijski, afriški jeziki, španščina kot prevladujoči jezik Latinske Amerike ipd.). Posebno vprašanje je tudi delež ruščine in nekaterih pomembnih evropskih jezikov v strukturi pouka tujih jezikov.

Čeprav je npr. res, da »tretji svet« komunicira v dokajšnji meri v enem izmed svetovnih jezikov, zlasti v angleščini, pa ne moremo zanemariti potrebe, da se tem narodom, poznavanju njihove družbe, politike in kulture neposredneje približamo, kar je mogoče le tako, da poznamo in razumemo njihov jezik. Poznavanje jezikov posameznih narodov pospešuje interes zanje in razbija provincializem, ki se glede na različne zgodovinske, socialne, politične in kulturne okoliščine kot enostranska izkušnja skriva tudi v najbolj kozmopolitskih jezikih.

S tem pa smo že trčili ob problem, ki se vsiljuje vsakemu globljemu razmisleku o učenju oziroma pouku tujih jezikov. Ta problem vidimo v tem, da opredelitev za dani svetovni jezik in za dimenzioniranje njegove vsebine nujno vpliva na več drugih razsežnosti, ki so bolj ali manj izrazito idejno pobarvane. Opredelitev za neki svetovni jezik ne bo vplivala le na vrsto in vsebino informacij, ki jim bo učenec izpostavljen med učenjem tujega jezika, marveč bo tudi pozneje, ko bo učenec že obvladal tuji jezik, vplivala na njegovo komunikacijsko odprtost oziroma zaprtost. Ker se tujega jezika učimo zato, da ga pozneje v življenju uporabimo, se bomo pač — če bo taka naša potreba — zatekali po informacije npr. v znanstveno, družboslovno ali kako drugo literaturo v jeziku, ki ga razumemo. Ker pa jeziki glede na socialni substrat družb, ki se v njih izraža, niso gola oblika, marveč so vsebinsko napolnjeni z določenimi spoznanji in vrednotami, se prek njih vselej v večji ali manjši meri pre-takajo tudi idejni vplivi (stil življenja, prevladujoče politične orientacije, dominantne metodologije raziskovanja socialnih in političnih pojavov itd.), ki se lahko razlikujejo z vrednostnim sistemom naše družbe.

Iz tega seveda ne sledi, da bi se morala socialistična družba zapirati pred poznavanjem tujih jezikov. Nasprotno: ravno načelo »odprtosti« socialistične družbe, ki je pri nas razglašeno celo v ustavi, zahteva in predstavlja maksimalno poznavanje tujih jezikov. Hkrati pa je treba na načelo odprtosti gledati tudi z jasne razredno-socialistične samoupravne usmeritve. To pomeni, da se postavljajo idejna vprašanja pouka tujih jezikov v naših konkretnih razmerah ne s stališča izolacije od svetovnega okolja, marveč predvsem iz potrebe, da stike s tem svetovnim okoljem na vseh področjih čim bolj uskladimo s potrebami in temeljno usmeritvijo naše družbe. Pri pouku tujih jezikov postajajo, kot na drugih področjih vzgojno-izobraževalnega procesa (s potrebnim upoštevanjem specifik predmeta), aktualna vprašanja idejnopolitične usmeritve tega pouka.

Temeljni smotri pouka tujih jezikov bi se morali v konkretni praksi razčleniti in uresničevati tako, da bi usposobili učence za selektivno-kritično, tj. na temeljnih vrednotah samoupravne socialistične družbe zasnovano dojemanje sporočil v tujih jezikih, z vso odprtostjo za svetovni znanstveni, tehnološki in kulturni razvoj. Ne gre nam torej zato, da prilagodimo pouk tujih jezikov dnevnemu političnemu praktikizmu, marveč da ga bolj zavestno vključujemo v temeljna vzgojno-izobraževalna prizadevanja, h katerim lahko ravno pouk tujih jezikov v mnogočem bistveno prispeva.

V tej zvezi se znova zaostrojujejo nekatera vprašanja, ki bi zaslužila poglobljeno in obsežnejšo obravnavo ne samo z ožjega, strokovnega vidika, marveč tudi s stališča širših, družbenih interesov. Prvo vprašanje se nanaša na šolanje učiteljev za pouk tujih jezikov. Ali naš obstoječi sistem študija tujih jezikov na visokošolski ravni v zadostni meri usposablja bodočega učitelja tujega jezika za njegovo celovito vzgojno-izobraževalno vlogo? To vprašanje sproža celo vrsto drugih, konkretnjših problemov: ali obstoječi učni načrti in študijski programi primerno dimenzionirajo razmerje med zgodovinskim in aktualnim v študiju posameznega jezika? Ali je razmerje med jezikovnimi in zgodovinsko literarnimi vsebinami pri pouku posameznih jezikov optimalno postavljeno? Še pomembnejše bi bilo odgovoriti na vprašanje, ali obstoječi sistem študija tujih jezikov ni preveč ozko usmerjen predvsem v študij literature in jezika, premalo pa zaobsega celotne kulturne, civilizacijske in socialne dosežke, izražene v posameznih jezikih. Ali drugače rečeno: menimo, da bi morali tisti, ki študirajo tuje jezike, dobiti tehten vpogled ne samo v jezik in leposlovje posameznih narodov ali skupin narodov, marveč bi se morali bolj kot doslej seznaniti z gospodarskimi, političnimi in kulturnimi razmerami narodov, katerih jezike proučujejo. V tem sklopu bi se morali študentje seznaniti tudi z moderno socialno zgodovino teh narodov, zlasti s socialnimi, razrednimi boji in s programi za socialistično preobrazbo posameznih družb. Ob vsem tem seveda predpostavljamo, da študent tujega jezika, kot vsak drug študent, pozna temeljne probleme, ustanove in razvojne smeri naše družbe. Vse to zahteva, da ob reformi univerze natančneje premislimo tudi o zgradbi in vsebini študijskih načrtov in programov za študij tujih jezikov. Posebno vprašanje je tudi, katere tuje jezike bi morali še vpeljati kot študijske smeri oziroma kako dimenzionirati obstoječe smeri študija tujih jezikov glede na družbene potrebe.

Drug pomemben sklop problemov, ki bo treba o njem sistematičneje razmišljati, se navezuje na študijske pripomočke za tuje jezike (učbeniki, priročniki, zborniki tekstov ipd.). Študijski pripomočki, zlasti učbeniki tujih jezikov, bistveno vplivajo na vsebino sporočil, ki jih učenci sprejemajo. Zato se v zvezi z njimi postavljajo ne samo ožja jezikovna didaktična vprašanja, marveč tudi vprašanje njihove splošne vsebinske strukture in razmerja med deli te strukture. Že bežen pregled učbenikov za tuje jezike, ki smo jih v zadnjih dvajsetih letih pri nas uporabljali, opozarja na nekatere skrajnosti, ki bi se jim zlasti v rednem vzgojno-izobra-

ževalnem procesu bilo treba izogibati. Te skrajnosti vidimo predvsem v tem, da so (bili) nekateri učbeniki preveč literarno-leposlovno usmerjeni, da so (bili) drugi učbeniki preveč vsakdanji, prakticistično usmerjeni (trgovina, promet, šola, dom etc.). V nekaterih učbenikih gre za preveč zasebniško usmerjene tekste. Posebno vprašanje je razmerje med domačo (našo, jugoslovansko) tematiko in tematiko tujih dežel. Glede tematike iz tujih dežel pogrešamo tekste, ki bi v večji meri prikazovali socialne boje in napredne težnje v teh deželah. Več prostora bi v učbenikih tujih jezikov bilo treba posvetiti sodobnim svetovnim problemom, položaju in vlogi Jugoslavije v svetu, deželam v razvoju in njihovim prizadevanjem za enakopravne odnose med narodi, politiki neuvrščeniosti, socializmu kot svetovnemu procesu, tekstom s socialistično teoretično vsebino, vlogi OZN in podobno. Učenec mora poznati temeljno terminologijo, ki se v njih izražajo družbenopolitični odnosi naše družbe in odprta vprašanja in usmeritve v svetovni politiki.

Posebno pomembno se nam tudi zdi, da se učiteljem tujih jezikov organizirano pomaga pri izboru pomožnih tekstov, »domačega berila« in podobno. Zaradi nepoznavanja stvari se včasih lahko zgodi, da učitelji posegajo po naključnem izboru iz dnevnega časopisja in periodike, kar je lahko zelo dobro, lahko pa se zgodi (in o tem so znani tudi primeri iz prakse), da izberejo dokaj enostranske tekste. Že zaradi obilice gradiva bi bilo zato potrebno, da dajemo učiteljem tujih jezikov strokovne nasvete o tem vprašanju, da sestavljamo hrestomatije tekstov v tujih jezikih, ki bodo obsegale navedeno tematiko.

Zelo pomembno je tudi, da se naša znanost, ki doslej ni proučevala idejnosti pouka tujih jezikov, začne ukvarjati tudi s tem vprašanjem.

Tako bosta pouk in učenje tujih jezikov, ki sta že doslej imela pomembno vlogo pri usposabljanju naših ljudi za komuniciranje s sodobnim svetom, še v večji meri prispevala k temu, da bodo naši občani lahko še bolj aktivno navezovali stike s tujimi narodi, z njihovimi znanstvenimi, gospodarskimi, kulturnimi in socialnimi dosežki. V skladu z duhom internacionalizma, ki spoštuje vse, kar je pri drugih narodih obče človeško vrednega, je in mora biti pouk tujih jezikov, ob vseh drugih vzgojno-izobraževalnih prizadevanjih, tudi šola zdravega in odmerjenega ponosa glede prispevka lastnega naroda in lastne domovine k sodobnemu družbenemu napredku. Učenci morajo zato znati v tujem jeziku izraziti bistvene značilnosti samoupravne socialistične družbe in tudi znati označiti tokove v sodobnih mednarodnih odnosih z vidika temeljnih načel zunanje politike naše dežele.

Zato je prav, če se pouka tujih jezikov kot drugih bistvenih problemov z vzgojno-izobraževalnega področja, začenjamo lotevati z večjo odgovornostjo. Ta odgovornost zadeva ne le ozko strokovno lingvistično-literarno vprašanje, marveč tudi idejno usmeritev in idejne implikacije pouka in učenja tujih jezikov. Ravno s tega gledišča pa je širši družbeni interes za pouk in učenje tujih jezikov upravičen in potreben.

Med politiko in javnim obveščanjem

Za uvod velja opozoriti, da z gornjim naslovom nismo hoteli označiti politike in javnega obveščanja kot dveh docela različnih in ločenih sestavin družbenopolitičnega sistema, torej sistema socialističnih samoupravnih odnosov. Takšno razumevanje bi bilo v temelju zgrešeno, saj bi v bistvu pomenilo, da ob splošno veljavnih in potrjenih politično-pravnih normah in vrednotah (stališčih in sklepih) — v tem primeru slovenske in jugoslovanske družbe — obstaja še neka posebna politika; politika, ki jo oblikujejo, vodijo in usmerjajo sredstva javnega obveščanja sama, ne gléde na celoten tok družbenih dogajanj. Se pravi, tisk, radio in televizija, poglobilni nosilci javnega obveščanja, bi v takem primeru ne bili odraz in sredstvo sodobnih prizadevanj družbenopolitičnih dejavnikov.

Takšna hotenja so v vsem (in tudi sedanjem) razvoju sredstev množičnega obveščanja ostajala na ravni razmišljanj in tu in tam teoretičnih predpostavk ter namigovanj. Dnevno obveščanje o aktualnih družbenih dogodkih in pojavih — prek časnikov, radia in televizije — je namreč tako močno vpeto v družbene tokove vsakokratnega, a stalnega procesa oblikovanja večinskih političnih opredelitev pripadnikov nekega naroda, da je že zaradi narave in učinkovitosti svoje družbene vloge prisiljeno »soustvarjati politično ozračje«. Seveda, tudi dve istovrstni sredstvi javnega obveščanja ne uporabljata docela enakih načinov za posredovanje določenih informacij, vendar pa je temeljna vsebinska usmeritev sporočil bolj ali manj »posrečena« kopija (včasih le nakazana, povedana z nekaj besedami, med vrsticami ipd.) globalnih političnih teženj družbene skupnosti.

Tudi nadrobnejša analiza tako imenovanih »neodvisnih, svobodnih, neopredeljenih« sredstev javnega obveščanja je pokazala, da se njihova vsebinska usmeritev v marsičem ujema s splošnimi družbenimi cilji, pri čemer negativnih stališč ni mogoče a priori šteti za opozicijska, nevarna, zavajajoča, zlonamerna, kvarna . . . Za časnike te vrste je sploh značilno, da je njihova »neodvisnost« le na papirju in v besedah, medtem ko se pri opravljanju svoje funkcije nemalokrat popolnoma nedvoumno zatekajo k temu ali onemu politično-gospodarskemu »pokrovitelju«, ki za svoje »usluge« kajpada zahteva ustrezno »plačilo«. To se po svoji vsebini nikakor ne more docela izogniti danim družbenopolitičnim razmeram, čeprav se ravno neposredno ne zavzema zanje oziroma jih ne razglša za edino veljavne konstante svoje informativnopolitičnega ravnanja.

Če razumemo politiko kot družbeno dejavnost, »s katero se ureja temeljni položaj človeka in družbenih skupin v posamezni družbi«, javno obveščanje pa kot dejavnost, brez katere bi bilo omenjeno »urejanje«

samo sebi namen in torej brez potrebnega (širšega) odziva oziroma vpliva, potlej je jasno, da med tema pojmovoma, ali bolje pojavoma, ni in ne more biti teoretične, še manj pa praktične ločnice. Zlasti v političnih, gospodarskih in ne nazadnje tudi kulturnih razmerah, ki se porajajo, spreminjajo in odpravljajo znotraj socialistične samoupravne demokracije.

V okoliščinah, kjer naj bi bila sredstva javnega obveščanja »sredstvo politike« zgolj kot »instrument samouprave«, je oblikovanje političnih odločitev toliko bolj stvar čim večjega kroga ljudi. Bržkone ni pretirana trditev, da je premer tega kroga predvsem odvisen prav od učinkovitosti (mnenjske vplivnosti) dnevnik informativno-političnih sredstev javnega obveščanja.

Dejstvo pa je, da politično informacijska prodornost dnevnikov, radia in televizije ni le v njihovem interesu (v ožjem, poslovno-tehničnem in strokovnem smislu), marveč predvsem v interesu snovalcev in nosilcev družbenopolitičnih razvojnih smernic, torej družbenopolitičnih organizacij. Družbeno veljavo in razširjenost idej, norm in vrednot, za katere se le-te bore, v pretežni meri opredeljuje ravno politično-informativna učinkovitost sredstev javnega obveščanja. S tem je dejansko najbolj natančno nakazana sovisnost med politiko in javnim obveščanjem, med kreatorji političnih stališč in sredstvi javnega obveščanja. V pogojih podružbljanja sredstev javnega obveščanja (njihove dejavnosti) je ta vez seveda še trdnjša, obenem pa tudi vse manj pomembna, čeravno ostaja s funkcionalno-izvedbenega vidika še naprej sila važno vozlišče obojestranskega delovanja. V tem se skriva eno bistvenih vprašanj odnosa politika — javno obveščanje, odnosa, ki ga sleherna družbena skupnost rešujeta po svoje. Kakšen je ta način, je odvisno od razmerja sil v določenem razdoblju družbenega razvoja.

Celovito gledano, imamo opraviti predvsem z dvema težnjama: a) v demokratičnih političnih sistemih je odvisnost sredstev javnega obveščanja od poglavitnih tvorcev političnih stališč opredeljena s »temeljnimi političnimi izhodišči«, medtem ko je sprotno uresničevanje informacijskih načrtov večidel prepuščeno njihovi lastni presoji; b) v avtokratičnih političnih sistemih pa je ta odvisnost popolna, se pravi, ustvarjalnost sredstev javnega obveščanja je malodane na ničli, saj politično omejevalni in kazenskopравни ter administrativni ukrepi onemogočajo samostojno oceno družbenih razmer in dopuščajo le informacijo, ki prenese temeljit nadzor (cenzuro).

Med tema skrajnostnima težnjama glede odnosa politika — javno obveščanje imamo vrsto najrazličnejših pojavnih oblik, prilagojenih družbenopolitičnim ureditvam oziroma značaju politične oblasti posameznih dežel. To velja kajpak tudi za samoupravni socializem, za slovenske (in širše — jugoslovanske) družbene okoliščine, kjer se demokratični odnosi dosledno uveljavljajo tudi na tem področju.

Tako se srečamo z dvema poglavitnima značilnostma sredstev javnega obveščanja, ki se nenehno prepletata: na eni strani imamo prizadevanja

časnikov, radia in televizije, da bi kar se da natančno posredovali, ali bolje izražali, interese delovnih ljudi in s tem izpopolnjevali svojo temeljno družbenopolitično nalogo ter zasledovali poglobljeno iztočnico danih političnih determinant; na drugi strani pa je samostojno, novinarsko-ustvarjalno obravnavanje aktualnih družbenih pojavov na način, ki bi bralca, poslušalca in gledalca pritegnil, navdušil in spodbudil za ustrezno dejavnost. Zadnje je nedvomno eno najvažnejših in najbolj ilustrativnih (červavno številčno silno težko določljivih) meril za učinkovitost politično-informativnih sredstev javnega obveščanja.

Deloma se da to ugotavljati s proučevanjem javnega mnenja, ki pa se, razumljivo, nikoli ne oblikuje le na podlagi informacij, ki jih prinašajo dnevnik, radio in televizija. Zato moramo mnenjske raziskave v tej zvezi upoštevati s pridržkom. Kolikor toliko so uporabne ugotovitve, ki so rezultat vsebinskih (vsaj tematskih) primerjav sporočil določenih sredstev javnega obveščanja ter ustreznih (definiranih) reakcij bralcev, poslušalcev in gledalcev.

Pri oblikovanju javnega mnenja se kaže ustaviti tudi ob vprašanju »institucionaliziranih, formalnih« in »neinstitucionaliziranih, neformalnih« občevalnih kanalov. Čim pogosteje naletimo na: »slišal sem«, »govori se« ali »zaupno sem zvedel«, tem očitneje je, da »institucionalizirani« kanali (časniki, radio, televizija) ne vplivajo na javno mnenje v tolikšni meri, da bi se njihova prepričevalnost (ta je seveda odvisna še od drugih dejavnikov) uspešno uprla vplivu »neinstitucionaliziranih« kanalov (ki sicer vselej delujejo). V določenem družbenem okolju lahko to pripelje do stanja, ko obstaja le navidezno strinjanje z določeno politično usmeritvijo, v resnici pa je javno mnenje sestavljeno iz kopice različno obarvanih opredelitev in mišljenj, ki lahko, če nič drugega, povzročijo precejšnjo družbeno labilnost. Takšno (ne)politično razpoloženje pa utegne sprožiti konfliktne situacije, katerih razsežnosti ni moč predvideti.

Premočan vpliv »neinstitucionaliziranih« kanalov je obenem tudi dokaz, da vsebina sporočil, ki jih med bralce, poslušalce in gledalce prinašajo sredstva javnega obveščanja, ne ustreza zahtevam in zmožnostim sprejemanja. Za to pa ponavadi niso »kriva« zgolj sredstva javnega obveščanja, marveč tudi tisti družbeni dejavniki, ki oblikujejo izhodiščna politična stališča in načrtujejo razvojno usmeritev. Čeprav smo že omenili, da je pravzaprav nemogoče neko sredstvo javnega obveščanja ločiti od družbenega kreatorja politike, pa se v primeru posameznih »slabih, neučinkovitih ali suhoparnih« informacij največkrat zgodi, da s prstom pokazemo le na časnik, radio ali televizijo. Kdaj pa kdaj (sicer dosti redkeje) se srečujemo tudi z nasprotnimi enostranstvi, ki zgovorno kažejo, da politike in javnega obveščanja ne obravnavamo kot celovit problem. Če bi ravnali tako, bi se dostikrat morali sprijazniti z dejstvom, da je izrečena kritika hkrati tudi samokritika.

V zvezi z odnosom med politiko in javnim obveščanjem se pogosto omenja pojem »angažiranost«, ob katerem je nemalokrat docela nejasno,

za kakšno »zavzetost« dejansko gre. Razlikovati je namreč treba med družbeno in ožjo (tudi skupinsko, zasebno) angažiranostjo določenega sporočila oziroma njegovega (njegovih) sestavljavca(ev). Resnici na ljubo je pravi pomen angažiranosti včasih tolikanj prepreden, da ga je mogoče izluščiti le s temeljitim in dolgotrajnim razčlenjevanjem. Za še tako naprednimi in načelno demokratičnimi stališči v poročilu, članku ali komentarju moremo samo z malo spretnosti skriti prizadevanja kake ozke družbene skupine. Dasiravno takšni pojavi v širšem smislu niso posebej nevarni, pa lahko v daljšem obdobju vseno vplivajo na določen krog ljudi oziroma na njihovo politično prepričanje.

Kadar je govor o sredstvih javnega obveščanja kot demokratični tribuni, prostoru, s katerega naj bi vsakdo izražal svoja mnenja, se lahko kaj hitro najdemo na spolzkih tleh cenene demagogije ali brezobličnega (anarhičnega) sistema javnega obveščanja, ki naj bi služil vsem in vsakomur, ne glede na politično opredeljenost.

Za družbenopolitično ureditev, kakršno gradimo, je ena pomembnih značilnosti vsekakor tudi odprtost sredstev javnega obveščanja, kar pa ne pomeni, da sme prek časnikov, radia in televizije vsakdo sodelovati pri usmerjanju mnenjskega toka — tudi mimo splošno veljavnih političnih stališč oziroma temeljnih točk uredniških konceptov. Navsezadnje sodijo sredstva javnega obveščanja med poglavitne vzvode obvladovanja družbene harmonije. Priznati pa je treba, da so včasih politični odtenki v obravnavanju aktualnih družbenih dogajanj tako neznatni, da je odločitev o tem, »kaj naj gre noter in kaj ne«, resnično težka in zamotana; kar se, žal, pokaže šele čez čas, ko se zadevni problem razplete.

Vsaka družbena skupnost je nenehno spreminjajoča se tvorba. To velja tudi za vse njene sestavine, med katerimi smo se tu dotaknili dveh: politike in javnega obveščanja. Nakazali smo nekatera vprašanja njune medsebojne vplivnosti, ki v končni posledici pogojuje jasnost politične usmeritve in trdnost družbene ureditve.

EMA PEVC

Družbeno izobraževanje v »Savi«

V mnogih dokumentih, resolucijah, aktih in programih srečujemo izraz družbeno izobraževanje. Že v programu Zveze komunistov Jugoslavije iz leta 1958 je bilo zapisano, da je treba za samoupravljanje ljudi usposabljati in da samoupravljanje brez izobraževanja ne more biti uspešno. Samo izobražen človek bo lahko spoznal, kakšne so njegove pravice in dolžnosti

v samoupravni družbi, razumel bo bistvo družbenih odnosov, bistvo naše družbenopolitične ureditve in ureditve družb v svetu, znal bo neposredno odločati o pogojih in dosežkih svojega dela — in se bo zato v samoupravni praksi nenehno izpopolnjeval.

»Sava« je eno tistih podjetij, v katerem je samoupravljanje že več kot dvajset let resničnost in družbena praksa, saj je prav tu že leta 1950 zasedal prvi delavski svet v Sloveniji. V tej praksi samoupravljanja, ki naj odpravi človekovo odtujenost, smo doživljali uspehe in tudi neuspehe, ki niso prizanesli ne »Savi« ne drugim podjetjem v Sloveniji in Jugoslaviji. Ugotovili smo, da je največja ovira za razmah samoupravljanja zelo nizka izobrazbena raven — tako strokovna kot tudi družbena — in da je za rast samoupravljanja izobraževanje najbolj trdna podlaga. Naj bo proizvodni proces še tako sodobno organiziran, stroji najbolj moderni in sistem samoupravljanja še tako dober, ne moremo pričakovati večjih uspehov, če ljudje niso usposobljeni za ravnanje s stroji in odločanje v družbi. V »Savi« se zavedamo tega, da so ekonomika, samoupravljanje in izobraževanje tesno povezani; zato smo v internih samoupravnih aktih sistem izobraževanja uzakonili — in v tem sistemu smo dali družbenemu izobraževanju velik poudarek.

Družbeno izobraževanje v »Savi« zajema: a) družbeno izobraževanje zaposlenih delavcev, b) članov organov upravljanja, c) skupin samoupravljalcev, d) članov družbenopolitičnih organizacij, e) učencev v gospodarstvu, f) vodilnih delavcev.

Družbeno izobraževanje zaposlenih delavcev

Vsak na novo zaposleni delavec se že na seminarju za uvajanje seznanja z organizacijo dela in samoupravljanja v podjetju, z vlogo družbenopolitičnih organizacij, z družbenoekonomskim položajem delovne organizacije itd. V času poskusnega dela je njegovemu mentorju ali instruktorku naloženo, da ga po programu A uvaja v življenje podjetja; v tem programu pa ni poudarek samo na družbeno teoretičnem znanju, marveč se mora delavec usposablja tudi za konkretno samoupravljanje; tako na primer proučuje, kako se v internih aktih zapisana določila uresničujejo v samoupravni praksi. Medtem ko vsebuje program B proučevanje delovnih nalog (vse najvažnejše faze), s katerimi se mora novi delavec seznaniti v času poskusnega dela, pa vsebuje A program spoznavanje organizacije dela v delovni organizaciji, v obračunski enoti, seznanja se z organizacijo samoupravljanja (zlasti v obračunski enoti, kjer je delavec zaposlen), z vodstvom obračunske enote, z voljenimi samoupravnimi organi, neposredno pa je vključen tudi v samoupravljanje prek sestankov delovnih skupin. Po končanem poskusnem delu opravi vsak novi delavec preskus znanja tudi s tega področja.

S programom je urejeno tudi družbeno izobraževanje pripravnikov. Večina pripravnikov izhaja iz vrst naših štipendistov, ki so včlanjeni v klub štipendistov »Save«. Ena najvažnejših točk programa kluba je izobraževanje za samoupravljanje — tako da je klub že po svoji organizaciji in delovanju šola samoupravljalcev.

Člani kluba sodelujejo z aktivom mladih delavcev v podjetju. V svojo programsko zasnovo so sprejeli nalogo, da bodo z javnimi razpravami prispevali svoj delež k idejno-političnemu izobraževanju ter razširitvi učnega programa družboslovnih predmetov na šolah. So pobudniki seminarjev za aktive ZMS ter stalnih študijskih seminarjev, na katerih obravnavajo vlogo ZMS, študentska gibanja, zunanjo in notranjo politiko, razvoj samoupravljanja na vseh ravneh itd. Ko pripravnik, član kluba štipendistov, spozna celotno delo v naši delovni organizaciji, nadaljuje »šolo samoupravljanja« s temeljitejšim poglobljanjem v probleme samoupravljanja na ravni celotne delovne organizacije, temeljne organizacije združenega dela in obračunske enote. Proučiti mora interne akte in se praktično vključiti v sistem samoupravljanja. Preskus znanja na koncu pripravniške dobe uspešno opravi le tisti pripravnik, ki pozitivno odgovarja tako na vprašanja iz stroke kot tudi na vprašanja iz družbenih ved.

Družbeno se izobražujejo tudi drugi zaposleni delavci, ki so bodisi člani samoupravnih organov, mladinske ali sindikalne organizacije, člani zveze komunistov itd. Pomembno je tudi individualno izobraževanje prek internega glasila »Save«, dnevnega časopisja in literature (družbenopolitične organizacije imajo bogato knjižnico, v kateri je precej družboslovne literature).

Družbeno izobraževanje članov samoupravnih organov

Pri sestavljanju programov za izobraževanje članov samoupravnih organov smo težili k takemu obravnavanju tem, da bi udeleženci lahko pridobljeno znanje neposredno uporabili v samoupravljalški praksi. Izobraževalni center je program pripravljal v sodelovanju s skupino, ki ji je bil seminar namenjen. V programu za leto 1974 ima naslednje oblike izobraževanja organov upravljanja: seminar za člane delavskega sveta delovne organizacije, za člane delavskih svetov temeljnih organizacij združenega dela, za predsednike gospodarskih odborov, seminarje za člane odborov za medsebojna razmerja in za druge skupine samoupravljalcev (npr. za vodje delovnih skupin).

Izobraževanje članov družbenopolitičnih organizacij

Po pismu predsednika Tita in izvršnega biroja predsestva ZK Jugoslavije se je tudi v naši delovni organizaciji razmahnilo idejnopolitično izobraževanje članov ZK, čeprav tega tudi prej nismo zanemarjali. V letu

1973 smo posvetili precej študija osnovam marksizma. Študij je potekal po oddelkih ZK, na novo sprejeti člani ZK pa so se usposabljali po programu, ki ga je priporočila komisija za idejno izobraževanje pri CK ZKS. Ti seminarji so bili dobro obiskani, nekateri člani pa so se udeležili tudi partijske politične šole.

Tudi mladinska organizacija skrbi za družbenopolitično osveščanje in izobraževanje. Tako je organizirala razna predavanja, razgovore in seminarje z idejno-politično vsebino. Pri tem naj povemo, da je delavska mladina v razpravah zelo zahtevna ter terja kritično in pošteno obravnavanje družbenih problemov, samoupravljanja in vlogo mladine v njem. V programu za leto 1974 se je mladinska organizacija zavzela predvsem za izobraževanje mladih delegatov.

Družbeno izobraževanje učencev v gospodarstvu

Učenci v gospodarstvu (v naši delovni organizaciji jih je 63) se družbeno vzgajajo v šoli za gumarske delavce, v drugih poklicnih šolah, in sicer pri pouku družboslovnih predmetov ter pri posebnih mladinskih urah. Zasnova vzgoje izhaja iz koncepta socialistično angažirane šole, iz zahteve, da je celotno delo in življenje v šoli prežeto z marksizmom. Pri vseh predmetih skušamo uvajati znanstveno mišljenje, ki temelji na osnovah marksizma; učenci naj bi v učnem procesu dojel protislovja in spoznali zakonitosti v družbenih procesih, tako da bi zavestno sprejemali vrednote, ki so podlaga za resnične samoupravne socialistične odnose.

Skrb za idejnopolitično usposabljanje članov ZK in ZMS mora biti še naprej glavna naloga Zveze komunistov, kajti prav pomanjkljivo poznavanje marksizma pogosto vpliva na to, da nismo v odločilnih trenutkih dovolj učinkoviti.

Tudi sindikalna organizacija izobražuje svoje članstvo, predvsem usposablja »bazo« — poverjenike, ki delujejo v delovnih skupinah ter jih spodbujajo k bolj aktivnem družbenopolitičnemu delu. Uspešnost izobraževanja analizirajo in na podlagi teh analiz nastajajo novi programi.

Vsi vodilni delavci — razen dveh — so člani Zveze komunistov in se usposabljajo po programih za izobraževanje članov ZK. Poleg tega je njihova dolžnost, da se tudi individualno družbeno izobražujejo ali pa, da se zunaj podjetja udeležujejo seminarjev in tečajev z družbeno vsebino.

Sklep

Proces družbenega izobraževanja v »Savi« se bo nadaljeval v skladu z nadaljnjim razvojem samoupravljanja. S pomočjo družbenopolitičnih dejavnikov bomo tudi na tem področju uresničevali ustavna določila, tako da se bomo lahko, če bo potrebno, s pomočjo znanja spopadali z vsemi

negativnimi težnjami. To bomo dosegli, če bomo družbeno izobraževanje organsko vključili v permanentno izobraževanje.

V tem prikazu nismo govorili še o nekaterih rednih oblikah izobraževanja: o usposabljanju premeščenih delavcev, o poklicnem izobraževanju za ozke in široke profile, o izobraževanju v delovodski gumarski šoli, o tečajih za prekvalifikacijo, o funkcionalnem izobraževanju ipd. Vse te oblike vključujejo poleg strokovnega izobraževanja tudi družbenoekonomsko izobraževanje. Zato smemo trditi, da smo v »Savi« pred leti zastavljeni koncept že toliko uveljavili, da družbeno izobraževanje ni več privesek rednih oblik izobraževanja, ni več nekaj, kar bi morale družbenopolitične organizacije propagirati — ampak je postalo obvezni sestavni del celotnega procesa izobraževanja.

MOJCA D. MURKO

Vplivnost »zadeve Watergate« na ameriško družbo

»Zadeva Watergate«, v začetku nepomembna goljufija v politični igri, je v dolgih mesecih sproščanja zadrževane energije dobila take razsežnosti, da jo v Združenih državah Amerike pogosto imenujejo »najhujša preskušnja v zgodovini«. Ne zato, ker bi šlo zdaj za hujše odločitve kot v državljanski vojni, ampak zato, ker se je ob »zadevi Watergate« osredotočilo toliko ključnih vprašanj o prihodnjem življenju družbe, da se zdi velika industrijska država na razpotju.

Najbrž zato ne bi bilo razumno videti zadeve samo v luči političnega škandala ali zgolj v luči neprilagojenega vedenja njegovih glavnih udeležencev. Na novo se namreč opredeljujejo odnosi med tremi vejami oblasti, začenjajo se postavljati vprašanja o tem, kolikšno vlogo igra denar v ameriški politiki, kako neodvisen je lahko politik, kako vlogo igrajo v procesu odločevanja sredstva javnega obveščanja, zastavljajo se vprašanja o možnostih popolnega varstva človekovih pravic v dobi napredujoče tehnike, o tem, kaj je lahko državna skrivnost, kaj je višja nacionalna korist, vprašujejo se o vrednosti pionirskih gesel, znanih z imenom »ameriške vrednote«, ki so skupaj z gesli francoske revolucije pred skoraj dvesto leti zaznamovale neko obdobje v človeški zgodovini, in tako naprej.

Morda osredotočenosti in vzajemne povezanosti ni videti na prvi pogled, ker je potek raziskovanja krivde v »zadevi Watergate« zelo razdrobljen in vtisnjen v različne kolesnice; toda resnica je tudi ta, da vse več

resnih proučevalcev išče razumne dolgoročne vzroke temu pojavu v ameriškem političnem življenju, če nočejo biti obsojeni na komentiranje tega ali onega stavka z magnetofonskega traku ali če se nočejo izgubiti v političnih in pravnih posebnostih zadeve.

Med učinke, ki so v dokajšnji meri prizadeli javnost, trčili pa so hkrati na veljavna pravila igre v ameriškem političnem sistemu, štejem ugotavljanje »mere« dovoljenega sleparjenja, barantanja in prekupčevanja v politiki. Dokaz in opravičilo za izraz je zame stopnjevanje reakcij na »zadevo Watergate«: v začetku: »politika je pač umazana in bo taka ostala«; potem: »naj goljufajo, ampak to naj delajo inteligentno«; in navsezadnje: »ti ljudje so si pa v resnici preveč dovolili«, »prestopili so vse meje«. Z drugimi besedami, že pred izbruhom watergatskega škandala je javnost vedela, da se politiki borijo za njeno naklonjenost tudi na nedovoljene načine, toda zakulisne igre je niso kaj bolj zanimale, vsekakor pa niso imeli skoraj nobenega vpliva na dokončne odločitve ob volitvah. Nekoliko je bilo tako stališče pripisati malikovanju »trdih, odločnih mož«, najbrž pa tudi dejstvu, da so vplivni del ameriškega sistema tudi središča organiziranega kriminala, za katera vsi vedo, pa jih zvečine ni mogoče resneje ogroziti zaradi denarja in moči, ki ju imajo v rokah. »Biti premeteno nedemokratičen« je bilo torej geslo politične igre, kjer gre hkrati za take vsote denarja, da je že na zunaj lahko sklepati, da je zanje treba sklepati kupčije.

Zadeva Watergate je torej podrla šibko ravnotežje med moralo, demokracijskosti in učinkovitostjo in sprožila plaz političnih in finančnih škandalov. Množica zadev, ki se je na ta način naenkrat prikazala pred očmi javnosti, je povečala nelagodnost in vzbudila strah, da sploh ni ničesar več, kar bi še stalo na zajamčenih nogah. Količina (številni vidiki podkupovanja v politiki) je dala kakovost (opozorilo, da je nekaj v resnici narobe): zvedelo se je, da so velike ameriške in nadnacionalne družbe prispevale velike vsote v predsedniško kampanjo tistega kandidata, ki jim je bil pripravljen dati »ustrezne nasprotne usluge«; na dan so prišli podatki o tem, da so si zlasti ameriški veleposlaniki v Evropi z dokajšnjimi vsotami denarja zagotavljali željene položaje; pokazalo se je, da se je predsednik z najožjimi člani družine rad izmuznil skozi kako odprtino v strogem davčnem sistemu; da so zavoljo političnega ravnotežja v posameznih državah politiki sklepali čudna zaveznitva, ki so bila zelo podobna neposredni manipulaciji z ljudmi.

Množica je storila svoje in watergatski primer je sprožil celo vrsto manjših. Če je pozornost večji del namenjena »nadgradnji« — torej dogodkom v Washingtonu — je v lokalnih razmerah že deljena in posvečena lokalnim »watergatskim škandalom«: gre za simbolično spodbudo, da bi iskali nepravilnosti, ki niso imele nobene zveze z »velikim« Watergatom in ki so jih vse doslej strpno obravnavali. Ker sega iskanje nazaj, je tembolj mučno, za mnoge tudi drobnjakarsko in maščevalno, toda ni ga mogoče zaustaviti.

»Zadeva Watergate« torej je postavila ameriško družbo na razpotje: toda ne odloča se za ali proti konkretnemu ameriškemu predsedniku, temveč proti vsem morebitnim zlorabam, ki bi še utegnile nastati kdaj v prihodnje. Ne gre za predsednika Richarda Nixona, ampak za položaj izvršne oblasti v ameriškem političnem sistemu; gre za razmejitve njenih pristojnosti z zakonodajno in zlasti s pravosodno vejo, ki sta po definiciji neodvisni; vendar sta bili v treh zadnjih predsedništvih potisnjeni v vlogo opazovalca. Za obe, tako za zakonodajno kot za pravosodno, je mogoče reči, da skušata priložnost izrabiti do konca in tako kongres kot vrhovno sodišče delujeta usklajeno, skoraj brez strankarskih poudarkov. Z drugimi besedami, noben politik, ki še želi nadaljevati kariero, ni pripravljen tvegati in se nepogojno postaviti na stran hudo izzvane in obtožene izvršne oblasti.

Zato je presojanje morebitne krivde najbolj vidnih udeležencev »zadeve Watergate« tako skrbno, zato se vleče toliko časa; vsi odbori in komisije in drugi organi, ki so doslej že razpravljali o watergatskem gradivu, so se na videz izgubljali v proceduralnih malenkostih, toda zdi se, da se niso nameravali izgubiti. Spoštovanje postopka je tukaj načelnega pomena, pa tudi najboljše pomagalo proti očitkom o »pristranosti« ali nenatančnosti. Navsezadnje pa le gre za predsednika, ki je bil izvoljen za drugi predsedniški mandat z velikansko večino glasov in ki je nedvomno v mnogih pogledih zaznamoval mednarodne odnose svojega časa.

V tem pa se skriva že drug pomemben sklep o izjemnem vplivu zadeve Watergate na ameriško družbo: tako pomemben se zdi obračun vrste političnih škandalov, tako dolgoročni se zdijo odgovori o vlogi denarja v politiki, tako nujno je zavarovati omajano zaupanje v sistem, da opravičila v obliki dobrih dejanj predsednika sploh ne pridejo v poštev. Mednarodna politika je bila vedno nekoliko manj odločilna v presojanju sposobnosti kakega politika, toda to pot je celo z izjemno spektakularnostjo presenetljivo malo vplivala na potek raziskovanja odgovornosti v »zadevi Watergate«. Skupina domačih zadreg, ki zajema vse — od podkupovanja, izsiljevanja, krivega pričevanja, kršenja zakonov do zlorab uradnega položaja — se je tako zajedla v vsakdanje življenje vplivnega srednjega razreda, da ob njih blede vse drugo. Ali drugače, vse, kar se zgodi, je na ta ali oni način povezano z zlorabami in nepoštenostmi na najvišji ravni.

Stebri sistema so pokazali, da so ranljivi, in del javnosti se je usmeril v iskanje spominov na stare, dobre čase, vsaj tisti njen del, ki se ni pripravljen spoprijeti z resnico, da je watergatska zadeva sad dolgoletnega ponavljanja in ne slabosti enega človeka in njegovih svetovalcev. Toda že priznanje, da gre za bolezen z globljimi vzroki, ima vsaj tak pomen, kot so ga imela šestdeseta leta, ko so Združene države Amerike priznale, da imajo »rasno vprašanje«, da jih »vznemirja prepad med generacijami«, in ko je bilo očitno, da je slavljen »reševanje svobodnega sveta« ob vietnamski vojni strla teža nasprotnih dokazov.

Nastala je velikanska sodna dvorana, kjer so vloge tožilcev porazdeljene tudi med publiko, za sodnike pa sploh ni mogoče reči, koliko jih bo in kaj bodo vzeli za temelj svojemu premisleku: objektivno resnico, temelječo na zbranem gradivu, ali politični račun o primernosti trenutka, ali vsakega malo. Če se bo zgodilo zadnje, bi to utegnilo rešiti konkretne ljudi »zadeve Watergate« in jih morda celo oprati v očeh javnosti, ne bi pa zaustavilo njenih širših posledic; le-te so se navezale na pretrese v šestdesetih letih in skupaj so zadali hude udarce brezobzirnosti samozavestnosti družbe, ki je sodila o sebi, da je neranljiva, da je ne more nič omejiti in je to prepričanje tudi vsiljevalo drugim.

Ljubljana, julija 1974

JOŽE PLEŠNAR

Veliko grmenja, malo dežja

»Vrnitev Amerike v arabski svet« je letošnji šlager sezone. Obisk ameriškega predsednika Nixona v Egiptu, Saudovi Arabiji, Siriji in Jordaniji naj bi, po mnenju poznavalcev razmer v tem delu sveta, popravil tisto, kar je več kot dve desetletji obteževalo ameriško-arabske odnose. Arabski voditelji govorijo o »dobrem in iskrenem« prijatelju Nixonu, o bistvenem preobratu v ameriški politiki do Bližnjega vzhoda, ameriški predsednik sam pa pravi, da je prijateljstvo premagalo sovraštvo, da je vojna pozabljena in da nastopa obdobje miru in tesnega gospodarskega sodelovanja.

Ali gre v resnici za »vrnitev Amerike« in za spremembo ameriške politike? Kar zadeva »vrnitev«, se zdi bolj sprejemljiva ugotovitev, da je bilo potovanje ameriškega predsednika na Bližnji vzhod le rezultat skrbne analize in ocene najbolj pripravnega in ugodnega trenutka, v katerem bi ZDA s svojim najvišjim predstavnikom simbolično potrdile in okrepile dolgoletno navzočnost v tem delu sveta, ki je nista mogli ogroziti niti arabsko-izraelska kriza niti prodor SZ. Glede spremembe ameriške politike do Bližnjega vzhoda pa je prej mogoče reči, da gre za spremembo metod te politike, za spremenjeni pristop, medtem ko ostajajo dolgoročni cilji isti.

Washington si danes, bolj kot kdaj poprej, želi zagotoviti nadaljnji nadzor nad naftnimi vrelci ter ohraniti interese velikih družb, ki z arabsko nafto kujejo velikanske dobičke. Vse njegove akcije v tem delu sveta so podrejene temu glavnemu cilju. Dolgo so ameriški strategji ta cilj ohranjevali z izključno podporo Izraela, prek katerega so vzdrževali položaj nenehne napetosti, ki je sejal razdor med arabske države in jim nalagal

huda ekonomska bremena. Toda globalne strateške spremembe, ki so nastale v postvietnamskem obdobju, še posebej pa z začetkom politike dogovarjanja med velesilami, so nenadoma postavile vprašanje, ali je pravilno in umestno nadaljevati staro politiko »oboroženega prepričevanja« na Bližnjem vzhodu. Vietnamska vojna je požrla velikanska sredstva, hkrati pa je terjala visok krvni davek, ki ga ameriška javnost ni mogla več prenašati. Prav zaplet v Vietnamu je bil delno vzrok, da so postajale čedalje šibkejšje ameriške pozicije v Evropi ter posredno tudi na Bližnjem vzhodu. Tako se je načrtovalcem ameriške politike vse bolj kazala nuja določenega preobrata, če ne v sami politiki, pa vsaj v njenih metodah.

V takšno razmišljanje se prav gotovo vključuje tudi sporno in še vedno nepojasnjeno vprašanje, kako je nastala oktobrska vojna, v kateri so Arabci prvič neporaženi zapustili bojišče. Arabska javnost je močno razpredla tezo, da sprememba metode ameriške politike ni bilo mogoča brez določenega šoka in da je zato Washington s skrbno pretehtanimi manevri nekako »spodbudil« novo arabsko-izraelsko obračunavanje ob Suezu in na Golanski planoti. Dejstvo, da je ameriška diplomacija po ustavitvi sovražnosti odigrala odločilno vlogo pri sklepanju sporazumov o ločitvi čet na egiptovsko-izraelski in sirsko-izraelski fronti, mnogi jemljejo kot zgovorno potrditev te teze. V tej »novi vlogi« pomirjevalca in posrednika med enako močnima nasprotnikoma so ZDA lahko brezskrbno nadaljevale napore, da bi uresničitev dolgoročnih ciljev svoje politike na Bližnjem vzhodu približale s pomočjo mamljivih ekonomskih aranžmajev ter prožnih obljub o posredovanju za mir, pritisku na Izrael in upoštevanju palestinskih interesov.

Medtem ko je politično ozračje po Nixonovem obisku štirih arabskih držav ostalo dokaj sprejemljivo, nabito z upanji, precej manj pa s preciznimi formulami, so zadeve na gospodarskem področju mnogo bolj otipljive. V arabskem svetu že operirajo z 2 milijardama dolarjev, ki naj bi jih ZDA namenile Egiptu za njegov gospodarski razvoj (Izrael je medtem že sklenil sporazum za gospodarsko pomoč in nakup ameriškega orožja v višini 7 milijard dolarjev ameriškega denarja), Ameriško diplomatsko posredovanje je opogumilo poslovne ljudi z vsega sveta, da so začeli iskati nove posle za svoje družbe v nerazvitem arabskem svetu. Najvidnejši gospodarstveniki Zahoda so si začeli podajati kljuge po arabskih prestolnicah. Medtem ko se središče finančne gravitacije počasi premika iz Londona in Pariza v Riad in na območje Perzijskega zaliva, je bilo zabeleženo določeno preseljevanje velikih zahodnih družb iz Beiruta v Kairo, očitno v skladu z željo zahodnih magnatov, da so navzoči na kraju samem in da takoj zagrabiijo vse možnosti, ki se jim ponujajo. Če upoštevamo še ambiciozni načrt, naj bi se območje prekopa spremenilo v velik mednarodni ekonomski, poslovni in turistični center, potem se splošni okvirji ekonomskih posledic Nixonove poti gotovo še bolj širijo. Dejstvo, da je vse obrnjeno proti Egiptu, medtem ko je Sirija ostala na

stranskem tiru, pa potrjuje staro tezo, da ima tisti, ki nadzoruje Egipt, praktično v rokah ves arabski svet.

Američani niso nikoli opustili namere, da okrepijo svoj vpliv v Egiptu, tudi takrat ne, ko je ob podpisu sovjetsko-egiptovske pogodbe o prijateljstvu in sodelovanju ter ob prihodu 20.000 sovjetskih vojaških izvedencev v Egipt vse kazalo, da jih je Sovjetska zveza dokončno izpodrinila. Svojo pravo »šanso« so začutili že v trenutku, ko je po smrti Naserja prišel na oblast v Egiptu Anvar el Sadat. Za Sadata je bilo znano, da ni bil nikoli le kimavec, ki bi dajal prav vsakemu političnemu vetru. V mesecih pred Naserjevo smrtjo je bil pravzaprav eden redkih ljudi v ožjem predsednikovem krogu, ki ni zatajil svoje opozicije proti očitni pripravljenosti predsednika, da se vse bolj naveže na Sovjetsko zvezo. Že kmalu po prihodu na predsedniški položaj pa je postalo jasno, da je Sadat privrženec politične rešitve izraelsko-arabske krize, izboljšanja odnosov z ZDA in aktivnejše arabske politike. Na tihem je dal celo vedeti, da je pripravljen začeti neposredne pogovore in pogajanja z ZDA za rešitev krize. To pa je praktično pomenilo, da je Sadat čez noč zapustil poprejšnje koncepte Egipta, po katerih bi morala glavni pogajalec v imenu Egipta biti Sovjetska zveza. Američani so to svojo »šanso« začeli previdno sondirati in so poslali na Bližnji vzhod takratnega šefa diplomacije Rogersa. Po njegovi turneji in spremembah v egiptovskem vodstvu, ki jih je uvedel Sadat, se je uveljavilo trdno prepričanje, da bo Egipt v prihodnosti svojo zunanjo politiko usmeril bolj prozahodno in da se bodo nedvomno ohladili sovjetsko-egiptovski odnosi. Ta prerokovanja so se uresničila.

Lahko bi torej rekli, da je pomenil prihod Sadata na oblast v Egiptu znamenje za Washington, naj se začne hitreje in aktivneje pomikati k svojemu cilju. ZDA so začele pospešeno utrjevati že dosežene pozicije v arabskem svetu ter zapolnjevati prazen prostor, ki je nastal po umiku Velike Britanije z obal Perzijskega zaliva. Gonilna sila ameriške politike je bila, kot je še vedno, zavest, da ne sme dovoliti nobene režimske spremembe v tem delu sveta ter da mora omejiti ali preprečiti širjenje sovjetske navzočnosti v Indijski ocean in od tamkaj morda celo v naftno zakladnico Perzijskega zaliva. Pri tem so ZDA imele vso podporo arabskih režimov, predvsem Saudove Arabije na eni strani in Irana, ki si v korist Zahoda lasti nadzor nad zalivom.

Ameriško zavezništvo je še posebno ustrezalo Saudovi Arabiji; razumljivo tudi, zakaj. Saudski režim se že od nekdaj boji napredovanja socializma v arabskih deželah. Prav ta strah je imel glavno vlogo pri snovanju zunanje politike te dežele. Kralj Feisal je vse postavil na karto »islamske enotnosti« proti »arabski enotnosti«. V letih 1962—64 je sprožil idejo o islamski fronti za boj proti tujim ideologijam, ki so jo podprle tudi nekatere druge arabske in muslimanske države. Predsednik Naser je takrat upravičeno napadel to zvezo z obtožbo, da je v službi Američanov. Med jemensko osvobodilno vojno, ko so Egiptčani pomagali republikancem, Saudova Arabija pa odstavljenemu imamu el Badru, je Feisal celo

zahteval od ZDA vojaško pomoč. Od takrat (leta 1962) imajo Američani letalsko oporišče v Džedi. Danes je v Saudovi Arabiji 3.500 ameriških vojaških svetovalcev, medtem ko se saudski piloti urijo v Teksasu in Arizoni.

Kljub temu da je arabski svet danes »manj ogrožen« od socializma kot tedaj, je kralj Feisal še vedno hudo zaskrbljen nad možnostjo, da bi se v arabskem svetu utrdile »uvožene ideologije« ter da bi se klice marksističnega režima Južnega Jemena razširile na širše območje zaliva. Prav tako so zaskrbljeni tudi tradicionalni, napol fevdalni režimi, ki si lastijo bogate koščke puščavske zemlje ob Perzijskem zalivu; nič manj prizadet pa ni tudi iranski šah Reza Pahlavi. Vsi skupaj se prav tako ne morejo sprijazniti z dejstvom, da na skrajnem jugu arabskega polotoka že desetletje poteka oboroženi boj Fronte za osvoboditev Perzijskega zaliva. Proti osvobodilnemu gibanju sta poslali svoje vojaške čete tako Saudova Arabija kot Iran. Ni potrebno posebej poudarjati, da položaj kralja Feisala kot varovalca konservativne čistosti arabskega polotoka več kot ustreza ZDA in da je v skladu z njihovo politiko ohranjovati sedanji položaj in režime kakršni so. Južni Jemen je dokazal, da je ameriška obveščevalna služba CIA skupaj s Saudovo Arabijo in Omanom pred dvema letoma pripravljala nasilno spremembo marksističnega režima v Adenu.

Prav gotovo bi v primeru, če bi v Omanu, Abu Dabiju ali Kuvajtu prišla na oblast Fronta za osvoboditev Perzijskega zaliva, ki za svoj cilj postavlja popolno neodvisnost in suverenost tega območja, najbolj trpeli interesi Zahoda in ZDA. Američani sami zelo radi povečujejo to tezo v obrambi svoje politike: »Kdo lahko zagotovi, da kakšen revolucionarni režim ne bi prišel v skušnjavo in začel ekonomsko vojno z Zahodom, to je vojno, v primerjavi s katero bi bil oktobrski naftni embargo videti le kot prijetne sanje?« Takšne domneve in hipoteze je mogoče pogosto zaslediti na straneh zahodnih časnikov.

Zaradi tega imajo konservativni režimi ob Perzijskem zalivu svoje naloge in dolžnosti ter seveda širokosrčno podporo ZDA, ki so v zalivu z oporiščem v Bahreinu tudi vojaško navzoče. Med vsemi v tej vlogi prednjači Iran, ki se pospešeno uveljavlja kot najmočnejša vojaška sila v tem delu sveta. Znani so podatki, da je Iran samo lani porabil za nakupe orožja nad 3 milijarde dolarjev, da ima na primer največjo floto hoovercraftov, to je izkrcevalnih vozil na zračni blazini, itd. Iranski šah Reza Pahlavi je odkrito izjavil, da namerava s to vojaško silo prevzeti policijsko vlogo v zalivu in preprečiti razširitev kakršnekoli »subverzivne ideologije«. Še ni tako dolgo, kar je na vprašanje, zakaj izdaja tako velikanske vsote za nakupe orožja, dejal: »Zaliv je strateško območje največjega pomena. Tudi najmanjša iskra lahko zaneti požar. Sodobna armada, ki jo gradim, pomeni mojo silo za gašenje isker, mojo udarno silo!«

K tej izjavi je morda najbolje pripeti tale podatek: do leta 1980 bo pet velikih proizvajalk nafte ob Perzijskem zalivu, vštevši Iran, potem ko

bodo širokosrčno zadovoljile vse svoje potrebe, premoglo za 300 milijard deviznih sredstev, kar je četrtnina vseh svetovnih rezerv. Od druge svetovne vojne ter ponovnega vzpona Nemčije in Japonske svet še ni bil priča tako vidnega naraščanja denarne moči, skoncentrirane v ozkem osrčju arabskega sveta. S to močjo je tesno povezan obstoj in razvoj industrijskih držav Zahoda in seveda tudi ZDA, ki se tega dobro zavedajo.

Ob načrtovanju nadaljnje politične strategije razširjanja vpliva v arabskem svetu ZDA očitno upoštevajo možnost, da utegne naftno izobilje prinesiti velike spremembe. Arabski socializem bo morda dokončno obsojen na propad. Egipt, ki je pod Naserjem prvi začel uvajati arabsko različico socializma, popolnoma spreminja svoje obličje. Predsednik Sadat spet vrača zasebnikom nacionalizirane tovarne in podjetja, veleposestniki dobivajo nazaj zemljo, ki so jim jo odvzeli v prvem zagonu agrarne reforme. Tuji kapital dobiva trdna zagotovila, da se mu nikakor ni treba bati posegov države. To bi lahko izzvalo določeno obliko verižne reakcije in utrdilo zavest srednjega razreda, da mu v iskanju družbene preobrazbe ni treba več posegati po revolucionarnih metodah.

Razvoj svetovnega političnega, predvsem pa gospodarskega položaja v minulih letih je v mnogočem spremenil nekdanje pojmovanje svetovnih odnosov. K temu je veliko prispevala dejavnost neuvrčenih držav, ki so v različnih mednarodnih telesih in organizacijah skladno zastopale splošne koristi nerazvitega sveta ter oblikovanje novih, enakopravnejših mednarodnih odnosov na vseh področjih. Države so med seboj odvisne, vsaka negotovost, vsaka krizna situacija sproži dodatne nevarnosti, ki ne ostanejo omejene samo na ožjem področju. To morajo v načrtovanju svoje politike upoštevati tudi velike sile, ki imajo svoje interese razpredene v najrazličnejših delih sveta. Morda je tudi to spoznanje vplivalo na spremembo metod ameriške politike na Bližnjem vzhodu? Brez dvoma je ameriško mirovno posredovanje ustrezalo željam zahodne Evrope in Japonske, ki se bojijo za svojo nafto, denar in razvoj, če ne bi zavladal mir v tem delu sveta. Vprašanje pa je, koliko je ustrezalo narodom Bližnjega vzhoda. V to »nepomembno« vprašanje se ameriška politika ni poglobila. Mnogi govorijo o triumfu ameriške politike na Bližnjem vzhodu, vendar pa je bliže resnici tale stavek, ki ga je s tem v zvezi zapisala moskovska »Pravda«: »Če upoštevamo vsa dejstva, potem je jasno, da je bilo veliko grmenja in malo dežja.«

9. julija 1974

EMIL MILAN PINTAR

Rast v zaostajanje

*(Ali opozorilo o nekaterih negativnih gibanjih na področju raziskovalne dejavnosti v SR Sloveniji)*¹

V obdobju, ko vse temeljiteje razmišljamo o novi obliki organizacije družbenih dejavnosti, se nam zdi pametno na kratko analizirati in oceniti sedanje dogajanje v raziskovalni sferi. Ne samo zato, ker móra oblikovanje nove organizacije na tem področju upoštevati oboje izhodišč, družbeno dogovorjena in z ustavnimi določili uzakonjena načela organizacije ter notranjo logiko raziskovalne sfere, temveč predvsem zato, ker so nekatera, danes značilna gibanja, vsaj v prvi fazi razmeroma neodvisna od spremembe organizacijskih oblik; šele v daljšem razdobju smemo pričakovati, da bodo te spremembe odsevale tudi v spremenjenem odnosu do raziskovalne sfere, s tem pa slednjič tudi v spremembi položaja in vloge raziskovalne dejavnosti v naši družbi.

Današnja razprava o razvrščanju in drugih spremembah v družbenih dejavnostih pa praviloma ne seže tako daleč: izhaja predvsem iz realnih omejitev naših razvojnih možnosti in vse prevečkrat upošteva le materialno utesnjenost naše družbe ter iz nje rastočo potrebo po redukcijah; na podlagi sedanjega stanja se predlagajo odločitve, katerih namen je ohranjati ravnotežje v obstoječem stanju in s tem sedanja razmerja, *status quo*. Toda to je navidezno ravnotežje sedanjosti, ki bo, prenešeno v prihodnost, bistveno ogrozilo stabilnost slovenske družbe (če naj eneg njenih temeljev predstavlja sodobna raziskovalna dejavnost) in predvsem ponovno zožilo njene že danes razmeroma pičle razvojne možnosti. Na katerih dejstvih temelji to opozorilo?

Menim, da tu ni potrebno (ponovno) načenjati teoretične razprave o pomenu in funkciji znanosti, organizirane kot proces raziskovalne dejavnosti, za razvoj in celo za obstoj katerekoli sodobne, industrijsko razvite družbe. Toda za temi teoretičnimi ugotovitvami o dinamičnem ravnotežju, katerega vedno obsežnejši temelj je nemirna rast znanosti, stoji vrsta praktičnih merljivih parametrov dogajanja, ki nam omogočajo razumevanje in v danih pogojih tudi uravnavanje le-tega. Prav ti para-

¹ Tekst je deloma dopolnjena informacija, pripravljena za predsedstvo RSS in upravljalni odbor SBK.

metri pa nas danes opozarjajo, da z dogajanjem v naši raziskovalni sferi v zadnjem obdobju nikakor ne moremo biti zadovoljni. Naša raziskovalna sfera še ni postala to, kar naj bi teoretično že bila — temelj sodobnim produkcijskim procesom in podlaga posodobljenja vse družbene organizacije. Še več: gibanja nekaterih parametrov nas silijo v oceno, da je del te dejavnosti v zadnjem obdobju močno nazadoval. Poglejmo si nekatere teh parametrov, izrisane v najkrajših potezah:

1. Sredstva

1.1. V analizi gibanja vseh sredstev, v preteklem obdobju namenjenih raziskovalni dejavnosti, (GERD — Gross expenditures an R & D) imamo tri dimenzije, vse tri pa se nanašajo samo na kvantitativno dogajanje in kvalitativnih razlik ne zajemajo:

a) družbeno dogovorjeno projekcijo vlaganja v raziskovanja in razvoj (RD), sprejeto v resolucijo o dolgoročnem razvoju in v nekatere druge družbene dokumente;

b) dejansko gibanje vseh sredstev in

c) kvantitativno primerjavo z nekaterimi tujimi družbami.

Projekcija, sprejeta v resolucijo o dolgoročnem razvoju SR Slovenije², je bila verjetno že od vsega začetka nerealna; določitev dveh odstotkov od družbenega proizvoda, kolikor naj bi v letu 1975 dajali za znanost, ni temeljila na oceni realnih možnosti (in potreb) in ni bila usklajena z rastjo na drugih področjih (predvsem v šolstvu, v državni upravi oz. družbeni organiziranosti in v rasti konkurenčne sposobnosti gospodarstva). Prav ta neuskkljenost je nevarno odpirala vprašanje o možnosti smotrne uporabe teh sredstev oziroma nevarnost graditve neracionalnega, nefunkcionalnega sistema raziskovalne dejavnosti.

To problematiko nazorno prikazujejo podatki o tem, koliko posamezne države vlagajo v raziskovalno dejavnost v odvisnosti od stopnje svoje gospodarske razvitosti. Diagram, v katerem so sredstva za znanost v odstotku od družbenega proizvoda na abscisi vezana z narodnim dohodkom per capita na ordinati, nam izpostavi dve »historični liniji razvoja znanosti«. Na prvi so nanizane države, kjer se je raziskovalna dejavnost razvijala predvsem kot posledica naraščajočih potreb *gospodarske rasti* in je tudi bila namenjena predvsem za reševanje proizvodnih problemov: v to skupino smemo šteti praktično vse industrijske države zahodnega sveta in seveda Japonsko. Te države so pričele vlagati v znanost okrog 2 % svojega družbenega proizvoda šele, ko je njihov narodni dohodek dosegel 1500—2000 dolarjev na prebivalca. Nasproti tej razvojni krivulji pa so okrog druge krivulje razvrščene države, ki so s svo-

² »Družbeni plan razvoja SR Slovenije v letih 1971—1975«, poglavje II., točka 7, str. 91:

... da bi se skupni delež sredstev za raziskave v družbenem proizvodu povečal od 1,3 % v l. 1970 na okoli 2 % v l. 1975, kot je to tudi predpostavljeno v zveznem družbenem, ČGP »Delo«, Ljubljana 1973.

jimi družbenimi dokumenti o razvoju določile pomen in vlogo znanosti in ji pri tem v skladu s svojo ideološko koncepcijo odredile mnogo pomembnejše mesto, kot pa ga je zahtevala stopnja gospodarske razvitosti ali rasti. Dejstvo, da v gospodarstvu teh družb objektivno ni bilo dovolj razvito povpraševanje po rezultatih raziskovalne dejavnosti in da je v »politični sferi« (organizacija družbe in družbenih dejavnosti) praktično ves čas prihajalo do napetosti med »doktrino« in rezultati raziskovanja (zlasti v družboslovnih vedah), je vodilo v graditev sistema raziskovalne dejavnosti, ki s svojimi cilji in s funkcijo znanosti ni življenjsko povezan z družbenim razvojem. Z njim je povezan le prek svojega inputa (sredstva), ne pa tudi outputa (rezultati). Ob tej razvojni krivulji so nanizane vse države vzhodne Evrope, Jugoslavija pa le malenkostno odstopa.

Ta shematičen prikaz je poenostavljen do te mere, da ne dopušča podrobnejšega razpravljanja o pomenu razlike teh dveh krivulj, od katerih bi prvo lahko imenovali »ekonomistično krivuljo razvoja znanosti«, ker kaže podrejenost znanosti (in razvojnih ciljev sploh) gospodarski rasti, drugo pa »socialno« ali celo »socialistično« ker razkriva ambicijo znanstvenega urejanja in vodenja (obvladovanja) družbe.

Iz tega zornega kota je pospeševanje ene ali samo nekaterih družbenih dejavnosti nesmotrno in praviloma vselej vodi v neracionalno organizacijo na tistem področju. Zamisel projekcije, ki je predvidela naraščanje sredstev za raziskovalno dejavnostjo do 2 % v letu 1975, slednjega ni upoštevala in ni izhajala iz zahteve po znanstveni organizaciji družbe, po usklajenosti rasti in iz nje izhajajočem obvladovanju, temveč iz teoretičnega spoznanja o pomenu znanosti (zlasti za gospodarsko rast — bil je čas gospodarske reforme) in uveljavitev načela, ki je nesporen in je danes splošen pogoj družbenemu razvoju: da morajo sredstva za raziskovalno delo (usklajena pa tudi z nekaterimi drugimi družbenimi dejavnostmi) naraščati bistveno hitreje, kot narašča družbeni proizvod, kajti prav z organizacijo družbe na znanstveni podlagi se odpirajo nove možnosti tega razvoja.

V vseh gospodarsko razvitih državah Evrope so to načelo uveljavili in naraščanje sredstev za R & D je bilo v 60 letih zelo hitro. Če vzamemo za osnovo izračuna stalne cene iz leta 1960, potem so nekateri najvišji indeksi realne letne rasti vladinih sredstev za RD naslednji:

— v ZRN (1961)	127,8
— v Nizozemski (1963)	125,8
— v Franciji (1963)	123,1
— v Norveški (1964)	129,9
— v ZDA (1961)	126,4
— itd. ³	

³ Podatki iz študije OECD: Research and Development in OECD member countries: Trends and objectives, str. 385.

V vseh šestdesetih letih je bila povprečna realna rast vladinih sredstev za raziskovalno dejavnost v teh državah med 7 in 13 % letno, njihov družbeni proizvod pa je v istem obdobju rasel počasneje — med 2,6 in 6,1 % letno. V začetku sedemdesetih let se je rast sredstev za RD deloma umirila: po eni strani lahko govorimo o stopnji relativne zasičenosti⁴, po drugi strani pa so se pričela sredstva — kot posledica Brooksovega poročila in ministrske konference OECD⁵ — deloma prelivati v socialne in družboslovne raziskave, ki statistično ni so bile zajete.⁶ Toda to umirjenje rasti sredstev je nastopilo v trenutku, ko so sredstva za znanost že predstavljala približno 2,5 % družbenega produkta — v ZDA celo tri odstotke, in po podatkih UNESCA približno toliko tudi v Sovjetski zvezi, Češkoslovaški in Vzhodni Nemčiji.

1.2. V SR Sloveniji so v tem obdobju skupna sredstva za R & D naraščala približno za 2 % letno (realna rast)⁷, družbeni proizvod pa precej hitreje. V letu 1970 je nato prišlo do ukinitve zveznega sklada, njegova sredstva pa so bila porazdeljena (vrnjena) po republikah. V Sloveniji so bila pridružena republiškim sredstvom, njihova rast pa je bila določena v fiksnem razmerju od družbenega produkta. Ta neustrezní zakonski ukrep (fiksna določitev, ne pa projekcija rasti) je neugoden položaj še bistveno poslabšal: družbeno zbrana sredstva so naraščala izredno počasi, že od leta 1969 dalje (stabilizacijski ukrepi) pa je to počasno naraščanje spremljalo relativno hitro upadanje sredstev gospodarstva (in nekaterih družbenopolitičnih organov in organizacij), povzročeno v njegovi vedno slabši akumulacijski sposobnosti. Kombinacija obeh gibanj je krivulja, ki je od leta 1970 jasno usmerjena navzdol — delež sredstev za R & D, merjen v družbenem proizvodu, se od takrat neprestano manjša, in je od 1,30 % v letu 1970 zdrsnil prek 1,24 % v letu 1971 na 1,17 % v letu

⁴ Derek J. de Solla Price v svojem delu *Science Since Babylon* (in v nekaterih drugih, npr. *Little Science — big science*) analizira ta pojav in postavlja tezo, da se rast sredstev, ki je sicer eksponentna, odklanja od čiste eksponentne krivulje in se v danem trenutku izravna v tako imenovani »saturation limite«. *Science Since Babylon* novo pogl. 5: *Diseases of Science*, Yale university, New Haven, Con. 1961.

⁵ Harwey Brooks, *Znanstvena politika v 70. letih*, študija za ministrsko konferenco OECD, ki je bila oktobra 1970 v Parizu in na kateri so analizirali dotedanjo usmeritev raziskovalne dejavnosti. Njeno skoraj ekskluzivno usmerjenost na gospodarsko problematiko so že v poročilu močno kritizirali in zahtevali, da se razvoj pojmuje širše, ne zgolj samo kot »gospodarska rast«. Posledica te usmeritve je bila ta, da so si »kvaliteto življenja« zastavili kot poglobitni namen znanstvenega (in družbenega) razvoja. Glej tudi: *Science et société (Prolongement du Rapport Brooks)*. *L'observateur de l'OECD*, št. 60/72, str. 13.

⁶ Šele v decembru 1973 je bila v Parizu mednarodna konferenca ekspertov za statistiko, na kateri so bile v statistično metodologijo OECD (Frascati) sprejete družbene in humanistične znanosti (*science sociale, science de l'homme*).

⁷ Podatki iz študije RSPK: osnovne karakteristike razvoja znanosti v SR Sloveniji v letih 1971—1975, str. 10.

⁸ Republiška sredstva so se zbirala v skladu Borisa Kidriča (do leta 1969, nato pa v Raziskovalni skupnosti Slovenije) na podlagi zakona o sredstvih republike za znanost, ki je veljal od leta 1968—1973 in je določal za 2 % hitrejšo rast kot je bila rast družbenega produkta — to pa je v bistvu pomenilo zaostajanje (inflacija, rast »cene znanosti« itd.).

1972 in 1973 pa bo verjetno nekje med 1,10 in 1,15 % DP⁹ (grafikon št. 1).

1.3. Ta bistvena razlika v gibanjih sredstev za raziskovalno dejavnost, ki odlikuje gospodarsko razvite države, se je seveda neposredno odrazila predvsem v položaju raziskovalcev oziroma v obsegu (vrednosti) sredstev, vloženih na eno delovno mesto. Če vzamemo za izhodišče Slovenijo, potem so ustrezni dejavniki, ki označujejo ta razmerja, naslednji: Nizozemska vlaga na enega raziskovalca 2,49-krat več kot mi, Belgija 2,73, ZR Nemčija 3,09, Kanada 3,31, Francija 4,06 itd. To so razmerja iz leta 1968, v tem času pa so se samo še povečala ker je očitno, če primerjamo te številke z drugimi pokazatelji — družbeni proizvod, število raziskovalcev itd. in njihova gibanja (tabela št. 1). Danes vlagajo v razvitih družbah približno 50—65.000 dolarjev letno na raziskovalca¹⁰, Slovenija pa investira približno 15.000 in spada v skupino držav, »ki svoje razvojne strategije ne grade na raziskovalnem delu«. To seveda pomeni: *slovenska družba se, gledano v celoti in bistveno, še vedno obnaša, kot da je razvoj neka določena danost, nekaj, kar prihaja oziroma*

⁹ Na tem mestu bi bilo dobro analizirati dogajanje v drugih družbenih dejavnostih (šolstvu, zdravstvu, kulturi itd.), toda ustreznih ekvivalentnih podatkov za druge dejavnosti nimamo (oziroma mi niso dostopni) ali pa so tako nezanesljivi, tako da na njihovi podlagi ni mogoče nčesar sklepati.

TABELA 1: PRIMERJAVA VLAGANJ V RAZISKOVALNO DELO (1968)

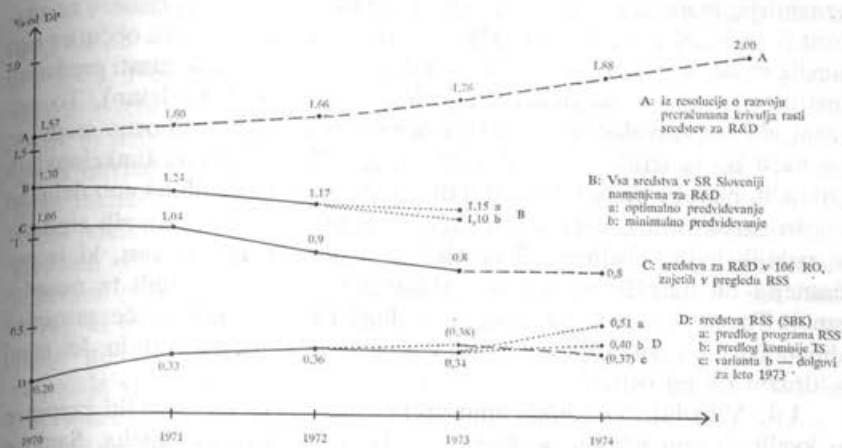
DRŽAVA	Koeficient družbenega proizvoda	Koeficient družbenega bruto proizvoda na prebivalca	Koeficient stroškov za znanost in razvoj	Koeficient števila znanstvenikov	Koeficient stroškov na znanstvenika
1	2	3	4	5	6
ZR Nemčija	9,5	3,1	18,3	3,0	6,1
Francija	7,9	3,2	23,6	2,9	8,13
Italija	4,8	1,8	4,5	1,8	2,5
Kanada	4,1	4,1	8	1,2	6,66
Nizozemska	1,6	2,6	4	0,8	5
Belgija	1,4	2,9	2,9	0,5	5,5
Grčija	0,5	1,1	0,1	0,07	1,43
Slovenija	0,15	1,8	0,27	1,13	2,08
Jugoslavija	1	1	1	1	1

Vir podatkov: Podatki iz študije E. M. PINTAR: Humanizem znanosti . . .

Avtor osnovne tabele je tovarišica Milojka Kozak

Vlaganja, preračunana na jugoslovanske razmere, razkrivajo osnovni slabosti našega sistema raziskovalne dejavnosti: ekstenzivnost in cenenost. Nujna posledica je seveda neučinkovitost. Nizozemska npr., ki ima samo za 60 % večji družbeni proizvod kot Jugoslavija (kolona 2), daje 4-krat toliko kot mi za raziskovalno dejavnost (kolona 4), pri tem pa zaposluje 20 % raziskovalcev manj kot mi (kolona 5, koeficient 0,8). Izračun je jasen in opozorilen: na enega raziskovalca vlaga petkrat (!) več kot mi. Isto velja za vse razvite države. Slovenija je le malo izven jugoslovanskih okvirov in tudi zanjo velja: poceni raziskovalci delajo drago znanost!

¹⁰ Glej podrobnejše podatke v študiji: E. M. Pintar, Humanizem znanosti in izhodišča za funkcionalističen model razvoja, Problemi št. 2, 102, vol. VIII, junij 1971. Upoštevati je treba porast, saj so navedeni podatki za leto 1968.

Viri podatkov: Krivulja A: Preračunana projekcija iz resolucije
 Krivulja B: Zavod SRS za statistiko, preračunano v RSPK
 Krivulja C in D: Podatki RSS, ki zajemajo 106 raziskovalnih organizacij, katerih skupni dohodek so padli od 4,1 % DP (1971) na 3,5 % DP (1973)

je tu samo po sebi — ne pa samo možnost, za uresničevanje katere se je potrebno vsak dan posebej bojevati. Način tega »bojevanja« z lastnimi razsežnostmi in omejitvami je v dvajsetem stoletju postala organizirana raziskovalna dejavnost. Kot je resnično že dolgo časa v veljavi stališče, da lahko obseg in kvaliteto raziskovalne dejavnosti snujemo samo na dejanskih možnostih družbe, tako postaja še veliko bolj res tudi obratno: da so dejanske možnosti katerekoli družbe zasnovane samo na obsegu in kvaliteti organizirane raziskovalne dejavnosti, samo na sposobnosti, da družba ustvarja, organizira, absorbira znanje in se organizira po njegovih načelih. Ta sposobnost oblikuje sodobne družbe v njihovi dinamični rasti. Toda to ni njihova »prirojena« sposobnost, temveč rezultat strnjjenih dolgoletnih prizadevanj predvsem vodilnih izvršnih organov teh družb.¹¹

Seveda pri tem ni najbolj vznemirljivo dejstvo, da slovenska družba relativno zaostaja. Navsezadnje poznamo zgodovinske vzroke in uteme-

¹¹ Ker tu ni mogoče razvijati te misli, naj opozorim predvsem na problem ocenjevanja (vloge sodobne) znanosti, ki postaja eden pglavilnih problemov v številnih družbah. Japonci so za razreševanje teh vprašanj ustanovili posebno telo pri svojem svetu za znanost in tehnologijo. Švedi so jih že leta 1967 zaupali svojemu biroju za okolje, podobno kot Amerikanci. In vendar gre v vseh teh družbah predvsem le za premik interesov (ciljev znanosti) iz gospodarskega v socialno področje z namenom, da bi zagotovili gospodarski napredek v prihodnosti. V ozadju kvantiteiranega pojma »kvaliteta življenja« ne stoji Marxova zahteva po humanistični družbi, temveč spoznanje pragmatičnih ekonomistov, da je človek, ki živi kvalitetnejše življenje, predvsem — kvalitetnejši delavec, kvalitetnejša delovna sila, mnogo intenzivneje in raznolikeje uporabna v zagotavljanju ekonomske prosperitete.

V socialističnih družbah, kjer ta ekonomska rast ni namen, temveč samo sredstvo (in okvir) za vzpostavljanje humanističnih odnosov in samouravljajoči se (samouravnavaajoči) družbi, je problem ocenjevanja znanosti in tehnologije še aktualnejši. Toda ta kompleks skoraj v celoti zanemarjamo, kajti borimo se proti eni izmed njegovih stranskih in ne najbolj pomembnih dimenzij — tehnokratizmu. Pri tem pa pozabljamo, da le-ta ni proizvod znanosti, temveč oblika

ljitve za takšno stanje, vendar pa to ne more biti opravičilo.¹² To, kar nas vznemirja, je naravnost sedanjega dogajanja: trend rasti sredstev za znanost je v razvoj usmerjenih družbah tako močan, da prekriva občutno rast števila raziskovalcev (9—12 % letno) in naraščanje cene znanosti predvsem instrumentarija — na nekaterih področjih celo 5—7 % letno). To pomeni, da raziskovalec iz leta v leto razpolaga z večjo vrednostjo sredstev, pa najsi bo ta izražena v boljši opremljenosti ali v večjih funkcionalnih izdatkih. Narobe pa se v Sloveniji obseg sredstev, vloženih na eno delovno mesto raziskovalca, neprestano krči: če nominalno rast skupnih sredstev v zadnjih letih očistimo inflacionistične tendence, ostane rast, ki je počasnejša od naraščanja števila raziskovalcev (čeprav je tudi ta nezadostna). To pa je seveda gibanje, na podlagi katerega ni mogoče zasnovati dinamičnega ravnotežja rasti ne v raziskovalni dejavnosti in še manj v družbi na tej osnovi.

1.4. V zadnjem obdobju smo večkrat poskušali vzpodbuditi razpravo o kvalitativnem gibanju sredstev, vendar brez pravega uspeha. Samo v prvem obdobju rasti nekega področja je namreč važen predvsem obseg sredstev, njihova absolutna vrednost, ki se pretvarja v možnost rasti in razvoja, v vseh naslednjih obdobjih pa prično prevladovati vprašanja, kdo ta sredstva vlaga, zakaj jih namenja, pod kakšnimi pogoji so na razpolago itd. — vprašanja torej, ki jih na tem področju ponavadi kompleksno imenujemo — »raziskovalna politika«. Verjetno ni smiselno, da bi na tem mestu poskušali analizirati ves ta kompleks, neogibno pa moramo opozoriti na naslednja dva problema:

1.4.1. Pogoj, da s sredstvi za raziskave lahko vodimo določeno politiko, je, da skupna vrednost teh sredstev presega sredstva, ki se porabljajo za ohranjanje fizične eksistence (obstoja) raziskovalnih institucij in raziskovalcev. Bolj kot se ti dve teoretični vrednosti med seboj zblížujeta, manjši je manevrski prostor za raziskovalno politiko v nasprotju z vsemi programi in spontano se uveljavljajo negativni trendi: krčijo se sredstva za funkcionalne izdatke in materialne stroške raziskovalnega dela, raziskave postajajo vse »cenejše« — to pa pomeni, da postajajo vse bolj abstraktne in kompilatorne, kajti v aplikacijo usmerjene raziskave so bistveno dražje.¹³ V notranji razporeditvi sredstev v raziskovalnih organizacijah naraščajo sredstva, namenjena bruto osebnim dohodkom — to pa je v najkrajših črtah izrisana situacija, ki je v zadnjem obdobju značilna za naše samostojne raziskovalne organizacije. Podatki o razdelitvi skupnih dohodkov namreč kažejo, da se je delež sredstev za

alergije na pojave družbene neučinkovitosti. V smislu omenjene nezadostnosti se je s to problematiko veliko ukvarjala OECD — glej npr. informativno študijo Evaluation de la technologie — la science mise au service de la société, L'Observateur de l'OECD, št. 67, december 1973, str. 29.

¹² »Znanost ne upošteva olajševalnih okoliščin. Priznava samo tisto, kar je novo in kar predstavlja korak naprej...«, piše dr. M. Mladenović v uvodu svoje študije »Nauka u maloj zemlji«, INTDI, Beograd 1969, str. 15.

¹³ Razmerje v ceni med raziskavo, katere namen je (novo) znanje, ideja, invencija, in raziskavo, katere namen je tehnično-tehnološka ali organizacijsko uporabna rešitev, je tudi 1:10.

bruto osebne dohodke povečal od 39,4 % v letu 1970 na 43,0 % v letu 1973, v istem času pa je delež sredstev za materialne stroške padel od 46,2 % na 40,9 %.

1.4.2. Nove možnosti za vodenje smotrne raziskovalne politike so se odprle v letu 1970 z reorganizacijo, ki je omogočala koncentracijo interesov in naporov v samoupravno vodenem organizmu. Izkazalo pa se je, da za obvladovanje ni bilo koncentriranih dovolj sredstev: novoustanovljena raziskovalna skupnost je v letu 1970 razpolagala le s približno četrtno vseh sredstev, ki so bila v Sloveniji namenjena raziskovalni dejavnosti. Podrobnejša primerjava organizacije znanosti z evropskimi državami pa nam razkrije, da pretežni del sredstev daje tisti organ (ustanova), ki lahko najbolj popolno (in s tem najbolj smotrno) vodi raziskovalno politiko in jo usklaja z nacionalnimi cilji razvoja oziroma jo vključuje v strategijo splošne družbene rasti — ponavadi je to »vlada« (oz. njene institucije), kot npr. v Kanadi, kjer daje vlada 53,4 %, v Franciji 65,3 %, v Angliji 51,3 %, na Norveškem 57,9 % itd.¹⁴

V slovenskih pogojih neintegriranega gospodarstva RSS s svojo četrtno sredstev ni uspela usmeriti raziskovalne dejavnosti na bistvene razvojne probleme družbe. Prislovična razdrobljenost se je tako tragično prenesla tudi na raziskovalno dejavnost — z vsemi specifičnimi stranskimi učinki in dejstvi: podvajanjem določenih raziskav, neizkoriščenostjo obstoječe opreme ob hkratnem pomanjkanju sodobne opreme in njenem fizičnem zastarevanju, visoki ceni raziskovalnega dela, nekoordiniranosti in nepreglednosti itd. Neučinkovitost je tako postala eden izmed poglobitvenih problemov: povzročajo jo premajhno (nerazvito) povpraševanje po rezultatih raziskovalne dejavnosti tako v gospodarski kot družbeno-politični sferi ter neustrezna struktura sredstev, tako da danes postaja eden izmed poglobitvenih vzrokov za upadajoče financiranje in za prepočasno naraščanje interesa za znanost.

1.5. Seveda nikakor ni mogoče spregledati tudi nekaterih večjih uspehov v tem obdobju, pa najsi so bili to posamični uspehi raziskovalcev, teamov in institucij — ali pa je šlo za procese povezovanja raziskovalne dejavnosti z uporabniki v gospodarstvu ali v drugih družbenih dejavnostih.¹⁵ Kot izjeme jih moramo ocenjevati prav zaradi negativnih splošnih trendov in zato, ker bodo, če se bodo ta gibanja nadaljevala, čedalje redkejši.

2. Raziskovalci

Gibanje števila raziskovalcev je sicer predvsem odvisno od gibanja sredstev, ima pa v svojih amplitudah tudi vrsto drugih omejitev, predvsem

¹⁴ Podatki iz navedene študije OECD: Research and Development in OECD countries . . .

¹⁵ Podatki o tem so razvidni predvsem iz poročil, objavljenih v »zeleni knjigi«: Raziskovalna dejavnost v Sloveniji, RSS 1972, in v vrsti posebnih študij in poročil.

obseg kadrovskih resursov (npr. številčnosti vsakoletne generacije, ki je končala univerzo), prostorske omejitve, stopnja nasičenosti itd.

2.1. Za sedanje stanje je značilno predvsem dvoje nasprotujočih si gibanj: razmeroma nagel porast (ekstenziven) raziskovalne dejavnosti v preteklosti je ustvaril številčno solidno kadrovsko osnovo, ki nas v primerjavi z razvitejšimi družbami Evrope postavlja nekam v sredino (8 do 10 raziskovalcev na 10.000 prebivalcev). Temu obdobju je sledila počasnejša rast, ki je povzročila, da se je pritok mladih raziskovalcev (zlasti na nekatera področja) praktično ustavil, to pa je povzročilo proces naglega staranja. V letu 1965 smo imeli še 19,6 % raziskovalcev, mlajših od 29 let, leta 1970 pa samo še 10,5 %; v tem času pa se je bistveno (za 10 %) povečala starostna skupina raziskovalcev, starih med 40 in 50 let. Skoraj 50 % slovenskih raziskovalcev je danes starejših od 40 let in so tako prešli zgornjo mejo največje ustvarjalnosti.¹⁶ Zadovoljiva starostna struktura je le še na področju naravoslovja, na vseh drugih področjih pa neprimerna struktura že tudi sama povzroča negativne pojave.

2.2. Vzrokov za to gibanje je več: podkritična velikost slovenskega družbenega prostora, naraščanje povprečne starosti Slovencev sploh, z umetnimi mejami poudarjena nemobilnost, neustrezna socialna in kadrovska politika. Posebej pa je treba omeniti dva: danes praktično nimamo selekcije raziskovalcev po kvaliteti, kar ustvarja t. m. »dosmrtno raziskovalce«, ki so izjemen primer v evropskem prostoru in eden od poglavitnih razlogov za neučinkovitost raziskovalne sfere, ter prepočasno rast števila raziskovalcev (5—6 % letno). Slednjemu pa so vzrok neustrezna materialna in psihosocialna dogajanja (posledica negativne selekcije itd.) v raziskovalni sferi.

3. Če poskušamo ti dve gibanji (vlaganje sredstev in število raziskovalcev) opazovati skupaj, pridemo do naslednjih ugotovitev: število raziskovalcev narašča s približno 5—6 % letno, vrednost njihovega dela, merjena v družbenem proizvodu, pa stalno upada. Leta 1970 je 1488 FTE raziskovalcev¹⁷, zaposlenih v 106 največjih raziskovalnih organizacijah, ustvarilo 1,06 % družbenega produkta v Sloveniji, leta 1973 pa je 1846 raziskovalcev ustvarilo le še dobrega 0,8 % vrednosti družbenega produkta! Celotni dohodek teh organizacij je v letu 1971 predstavljal še

¹⁶ Posebej so zanimive Lehmanove študije o ustvarjalnosti in staranju, npr.: Lehman, CH: Men's Creative Production Rate at Different Ages in Different Countries, »Scientific Monthly«, vol. 78, št. 5/1954. Pri nas se je s problematiko staranja raziskovalcev in modeli ohranjanja določene starostne meje ukvarjal predvsem Andrej Kirn. Glej: Kirn A.: Sociološko-antropološke značilnosti sodobne znanosti, drugi del, Ljubljana 1972 (FSPN).

¹⁷ FTE — raziskovalci je računski znak in pomeni število vseh raziskovalcev, preračunano na ekvivalent raziskovalcev s polnim delovnim časom; pri tem so zunanji sodelavci raziskovalnih institucij in pedagoško-znanstveno osebje na univerzi obračunani z 0,33% časovno vrednostjo full-time raziskovalca. Nizko vrednost nadomešča dejstvo, da se v določenem številu ponovijo — kot profesorji fakultet in kot zunanji sodelavci institutov. Zapleteno preverjanje tega izračuna, ki ga je za potrebe OECD in komisije za statistiko OKZT v Beogradu opravil Stane Stanič po metodologiji OECD — je pokazalo povsem zanemarljive razlike.

4,1 % družbenega produkta, v letu 1973 pa le še 3,5 % v letu 1974 pa bo — po njihovem lastnem predvidevanju — predstavljal okrog 3,2 % družbenega produkta. Ugotovitev je enostavna in osupljiva: družbeno priznana »vrednost raziskovalnega dela« (kajti tu ne gre za zakon ponudbe in povpraševanja, temveč za dogovorjeno »neposredno menjavo«, za znanstveni »kvazi-trg«) naglo upada in raziskovalno delovno mesto je v naši družbi čedalje slabše vrednoteno.

Ta proces je bil značilen in celo tipičen za recesivna obdobja nacionalnih ekonomij in je ponavadi opozarjal, da je gospodarstvo zdrknilo pod spodnjo mejo akumulativnosti: toda bil je tipičen pred znanstvenotehnično revolucijo, v času torej, ko raziskovalna dejavnost (znanost) še ni predstavljala strategije družbene rasti.

4. Organiziranost

Opisani procesi se v raziskovalnih organizacijah seveda kažejo v obliki »naraščanja težav« in »zoževanja manevrskega prostora«. Pri tem pa je značilno, da ti procesi ne potekajo v vseh organizacijah niti ne enako intenzivno niti ne istosmerno, temveč je treba ločiti dve osnovni skupini: samostojne zavode (inštitute) in raziskovalne enote v okviru gospodarstva (gospodarski inštituti). Medtem ko so v prvi skupini skoraj vsa opisana gibanja izrazito negativna, lahko pri drugih obdobje od začetka leta 1970 do začetka leta 1973 označimo celo kot obdobje relativne konsolidacije. Že sredi leta 1973 pa se je položaj tako poslabšal, da so gospodarski inštituti to leto sklenili z občutnim »deficitom«.

4.1. Število raziskovalcev v samostojnih raziskovalnih organizacijah¹⁸ narašča najpočasneje (za 14 % v petih letih!), tako da je podvojitvena doba prek 30 let, staranje raziskovalcev pa zastrašujoče veliko¹⁹. V teh organizacijah naraščajo najpočasneje tudi sredstva za raziskovalno delo

¹⁸ Vse spremljane organizacije so razdeljene v pet skupin: v 1. samostojne RO, v 2. raziskovalne enote v okviru univerze in visokih šol, v 3. raziskovalne enote v okviru gospodarskih organizacij, v 4. raziskovalne enote v okviru SAZU in v 5. druge. Pri tem skupina 1 predstavlja približno 50 % raziskovalcev, skupini 2 in 3 skoraj vsaka četrtino, skupini 4 in 5 skupaj manj od 5 % FTE raziskovalcev skupaj.

¹⁹ Nekateri sociologi znanosti ugotavljajo, da bi morala raziskovalna dejavnost v obdobju rasti (torej ne v obdobju, ki ga Derek J. de Solla Price imenuje »obdobje saturacije« in v katerem se v gibanju uveljavijo vplivi demografskega okvira) privzeti naslednji model: če raziskovalce razdelimo v starostne skupine 30—35—40—45—50—55 let, potem bi moral biti prirastek v vsako starostno skupino naslednji: 30—10—6—5—4—3 %. To seveda pomeni, da starostno skupino tridesetletnih raziskovalcev podvojimo v dveh letih in pol (upoštevamo tudi starostni odliv v višjo starostno skupino in konstanto »bega«, nato pa bi se pretok vedno bolj manjšal. Ker lahko domnevamo, da v višje starostne skupine vstopajo le raziskovalci iz nižjih starostnih skupin (ne pa iz drugih sredin in poklicev), lahko zagotovi upadajoč pretok le nagla in učinkovita selekcija, ki pravzaprav pomeni, da večji del raziskovalcev v vsaki naslednji starostni skupini »spremeni poklice, le manjši del pa postane »še starejši raziskovalec« — v skladu s študijami Lehmana, Andrewsa itd. ...

Ustreznih podatkov za Slovenijo nimam, lahko pa na podlagi nekaterih močno približnih izračunov domnevam, da je model pretoka skoraj diametralno nasproten: selekcije skoraj ni in »ohranjanje poklica« je zakonitost.

— nominalno za 79,9 % v petih letih, v času torej, ko je bila samo stopnja inflacije višja od 100 %; Če obema gibanjema (raziskovalcev in sredstev) prištejemo proces »naraščanja cene znanosti«, vidimo, kako naglo upada vrednost posameznega delovnega mesta. To seveda vpliva na porabo sredstev: naraščajo sredstva za bruto osebne dohodke (kar pa ne more zaustaviti negativne selekcije) od 39,4 % v letu 1970 na 43,0 % v letu 1973, še hitreje pa upadajo sredstva za materialne stroške: od 46,2 % v letu 1970 na 40,9 % v letu 1973. Osebni dohodki tako jemljejo sredstva za opremljanje delovnih mest in funkcionalne izdatke (kvaliteto dela) ter usmerjajo raziskave v abstraktnost, ki je cenejša, ter v kratkoročnost, kjer je tveganje manjše, možnosti za vračanje sredstev pa otipljivejše.

4.2. Število raziskovalcev v raziskovalnih enotah v okviru gospodarstva je v istem času naraslo za 55,4 %, sredstva pa za 154,3 %, s čimer so prekrila inflacijo in rast števila raziskovalcev. To se je odrazilo tudi v razdelitvi sredstev: povečala so se sredstva za materialne izdatke (od 56,3 % na 65,3 %), zmanjšala pa sredstva za bruto osebne dohodke od 28,7 % v letu 1970 na 23,7 % v letu 1973. Razumeti pa je treba, da ti procesi ponekod predstavljajo še »prvotno koncentracijo raziskovalnega dela«, to je, da potekajo v pogojih slabše opremljenosti, manjše kadrovske koncentracije in velike razdobljenosti. Predvidevanja za leto 1974 so dosti bolj neugodna, negativne tendence, ki so se pojavile sredi lanskega leta, so vedno močnejše.

4.3. Za samostojne raziskovalne organizacije se je položaj bistveno poslabšal v letu 1973, ko se RSS ni posrečilo realizirati vseh predvidenih dohodkov. Raziskovalno sfero je posebno prizadelo, ko ni dobila 173 milijonov din, ki so RSS pripadali po zakonu o stalnih sredstvih. Prav tako ni dobila 92,1 milijonov, ki bi jih morala RSS realizirati kot dodaten dohodek za sanacijo osebnih dohodkov raziskovalcem v drugem polletju leta 1973.

Brez teh dohodkov so se negativni procesi, ki jih spremljamo vsa zadnja leta, še hitreje razvijali; zlasti neurejeni osebni dohodki so povečali negativno selekcijo v obliki »brain-draina« ali v obliki želje, da bi raziskovalno dejavnost dopolnjevali z nečim donosnejšim. Tako se je povečal tudi pritisk na univerzo v smislu dodatne zaposlitve, ki ga sicer lahko ocenjujemo veliko manj neugodno kot druge oblike »deprofesionalizacije« raziskovalne dejavnosti, ki smo jim priča.

5. Svoj program za leto 1974 je RSS izoblikovala na podlagi ocene teh gibanj in je predvidela, da bo pokrivala obsežnejši del raziskovalne dejavnosti v Sloveniji kot doslej; pri tem je upoštevala hitro upadanje sredstev neposrednih naročnikov, ki so pglavitna ovira tudi v letu 1974. Zato je seveda razumljivo, da programiranih sredstev RSS ni mogoče obravnavati kot avtonomne postavke, saj predstavljajo le komplementaren vir sredstvom neposrednih naročnikov. Zgolj primerjava s proračunom

RSS v preteklem letu je torej metodološko zgrešena. Vprašanje, za katerega dejansko gre, je veliko bolj obsežno in za vso slovensko družbo veliko pomembnejše: ali bo pričakovana (= predlagana) rast sredstev v RSS ob pričakovanem padanju sredstev neposrednih naročnikov omogočila konsolidacijo raziskovalnega dela v Sloveniji ali vsaj zaustavila negativne trende v prihodnjem letu? Odgovor je jasen: ne. Tudi če se RSS posreči realizirati načrtovane dohodke, bo krivulja vlaganja vseh sredstev še padala in povzročala pričakovane posledice: staranje raziskovalcev, usmeritev na »preživetje«, abstraktnost raziskav, negativno selekcijo, deprofesionalizacijo itd.:

V zadnjem obdobju pogosto slišimo mnenje, da upadanje sredstev ne vodi neogibno k poslabšanju splošne situacije, temveč predvsem v zaostren boj za delo, torej v konkurenčnost, ki predstavlja celo obliko »očiščenja« raziskovalne sfere, pozitivno selekcijo, ki jo preživijo najsposobnejši in najbolj ustvarjalni. Pri tem se pogosto omenja primer ZDA, ki so odpravile oziroma zožile vesoljski program NASE. (Tudi sam sem ob prebiranju nekaterih študij OECD o tem primeru leta 1970 v šali predlagal, da bi pri nas uporabili teorijo »zapiranja pipe« in tako prisilno povzročili pretok raziskovalcev iz raziskovalne sfere v gospodarstvo in na univerzo, kar bi povzročilo prehajanje znanja v ta področja. Ta šala je, po nesreči, povzročila veliko hude krvi, zlasti med nekaterimi naravoslovci.)

Nobenega razloga nimamo, za pričakovanje, da bi enak ali podoben ukrep (zmanjšanje sredstev oziroma možnosti za delo) v naši družbi povzročil enake ali vsaj podobne posledice. Narobe, vsa znana dejstva o naši nemobilnosti, o »znanosti enega«, o zavestni nekritičnosti in pojavi familiarnosti itd. nas opozarjajo na nevarnost prenašanja takih teorij, ki so morda uspešne v velikih družbah, v slovenske razmere. Položaj, ki je v Ameriki tiste, ki so najteže našli delo v raziskovalni sferi, napotil na druga področja, pri nas deluje popolnoma obratno: zaostri vprašanje eksistence. Če se možnosti za delo slabšajo, preostajajo najtrdovratnejši — to pa so tisti, ki imajo najmanj upanja na uspeh drugod. Slabo selekcionirani raziskovalni kolektivi pa imajo v naših pogojih samoupravljanja, kjer so uzance o neukinljivosti institucij splošno sprejete in so kolektivi programsko neodvisni od financerja, izredno upanje ne le, da prežive krizo, temveč tudi, da si kroje (boljšo) prihodnost po svoji podobi.

5.1. Sredstva RSS (SBK) so v letu 1970 predstavljala 0,20 % družbenega produkta, leta 1971 0,33 %, leta 1972 0,36 %, program za leto 1973 je predvideval za 0,38 % sredstev, realizirani dohodki pa so predvidevali le 0,34 % družbenega produkta v tem letu. Program za leto 1974 (321,6 mio) predvideva, da bodo dohodki predstavljali 0,51 % družbenega produkta (od tega 0,04 % za kritje nastalega primanjkljaja v preteklem letu in 0,47 % za potrebe leta 1974). Kljub tej relativni rasti pa bodo vsa sredstva za raziskovalno delo še naprej upadala, saj je mogoče na podlagi podatkov iz 106 organizacij, zbranih v decembru 1973,

sklepati, da bodo skupna sredstva za raziskovalno delo predstavljala le še okrog 1,10 % DP v letu 1974 . . .

5.2. Seveda ni mogoče vse razprave spremeniti zgolj v razpravo o sredstvih. Stanje, ki je nastalo kot posledica te večletne latentne podhranjenosti področja, je tako, da ne zagotavlja več racionalne porabe. Povsem razumljivo je, da poceni raziskovalci delajo drago znanost. Sredstva nikakor niso zadosten pogoj za učinkovitost nekega sistema, tudi raziskovalnega ne, toliko manj sedaj, ko je očitno nastopilo obdobje, ko se s količino sredstev vrednoti le obseg sistema, ne pa njegov output oz. učinkovitost. Toda sredstva so neogiben pogoj: tudi za program, na podlagi katerega bo mogoče zastaviti vprašanje o učinkovitosti in kvaliteti sedanje raziskovalne dejavnosti. Vprašanje o racionalni porabi teh sredstev je smiselno, zastaviti pa ga je mogoče le, kadar to omogočajo sredstva, ne pa goli metabolizem področja.

6. Razprava o sredstvih RSS v letu 1974 poskuša vso to problematiko enostavno obiti, kajti izhaja iz dveh predpostavk: da je mogoče metodologijo izračuna sredstev RSS oblikovati na istih počelih kot metodologijo za druge družbene dejavnosti (čeprav je očitno, da raziskovalna dejavnost ni dejavnost v istem smislu kot nekatere druge in da sredstva RSS predstavljajo samo dodaten, komplementaren, niti ne poglavitni vir) ter da je treba ta sredstva meriti le v odnosu na lanskoletna.

6.1. Na teh počelih je temeljil izračun Zavoda za planiranje, po katerem naj bi RSS v letu 1974 razpolagala z 208,5 milijoni dinarjev. V letu 1973 je poglavitni vir RSS obsegal 147 milijonov dinarjev, če k temu prištejemo dodatna sredstva za geologijo (6,8 milijonov — program raziskav teče dalje) in za financiranje znanstvenega tiska (1,07 milijonov — zahteve v letu 1974 so zaradi podražitev bistveno večje), dobimo dohodkovno osnovo 164,3 milijona, ki naj bi jo RSS realizirala brez lastnih virov dohodkov (obresti, vračila itd.)

Če naj bi iz vsote 208,5 milijonov krili lanskoletni primanjkljaj (26,5 milijonov) in letošnje nove postavke²⁰ (jugoslovansko-ameriški raziskovalni program, za katerega so doslej uporabili sredstva žitnega fonda — 8 milijonov, nujno potrebne investicije — 17 milijonov), potem za tekoče raziskovalno delo, torej za tisto, kar je bilo v lanskem letu financirano iz osnove, ostane le 157 milijonov dinarjev — to pa je v primerjavi z lanskim letom nominalni padec za slabih 5 %; Če pri tem upoštevamo stopnjo inflacije, kot jo prikazuje Zavod za statistiko (23,4 %), tedaj ta sredstva predstavljajo le vrednost okrog 125 milijonov v primerjavi z lansko vrednostjo 164 milijonov — ali približno tri četrtine lanske vrednosti. Z njo naj bi razpolagalo približno 5 % več raziskovalcev kot lansko leto.

²⁰ Te postavke je RSS enostavno morala sprejeti kot obveznosti, izhajajo pa iz meddržavnega sporazuma oziroma družbenih dogovorov.

Očitno je torej, da ob takih predpostavkah RSS ne bo mogla uresničiti vsebinskega dela programa. Ne samo, da bodo ostale nepokrite investicije in jugoslovansko-ameriški raziskovalni program — nepokriti bodo ostali v pretežni meri tudi lanskoletni primanjkljaji. Posledice bodo naslednje: skrčenje obsega raziskovalne dejavnosti in povečana negativna selekcija, beg sposobnejših na bolje plačana in opremljena delovna mesta — pri nas ali v tujini.

7. Zaradi želje, da bi bil ta prikaz dogajanja v raziskovalni sferi kratek, ni bilo mogoče analizirati vrste procesov, ki bi te globalne orise podrobneje dokumentirali. Prav tako ni bil namen tega zapisa, prikazati uspehe, ki smo jih v tem obdobju kljub vsemu nedvomno dosegli, ali da podrobneje analizira situacijo, ki nastaja z odpravljanjem proračunskega financiranja in z uveljavljanjem samoupravnega dogovora. Prizadevanja raziskovalne skupnosti, da bi se ob vseh teh spremembah ohranila kontinuiteta in zagotovilo normalno raziskovalno delo, ni mogoče interpretirati kot nasprotovanje spremembam ali kot željo, da bi se ohranilo staro; narobe, prav RSS je veliko. do tega, da se sedanji odnosi spremenijo in da dobi znanost v novih pogojih več možnosti, hkrati pa naj se od nje tudi veliko več zahteva.

LADO POHAR

Slovenski radio in televizija v ustavni razpravi

Obveščanje, širjenje političnega znanja in državljanska vzgoja sodijo med pglavilne naloge sredstev množičnega obveščanja. Preizkušnja tega, kako mediji pri nas opravljajo te pomembne naloge ter kako usposablajo in spodbujajo občane k množični udeležbi v političnem odločanju, je bila nedavna razprava o ustavnih spremembah.

Novembra 1973, ko se je razprava prevesila v sklepno fazo in je bilo mogoče izmeriti njen odmev med gledalci in poslušalci, smo podoben preizkus za radio in TV opravili ob redni anketi Barometer gledanja in poslušanja. Barometru smo dodali vrsto vprašanj v zvezi z razpravo o ustavnih dopolnilih. Od naročnikov in člankov njihovih gospodinjstev smo želeli zvedeti, kako in po katerih virih (radio, tisk, televizija) so se obveščali o zvezni in republiški ustavi ter koliko so ti prispevali k seznanjanju in vključevanju občanov v graditev novih odnosov. Namen teh dodatnih vprašanj v Barometru je bil zlasti naslednji:

A. preveriti, ali množičnost radia in TV v SR Sloveniji dopušča sklepanje, da sta ta medija seznanjala z ustavnimi spremembami več občanov kot druga sredstva;

B. dognati, iz katerih virov se posamezne skupine prebivalstva predvsem seznanjajo s političnimi vsebinami, kakršna je bila npr. ustavna razprava.

Radio in TV sta od 1972. leta, ko je že potekala ustavna razprava, povečala obseg svojih rednih politično informativnih oddaj in torej povečala možnost večje izpostavljenosti publike obeh medijev tem vsebinam.

C. Zanimalo nas je, ali je še intenzivnejše obravnavanje take problematike izzvalo običajno odmevnost za te vrste oddaj ali pa se je zanimanje zanje povečalo ali morda zmanjšalo.

Iz morebitnega večjega zanimanja, izpostavljenosti in porabe določenih vsebin smo želeli sklepati še o posledicah.

D. Želeli smo spoznati, kako so bili anketirani obveščeni o ustavnih spremembah oziroma

E. kaj sami menijo o ustreznosti in učinkovitosti takih oddaj radia in televizije.

A. Radio in televizija obveščata največ prebivalstva

Glede razširjenosti radijskih in TV sprejemnikov je Slovenija v vrhu jugoslovanske lestvice, na evropski pa smo sredi spodnjega dela. Primerjava med razširjenostjo obeh elektronskih medijev in razširjenostjo dnevnikov pa kaže, da v evropskem okviru manj zaostajamo na področju razširjenosti radia in TV kot dnevnega tiska. Glede razširjenosti radia je na primer Slovenija skoraj izenačena s Švico in presega Italijo, ki je tako po razširjenosti dnevnikov kot radia in televizije med zadnjimi na lestvici.

Na 515.700 gospodinjstev v Sloveniji pride povprečno več kot po en radijski sprejemnik, na vsako drugo gospodinjstvo televizijski aparat in na vsako tretje dnevnik.¹

Seveda pa splošna razširjenost medijev niti ni toliko pomembna kot odgovor na vprašanje, v katerih družbenih slojih so ta sredstva obveščanja predvsem zasidrana. Dnevniki so pretežno razširjeni v mestih in gospodarsko bolj razvitih krajih oziroma med prebivalstvom z višjo formalno izobrazbo.² Radio in celo TV pa sta enakomerneje razširjena po vseh regijah in med vsemi sloji.³

Upoštevati pa moramo, da je uporaba medijev dokaj zapletena in da jih občinstvo za zadovoljevanje različnih potreb pogosto uporablja več hkrati. Med takimi hkratnimi porabniki časopisov, radia in TV spet prevladujejo premožnejši in bolj izobraženi sloji, ki z več mediji zadovoljujejo različne interese svojih članov. Po drugi strani pa gospodinjstva z manjšimi dohodki težijo za univerzalnejšimi elektronskimi mediji, ki lahko s svojo informacijsko, vzgojno ter izobraževalno vsebino hkrati zadovoljujejo več interesov njihovih članov.

V skupni porabi medijev sta radio in TV na splošno najbolj razširjena. Radio pa je pogosto tudi edino sredstvo obveščanja v manj razvitih predelih, posebno med kmečkim življem ter nekvalificiranimi delavci. V istih skupinah pa imamo že tudi obrnjen pojav, da je najmlajši medij — televizija — prva osvojila gospodinjstvo. Ta obrnjeni vrstni red⁴

¹ V Sloveniji je bilo po evidenci naročnikov RTV Ljubljana 31. 12. 1973 prijavljenih 540.081 radijskih in 313.389 TV sprejemnikov. Poprečna dnevna naklada vseh treh slovenskih dnevnikov (z upoštevanjem remitende) je 1973. leta (po podatkih Združenja časopisnih organizacij Jugoslavije) znašala 192.878 izvodov.

² »Delo ima dvakrat več bralcev v mestih kot v manjših naseljih. Največ rednih bralcev ima na ljubljanskem mestnem območju.

Izobrazba pomembno vpliva na branje »Delca«. 83,2 % rednih bralcev ima višjo in visoko šolo. »Večere« in »Ljubljanski dnevnik« sta najbolj popularna med anketiranci s strokovno in srednjo izobrazbo.

»Delce« je najbolj priljubljeno med anketiranci, ki so na vodilnih mestih v delovnih organizacijah. »Večere« in »Ljubljanski dnevnik« sta najbolj popularna med anketiranci z vodstvenimi položaji na ravni delovne enote. (Slovensko javno mnenje 1968, strani 71, 73, 74.)

³ Omejen socialnoekonomski položaj nekaterih kategorij prebivalstva tudi v Sloveniji vpliva na nakup televizorja, vendar vidimo, da televizija prodira skoraj hkrati v vse socialne kategorije, tudi tiste z nižjim ekonomskim statusom (delavce, nižje uslužbenke, upokojeince). Edini sloj, ki precej zaostaja, je kategorija kmeta, kmečke gospodinjice in pomočnika pri delu. Zanimivo je, da tudi pri izobraževalni strukturi ni tako velikih razlik glede tega, kdo gleda televizijo. (Slovensko javno mnenje 1969, str. 135.)

razvoja sredstev množičnega obveščanja lahko privede do velike stopnje odvisnosti od enega sredstva. V Jugoslaviji je to televizija ne glede na medijske prednosti drugih sredstev (hitrosti obveščanja pri radiu in možnosti dopolnilnih informacij, »backgrounda« pri tisku). To kaže na določeno »siromaštvo« komunikacijske strukture, kar pomeni oviro za dobro obveščenost, hkrati pa opozarja na povečano odgovornost elektronskih medijev pri opravljanju družbenih nalog.

B. Kateri mediji so jih predvsem seznanjali z ustavnimi spremembami

Odgovori na vprašanje, iz katerih virov so se anketirani seznanjali z ustavnimi dopolnili, pojasnjujejo, da TV in radio skupaj presegata v tem pogledu vse druge vire. Vzeto posamič, pa televizija vidno prevladuje.

Razlike glede tega, katere skupine so predvsem v stiku z določenim medijem, postanejo izrazitejše, ko primerjamo glavne podatke s podatki o spolu, starosti, izobrazbi in poklicu anketirancev.

Pri upoštevanju *spola* se pokaže da so npr. ženske več kot moški uporabljale televizije pri seznanjanju z ustavnimi spremembami. Moški pa so ob televiziji bolj kot ženske dajali prednost tudi tisku in sestankom.

Vse *starostne* skupine, brez izjeme, navajajo najprej televizijo med viri, ki so jih seznanjali z ustavnimi spremembami. Na drugem mestu je, prav tako brez izjeme, *tisk*. Tretje in četrto pa nista več enotno določljivi in ga zavzemata, pač glede na različne starostne skupine, zdaj *radio* in drugič *sestanki*. Sestanke kot vir seznanjanja uvrščajo družbeno-aktivne starostne skupine med 21. in 50. letom na tretje mesto, na četrto radio in na zadnje: prijatelje in znance. Najmlajše in najstarejše skupine pa na tretjem mestu v glavnem omenjajo radio, nato prijatelje in znance in na koncu sestanke.

Pri radiu je v primerjavi s TV najštevilnejša skupina (22 %) teh, ki so ga izbrali kot glavni vir obveščanja, v nekaj starejšem razredu, in sicer med 41. in 50. letom. Med najstarejšimi letniki (51 do 60 let ter 61 in več, skupaj vzeto) navajanje radia le rahlo upada. Hkrati pa se zelo poveča med najmlajšo skupino, saj je skoraj vsak peti med mladimi od 15. do 20. leta izjavil, da ga je predvsem radio seznanjal s spremembami, ki jih prinašata zvezna in republiška ustava.

Pri tisku je glede na starost obrnjena razporeditev odgovorov. Seznanjanje s to tematiko v časopisih in revijah je pri srednjih starostnih dobah

---

⁴ »Spremenjeni vrstni red« komunikacijske strukture zaradi drugačnega razvoja posameznih medijev v razvitih in manj razvitih deželah je opazil Melvin L. DeFleur, v jugoslovanskih razmerah pa ga je opisal Igor Leandrov. V razvitih deželah so se najprej razširili dnevni listi, nato — med obema vojnama — radio ter končno v zadnjih desetletjih televizija. Pri nas je podoba drugačna. Doslej še ni prišlo do širše ekspanzije tiska, a do naglega širjenja radia in TV prihaja skoraj vzporedno. Tako radio marsikje prihaja v gospodinjstva pred tiskom in televizija pred radiom.

precej enakomerno. Najmlajši letniki, skupaj s starimi in najstarejšimi, pa so najredkeje bralci takih vsebin.

V vseh *izobrazbenih* skupinah je za večino televizija prvi vir obveščanja. Posebno velik delež takih je v skupini z osnovno šolo. Naslednja izobrazbena — skupina — s strokovno šolo — navaja TV na prvem in tisk na drugem mestu med viri seznanjanja, nato pa na tretjem skoraj skupaj: radio in sestanke. Občani s srednjo, posebno še občani z višjo in visoko šolo, pa se s takimi vsebinami seznanjajo skoraj v isti meri na TV ter v časopisih in revijah, manj pa na sestankih.

Glede na zaposlitev ali stroko je pri vseh *poklicih* spet TV tisti medij, ki je anketirane predvsem seznanjal z ustavno debato. Tisk je povsod na drugem mestu, z izjemo pri kmetih in kmečkih gospodinjah, kjer televiziji sledi na drugem mestu radio. Radio je sicer na tretjem mestu pri številnih skupinah niže kvalificiranih. V preostalih skupinah: KV, VKV delavci, uslužbenci s srednjo, višjo in visoko šolo, pa so pred radiom omenjali sestanke in časopise skoraj enako (ali pa časopise malo bolj) kot vir seznanjanja.

C. Odmev na povečani obseg politično informativnih oddaj

Glavno težo ustavne razprave na RTV so nosile politično informativne oddaje, ki so v tem času povečale svoj obseg. Po podatkih analitične službe RTV Ljubljana so posebne radijske politično informativne oddaje, ki skupaj z dnevnimi politično informativnimi oddajami (dnevnik, poročila itd.) ponavadi sestavljajo manj kot tretjino radijskega govornega programa, v času ustavne razprave presegle ta obseg in so se v primerjavi z letom 1972 povečale prve za 16 % in druge za 5 %.

Na TV pa se je v primerjavi z letom 1972 število informativno političnih oddaj leta 1973, ko je ustavna razprava dosegla svoj vrh, več kot podvojilo in njihov časovni obseg povečal za petino. Število oddaj, ki so neposredno obravnavale ustavne spremembe, se je v tem času povečalo za 61 %, njihov časovni obseg pa skoraj za četrtino.

Programska ponudba politično informativnih oddaj se je torej za petino povečala na obeh medijih in z njo možnost stika radijske in TV publike z vsebinami ustavnih dopolnil. Možnost večjega kontakta s temi vsebinami v obeh medijih so ljudje v tem obdobju izkoriščali, saj so tudi zares več poslušali radio ali gledali TV. Posebnih primerjalnih raziskav o tem, koliko so v tem času več poslušali ali gledali prav politično informativne oddaje na radiu in TV, nimamo. Z Barometrom smo na vrhu ustavne razprave jeseni 1973 ugotovili, da so televizijske oddaje imele poprečno za 10 % več občinstva kot v začetku istega leta. Čeprav smo tudi pri radiu ugotovili v tem času več poslušalcev, podobna primerjava ni mogoča, ker smo z Barometri doslej merili vedno drugi programski pas radijskega programa.

Kakšen pa je bil ob povečanem stiku s politično informativnimi oddajami odmev nanje oziroma kakšno je bilo zanimanje za te programske vsebine na TV? Dnevne informativne oddaje (TV dnevnik) so že od leta 1967 na drugem mestu v lestvici najbolj gledanih programskih zvrsti. Po podatkih naših barometrov pa se je število njihovih gledalcev takole večalo:

- maja 1972 je TV dnevnik spremljalo 62 % ali 451.000 gledalcev,
- maja 1973 je TV dnevnik spremljalo 56 % ali 470.000 gledalcev,
- nov. 1973 je TV dnevnik spremljalo 64 % ali 583.000 gledalcev,

Splošno informativne politične oddaje pa so bile v začetku 1973 na 13. mestu z 210.000 gledalci, novembra 1973 pa na 15. mestu z 277.000 gledalci.

Vsi ti podatki potrjujejo, da se je zanimanje publike za politično informativne oddaje med ustavno razpravo nenehno večalo, kljub temu da smo na TV v tem času obseg programskih vsebin z ustavno tematiko povečali skoraj za četrtino. Taka razširitev programske zvrsti, ki že presega tretjino celotne lastne TV programske produkcije, bi lahko privedla do prezasičenosti, neučinkovitosti političnega informiranja ali celo bumperang učinka. Tega pa naše raziskave niso ugotovile. Nasprotno, zanimanje se ni zmanjšalo. Ocena splošno informativnih političnih oddaj pa je ostala skoraj enaka. Maja 1973 je znašala srednja ocena 3,83, novembra pa 3,82 (pri ocenjevanju oddaj od 1—5). Dnevne informativne oddaje pa so se v tem času glede na oceno takole dvignile na lestvici: TV dnevnik s 5. na 3. mesto, obzornik z 8. na 7. mesto in zadnja poročila z 10. na 8. mesto.

Hkrati so se zmanjšale (zdrknile na zadnje mesto) pritožbe publike glede obveščanja v politično informativnih oddajah, ki so bile spomladi 1973 na 1. mestu med odgovori na vprašanje: kaj vas je v programu TV najbolj motilo?

D. Kako (dobro — slabo) so bili anketirani obveščeni o ustavnih spremembah

Odgovori na vprašanje, kako so bili anketirani obveščeni v času razprav, niso pokazali posebno dobre seznanjenosti z ustavnimi spremembami. Samo slaba tretjina je namreč menila, da je s to tematiko dobro seznanjena. Več kot polovica jih je izjavila, da so »nekaj slišali o tem«, 17 % pa, da »nič ne vedo o tem«, ali pa sploh niso odgovorili na vprašanje. Če upoštevamo, da smo stopnjo seznanjenosti merili novembra 1973, torej na koncu ustavnih razprav, in to med radijskimi in televizijskimi naročniki ter odraslimi člani njihovih gospodinjstev, so ti rezultati skromni. So pa dokaj višji kot rezultati o obveščeni med

splošno slovensko populacijo, ki so jih na podobna vprašanja dobili v približno istem času z anketo Slovensko javno mnenje 1973. Število tistih, ki niso ničesar vedeli, je v njej preseglo tretjino; odstotek teh, ki so nekaj vedeli se v obeh anketah približno sklada, dobro seznanjenih pa je za polovico manj kot po naši anketi. Razlika verjetno temelji na razliki med našim naročniškim in demografskim vzorcem SJM, kjer je manjši stik z množičnimi mediji in seveda tudi z radiom in TV.

Mogoča je tudi primerjava z raziskavo raziskovalnega centra za samoupravljanje »Stališča delavcev o družbenih pojavih«⁵, ki so jo opravili med 20. in 23. novembrom 1972 med zaposlenimi v industriji in rudarstvu Slovenije. Ugotovili so, da skoraj četrtina delavcev (24 %) takrat ni bila seznanjena z delavskimi ustavnimi dopolnili.

Vendar je bolj od števila neobveščeneh zanimiva skladnost med to in našo raziskavo v tem, kdo je v obeh slabše seznanjen. Analiza podatkov obeh raziskav je potrdila že večkrat ugotovljeno dejstvo: najmanj so obveščeni zlasti delavci z nižjo stopnjo izobrazbe, nizko kvalifikacijo, z majhnim dohodkom, na nevodilnih delovnih mestih, družbenopolitično neaktivni ipd. Največ takih, ki so izjavili, da dopolnil ne poznajo, je bilo v raziskavi centra za samoupravljanje med delavci, ki niso niti člani samoupravnih organov, vodstva sindikata, niti člani Zveze komunistov. Med nekvalificiranimi je bilo največ — 32 % — neobveščeneh. Najmanj neobveščeneh pa je bilo med zaposlenimi z visoko strokovno izobrazbo in med člani Zveze komunistov (dobrih 5 %).

Naša raziskava daje podobno sliko. Tako je na primer v vzorcu odnos žensk in moških 52 % : 44 % v korist žensk. Vendar podatki ankete kažejo, da je z ustavnimi spremembami dobro seznanjenih še enkrat več moških kot žensk. Ničesar ne ve o ustavni razpravi manj kot tretjina moških in nad dve tretjini žensk. Očitno pa ni spol, marveč izobrazba in poklicna struktura žensk pravi vzrok takih razlik. Tako ima enkrat več anketiranih žensk kot moških (31 % : 66 %) le osnovno šolo ali 4 razrede osnovne šole in manj; podobno je s poklicno šolo (33 % : 66 %), medtem ko ima višjo in visoko šolo skoraj enkrat več moških kot žensk (63 % : 36 %). Med nekvalificiranimi delavci je enkrat več žensk kot moških (68 % : 31 %), pri visoko kvalificiranih pa jih je narobe skoraj trikrat manj (24 % : 76 %).

Obveščenost se s *starostjo* povečuje. Dobro so bili z ustavno razpravo seznanjeni zlasti anketirani od 31. do 60. leta. Sorazmerno največ dobro informiranih (42 %) je v skupini od 51. do 60. leta. Presenetljivo je, da je bila najbolj slabo o ustavnih spremembah poučena mladina. Letniki od 15 do 20 let starosti so na dnu lestvice seznanjenih. Manj kot vsak peti je bil o ustavnih določilih dobro obveščen; več kot polovica (65 %) jih je le nekaj slišala o tem; skoraj vsak deseti pa sploh ni nič vedel o tem.

⁵ Dr. Bogdan Kavčič, Bilten RCS, Javno mnenje št. 40 — 1973.

Omenili smo že, da so razlike o obveščeniosti o ustavni reformi po naših podatkih v najtesnejši zvezi s stopnjo *izobrazbe*. Dobro je na primer seznanjena s to tematiko pičila tretjina (31 %) vseh. Med dobro seznanjenimi so številčno najmočnejši tisti s srednješolsko izobrazbo (dobra tretjina ali 35 %). Znotraj posameznih izobrazbenih skupin pa se delež informiranih veča z višjo stopnjo izobrazbe in je najnižji v skupini s 4 razredi osnovne šole in manj. Med njimi je dobro seznanjen le vsak deseti, med tistimi z osemletko skoraj vsak peti, vsak tretji med tistimi s poklicno šolo, vsak drugi med srednješolsko izobraženimi in skoraj vsak v skupini z višjo ali visoko izobrazbo.

Podobno kot izobrazba tudi *poklic* zgovorno razvršča anketirane glede na stopnjo seznanjenosti z ustavno razpravo. Uslužbenci z visoko izobrazbo so na vrhu skupine dobro obveščeni (78 % ali več kot tri četrtine v svoji skupini), na dnu pa so nekvalificirani delavci (le 8 %) v svoji poklicni skupini. V gornjem delu so še: drugi uslužbenci (s srednjo in nižjo izobrazbo), VK in KV delavci ter obrtniki, v spodnjem pa: kmetje, gospodinje ter vajenci, dijaki in študenti. Te skupine so seveda močnejše zastopane med anketiranimi, ki so le »nekaj slišali« o ustavni razpravi. Vodijo pa med tistimi, ki »nič ne vedo o tem«.

Če bi hoteli na kratko opredeliti tiste, ki jih mediji niso dovolj seznanili z ustavnimi spremembami, bi najmanj zgrešili, če bi dejali, da sodijo v nižje izobrazbene skupine, da so najbrž ženskega spola, in sicer mladi ali pa v visoki starosti ter po poklicu nekvalificirani delavci, kmetje ali gospodinje. To pa so tiste skupine, ki najmanj bero dnevnik in so v glavnem navezani na radio oziroma na televizijo. Raziskava centra za samoupravljanje RSZSS je prav tako ugotovila tole: »Delavci z nižjo šolsko izobrazbo (tudi nižje kvalificirani, z manjšim dohodkom, družbenopolitično manj aktivni itd.) tudi manj bero. Zato imata pri njih radio in televizija tudi bolj prevladujoč položaj kot vira informacij kakor pa pri drugih skupinah delavcev. Takšen način seznanjanja — najpogostejši kanal je radiotelevizija — ima verjetno to posledico, da jih poznajo (ustavna dopolnila) le površno in na splošno«.

Ali naj torej podobno sklenemo tudi mi, da so bili radijski poslušalci in TV gledalci slabo seznanjeni z ustavnimi spremembami? Ne, dobro so bili obveščeni, če njihovo seznanjenost primerjamo s stopnjo informiranosti med slovenskim prebivalstvom na splošno. Slabše pa, če jo ocenjujemo s stališča nekaterih podskupin ter vloge elektronskih medijev pri uresničevanju ustavnih dopolnil. Največ slabo obveščeni je namreč med tistimi, ki so navezani predvsem na radio in televizijo in na katerih položaj naj bi nova ustava najbolj vplivala.

E. Politično izobraževalna vloga radia in TV v ustavni razpravi

Na koncu ankete smo se zanimali, kateri medij: tisk, radio ali televizija, je bil po mnenju anketiranih uspešnejši pri vključevanju občanov

v ustavno razpravo ter pri spodbujanju le-teh k uresničevanju ustavnih dopolnil (1). Želeli smo zvedeti, katere radijske in televizijske oddaje so anketiranim pri seznanjanju z ustavno razpravo najbolj ustrezale (2). Nazadnje pa tudi to, ali sta bila radio in televizija dovolj odprti javni tribuni, v katerih so občani ob ustavnih spremembah sami lahko pojasnjevali svoja mnenja, stališča in težave (3).

1. Sodeč po odgovorih večine (prib. tretjina) anketiranih je bila televizija tisti vir, ki jih je med drugimi mediji (TV 32 %, tisk 14 % in radio 7 %) najbolj dejavno vključevala v razpravo in uresničevanje ustavnih sprememb. Očitno so tehnično-psihološke lastnosti televizijskega komuniciranja presegle zaostajanje TV za radio in tiskom, ki imata objektivne komparativne prednosti glede aktualnosti oziroma popolnosti obveščanja. Tako mnenje gledalcev se sklada z ugotovitvami mnogih raziskovalcev v svetu, ki podobno kot na primer Meier menijo, da je televizija, čeprav najmlajše sredstvo družbenega komuniciranja, postala prevladujoče občilo. Norris R. Johnson⁶ navaja, da so v ZDA, Veliki Britaniji, Švedski in Japonski dognali, da je televizija postala zdaj primarni vir političnega obveščanja, posebno v času volilnih kampanj.

Po dokaj enotni sodbi o nesporni aktivizacijski vlogi televizije nastajajo med anketiranimi razlike šele pri določanju mesta drugega in tretjega medija. Različne skupine ti mesti različno prisojajo radiu in tisku. Razlike v spolu in starosti sicer ne kažejo bistvenih sprememb omenjenega vrstnega reda, kjer glede na aktivizacijsko moč vodi TV, sledita pa tisk in radio. Vendar je kljub temu opazna večja splošna navezanost žensk ter mlajših letnikov na radio, moških (posebno družbeno najbolj aktivnih kategorij) pa na tisk. Radio postavljajo na drugo in tisk na tretje mesto tisti z nižjo šolsko izobrazbo, glede na poklic pa predvsem kmetje, kmečke gospodinje ter NKV, PKV in priučeni delavci. Vse druge poklicne skupine pa menijo, da gre za njihovo vključevanje v ustavno razpravo zasluga predvsem televiziji, tisku na drugem in radiu na tretjem mestu. Izjema so gospodinje zunaj kmetijstva, ki oba medija po njuni aktivizacijski vlogi cenijo skoraj enako.

2. Katere radijske in televizijske oddaje so vam pri spremljanju ustavne razprave najbolj ustrezale? Odgovori na to vprašanje so takole razvrstili radijske in televizijske oddaje:

Radijski dnevnik	24 %
Poročila	23 %
Aktualnosti doma in po svetu	18 %
Za naše izseljence	10 %
Povedali ste nam	6 %
Naš razgovor	5 %

⁶ Norris R. Johnson, »Televizija in politizacija«, Journalism Quarterly, Autumn 1973, str. 447.

Za kmetijske proizvajalce	4 0/0
V torek na svidenje	3 0/0
TV dnevnik	54 0/0
Četrtekovi razgledi	33 0/0
Mi med seboj	28 0/0
Obzornik	25 0/0
Kaj hočemo	16 0/0
Zadnja poročila	4 0/0

V obeh medijih so jim torej najbolj ustrezale dnevne informativne oddaje. TV dnevnik, obzornik in zadnja poročila je skupaj kot najbolj ustrezne označilo 84 0/0 in podobno tudi radijske dnevnike, poročila ter aktualnosti 65 0/0 anketiranih.

Kar zadeva radio, je po naši raziskavi izbor dnevnih informativnih in drugih oddaj dokaj enakomerno porazdeljen v vseh populacijskih podskupinah. Na dnevne informativne oddaje so nekaj manj navezani kmetje in kmečke gospodinje ter nekvalificirani delavci. Kmetje bolj kot drugi poklici poudarjajo, da jim je pri seznanjanju z ustavnimi spremembami ustrezala oddaja Za kmetijske proizvajalce, delavci pa, da oddaja Za naše izseljence.

Ženske so kot najbolj ustrezno oddajo pogosteje navajale radijski dnevnik, ter V torek na svidenje, moški pa poročila in oddajo Za kmetijske proizvajalce. V torek na svidenje je oddaja, ki je od vseh tedenskih oddaj sorazmerno najbolj ustrezala poslušalcem med kmeti in kmečkimi gospodinjami. Posebno mesto zavzemata oddaji Za naše izseljence in Povedali ste nam, ki sta za radijskimi dnevniki in poročili ustrezali največjemu številu anketiranih. Med njunimi poslušalci vodijo delavci.

Kar zadeva televizijo, je pri seznanjanju in vključevanju v ustavno razpravo TV dnevnik v očeh večine anketiranih imel prvo vlogo. Po številčnosti odgovorov so TV dnevnik kot najbolj ustrezno oddajo navajali umski delavci oziroma poklicne skupine z višjo strokovnostjo. Najvišje priznanje ustreznosti (skoraj tri četrtine) je TVD dosegel pri uslužbencih z višjo in visoko izobrazbo. Za poglavitni vir seznanjanja z ustavno razpravo pa so ga imeli tudi drugi uslužbenci, kvalificirani in visoko kvalificirani delavci, dijaki, vajenci in študenti ter obrtniki (vsi več kakor polovica v svojih skupinah). Zaostajajo pa nekvalificirani, polkvalificirani in priučeni delavci, kmetje in kmečke gospodinje ter gospodinje zunaj kmetijstva.

Šele na drugem oziroma naslednjih mestih za TV dnevnikom pa anketirani kažejo nato zanimanje za specializirane aktualno politične (dokumentarno-feljtonske oddaje), kot so: Četrtekovi razgledi, Ljudje med seboj, Kaj hočemo itd. To kljub temu, da so le-te v primerjavi s TV dnevnikom najbrž primernejše za širšo in poglobljeno obdelavo takih vsebin, kot jih je obravnavala ustavna razprava. Vendar pa različne po-

klicno-izobrazbene skupine različno izbirajo med temi oddajami tiste, ki so jim v razpravi najbolj ustrezale.

Četrtkovi razgledi imajo na primer v tem pogledu zelo številno, vendar nehomogeno in različno publiko. V njej so zastopani vsi poklici (z deleži med petino in polovico posameznih poklicnih skupin). Prevladujejo pa uslužbenci z višjo in visoko izobrazbo ter kvalificirani in visoko kvalificirani delavci. Med gledalci Četrtkovih razgledov so v manjšini nekvalificirani delavci, kmetje ter kmečke gospodinje. Prav ti pa v oddaji Mi med seboj vidijo najustreznejšo obliko za vključevanje v ustavno debato. Uslužbenci, študenti, dijaki in vajenci pa to oddajo uvrščajo med najmanj ustrezne.

Ustreznostni izbor rednih dnevnik ter posebnih politično informativnih (dokumentarno-feljtonskih) oddaj kaže torej zanimivo tendenco glede na vpliv izobrazbeno-kvalifikacijske strukture. Čim višje je skupina uvrščena na izobrazbeni ali poklicni lestvici, tem pogosteje označuje dnevne informativne oddaje (TV dnevnik) kot najustreznejši vir za seznanjanje z ustavnimi dopolnili. Nasprotno, skupina nižje kvalificiranih verjetno slabše razume dnevniške in poročila kot oblike kratkega, manj povezanega dnevnega poročanja in kaže večje zanimanje za posebne oddaje, ki bolj zaokroženo in povezano obveščajo (aktualno politične, dokumentarno-feljtonske).

Ta njihova usmeritev je pomembna še iz nekega vzroka. Analiza je tudi pokazala, da so prav tisti sloji, ki manj bero dnevniške (so pa navezani na elektronske medije), najbolj izpostavljeni takim tednikom, ki znajo zaokroženo, poljudno, vendar pa vsebinsko dokaj po svoje tolmačiti družbeni razvoj doma in v svetu.

Zato je razumljiva tudi naša druga ugotovitev, da so najmanj obveščene o ustavnih spremembah v glavnem tiste poklicne skupine, ki so najbolj izpostavljene tednikoma »Družina« in »Ognjišče« in najmanj dnevniku »Delo«.

Radio in posebno televizija bi morala prav tem skupinam dati več politično izobraževalnih oddaj v skrbno pripravljene a poljudni obliki programov magazinske vrste.

3. Ali sta radio in televizija dala občanom in neposrednim proizvajalcem dovolj priložnosti, da spregovorijo in pojasnijo svoja mnenja, stališča in probleme ob ustavnih spremembah? Večina anketiranih meni, da so imeli občani na radiu »ravno prav« možnosti povedati svoja mnenja in stališča. Toda podrobnejša analiza odgovorov posameznih skupin odkriva, da to zadovoljstvo ne zveni povsod enako prepričljivo. Pri uslužbencih se na primer giblje odstotek odgovorov »ravno prav« od četrtnine do 40 %; pri kmetih in NKV delavcih pa od 20 % do tretjine.

Še zgovornejše so bile razlike med mnenji, ali je bilo teh možnosti »preveč« ali »premalo«. Da jih je bilo premalo, se najbolj pritožujejo tri skupine: NKV delavci, kmetje ter dijaki, vajenci in študenti.

Tudi glede TV, podobno kot za radio, anketirani v glavnem sodijo, da je v pravi meri omogočala občanom sodelovati v ustavni razpravi. Vendar so, z izjemo uslužbencev ter kmetov, iste poklicne skupine kot pri radiu najmanj zadovoljne z možnostjo, ki jo je TV dala neposredni izmenjavi mnenj in stališč med navadnimi ljudmi. Da je bilo tega na TV ekranih premalo, še bolj odločno kot pri radiu trdijo nekvalificirani delavci, uslužbenci z nižjo izobrazbo ter mladina (vajenci, dijaki, študenti).

F. Sklepne ugotovitve

Naši podatki o obveščanju v ustavni razpravi potrjujejo izsledke drugih raziskovalcev, npr. Tenamana in McQuaila, da politične kampanje precej povečujejo politično znanje zlasti na tistih področjih, ki so bila v ospredju kampanje. Raziskava nam torej omogoča določeno sklepanje o politični vzgoji državljanov ob medijih oziroma o aktivizacijski vlogi medijev.

Kljub temu bi bilo iz teh podatkov težko sklepati na globlje socializacijske učinke ali politizacijsko vlogo radia in televizije.

Znano je, da se politična stališča oblikujejo v daljšem obdobju in pod vplivi mnogih družbenih ter osebnih dejavnikov. Politizacija pa je proces, ki se začne v družini in pri katerem je poleg te in drugih členov pomemben tudi interes, kar vse odloča o izbiri in uporabi medijev ter njihovih vsebin, o obveščeni in o družbeni udeležbi. Vendar pa na podlagi naše raziskave lahko potrdimo pomembnost radia in televizije v političnem izobraževanju.

Politično izobraževanje razumemo (po Kablu in Gieseckju) kot »nehno politično učenje v zaprtih skupinah in zunaj njih, kot učenje iz teorije in prakse, doma, na delovnem mestu, v društvih, v sindikatih, v družini, v stikih z oblastmi, na cesti, v gostilni, pred TV ekranom, v kinu, ob prebiranju časopisa, iz zvočnika itd.«. Po tej definiciji so lahko tudi druge oddaje radia in televizije in ne le politično informativne, sestavni del učne snovi.

Analizirali pa smo le učinek politično informativnih oddaj in ugotovili, da je bil ta povezan z različnim zanimanjem publike za različne oddaje te vrste. Na splošno so se v obeh medijih anketiranci o ustavnih spremembah bolj poučili iz dnevno informativnih oddaj kot iz posebnih politično informativnih. Izjave o večji ustreznosti dnevnikov in poročil zbujejo začudenje, saj so posebne politično informativne oddaje primernejše za zaokroženo in poglobljeno obdelavo takih vsebin, kot jih je obravnavala ustavna razprava. Vendar so bile na dnevno, sprotno obveščanje bolj navezane skupine iz gornjega dela izobrazbene in poklicne lestvice. Skupine nižje kvalificiranih (in z nižjo šolsko izobrazbo) pa so težile za celotnejšim seznanjanjem z ustavno problematiko, ki so ga v večji

meri črpale iz posebnih politično informativnih oddaj (aktualno političnih, feljtonskih, dokumentarnih itd.). Med temi pa je imel zavoljo selektivne pozornosti in selektivnega zaznavanja skoraj vsak program svojo publiko. Največ uspeha so imele po našem mnenju tiste oddaje, ki so skušale ustavno problematiko čimbolj približati potrebam in koristim teh posebnih publik (Target groups) ter jo jezikovno in oblikovno prilagoditi njihovemu dojetju.

Koliko pa so občani sami subjekti obveščanja oziroma kakšno možnost sta jim dala radio in televizija, da ob ustavnih spremembah pojasnijo svoja mnenja, stališča in probleme? Večina anketiranih meni, da je bilo teh možnosti »ravno prav«. Da je bilo tega »premalo«, pa trdijo ravno tiste skupine, ki so sicer najbolj navezane na oba medija: nekvalificirani delavci, kmetje, uslužbenci z nižjo izobrazbo, ženske ter mladina v tovarnah, šolah in na vasi. Anketirani so torej pozitivno ocenili odprtost ter dvosmernost radijskega in televizijskega komuniciranja. Najbrž so tudi opazili napredek od začetka ustavne razprave in posredovanja pretežno uradnih stališč in mnenj do kasnejšega poročanja, za katero je bilo značilno poglobljeno iskanje, utemeljeno opredeljevanje ter prodiranje od formalnih ravni v temeljna družbena dogajanja. Delavci, ki so bili v središču ustavne razprave, pa so vendar menili, da so bili po radiu in televiziji še vedno preveč objekt kot pa subjekt obveščanja. Naša analiza je pokazala, da žele delavci še več možnosti neposredne udeležbe v medijih, zlasti takrat, ko nastajajo in se uresničujejo pomembne politične odločitve. Le tako bodo obveščena, znanje in izkušnje, ki jim jih pomagata širiti tudi radio in televizija, lahko spreminjali v zavestno dejavnost za preobrazbo družbe in odnosov med ljudmi, za hitrejšo uresničevanje zgodovinskih ciljev samoupravnega socializma.

IVAN RIBNIKAR

Emisija denarja in prerazdelitev dohodka

Dandanes se mnogo govori in razmišlja o mednarodnem monetarnem sistemu in tudi o nacionalnih denarnih sistemih. Pri mednarodnem monetarnem sistemu gre za razmišljanja o vprašanih, kakšen naj bo svetovni denar, tj. mednarodne monetarne rezerve, kako se naj izdaja (emitira), kakšni naj bodo devizni tečaji in podobno. Kar zadeva nacionalne denarne sisteme, gre za razmišljanja o tem, kakšna je vloga denarja v narodnem gospodarstvu, kaj se lahko doseže in česa ni mogoče doseči z monetarno politiko, tj. s spreminjanjem količine denarja v obtoku (in njegove razporeditve v narodnem gospodarstvu), kako naj bo urejen emisijski mehanizem. V naši razpravi ne bomo mogli obravnavati vseh vidikov bodisi mednarodnega, bodisi nacionalnega denarnega sistema. Omejili se bomo na vprašanje družbenih stroškov v zvezi z denarnim sistemom in na vprašanje, ki je s tem tesno povezano, tj. na vprašanje koristi, ki jih ima lahko tisti, ki emitira denar — bodisi svetovnega, bodisi nacionalnega. Omejitev na ta vprašanja se nam zdi pomembna iz več razlogov. V predlogih za reformo mednarodnega denarnega sistema se zavestno upošteva dejstvo, da je možno dandanes pri listinskem denarju pomembno prerazdeljevati dohodek preko mehanizma emisije svetovnega denarja. In dalje, mehanizem emisije denarja v Jugoslaviji nam dokazuje, da so ti prerazdelitveni učinki emisije denarja pri nas tako pomembni, da je vredno o njih razpravljati.

I

Zgodovinski razvoj denarja je potekal v smeri njegove dematerializacije. Od prvotnega blagovnega denarja smo prišli prek kovanega in papirnatega denarja do knjižnega denarja. Takšen zgodovinski razvoj je bil pomemben z dveh vidikov. Količina denarja v obtoku se je počasi osvobajala oklepa razpoložljive količine valutnega blaga (na primer zlata). Že v času zlate valute (ali vezane valute sploh) se je to dogajalo najprej tako, da se je zmanjševalo kritje bankovcev z valutnim denarjem (na primer z zlatom), in potem še tako, da se je z uvajanjem in širjenjem

novih denarnih oblik (knjižnega denarja) omogočala večja stopnja naraščanja denarnega obtoka od stopnje naraščanja razpoložljive količine valutnega blaga. Končno se je z odpravo zlate valute denarni obtok popolnoma rešil spon. Količina denarja v obtoku je prišla popolnoma pod nadzorstvo ljudi.

Postopna dematerializacija denarja pa je pomembna še zaradi enega razloga. Pomembno so se namreč zmanjševali družbeni stroški v zvezi z denarjem in plačilnim sistemom.¹ Če bi imeli še danes samo stvarni (polnovredni) denar, bi letno porabili za potrebno povečanje denarnega obtoka nekaj odstotkov družbenega produkta.²

V času zlate valute in še posebej, če je bil v obtoku samo valutni denar, na primer samo zlatniki pri zlati valuti, je bilo relativno težko priti do posebnega dohodka, imenovanega »seigniorage«,³ tistemu, ki je imel emisijo denarja, tj. kovanje denarja, v svojih rokah. Za kovanje so namreč na splošno, posebno konec prejšnjega stoletja, ko so se denarne razmere uredile, zaračunavali samo dejanske stroške, tj. kovnino (»brassage«). Če pa je vladar hotel priti do tega izjemnega dohodka, ki se imenuje »seigniorage«, se je moral zateči k tako imenovani denarni reformi (»renovatio monetarum«). Izvedel jo je tako, da je potegnil ves denar iz obtoka in ga na novo skoval, seveda z manj valutne kovine v vsakem kovancu, na primer z manj zlata v vsakem zlatniku, če je bila zlata valuta. Nominalna vrednost kovanca je ostala seveda nespremenjena, na primer en frank. Dodatni kovanci, do katerih je s takšno reformo prišel vladar, so bili njegov dodatni dohodek. To je bila pogosta praksa srednjeveških vladarjev.

II

V nasprotju z današnjim sistemom papirnate valute je za čas zlate valute značilno, da ne moremo govoriti o posebnem svetovnem denarju ali mednarodnih monetarnih rezervah, kakor se svetovni denar danes imenuje. Centralne banke so namreč takrat morale imeti bankovce krite z zlatom in to zlato se je hkrati uporabljalo kot svetovni denar. Zlato krite centralne banke se je zmanjševalo bodisi zaradi tega, ker so ljudje hoteli imeti pri sebi več zlatnikov (in manj bankovcev), bodisi zato, ker so uvozniki zamenjevali bankovce za zlato, ki so ga morali pošiljati v tujino za plačilo uvoza. Tako je bilo značilno za zlato valuto, da je to

¹ Tako pravi J. Hicks, da lahko gledamo na denarni razvoj kot razvijanje čedalje bolj izpopolnjenih metod za zmanjševanje transakcijskih stroškov. J. Hicks, »Critical Essays in Monetary Theory«, Clarendon Press, Oxford 1967, str. 7.

² Če se na primer veča denarni obtok z letno stopnjo 12 %, obtočna hitrost denarja pa je 3, potem se mora letno žrtvovati 4 % družbenega produkta za proizvodnjo dodatnega potrebnega denarja. Temu pa moramo prišteti še stroške v zvezi z nadomestitvijo obrabljene denarja in seveda še stroške kovanja ali produkcijske stroške denarja.

³ Izraz (fr. »droit de seigneurage«, angl. »seigniorage«) prihaja od besede »seigneur« — fevdalni gospod. Le-ti so imeli v srednjem veku pravico kovati denar in seveda tudi pravico pobirati morebitne dohodke v tej zvezi.

bil mednarodni denarni sistem, in to zato, ker je bilo zlato hkrati osnova nacionalnega denarnega sistema in svetovni denar. Posamezna država, ki je imela zlato valuto, je bila povezana z vsemi drugimi državami, v enoten denarni sistem in sama ni mogla odločati, koliko bo pri njej denarja v obtoku. Količina denarja v obtoku v posamezni državi je bila odvisna od tega, koliko denarja je lahko njeno gospodarstvo absorbiralo ali koliko ga je potrebovalo.⁴

III

Čeprav so imele države na splošno do leta 1914 zlato valuto, pa ni bil v obtoku samo zlat denar. Glede na ves denar v obtoku je bilo relativno malo zlata, tako da je prišlo že v tistem času do pomembnih družbenih prihrankov z nadomeščanjem zlatega denarja z listninskim (s papirnatim in knjižnim).⁵ Ves listinski denar, ki ni bil krit z zlatom, je prišel v obtok s krediti in ravno za ta del denarja bi lahko emisijske institucije (centralne in poslovne banke) prišle do tega posebnega dohodka, ki se imenuje »seigniorage«.

Bilanca monetarnega sistema pri zlati valuti

Aktiva

Pasiva

zlato	bankovci v obtoku
kredit	knjižni denar v obtoku

Če si pomagamo s shemo, kjer imamo bilanco monetarnega sistema pri zlati valuti, potem velja naslednje. Emisijske institucije bi lahko pobrale družbeni prihranek, ki je nastal z uvajanjem listinskega denarja (na bilančni shemi gre za tisti denar, ki je enak kreditom). Ta prihranek pa je bil enak razliki med produkcijskimi stroški zlatega denarja in produkcijskimi stroški listinskega denarja. Praktično je ta razlika kar enaka vrednosti s krediti emitiranega denarja, saj so produkcijski stroški listinskega denarja neznatni glede na produkcijske stroške zlatega denarja. Vendar pa je v času zlate valute šel ta prihranek bodisi državi (v zvezi z emisijo bankovcev), bodisi komitentom poslovnih bank (v zvezi z emisijo knjižnega denarja). Država je lahko pobrala dohodek (»seigniorage«)

⁴ Absorbcijska moč posameznega narodnega gospodarstva je bila določena z znano Marxovo enačbo, ki pravi, da je potrebna količina denarja v obtoku odvisna od vsote blagovnih cen in od obtočne hitrosti denarja. K. Marx, »Kapital«, I. knjiga, CZ, Ljubljana 1961, str. 136.

⁵ R. Triffin navaja te podatke o sestavi denarnega obtoka za ZDA, Veliko Britanijo in Francijo skupaj:

leto	1815	1848	1872	1892	1913
stvarni denar	67 %	63 %	41 %	24 %	13 %
listinski denar	33 %	37 %	59 %	76 %	87 %

R. Triffin, »Our International Monetary System«, Random House, New York 1968, str. 26.

tako, da se je denar emitiral kar s krediti državi. Če pa se je denar emitiral drugače, na primer s krediti podjetjem, je prišla država do obresti, ki jih je plačeval tisti, ki je dobil kredit od centralne banke. Družbeni prihranek v zvezi s knjižnim denarjem se je razdelil po tržnem načelu med tiste, ki so imeli knjižni denar na svojih računih pri poslovnih bankah, ali pa med tiste, ki so dobivali od poslovnih bank kredite.⁶

Kar zadeva prerazdelitev narodnega dohodka med državami zaradi svetovnega denarnega sistema, velja, da takšne prerazdelitve ni bilo, če se je uporabljalo zlato kot svetovni denar. Če je namreč hotela neka država povečati svoje zlate rezerve (ali kritje), je morala bodisi ustvariti izvozni presežek, bodisi je morala uvoziti kapital iz tujine. Oboje je pomenilo za državo realno žrtev. Zlate rezerve pa so se lahko večale samo na temelju dodatne proizvodnje zlata. Tako so bile vse države v enakem položaju, če ne upoštevamo deviz (v funtih šterlingih), ki so tudi takrat imele svojo vlogo kot oblika svetovnega denarja. Ker pa je postala njihova vloga mnogo pomembnejša po drugi svetovni vojni, jih bomo obravnavali kot značilnost povojnega ali sedanjega mednarodnega denarnega sistema.

IV

S splošno uvedbo papirne valute v času velike ekonomske krize v tridesetih letih in še posebno po drugi svetovni vojni je prišlo do ločitve med posameznimi denarnimi sistemi. Centralne banke namreč ne potrebujejo več zlata za kritje notranjega denarnega obtoka. Potrebujejo ga samo kot mednarodni denar za financiranje primanjkljajev v plačilnih bilancah. Stanje zlatih rezerv ne odloča več o velikosti denarnega obtoka v posameznih državah.

Za mednarodni denarni sistem — nacionalni denarni sistem bomo obravnavali pozneje ob primeru Jugoslavije — je značilno, da so v povojnem času naraščale predvsem fiduciarne oblike mednarodnih monetarnih rezerv, in to predvsem devizne rezerve.⁷ Tako je bilo na primer leta 1950 kar 69 % vseh mednarodnih monetarnih rezerv v obliki zlata, medtem ko jih je bilo leta 1973 v tej obliki samo še 23 %. V teh letih so se devizne rezerve povečale od vrednosti 13,3 na vrednost 125,1 milijarde ameriških dolarjev, neizkoriščena zlata tranša od vrednosti 1,7 na vrednost 7,5 milijarde ameriških dolarjev in nastala je nova oblika med-

⁶ Poslovne banke, ki so poslovale kot konkurenčne finančne institucije, so morale zaradi zniževanja stroškov zniževati aktivne in/ali zviševati pasivne obrestne mere. Družbenega prihranka zaradi uvajanja knjižnega denarja niso mogle obdržati zase.

⁷ Fiduciarni denar je denar, ki ni krit z valutnim blagom, na primer z zlatom pri zlati valuti. V Angliji se je na primer v prejšnjem stoletju imenovala fiduciarna emisija (»fiduciary issue«) tista emisija denarja, ki je slonela na kreditu državi. Dandanes lahko imenujemo fiduciarni denar tisti denar, ki nima niti sam stvarne vrednosti, niti ni te stvarne vrednosti pri izdajatelju. Ta denar temelji v celoti na zaupanju (»fides«).

narodnih monetarnih rezerv, tako imenovane »posebne pravice črpanja« v vrednosti 10,6 milijarde ameriških dolarjev. Zato je popolnoma ustrezno, da se sedanji mednarodni denarni sistem imenuje sistem deviz, ali še pravilneje sistem dolarskih deviz, saj so devize ali dolarske devize prevladujoča oblika mednarodnih monetarnih rezerv.

V takšnem mednarodnem denarnem sistemu pa lahko pride do pomembne prerazdelitve dohodka med državami. Država, ki hoče povečati svoje devizne rezerve, mora bodisi ustvariti izvozni presežek, bodisi mora neto uvoziti kapital. Ne glede na to, ali se ji povečajo devizne rezerve zaradi enega ali drugega vzroka, pomeni to v obeh primerih za državo realno žrtev. Žrtvuje namreč del svojega družbenega produkta takoj ali pozneje, in če pozneje, plačuje še obresti. Države, ki večajo svoje devizne rezerve, so tako v enakem položaju, kar zadeva žrtev, kakor države, ki večajo svoje zlate rezerve. Drugače je seveda z družbenega vidika, in sicer z vidika svetovnega gospodarstva. Medtem ko pomeni večanje zlatih rezerv družbeni strošek, pa praktično ni nobenih stroškov, če se večajo mednarodne monetarne rezerve v obliki deviz.

Če ni stroškov z družbenega vidika, so pa stroški za države, ki večajo rezerve, se mora nekdo okoriščati s tistim delom družbenega produkta, ki ga žrtvujejo države, ki večajo svoje devizne rezerve. Tisti, ki se s tem okoriščajo, so države z rezervnimi valutami, tj. države, katerih valute držijo centralne banke kot devizne rezerve. To sta predvsem ZDA z dolarjem in Velika Britanija s funtom šterlingom. Od leta 1950 do leta 1972 se je povečala vrednost deviznih rezerv za okrog 90 milijard ameriških dolarjev in od tega povečanje gre na račun povečanja dolarskih deviz kar 56 milijard. To pa pomeni, da je v teh letih priteklo v države z rezervnimi valutami, tj. v industrijsko najbolj razvite države, za okoli 90 milijard ameriških dolarjev (kratkoročnega) kapitala in samo v ZDA za okoli 56 milijard dolarjev. Količina dolarskih in drugih deviz se je lahko namreč samo tako večala, da so ZDA in druge države z rezervnimi valutami bodisi več uvažale blaga, kakor ga izvažale, bodisi tako, da so več izvažale kakor uvažale kapitala.

Tako obstoječi mednarodni denarni sistem postavlja industrijsko najbolj razvite države v privilegiran položaj. Omogoča jim, da si prisvajajo del družbenega produkta tistih držav, ki večajo svoje devizne rezerve. To prisvajanje seveda ni čisto zastonj, saj centralne banke držav, ki imajo devizne rezerve, dobivajo zanje nekaj obresti, posebno če jih držijo v obliki kratkoročnih (državnih) vrednostnih papirjev. Vendar je kljub temu sistem nesmiselen, saj daje tistemu, ki bi moral sam dajati.

Različni predlogi »povezave« (»linka«), tj. povezave med reševanjem problemov svetovne likvidnosti in problemov ekonomske pomoči državam v razvoju, so usmerjeni k temu, da bi te nesmisle odpravili. Družbeni prihranek, ki nastaja zaradi fiduciarnih mednarodnih monetarnih rezerv, naj se razdeli državam v razvoju, namesto da se z njim okoriščajo najbolj razvite države, kakor je sedaj.

To seveda ni mogoče v sistemu, kjer so devize mednarodne monetarne rezerve. V takšnem sistemu je neizogibno, da tako imenovani »seigniorage« poberejo države, katerih devize se uporabljajo kot mednarodne monetarne rezerve. Za uresničenje idej »povezave« mora priti do sistema, v katerem bo neka mednarodna institucija emitirala svetovni denar, ki se bo uporabljal samo za obračunavanje med centralnimi bankami. Takšna je na primer sedanja institucija »posebnih pravic črpanja« v okviru Mednarodnega denarnega sklada.

V takšnem sistemu bodo pobrale »seigniorage« tiste države, katerim se bo dajal na novo emitirani svetovni denar. Če bi se ves denar dajal državam v razvoju, bi le-te največji del tako dobljenega denarja porabile za financiranje dodatnega uvoza blaga iz razvitega dela sveta. Če bi na primer od 5 milijard ameriških dolarjev nove emisije porabile 4 milijarde za dodatni uvoz in za eno milijardo povečale svoje mednarodne monetarne rezerve, bi prišle preko emisije svetovnega denarja do dodatnega družbenega produkta v višini štirih milijard ameriških dolarjev na račun razvitih držav. Razvite države bi morale ustvariti izvozni presežek v višini štirih milijard ameriških dolarjev, da bi povečale svoje mednarodne monetarne rezerve za 4 milijarde ameriških dolarjev.

S spreminjanjem razporeditve emisije svetovnega denarja se lahko spreminjajo uporabniki tega »seignioragea«. Lahko se seveda prepreči kakršnokoli prerazdeljevanje družbenega produkta med državami v zvezi z emisijo svetovnega denarja. Zato ni potrebno nič drugega kakor dati vsaki državi toliko dodatnega svetovnega denarja, kolikor ga bo poprečno obdržala pri sebi. To pa pomeni, da bi se moral svetovni denar razdeljevati med državami proporcionalno količinam svetovnega denarja, ki so v posesti posameznih držav.

S splošno uvedbo svetovnega listinskega denarja bi se pomembno zmanjšali družbeni stroški v zvezi z denarnim mehanizmom. Hkrati pa bi se ustvarili pogoji, ko bi se lahko z različno razporeditvijo emisije tega denarja med državami bodisi prerazdeljeval dohodek v zaželeni smeri in v zaželenem obsegu, bodisi preprečevalo kakršnokoli prerazdeljevanje dohodka med državami.

V ponazoritev navajamo v razpredelnici (št. 1) podatke o letnem povečanju deviznih rezerv in o svetovnem uvozu za nekaj zadnjih let. Iz razpredelnice je videti, da so v zadnjih treh letih, ko smo imeli veliko povečanje deviznih rezerv, znašala povečanja deviznih rezerv 4,1, 6,6 in celo 10,2 % svetovnega uvoza. To pa pomeni, da je na primer samo v letu 1972 šlo v ZDA in druge države z rezervnimi valutami za 33,5 milijarde ameriških dolarjev kratkoročnega kapitala ali 10,2 % svetovnega uvoza. Na podlagi tega pritoka kapitala so države z rezervnimi valutami bodisi same izvozile kapital v kakšni drugi (dolgoročnejši) obliki, bodisi dodatno uvozile blago. To so seveda izjemno velika povečanja, ki so izraz znanih denarnih kriz. Vendar pa gre tudi pri zmernem večja-

nju deviznih rezerv za nekaj milijard ali celo deset milijard ameriških dolarjev vrednosti kapitala v razvite države. Z institucijo »povezave« bi torej bilo vredno ta kapital preusmeriti iz razvitih v razvijajoče se države.

Razpredelnica št. 1

Letna povečanja deviznih rezerv in svetovni uvoz (v milijonih dolarjev ZDA)

Leto	Povečanje deviznih rezerv	Svetovna trgovina (uvoz, cif)	$\frac{(2)}{(3)} \cdot 100$
			(4)
(1)	(2)	(3)	(4)
1969	405	257.100	0,2
1970	12.200	294.600	4,1
1971	33.530	329.000	10,2
1972	25.555	384.900	6,6

Vir: International Financial Statistics, IMF, Washington, december 1973.

V

Moč razpolaganja z delom narodnega dohodka je seveda še bolj običajna v zvezi z nacionalnim denarjem ali v zvezi z emisijo tega nacionalnega denarja. V razmerah, ko je stopnja naraščanja denarnega obtoka majhna, in ta je majhna, ko ni inflacije, ali ko ni velike inflacije ter je vloga centralne banke pri emisiji denarja relativno majhna, in to se kaže v tem, koliko denarja mora emitirati centralna banka glede na celotno emisijo denarja, ni pomembnih prerazdelitvenih učinkov zaradi emisije denarja. Dohodek, ki nastaja v zvezi z emisijo tako imenovanega primarnega denarja, gre praviloma državi. Dohodek v zvezi z emisijo knjižnega denarja pri poslovnih bankah se razdeli med bančne komitente po tržnem načelu. Če na primer narašča denarni obtok z letno stopnjo 9 % in je obtočna hitrost denarja 3, potem je letno povečanje denarnega obtoka enako 3 % letnega narodnega dohodka. Če se ves denar emitira s krediti, potem se z emisijo denarja letno prerazdeli narodni dohodek v višini 3 %. Tisti, ki dobijo dodatne emisijske kredite, in emisijski krediti se v ničemer ne razlikujejo od drugih bančnih kreditov, seveda ne pridejo do dohodka zastonj. Za kredite plačujejo obresti, praviloma je to tržna obrestna mera. Prav tako pa dobivajo obresti tisti, ki so upniki ali kreditodajalci v ekonomskem smislu.⁸ Če se obrestujejo blagajniške vloge pri poslovnih bankah, dobivajo eksplicitne, sicer pa, kar je običajno, implicitne obresti. Z delom omenjenih 3 % narodnega dohodka razpolaga tudi centralna banka, ko emitira primarni denar. Praviloma je

⁸ Od tega so seveda izvzeti imetniki bankovcev. Čeprav so tudi oni upniki ali kreditodajalci v ekonomskem smislu, je praktično nemogoče tudi njim plačevati obresti, ki jim sicer grede.

tako imenovani monetarni multiplikator, tj. odnos med vsem denarjem v obtoku in primarnim denarjem, večji od 1 in znaša od 2 do 5 ali še več. Če bi znašal 3, bi to pomenilo, da bi Narodna banka razpolagala samo z enim odstotkom narodnega dohodka, ko bi emitirala primarni denar, saj bi ga morala emitirati v višini ene tretjine povečanja vsega denarja v obtoku. Za ta en odstotek narodnega dohodka, ki gre državi, pa ni vredno ugotavljati, kdo ga stvarno plačuje, in seveda tudi ni vredno uvajati zapleten instrumentarij, s katerim bi se preprečevalo različno obremenjevanje različnih subjektov.

Bilanca Narodne banke SFRJ* v zvezi z emisijo primarnega denarja (v milijonih dinarjev)

Aktiva

Pasiva

Kreditni poslovnim bankam in skladom 42.452 (4.073)	Obvezne in likvidnostne rezerve in drugi depoziti poslovnih bank 30.409 (8.463)	
Kreditni federaciji in drugim komitentom 29.372 (6.165)	Depoziti komitentov NB 28.270 (5.129)	
Devizne transakcije 13.850 (7.581)	Gotovina v obtoku 28.984 (5.440)	
drugo 6.503 (1.267)	4.534 (-9)	drugo

* Bilanca je sestavljena za konec leta 1973. V oklepajih pa so še podatki o spremembah v letu 1973. Vir podatkov je »Pregled Narodne banke SFRJ«, št. 2/1974.

Ti pogoji, ob katerih ni pomembnih prerazdelitvenih učinkov preko emisije denarja, ne veljajo za Jugoslavijo, posebno še v zadnjih letih. Denarni obtok narašča z veliko stopnjo (v letu 1972 se je povečal za 42 % in v letu 1973 za 37 %) in vloga naše centralne banke pri emisiji denarja je izjemno velika. Pri nas je namreč več primarnega denarja, kakor je vsega denarja v obtoku, in tudi emisija primarnega denarja je seveda večja od emisije vsega denarja.⁹ Tako lahko vidimo iz razpredelnice št. 2, da je v zadnjih letih Narodna banka SFRJ razpolagala s pre-

⁹ Agregata primarni denar in denarna masa (ali količina denarja v obtoku) se samo delno prekrivata. Od denarja centralne banke, tj. od primarnega denarja, štejemo k denarnemu obtoku samo del. To je gotovina in knjižni denar centralne banke. K denarni masi pa ne štejemo drugega dela primarnega denarja in to so predvsem rezerve poslovnih bank ter tako imenovani centralni depoziti.

češnjim delom narodnega dohodka preko emisije primarnega denarja. Tako je na primer leta 1972 na ta način razpolagala kar z 9,5 % narodnega dohodka ali z okoli 22 % družbene bruto akumulacije Jugoslavije.

Vsakdo ve, da Narodna banka SFRJ ni sama ustvarila narodnega dohodka v višini 18 milijard dinarjev, ko je leta 1972 emitirala s krediti (in z nakupom deviz) za okrog 18 milijard primarnega denarja. Te moči nima nobena banka in tudi nobena centralna banka ne in zato je nima tudi naša Narodna banka. Če hočemo ugotoviti, kdo je stvarno prispeval ta dohodek ali na čigav račun je odobrila Narodna banka kredite (in večala svoje devizne rezerve) in s tem emitirala primarni denar, moramo vedeti, pri kom se zadržuje primarni denar, ki ga je emitirala Narodna banka. Iz sheme, kjer imamo podatke o poteh emisije primarnega denarja (kar nam kaže leva stran bilance) in podatke o »kritju« te emisije (kar nam kaže desna stran bilance), vidimo, da se primarni denar zadržuje pri poslovnih bankah (zaradi obveznih in likvidnostnih rezerv), pri prebivalstvu (kot gotovina) in pri tistih, ki imajo svoja sredstva (predvsem tako imenovane centralne depozite) pri Narodni banki. Dohodek, ki ga Narodna banka razdeljuje s primarno emisijo (komu daje emisijske kredite, vidimo iz leve strani bilančne sheme), je torej (1) prihranek tistih, ki imajo pri poslovnih bankah blagajniške in druge vloge, ki so pod režimom obveznih rezerv, (2) prihranek prebivalstva, ki ima gotovino pri sebi, in (3) prihranek tistih, ki imajo ali morajo imeti svoja sredstva pri Narodni banki v obliki centralnih depozitov.

Iz prikazane bilančne sheme lahko vidimo, na kakšni podlagi lahko naša Narodna banka prerazdeljuje pomemben del narodnega dohodka. Vendar pa tako velik obseg prerazdelitve ni nujno potreben z vidika monetarnega mehanizma. Primarna emisija mora namreč pokrivati potrebe naraščajočega gotovinskega obtoka in naraščajočih rezerv poslovnih bank, vendar samo ali predvsem samo rezerv poslovnih bank za obveznosti na vpogled.¹⁰

Če velja za tisti del primarne emisije, s katerim se pokrivajo potrebe po gotovini in delno še potrebe poslovnih bank po rezervah za knjižni denar, da je primarna emisija posledica naraščajočega gotovinskega obtoka in naraščajočih obveznih in likvidnostnih rezerv poslovnih bank zaradi naraščajočega obtoka knjižnega denarja, potem velja za drugi del primarne emisije, to je za tistidel, s katerim se pokrivajo potrebe po rezervah za nemonetarno pasivo poslovnih bank in deloma potrebne rezerve za knjižni denar ter centralni depoziti, obratna vzročnost. Ker mora Narodna banka financirati nekatere z narodnogospodarskega vidika pomembne namene s primarno emisijo, drugih oblik financiranja ali drugih sredstev ni, ustvari umetno, s predpisi, povpraševanje po primarnem

¹⁰ Vendar pa so lahko tudi za ta sredstva poslovnih bank obvezne rezerve znatno manjše od tistih, ki so pri nas v veljavi, ne da bi to ogrozilo potrebne ingerence centralne banke na področju denarja in kredita.

Primarna emisija, celotna emisija in delež primarne emisije glede na narodni dohodek in glede na družbeno bruto akumulacijo v Jugoslaviji v letih 1967—1973 (v milijonih dinarjev)

	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973
celotna emisija denarja	—1 290	5 708	3 225	6 201	5 517	17 995	22 233
primarna emisija	257	3 652	2 463	7 853	8 939	18 404	19 086
narodni dohodek	94 426	101 573	119 690	142 835	185 829	220 405	266 690
družbeno bruto akumulacija	37 800	39 800	45 200	59 000	69 400	82 500	—**
primarna emisija glede na narodni dohodek v ‰	0,3	3,7	2,2	6,0	5,4	9,5	7,8
primarna* emisija glede na družbeno bruto akumulacijo v ‰	0,7	9,2	5,4	13,3	12,9	22,3	—**

Vir: Godišnji izveštaj 1973, NB SFRJ; Pregled, 2/1974, NB SFRJ.

* Glede na to, da cene in s tem tudi nominalni narodni dohodek sledijo primarni emisiji z nekajmesečnim časovnim odlogom, smo dali v imenovalec prepročje narodnega dohodka tekočega in preteklega leta. S tem pridemo do pravilnejšega podatka o velikosti primarne emisije glede na narodni dohodek.

** Ni podatkov.

denarju, da ne bi prišlo do prevelikega povečanja denarja v obtoku glede na primarno emisijo. Velikost primarne emisije je določena s potrebami financiranja nekaterih institucij in dejavnosti. Umetno povpraševanje po primarnem denarju ustvari Narodna banka tako, da uvede obvezne rezerve tudi za nemonetarno pasivo poslovnih bank (na primer za hranilne vloge prebivalstva, za devizne račune, za vezane vloge podjetij in podobno), da uvede centralne depozite ter da predpisuje za knjižni denar zelo visoke rezerve (okoli 30 ‰).

V tej zadnji dejavnosti, emisijski, in dejavnosti »zbiranja« sredstev Narodna banka pravzaprav ni več monetarna institucija, ampak fiskalna ali parafiskalna institucija. Njena naloga je namreč zagotoviti sredstva za financiranje nekaterih dejavnosti, ki so praviloma nujne, vendar pa bi se kljub temu ali prav zato morale financirati drugače in ne z emisijo denarja. Ravno ta dejavnost Narodne banke povzroča pomembne prerazdelitve narodnega dohodka in to v nasprotju z uveljavljenimi in uveljavljanimi načeli delitve in prerazdelitve dohodka v naši družbi. Zaradi tega se morajo omejiti ingerence Narodne banke na tisto, kar je nujno za institucijo, ki je na vrhu monetarnega sistema.¹¹ S tem se bo pomembno zmanjšal obseg narodnega dohodka, s katerim razpolaga Narodna banka v zvezi z emisijo (primarnega) denarja. Pa tudi za tako zmanjšani obseg

¹¹ Podrobnejša analiza o tem in o predlogih za odpravo obravnavanih nepravilnosti našega emisijskega mehanizma je v publikaciji: Dr. I. Ribnikar, »Emisija primarnog novca«, NB Slovenije in Institut za spoljno trgovino v Beogradu, 1973.

narodnega dohodka, s katerim razpolaga Narodna banka v zvezi z emisijo denarja, je mogoče relativno preprosto preprečiti prerazdeljevanje narodnega dohodka med sektorji, panogami, regijami našega narodnega gospodarstva.

VI

V zvezi z emisijo nacionalnega in svetovnega denarja naletimo torej na podobne probleme, namreč na probleme prerazdelitve dohodka, ki se lahko opravlja z emisijo denarja.¹² Za nacionalni in mednarodni denarni sistem velja, da ne sme biti emisijski mehanizem sredstvo za prerazdeljevanje dohodka na skriven način. Poleg tega ne smejo biti odločitve glede emisije denarja, nacionalnega in svetovnega, podrejene potrebam po financiranju različnih namenov, tudi zelo pomembnih ne. Prav tako ne smejo biti te odločitve podrejene kakšni drugačni prerazdelitvi dohodka. Da bi se denarni sistemi prilagodili tem načelom, se mora marsikaj spremeniti tako v našem kakor tudi v mednarodnem denarnem sistemu.

---

¹² Pri tem ne upoštevamo prerazdelitvenih učinkov zaradi inflacije. Ves čas smo puščali te stvari ob strani, čeprav so lahko zelo pomembne. Za inflacijo se navadno ve, da prerazdeljuje dohodek. Manj znano pa je, da se lahko prerazdeljuje dohodek tudi z emisijo denarja, ki ni tolikšna, da bi povzročala inflacijo. Prav zato smo v naši razpravi analizirali samo te vzroke za prerazdelitev dohodka v državi in med državami.

ZDENKO ROTER

Odnosi med državo in katoliško cerkvijo v SFRJ*

Družbeni prostor v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji je pravi socialni laboratorij v mnogih pogledih in glede številnih sociološko relevantnih tem. To velja prav tako tudi za vprašanja odnosov med državo in religioznimi organizacijami ter med državo in katoliško cerkvijo še posebej. Ni potrebno, da bi to zdaj ponovno utemeljevali, saj dovolj jasno izhaja iz vsega, kar smo povedali doslej.

Katoliška cerkev je med religioznimi organizacijami v Jugoslaviji najbolj vitalna, čeprav po številu vernikov ni bila ne v kraljevini Jugoslaviji ne v socialistični Jugoslaviji vodilna.¹ O njeni večji vitalnosti sklepamo po tem, da ima ta cerkev najbolj razvite konstitutivne elemente cerkve, da so univerzalistični znaki katoliške religije najbolj izraženi, njena organizacija je razprostranjena in dosledno izvedena na celotnem teritoriju SFRJ, medtem ko to ne velja niti za pravoslavno niti za islamsko versko skupnost. Dalje, mnogo natančneje in dosledneje ima izvedeno hierarhično zapo-

* V tej reviji (št. 8/9-1970, str. 1273—1286; št. 11—1970, str. 1575—1585) sem pod naslovom »Razvoj odnosov med katoliško cerkvijo in državo v socialistični Jugoslaviji« že objavil dva prispevka, v katerih sem obravnaval nekatere teoretične in tudi praktične vidike odnosov med katoliško cerkvijo in državo pri nas. Ta članek, ki je manjši del moje doktorske disertacije, je z obeh vidikov logično nadaljevanje in sinteza mojega dosedanega raziskovalnega dela v zvezi s to tematiko.

¹ Po podatkih zadnjega popisa prebivalstva, ki je vseboval tudi rubriko o veroizpovedi (31. marca 1953), je bilo razmerje tako: srbska pravoslavna cerkev 41,4 %, rimskokatoliška 31,8 %, islamska verska skupnost 12,3 %, brez vere 12,5 %. V SR Srbiji je prevladovala pravoslavna cerkev s 66,2 % (katoličani 9,2 %, brez vere 12,3 %); v SR Hrvatski je prevladovala katoliška cerkev s 73,5 %, pravoslavni 11,5 %, brez vere 12,8 %; v SR Sloveniji je bila vodilna katoliška cerkev s 84,1 % (protestanti 1,3 %, brez vere 9,5 %); v SR BiH je bilo takole razmerje: pravoslavni 35,1 %, islamska verska skupnost 32,3 %, katoličani 21,4 %, brez vere 10,5 %; SR Makedonija: pravoslavni 57,3 %, islamska verska skupnost 30,0 %, katoličani 0,4 %, brez vere 12,1 %; SR Crna gora: pravoslavni 45,4 %, islamska verska skupnost 17,9 %, katoličani 4,7 %, brez vere 31,8 %. Navajam po A. Fiamengu »Problem sociologije religije i statistika«, Savjetovanje o promeni statistike u sociološkim istraživanjima, Beograd, december 1957. — Na podlagi novejših empiričnih raziskovanj sklepamo, da se je razmerje med posameznimi religioznimi skupinami v glavnem ohranilo, s tem da se število verujočih nasploh zmanjšuje in deloma nazaduje število katoličanov zaradi večje natalnosti v »pravoslavni« in »islamski« delih države kot v »katoliški« predelih. Glej o tem npr. razpravo Kirchenkampf und Priestervereine 1945—1961, Wort und Wahrheit, št. 6/7, junij, julij 1961, Freiburg.)

redje (kvalitativno in kvantitativno) organizacijskih enot, od župnije, dekanije, škofije, metropolije do škofovske konference v Zagrebu,² pa tudi strokovno bolj usposobljene profesionalne kadre. Večja vitalnost pa se najbolj kaže v visoki stopnji adaptabilnosti na nove družbene razmere, ne da bi pri tem odstopila od katerega koli temeljnega elementa »poslanstva v svetu«, kakor ga vedno znova sama opredeljuje.

Zaradi večje vitalnosti katoliške cerkve so med državo in to cerkvijo v SFRJ potekali v obravnavanem obdobju (1945—1973) bolj intenzivni in bolj dinamični družbeni procesi vseh vrst, od disjunktivnih do konjunktivnih. Na manifestni ravni so imeli znaki (simboli) te intenzivnosti in dinamičnosti včasih naravnost dramatične in spektakularne oblike. Na socialnopolitičnem prizorišču so se neprestano srečavala, križala, ujemala ali udarjala delovanja, izvirajoča iz vseh različnih tipov državne, cerkvene in partijske politike. To socialno prizorišče je še vedno docela odprto za najrazličnejše možnosti. Res je, da zadnja leta v obravnavanem obdobju prevladujejo delovanja in učinki državne politike, naravnane k kooperativnosti, cerkvene politike, naravnane k prilagajanju socialistični državni in družbeni ureditvi, in partijske politike, naravnane k aktivističnemu ateizmu, kar je, kot smo to že večkrat ugotovili, privedlo do vrste zunanjih, političnih in pravnih, znakov »dobrih in urejenih odnosov« med katoliško cerkvijo in državo. To seveda pomeni, da v interakciji država-cerkev-partija in še posebej država-cerkev prevladujejo konjunktivni procesi kooperacije, akomodacije in celo asimilacije. Toliko, kolikor ti konjunktivni družbeni procesi prevladujejo, se tako tudi verificira naša temeljna hipoteza o veljavi načela sociokulturne kompatibilnosti, se pravi, hipoteza o medsebojnem prilagajanju katoliške cerkve in države tudi v jugoslovanski socialistični družbi. To pa hkrati seveda ne pomeni, da bi bili iz medsebojnih odnosov izločeni disjunktivni procesi konfliktov, nasprotovanja in tekmovanja. Tako struktura ter težnje socialistične države kakor tudi struktura ter težnje katoliške cerkve to že načeloma izključujejo, o konkretnih pojavnih oblikah pa pričajo tudi neposredna družbena dogajanja in evidenca o njih. Zato, po našem mnenju, ni naključje, da je prišlo do novih, čeprav za zdaj le epizodnih zaostritev med socialistično državo in katoliško cerkvijo prav ob sprejemanju nove ustave SFRJ. Cerkev je menila, da je to priložnost za ponovno utrditev že doseženega ter za razširitev novega »življenjskega prostora« zlasti na področju vzgoje in izobraževanja, država pa ostaja pri dosedanji interpretaciji človekovih pravic, svobode veroizpovedi in svobodnega delovanja verskih skupnosti.³

² Te primerjave v kvaliteti in kvantiteti smo podrobno obdelali v diplomskem delu »Katoliška cerkev in njene značilnosti«, dokumentacija FSPN Ljubljana. Glej o tem tudi: I. Ceranovič, »Konfesionalne zajednice u SFRJ«, Vjerske zajednice u Jugoslaviji, Zagreb 1970, str. 7—44.

³ Hrvaški škofje so npr. predlagali dopolnitev 174. člena zvezne ustave: »Vjerske zajednice odvojene su od države i slobodne su u svojoj unutrašnjoj organizaciji, iznošenja svoga vjerskog učenja rjeđu, tiskom i audio-vizuelnim sredstvima, obavljanju vjerskih obreda i vršenju ostalih svojih vjerskih poslova.« (Navajamo po AKSA, 19. 10. 1973, št. 42, 182/73. Podčrtani deli so predlog za dodatek k dosedanjemu besedilu.)

? zoževanje verske dejavnosti ne uveljavlja — USTAVA 74

Indikativna je tale izjava cerkvenega predstavnika: »Tudi ob očitku, na katerega večkrat naletimo, da namreč verski tisk posega na neversko področje, je v ozadju nejasnost glede opredelitve, kaj pravzaprav verska dejavnost je. Očitne so pri nekaterih tendence, da bi versko dejavnost zožili zgolj na kultno, to je obredno dejavnost, kakor je to v Sovjetski zvezi. Toda za vernega človeka ima pojem verske dejavnosti zelo širok obseg. Vse življenjske in družbene probleme more obravnavati tudi z verskega stališča in tako obravnavanje določenih problemov, ki sami po sebi spadajo na neversko področje, je vendarle verska dejavnost. Do take presoje dogodkov z verskega stališča ima svoboden veren človek v samoupravni socialistični družbi vso pravico, če je resno njen enakopraven član. Zoževanje pojma verske dejavnosti zgolj na kultno dejavnost bi povzročilo kršenje temeljnih človeških in ustavnih pravic in upravičen odpor vernih ljudi.«⁴ V sicer strogo cerkvenem jeziku se jasno kaže katoliški univerzalizem, ki smo nanj ves čas opominjali in ki je slej ko prej katoliška strukturna značilnost. Cerkev se iz eksistencialnih razlogov ne more odreči poseganja v celoto družbenega dogajanja, pa tudi noče iz čisto socioloških razlogov, kot družbena institucija, ki mora imeti vedno svoja stališča, če želi v družbenem prostoru sploh biti prisotna in delujoča, to pa je pogoj njene eksistence.⁵ Zato ne sprejema tiste interpretacije svobode delovanja religioznih organizacij, ki delovanje omejuje na najožje religiozno področje, se pravi, na obredje in religiozno razlago o t. i. zadnjih stvareh. Tako katoliška cerkev kot socialistična država torej ne odstopata od svojih teženj k univerzalizmu, ne glede na to, da obe, še posebno socialistična država, spreminjata oblike svoje prisotnosti v družbenih odnosih. Iz tega lahko sklepamo na to, da odnosi med državo in

Ta primer ponazarja težnjo katoliške cerkve, da svojo univerzalno prisotnost v jugoslovanskem družbenem prostoru uveljavlja tudi po radijskih in televizijskih sredstvih. »U svojoj unutarnjoj organizaciji: to određenje smatramo posebno potrebnim s obzirom na našu katoličku Crkvo, da se dobije ustavno uporište za slobodno saobraćanje sa Svetom stolicom i općenitim za osebnost organiziranosti katoličke Crkve u internacionalnim okvirima, a što je i izričito utvrđeno Beogradskim protokolom od 25. lipnja 1966 (I. 2).« Prav tam.

⁴ F. Perko: »Različevanje odnosov med vernimi in nevernimi«, »Znamenje«, št. 2 (marec—april 1973), str. 101.

⁵ Primer te vrste je npr. velikonočna poslanica zagrebškega nadškofa F. Kuharića z naslovom: »Ne živi čovjek samo o kruhu:« »Mi se nikada ne možemo odreći samih sebe niti neotuđivog prava da u punoj slobodi i smirenosti živimo ono što jesmo... Materializam kao filozofija ne može imati očitih argumenata niti protiv Božje obstojnosti niti protiv besmrtnosti ljudske duše. On jednostavno niječe a priori te stvarnosti. Apriornost nije znanstven stav. Istotako stoji s političkim programima i društvenim sistemima. Oni mogu samo djelomično zahvaćati područja ljudskog života — koja nisu nikada izuzeta od etičkih normi — i mogu se opravdati samo uspjesima, kojima omogućuje dostojan život svakom čovjeku i cijeloj zajednici... Ali politički program i društveni sistemi uvijek prelaze svoje granice kad se nameću kao životni nazori. Oni to ne mogu biti. To je drugo područje... Nipošto ne mogu nosioci javnih i društvenih odgovornosti određivati i instrumentima vlasti nametati građanima filozofska uvjerenja i životne nazore... Naša vječna nada nas vjernike obavezuje, također da ljubimo svoj narod. Potresa nas njegova raseljenost, zabrinutošću nas ispunjavaju toliki problemi, moralni i ekonomski, obiteljski i društveni, koji su tako mučno prisutni u životu hrvatskog naroda...« (Br. 691/1972, arhiv Verske komisije IS SR Slovenije.) — Opomniti moramo, da so poslanico brali v cerkvah prav v času politične konfrontacije s hrvaškimi nacionalizmi.

katoliško cerkvijo pri nas nikakor niso stabilizirani, stopnja medsebojne prilagojenosti ni tolikšna, da bi lahko zanesljivo in s trdnimi sociološkimi argumenti ter dejstvi trdili in dokazovali, da so se interaktivni procesi med cerkvijo in državo iztekli in umirili v nekem že doslej zgodovinsko znanih in sociološko preverljivih tipih medsebojnih odnosov. Med socialistično državo in katoliško cerkvijo pri nas je, ob ohranitvi strukturalnih značilnosti ene in druge, sicer prišlo do kompromisa kot sorazmerno intenzivne oblike-akomodacije, s tem da sta obe strani druga drugi dale, glede na poprejšnje vedenje, določene koncesije, kar lahko jasno razberemo tako iz protokola kot iz vzpostavitve polnih diplomatskih odnosov in iz vseh dogajanj, povezanih s tema dogodkoma.⁶ Toda obe strani sta si, gledano s političnega in moralnega vidika, izrecno in nedvoumno pridržali pravice do svobodne akcije v vseh tistih stvareh, kjer kompromis ni bil mogoč in načelno za zdaj tudi ni mogoč. To lahko nedvoumno in zanesljivo razberemo tudi iz takoimenovanih verbalnih izjav tako predstavnika jugoslovanske vlade kot predstavnika Svete stolice ob podpisu protokola, na katerih (verbalnih izjav) sociološko indikativne vsebine smo vsaj deloma že opozorili.⁷

Nedvoumno pa lahko govorimo o dveh, sorazmerno samostojnih in drugo od drugega razločujočih se obdobjih v razvoju odnosov med obema institucijama. Mislimo kajpada pri tem na odnose med socialistično državo kot celoto in katoliško cerkvijo kot celoto, med uradno državo in uradno cerkvijo. V njiju je osredotočena največja količina družbene in politične moči, oni odločata o prevladujoči politiki ene ali druge. To poudarjamo tudi zato, ker so bili v vsakem od teh obdobj, poleg prevladujočih, prisotni tudi drugačni, prevladujočim nasprotni procesi. Zlasti v cerkvi so bile vedno manjše ali večje grupe, ki so uradnim, večinskim stališčem nasprotovala. Pri tem je bistveno to, da oponentske grupe niso mogle odločilno vplivati na prevladujoči tok družbenih dogajanj.⁸

⁶ J. Goričar pravi: »Med procesi oziroma odnosi akomodacije so določene razlike v intenzivnosti sodelovanja. Tako štejejo za najvišjo stopnjo akomodacije preprosto medsebojno toleriranje, »prenašanje drug drugega. Kompromis je že nekoliko intenzivnejša oblika akomodacije. Pri tej obliki gre že za določene koncesije, ki jih partnerji dajejo drug drugemu. Poravnavanje in pomirjevanje (arbitraže) štejejo za nadaljnjo stopnjo intenzivnosti v okviru akomodacijskih procesov (odnosov).« (»Temelji obče sociologije«, Ljubljana 1967, str. 81).

⁷ Osrednje mesto sta, kot smo videli, imeli vprašanji katoliške vzgoje in posebno proučevanje doktrine. Obe strani poudarjata svoja, med seboj kvalitativno razlikujoča se stališča.

⁸ Kot splošni primer navajamo velikonočno poslanico splitskega nadškofa F. Franiča, ki v nasprotju z Kuharičevno (čeprav sta izšli v istem času), ki smo jo citirali poprej, zavzema precej drugačno stališče glede ocene razmer na Hrvaškem oziroma v državi: »... Prihvačamo mišljenje onih ljudi dobre volje koji otkrivaju smisao prirodnih pojava i smisao razvoja ljudskog društva te uče da se pojedinac čovjek mora žrtvovati da se što bolje ostvari u ljudskom društvu istina, pravda i ljubav. Tvrđimo da je moral, da je temelji na nadi u pozitivan razvoj prirode i ljudskoga društva, poštovanja vrijedan i da taj moral mi kršćani treba da podržimo i s njim surađujemo, pa makar se temeljito samo na vjeri u pozitivne snage čovjeka i ljudskog društva... Potrebno je da raspodijelimo ljudsku nadu s braćom ljudima, s kojima se nalazimo zajedno u radu i odmoru, s kojima plovimo u istom brodu po uzburkanom moru zemalskog života...« (Poslanica z naslovom »Nadati se protiv nade«, 1972, arhiv verske komisije IS SRS.)

država - edukativna politika

Prvo obdobje: konfliktno obdobje

3. Politični bojeviti vstopi licenzirani pasivni odpor zoper novo drž. ureditvo

Prvo obdobje lahko poimenujemo konfliktno obdobje. To obdobje zajema čas od konstituiranja nove, socialistične Jugoslavije do šestdesetih let V tem obdobju so odločno prevladovali disjunktivni procesi v medsebojnih odnosih, pa naj je šlo za konflikte, medsebojno nasprotovanje ali srdito tekmovalje. Katoliška cerkev je bila izrazito tradicionalistično in protikomunistično naravnana in je zato načeloma in vsestransko zavračala ter napadala ново državno in družbeno ureditev. Prevladovala in izmenjavale so se torej cerkvene politike protikomunizma, bojevitega katolicizma in pasivnega odpora zoper novo državno in družbeno ureditev. Organi socialistične države pa so, po začetnih optimističnih poskusih, da bi poiskali kompromise s katoliško cerkvijo, izvajali pretežno administrativno politiko in politiko nasprotovanja. Srečanje teh prevladujočih politik z ene in z druge strani je moralo pripeljati v odkrite in prikrite konflikte ter v medsebojno obračunavanje s političnimi in sociološkimi posledicami tako za cerkev kot za državo. Na nekatere teh posledic je že svoj čas relevantno opozoril A. Fiamengo: »Izrazita negativna angažiranost dijela crkvenog profesionalnog kadra u procesu revolucionarne borbe za preobražaj kapitalističkog u socijalistički društveni sistem, a pogotovo u vrijeme direktnih oružanih borbi za vrijeme Narodnooslobodilačkog rata, dalo je povoda novoj socialističkoj vlasti Jugoslavije da nakon rata poduzme i izvjesne korake protiv takvih funkcionera. Iako se radilo o političkoj odgovornosti religioznih funkcionera, uslijed odgovarajućih poslijeratnih društvenih okolnosti poduzete mjere trojako su se odrazile:

- a) dobio se privid kao da se radi o vjerskim progonima, što vještom upotrebom suvremenih komunikacionih sredstava nije bilo teško postići,⁹
- b) to je pojačavalo tendenciju politiziranja religioznih institucija koje su izgubile svoj raniji privilegirani položaj, i to više ne linijom sprege državnih organa i crkve, već naprotiv linijom sprege zbačenih kapitalističkih grupacija sa smjerom udara protiv novog socijalističkog sistema, i
- c) takva situacija neminovno je potencirala izvjesna socializmu tudja nastrojenja da se administrativnom pritiskom mogu i treba da rješavaju pitanja religije i crkve.¹⁰

Osrednja cerkvena osebnost tega obdobja je bil zagrebški nadškof, predsednik škofovske konference in kardinal A. Stepinac.¹¹ Ne zato, ker

⁹ Tako je papež Pij XII že 2. junija 1945 v govoru o mednarodni situaciji med drugim izjavil: »Politični in družbeni pogoji nam polagajo na jezik besede opozorila. Morali smo, na žalost, objokovati v več kot enem področju ubijanje duhovnikov, konfiniranje civilnih oseb, pokole prebivalcev brez sodišča ali iz osebnega maščevanja. Niso manj žalostne vesti, ki prihajajo k nam iz Hrvaške in Slovenije.« (Navajam po »L' Osservatore Romano«, št. 126, 3. 6. 1945). — Morda ni odveč reči, da papež ne govori o Jugoslaviji, marveč le o Hrvaški in Sloveniji.

¹⁰ A. Fiamengo, »Depolitizacija crkve i privatizacija religije«, »Politička misao«, br. 2/1967, str. 173.

¹¹ Do aretacije 18. septembra 1946 je vodil katoliško cerkev neposredno, kasneje, ko je bil v zaporu in konfinaciji, pa je v katolicizmu ostal kot simbol borbenosti in nepopustljivosti,

bi stali na stališču o izključni vlogi osebnosti v (katerikoli) zgodovini, marveč zato, ker je bila takšna osebnost na vodilnem, odločilnem mestu v organizaciji katoliške cerkve v Jugoslaviji in pri tem uživala vso podporo svete stolice. Ob njegovi smrti je papež Janez XXIII. med drugim izjavil: »Nič ne more izbrisati iz našega duha te edinstvene in velike podo-be človeka in pastirja božje cerkve. Njegovo trpljenje v času petnajst-letnega izgnanstva v svoji lastni domovini in vedrina, s katero je vse to prenašal, je izzvalo splošno občudovanje in oboževanje.¹² Ponovno moramo s Stepcem v zvezi omeniti pastirsko pismo Jugoslovanskih škofov v letu 1945 kot njegovo osrednje javno dejanje, katerega bistvene vsebine smo že omenili. O tem, kakšna je bila reakcija države na to dejanje, lahko sklepamo po izjavah vodilnih državnih predstavnikov: »Res je, naši preprosti verniki, hkrati zvesti pristaši narodne in ljudske svobode, so pričakovali ostro pastirsko pismo. Pričakovali so pastirsko pismo, ki bo ožigosalo narodno izdajstvo, ki bo neusmiljeno bičalo izkoriščanje vere in cerkve v izdajalske namene, ki bo v resnici zastopalo moralno načelo. Če se prav spominjam svetopisemskih zgodb, je Kristus napravil red v templju, ko se je nakopičila v njem nesnaga. Pastirsko pismo je bilo res napisano in prečitano. Obsodilo pa ni narodnega izdajstva . . . obsodilo je osvobodilno narodno in ljudsko oblast«. (B. Kidrič, predsednik narodne vlade Slovenije).¹³ »Nočem tu obtoževati vseh, ki so podpisali to pismo, ker vem, da so nekateri storili to pod pritiskom discipline in da v duši ne soglašajo z vsebino tega pisma . . . Ne verjamem, da bi velik del nižjih duhovnikov sledil pozivu na boj proti današnji ljudski oblasti. Vem, da je mnogo nižjih duhovnikov v vseh krajih Hrvatske, Bosne in Hercegovine, Slovenije itd., ki ne mislijo tako kakor govori pismo . . .«¹⁴ (Predsednik J. B. Tito). »Obrnili so se proti nam, proti našim ustanovam in našim demokratičnim ukrepom. Nedavno pastirsko pismo to dokazuje . . . Vzporedno s pastirskim pismom se zdaj odkrivajo organizacije s terorističnim delovanjem. Te tolpe so sestavljene iz ustašev, ki so menjali ime: zdaj se imenujejo »križarji« — križarji proti demokraciji seveda . . . Odkrili smo vodstvo, ki je med katoliško duhovščino. To je dokazano po zvezah duhovščine s to organizacijo. Torej je bilo pastirsko pismo nekakšna uradna napoved boja.«¹⁵

* Konflikt med katoliško cerkvijo in socialistično državo v Jugoslaviji je imel čisto antagonističen in s tem razredni značaj. Socialistična država in katoliška cerkev sta v tem obdobju popolnoma antagonizirani institu-

in to tem bolj, ker ga je 1952. leta papež Pij XII. imenoval za kardinala. Zlasti kot simbol velja do svoje smrti 10. II. 1960, pa tudi dandanašnji moremo ugotoviti takšna znamenja.

¹² Iz govora v baziliki Sv. Petra v Rimu, dne 17. II. 1960 (navajamo po hrvatski emisiji Radia Vatikan, dne 17. II. 1970, arhiv verske komisije IS SRS).

¹³ B. Kidrič, Intervju o protiverskem pismu, Zbrano delo, II. knjiga, Ljubljana 1959, str. 421.

¹⁴ J. B. Tito, Graditev nove Jugoslavije, I. Ljubljana 1948, str. 215.

¹⁵ J. B. Tito, Intervju z urednikom Humanité, v: Graditev nove Jugoslavije, I. Ljubljana 1948, str. 234.

ciji. Še nekatere reprezentativne cerkvene izjave, ki to dodatno izpričujejo. »Lahko pridemo do mirne rešitve v obliki sporazuma s sveto stolico . . . Če pa nasprotno te dobre volje ni, bo država trpela prav toliko kot cerkev. Morate biti prepričani, gospod maršal, da cerkev tudi za ceno vseh svojih žrtev ne more odstopiti od svojih temeljnih načel, ker bi to pomenilo, da zanika sebe.¹⁶ »Ali ni tudi katoliška cerkev sama ustanova javnega prava, s katero se naša država želi pogajati o rešitvi medsebojnih odnosov? . . . Iz teh razlogov v imenu katoliške cerkve ne morem sprejeti nove agrarne reforme, kajti očitno je tudi nepravilna do cerkve, zaradi vztrajanja na nerealističnem načelu, naj zemlja pripada samo tistim, ki jo obdelujejo . . . «¹⁷ Na ta stališča je država ostro reagirala: »Agrarna reforma je prizadela močne gospodarske pozicije škofov, ki imajo že stoletja v rokah velikanska posestva . . . Razdelitev velikih cerkvenih posestev je naletela na veliko odobravanje pri ljudstvu. Zato škofje poskušajo uporabiti provokatorska in izdajalska sredstva proti agrarni reformi, ki je eden izmed demokratičnih temeljev naše države . . . «¹⁸

Na mednarodni ravni se je ta dolgotrajni antagonistični konflikt izrazil v prekinitvi diplomatskih odnosov med Jugoslavijo in sveto stolico 17. decembra 1952,¹⁹ s čimer se je konflikt med cerkvijo in državo tudi formalno prenesel na mednarodno politično-socialno prizorišče. Povod za to dejanje je bilo imenovanje nadškofa A. Stepinca za kardinala. Državno stališče o razlogih za prekinitve je, tudi sociološko indikativno, izrazil E. Kardelj:²⁰ »Namesto da bi Vatikan po takšni liberalni potezi jugoslovanske vlade (pogojni izpust A. Stepinca in določitev kraja bivanja — op. Z. R.) doumel, da mora Stepinac, če že ni v zaporu, izgubiti vse časti in biti izločen iz javnega življenja, pa ga je odlikoval s kardinalskim klobukom. To pomeni, da je hotel Vatikan zlohotno izzvati jugoslovansko javno mnenje, jugoslovansko vlado in zaostri svoje odnose z Jugoslavijo ter zavreti vse poskuse države in drugega dela katoliške duhovščine, da bi katoliška cerkev uredila svoje odnose po ustavni ureditvi . . . Ta poteza . . . torej sama po sebi razkriva, da je Vatikanu namenjena vloga začeti ta spopad med državo in katoliško cerkvijo s težnjo, da bi se ta spopad med državo in katoliško cerkvijo razširil tudi na druge cerkve v

¹⁶ Iz pisma plenarne škofovske konference maršalu Titu, 22. IX. 1945, navajam po Richard Pattee, »The Case of Cardinal Stepinac«, Milwaukee 1953.

¹⁷ Iz spomenice nadškofa Stepinca o agrarni reformi, poslani 17. avgusta 1945 maršalu J. B. Titu; navajam po istem viru.

¹⁸ J. B. Tito, intervju z urednikom Humanitè, v: Graditev nove Jugoslavije, I. Ljubljana 1948, str. 235.

¹⁹ Na temelju mednarodnopravne kontinuitete Jugoslavije je sveta stolica 22. oktobra 1945 imenovala nadškofa Josepha Patrica Hurleya za regenta papeškega nuncijskega v Jugoslaviji in s tem formalno priznala novo Jugoslavijo. Dne 8. II. 1946 je Hurleya po prihodu v Beograd sprejel tudi maršal J. B. Tito kot predsednik ministrskega sveta. (Dokumentacija verske komisije IS SRS.)

²⁰ E. Kardelj je imel 18. decembra 1952 v ljudski skupščini FLRJ daljši ekspozè, v katerem je obrazložil razloge vlade za prekinitve. Celoten ekspozè je bil objavljen, glej npr. »Slovenski poročevalec«, št. 299, 20. december 1952.

Jugoslaviji, in sicer prav v trenutku, ko naj bi maršal Tito obiskal Veliko Britanijo . . . Nobena demokratična oblast ne more dovoliti cerkvi, da bi terorizirala vernike tako, da jim grozi s prekletstvom in peklom zato, ker izražajo določene politične nazore, ali da izobčuje duhovnike, katerih krivda je samo v tem, da trdijo, da je lahko tudi katoličan patriot nove Jugoslavije ali aktiven pristaš socializma . . . Iz tega izvirajo tudi posamezni ekscesi . . . Prepričan sem, da takšnih konfliktov in ekscesov ni mogoče preprečiti, dokler cerkev ne bo sama poskrbela, da se odstranijo njihovi vzroki, tj., dokler cerkev sama ne bo uredila svojega odnosa do te države tako kakor do svoje države.«

»Tu pa sta potrebni zlasti dve stvari. Prvič: cerkev mora predvsem pokazati resnično težnjo in željo, da se odstranijo takšni konflikti . . . A drugič, vrhovi katoliške cerkve v Jugoslaviji se morajo do kraja sprijazniti s tem, da je položaj katoliške cerkve v Jugoslaviji sedaj drugačen, kakor je bil v stari Jugoslaviji . . . Cerkev ne more dobiti nazaj veleposestev, ker so razdeljena med delovne kmete, cerkev ne more dobiti nazaj bank in tovarn, ker so nacionalizirane, cerkev ne more dobiti nazaj niti tiskarn, časopisnih koncernov, ker so tudi ti postali splošno ljudsko premoženje pod upravo delavskih svetov . . . Cerkvi seveda tudi ni mogoče vrniti privilegijev, ki jih je imela v šolah, in tudi ne njene kontrole nad učnim programom, iz katerega je v stari Jugoslaviji izločala najosnovnejše znanstvene pridobitve sodobnega sveta . . . Cerkev ne more več dobiti pravice na obvezno in izključno cerkveno zakonsko zvezo, na obvezno krščenje otrok itd., ker bi bilo to nasilje nad vestjo ljudi, ki ne izpovedujejo nobene vere. Dokler ima cerkev posredno ali neposredno do države takšne ali nekatere izmed takšnih zahtev, se seveda ni mogoče ogniti konfliktom, ki dotlej ne bo mogla popolnoma uporabljati niti tistih velikih pravic, ki jih dejansko ima v naši državi . . . Na koncu bi rad poudaril še eno dejstvo. Ta »modus vivendi« (med cerkvijo in državo — op. Z. R.) je praktično že našla in si ga prizadeva uresničiti nižja katoliška duhovščina. Da je na tej poti ne ovira Vatikan, bi ta »modus vivendi« že zdavnaj uresničila. Treba je poudariti, da je velik del katoliške duhovščine pripravljen lojalno sodelovati z ljudsko oblastjo in da je čut patriotične odgovornosti do lastne dežele pri njej živ. To potrjuje samo dejstvo, da je v stanovskih društvih, ki se zavzemajo za sporazum in sodelovanje z državo, včlanjena večina katoliškega klera . . .«²¹

Kakor smo že ugotovili, so v odnosih med katoliško cerkvijo in državo poleg prevladujočih disjunktivnih procesov, ki so dali v obdobju pečat in temeljno značilnost, potekali tudi konjunktivni procesi. Predvsem so bile to sprva pobude za sporazumevanje le med nižjo katoliško duhovščino,

²¹ E. Kardelj, nav. ekspoze.

²² Del te nižje duhovščine je bil organiziran v t.i. patriotičnih stanovskih društvih, ki jih omenja tudi E. Kardelj. (Podatke o teh društvih glej npr. v Rastko Vidič, »La position de l'église en Yougoslavie«, Beograd 1962.) Med hierarhi pa dokumentacija omenja vse tri sloven-

kasneje pa so se temu pridružili tudi posamezni cerkveni hierarhi.²² Da je do teh pobud prihajalo zlasti med nižjo duhovščino, je sociološko moč obrazložiti spričo njihovega neposrednega stika z družbeno prakso. Toda zaradi strogo centralizirane ureditve katoliške cerkve je osrednje vodstvo vedno zavrlo politično pravno formalizacijo kakršnegakoli sporazuma ali kompromisa. Kot smo že navedli, je reprezentativni primer te vrste poskus ustanoviti cerkveno-državno komisijo v letu 1953. Vatikanski državni tajnik D. Tardini navaja v pismu v. d. predsedniku škofovske konference, beograjskemu nadškofu I. Ujčiću med drugim tole: »... Iz listov in radijskih vesti, bodisi jugoslovanskih, bodisi iz drugih držav, se je tukaj zvedelo, da je Tito, vrhovni upravitelj jugoslovanske republike, sklical nekatere katoliške škofove, ki si jim bil ti kot voditelj škofovske konference na čelu, da bi med cerkvijo in to državo prišlo do sporazuma zaradi 'modusa vivendi'. Prav tako je pa razvidno iz javnih vesti, da je bil po teh razgovorih ustanovljen 'mešani odbor' z namenom, da prouči sporne zadeve. Čeprav je jasno, da zanesljivo poznaš zakone in določbe kanonskega prava, ki se tičejo zadeve, se vendar zdi potrebno spomniti na nekatere zadeve, na katere je treba najbolj paziti. Skušaj to sporočiti tudi svojim škofovskim kolegom. Po veljavi teh cerkvenih zakonov cerkveni poglavarji te države, v kolikor nimajo poprejšnje odobritve in potrebnega pooblastila apostolske stolice, na noben način ne morejo nekaj obljubiti ali karkoli potrditi, niti ustno, niti zamisli, niti predloga, kakršnegakoli sporazuma, za katerega bi šlo. Kar ni v skladu z normami, o katerih smo govorili, je v največji meri škodljivo za dobro cerkve in duš. Odkrito ti sporočam, da je ta urad prepričan, da boš Ti in tvoji kolegi sprejeli ta čvrsta in sveta pravila in da se boste tudi v bodoče po njih ravnali...«²³

Drugo obdobje: kompromisno obdobje

Drugo obdobje poimenujemo kompromisno obdobje. To obdobje zajema čas od šestdesetih let dalje in sega v sedanost. V tem obdobju prevladujejo konjunktivni procesi v odnosih med katoliško cerkvijo in državo, od akomodacije do kooperacije, in še zlasti so ugotovljivi procesi med-

ške škofove: A. Vovka, M. Držečnika, M. Toroša, hrvatskega škofa Akšamoviča in beograjskega nadškofa J. Ujčića. (Dokumentacija verske komisije IS SRS).

²² Pismo št. 930-53, 16. II. 1953. Navajam po ekspoziju A. Rankoviča ob obrazložitvi zakona o položaju verskih skupnosti na zasedanju ljudske skupščine FLRJ, obj. v »Slovenskem poročevalcu«, št. 119, 23. maja 1953. — Glej o tem tudi poročilo za javnost, ki ga je dal B. Kraigher, predstavnik jugoslovanske vlade za razgovore, objavljeno v »Slovenskem poročevalcu«, št. 108, 4. maja 1953. Med drugim beremo: »Predvsem se v teh razgovorih ni imel niti se ni mogel imeti namen, da bi prišlo do kakšnega sporazuma med cerkvijo in državo. Znana je stvar, da pri nas ne gre za kakšen splošen ali definitiven sporazum. Problem ni v dosegi takega sporazuma, temveč gre za vprašanje skupnih prizadevanj za nadaljevanje normalizacije pogojev, za čimbolj neovirano delo in svobodno življenje vseh veroizpovedi, med njimi tudi rimskokatoliške, v pogojih ustavnih načel in drugih zakonov socialistične Jugoslavije. Praksa v Jugoslaviji dokazuje, da se ti problemi sigurno morajo urediti, ker so bili že uspešno urejeni z vsemi drugimi cerkvami in veroizpovedmi pri nas, kar je jasno pokazalo tudi delo

sebojnega toleriranja, kompromisov in poravnavanja. Obdobja smo poimenovali kompromisno zato, ker po našem mnenju, osnovanem na temelju ustrezne dokumentacije in zgodovinske evidence, kompromis dominira. Osrednji dogodki tega obdobja so stiki med federalno vlado in katoliškim episkopatom na temelju memoranduma jugoslovanskih katoliških škofov, št. 96, z dne 23. IX. 1960, pogajanja med zvezno vlado in apostolsko stolico od leta 1964 do 1966, podpis protokola o razgovorih med obema stranema z dne 26. VI. 1966 ter obnovitev popolnih diplomatskih odnosov 14. VIII. 1970.²⁴ Tu ne navajamo ponovno vseh tistih socioloških dejavnikov, ki so vplivali na to, da so prevladovali konjunktivni procesi v odnosih med obema institucijama. Omenjamo le, da sta se na socialnem prizorišču srečavali zlasti državna politika kooperativnosti ter cerkvena politika prilagajanja socialistični državi in družbeni ureditvi. Če gledamo na kompromis kot intenzivnejšo obliko akomodacije, v katerem gre tudi za to, da partnerji dajejo drug drugemu tudi določene koncesije, potem odkrijemo kompromisni značaj teh osrednjih dogodkov, v katere se procesi akomodacije iztekajo, zlasti v naslednjih konstitutivnih elementih:

a) Katoliška cerkev sprejema obstoječi ustavni in zakonski red glede položaja in svobode religioznih organizacij in ne vztraja več pri tem, da je treba obnoviti položaj in pravice, ki jih je imela v kraljevini Jugoslaviji. To vključuje tudi načelno sprejemanje vseh vrednot države v tej materiji. »Ustavom je zagarantovana sloboda vjere, suvjesti za sve građane a zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica pobliže konkretizira i precizira tu ustavnu odredbu. U tim zakonskim odredbama sadržano je i nucleo sve da bi se odnosi Crkve i Države mogli odvijati u skladu z načelom slobodne Crkve u slobodnoj Državi.« Tako ugotavljajo jugoslovanski škofje v memorandumu 1960. leta.²⁵ »Sveta stolica je sprejela na znanje izjave o stališčih vlade SFRJ, ki so izražena v 1. in 2. točki.« V tej obliki je sveta stolica sprejela stališče jugoslovanske vlade o ustavnih in zakonskih okvirihi za sporazumevanje s katoliško cerkvijo.²⁶

b) Država se je odpovedala možnosti, da bi poiskala modus vivendi s katoliško cerkvijo v neposrednih razgovorih z jugoslovanskim katoliškim episkopatom in mimo svete stolice. »Vlada SFRJ upošteva pristojnosti svete stolice pri opravljanju njene jurisdikcije nad katoliško cerkvijo v

---

komisije s predstavniki ostalih cerkvenih organizacij, zlasti pravoslavne in islamske, ki je bilo relativno lahko, naglo in zelo uspešno končano. Ker se ti problemi z vsemi cerkvami rešujejo na podlagi istih načel, je povsem razumljivo, da bi se na tej isti podlagi mogli voditi uspešni razgovori tudi z zastopniki »rimskokatoliške cerkve«. (Prav tam.)

²⁴ Vse te dogodke smo omenjali in komentirali že v četrtem poglavju doktorske disertacije. Iz teksta protokola izhaja: »Zato, da bi se odnosi med Socialistično federativno republiko Jugoslavijo in Katoliško cerkvijo uredili, so predstavniki vlade SFRJ in Svete stolice vodili razgovore v Rimu od 26. junija do 7. julija 1964, v Beogradu od 15. do 23. januarja 1965 ter od 29. maja do 8. junija 1965, ter ponovno v Rimu od 18. do 25. aprila 1966.« (Slov. tekst, arhiv verske komisije IS SRS.)

²⁵ Navajam po izvirnem besedilu, arhiv verske komisije IS SRS.

²⁶ Navajam po slov. besedilu protokola, arhiv verske komisije IS SRS.

Jugoslaviji pri spiritualnih vprašanjih in vprašanjih, ki so cerkvenega in verskega značaja, kolikor ne nasprotujejo notranji ureditvi SFRJ. — Škofom katoliške cerkve v Jugoslaviji bo tudi v prihodnje zagotovljena možnost vzdrževanja stikov s sveto stolico, meneč, da imajo takšni stiki izključno verski in cerkveni značaj.«²⁷

c) Katoliška cerkev se je izrecno odrekla določenim oblikam poseganja v politiko, poseganjem, ki so bila značilna za politični angažma cerkve v kraljevini Jugoslaviji. »Sveta stolica potrjuje načelno stališče, da se mora dejavnost katoliških duhovnikov pri opravljanju njihovih duhovniških dolžnosti odvijati v verskih in cerkvenih okvirih in da v skladu s tem ne morejo zlorabiti svoje verske in cerkvene funkcije v namene, ki bi dejansko imeli političen značaj. — Sveta stolica je pripravljena proučiti primere, za katere bi vlada SFRJ menila, da je potrebno, da jo v tem pogledu opozori.«²⁸

d) Država je izrazila pripravljenost varovati vrednote svobode vesti in svobode izpovedovanja na vseh ravneh državnopolitične organizacije. »Pristojni organi družbenopolitičnih skupnosti (občina, okraj, pokrajina, republika, federacija) varujejo vsem državljanom, brez kakršnihkoli razlik, dosledno uporabo zakonov in drugih predpisov, s katerimi je zavarovano spoštovanje svobode vesti in svobode izpovedovanja vere, ki je zagotovljeno z ustavo SFRJ. — Vlada SFRJ je pripravljena proučiti, primere za katere bi sveta stolica menila, da je potrebno, da jo v zvezi s temi vprašanji opozori.«²⁹

e) Država in katoliška cerkev se obvezujeta k trajnim formaliziranim oblikam medsebojnih odnosov, in sicer najprej predvsem z izmenjavo apostolskega delegata svete stolice v Beogradu in odposlanca jugoslovanske vlade v Vatikanu ter kasneje z izmenjavo rednih diplomatskih predstavnikov, in sicer apostolskega pronuncija v Beogradu in veleposlanika SFRJ v Vatikanu.

Iz obsega identificiranih glavnih koncesij, ki so vsebina kompromisa, lahko ugotovimo, da je za medsebojne odnose dejansko značilno to, da so kompromisni, pri čemer tako katoliška cerkev kot država ohranjata vsaka svojo predstavo o popolnoma urejenih odnosih, saj hkrati ohranjata svoje izvirne strukturne značilnosti, za katere pa smo že ugotovili, da ne spodbujajo vedno in v vseh vprašanjih le k tem kooperacijam ali vsaj h kompromisu, marveč tudi nasprotno, h konfliktom, nasprotovanju in tekmovanju. Formalno se je to izrazilo tudi v tekstu protokola: »Vlada SFRJ — ostajajoč pri zahtevah, katere je s svoje strani iznesla v zvezi s popolno ureditvijo odnosov med katoliško cerkvijo in SFRJ — je sprejela na znanje izjave v stališčih svete stolice . . .« — »Sveta stolica — ostajajoč pri zahtevah, katere je s svoje strani med razgovori iznesla v zvezi s po-

²⁷ Prav tam.

²⁸ Prav tam.

²⁹ Prav tam.

KAKO SE BODO RAZVIJALI ODNOSI MED DRŽAVO
SFRJ IN KATOL. CERKVIJO V PRIHODNJE ?
polno ureditvijo odnosov med katoliško cerkvijo in SFRJ — je sprejela
na znanje izjave o stališčih vlade SFRJ ... »³⁰

Tako smo prišli do zadnjega vprašanja našega dela, marveč do vprašanja, kaj lahko, na podlagi opravljene sociološke teoretične in empirične analize, z določeno stopnjo verjetnosti rečemo glede tega, kako se bodo razvijali odnosi med katoliško cerkvijo in državo v SFRJ v prihodnje?

Po našem mnenju, čvrsto utemeljenem v opravljenem delu, so možne te glavne sociološke alternative glede prihodnjega razvoja odnosov med katoliško cerkvijo in državo pri nas, alternative, ki jih seveda oblikujemo v strogo hipotetični obliki:

1. Če bo socialistična država, ne glede na svoj razredni značaj države delavskega razreda, ostala urejena v pretežno tradicionalni obliki in bodo njene funkcije opravljali z odločilno premočjo profesionalni politiki in če bo katoliška cerkev ostala cerkev v sociološkem pomenu te besede, torej strogo institucionalizirana religiozna organizacija, bodo odnosi med njima ostali slej ko prej tradicionalni. To pomeni, da se bodo ali približevali in spet oddaljevali od enega zgodovinsko doslej znanih tipov odnosov ali pa se bodo za dalj časa stabilizirali na ravni opisanega sociološkega kompromisa. Nikakor ne podcenjujemo procesov podružbljanja politike pri nas, podružbljanja, ki je doseglo v sedanji ustavi SFRJ novo institucionalizirano stopnjo. Nasprotno. Popolnoma se strinjamo glede tega, z že svoječasnim mnenjem A. Fiamenga: »U procesu razvijanja društvenog samoupravljanja, u kojim okolnostima sami proizvodjači postaju arbitri i gde oni sami treba da se osposobljavaju da preuzimaju državne funkcije, kako bi se time omogućilo odvijanje procesa odmiranja države, politika kao posebna sila postaje izlišna. Ili bolje, ona ne odmire kao odredjeni društveni fenomen, već između nje i ostalih društvenih fenomena nestaju provalije. Time što ona postaje područje preokupacije svih proizvodjača, barem potencijalno, odvija se proces podruštvljavanja politike u kome postepeno postaju izlišne posebne grupe profesionalnih politicara i to naravno zbog toga što sami proizvodjači postaju preuzimači te funkcije. Politika kao posebna institucija je time osudjena na lagano odumiranje.«³¹ Menimo le, da bo »podružbljena država« v procesih interakcije s katoliško cerkvijo, če bo ta ostala cerkev v opredeljenem sociološkem pomenu besede, morala nastopati kot »prava država«, se pravi, kot doslej znana tradicionalna država, kot »politična država« nasproti »politični cerkvi«. Pri tem je sociološko irelevantno, ali gre za cerkev, v kateri bi prevladovali tradicionalisti, ali gre za cerkev, v kateri bi prevladovali reformisti.
2. Procesi razvijanja družbenega samoupravljanja in podružbljanja politike (in s tem podružbljanja države) lahko pomembno vplivajo na depo-

³⁰ Prav tam. Identifikacijo strukturalnih teženj obeh institucij je možno izvršiti tudi s pomočjo analize vsebine zahtev ene in druge, ki se občasno pojavljajo v različnih manifestnih oblikah.

³¹ A. Fiamengo, »Depolitizacija crkve i privatizacija religije«, v: »Politička misao«, št. 2/1967, str. 179.

litizacija katoliške cerkve in privatizacija religije. Proces konstituiranja samoupravnega tipa socializma bo sprožil paralelne procese dereligijizacije države ter depolitizacije cerkve in njenih ustanov. A. Fiamengo je to možnost videl takole: »U samom procesu jačanja samoupravljanja odvija se proces postepenog nestajanja države kao posebne društvene sile suprotstavljane proizvodjačima. Kroz isti taj proces samoupravljanja proizvođaći će vjerovatno postepeno potiskivati i crkvu kao posebnu društvenu instituciju preuzimajući u svoje ruke i proces obavljanja niza crkvenih funkcija kao što preuzimaju u svoje ruke jedinstveni proces proizvodnje raspodjele, čime nestaje potreba konzerviranja posebnih društvenih grupacija s funkcijom upravljanja.«³² A. Fiamengo prav tako smatra, da bi se omenjena paralelna procesa preseganja socialistične države in cerkve kot posebnih institucij lahko pokazala še za časa obstoja obeh institucij, tako:

a) da država ne preuzima na sebe religioznu ulogu time što bi raznim prisilnim mjerama nametala odnosno zabranjivala ovu ili onu religiju ili ateizam. Na taj način između državne religije ili državnog ateizma nema bitne razlike. Umjesto da nameće prisilno vjerovanje ili prisilno nevjerovanje država regulira svoj odnos prema tim pojavama tako da ih ... proglašaj za potpuno slobodne, to jest proklamira stav tolerancije i prema jednom i drugom, odnosno izdiže se iznad njih;

b) da crkva ne preuzima političku pretenziju time što bi građanima nametala ova ili ona politička uvjerenja, time što bi svoje posebne institucije zloupotrebljavala u političke svrhe, ili time što bi se zanosila idejom uspostavljanja hegemonije svjetovne vlasti. Kao što država ne pretendira na religioznu hegemoniju, tako isto i crkva ne bi smjela pretendirati na svjetovnem hegemonijom. Ti dvije posebne vlasti nalaze modus vivendi...

c) provođenja takvih načela traži veliki stepen tolerancije kako 'ateističke države' prema religiji, tako i crkve prema ateizmu.«³³

Če bi torej hkrati potekala procesa popolne dereligijizacije države in popolne depolitizacije cerkve³⁴, bi se vzpostavljalo stanje ne le preseganja

³² A. Fiamengo, prav tam, str. 180.

³³ A. Fiamengo, prav tam, str. 180—181. Fiamengo s tem v zvezi sprejema stališče M. Hessa: »Sve dotle, dok se u objektivnom svijetu bude još priznavalo stanje suprotnosti i ovisnosti, sve dotle dok politika bude vladala svijetom, nije moguće zamisliti njegovo oslobođenje od okova nebeske politike. Religija i politika stoje i padaju zajedno, jer unutrašnja nesloboda duha, tj. nebeska politika, podupire vanjsku, a ova opet onu. Kao što u komunizmu, u stanju zajednice, nije zamišljiva religija, jer ona, princip suprotnosti in neslobode nužno vodi u negaciju komunizma — isto tako obratno u ateizmu, u stanju slobode duha, nije politika zamišljiva.« (Navajam po B. Bošnjak, »Eilozofija i kršćanstvo«, Zagreb 1966, str. 433.)

³⁴ Pripominjam, da po našem stališču A. Fiamengo preozko pojmuje tako dereligijizaciju države kot depolitizaciju cerkve. Dereligijizacija države ne vključuje le njeno nebržižnost (formalno in dejansko, nikakor ne samo formalno), do (ne)religioznosti oziroma ateističnosti državljanov, marveč izključuje hkrati tudi vsakršnen (psevdo-)religiozni odnos do nje (države) same, njenih voditeljev, doktrine in sistema. Depolitizacija cerkve pa ne vključuje le njeno nebržižnost za posvetno hegemonijo, nebržižnost duhovnikov za politiko, se pravi njeno transformacijo v mistično in ascetično ustanovo. Pa tudi s temi dodatki nismo navedli vseh vsebin obeh procesov in pojmov.

institucionalizirane države in institucionalizirane religije in cerkve, marveč tudi stanje odpravljanja profesionalizirane grupe politikov in profesionalizirane religiozne grupe: duhovništva, pa tudi stanje, v katerem bi bila religioznost in ateističnost v največji možni meri zasebna in osebna stvar državljana, občana, proizvajalca oziroma člana družbene skupnosti kot svobodne asociacije proizvajalcev. V jugoslovanskem družbenem procesu bi se odpravljali tudi vsakršni odnosi med državo in cerkvijo ter se transformirali v neposredno vsakdanje odnose med ljudmi, ne glede na (ne)religiozno intimno prepričanje, kajti ateističnost bi bila »razdržavljena« in religioznost »razcerkvenjena«.

3. V svetovnem katolicizmu se bo sprva bistveno okrepilo in pozneje prevladalo profetično (preroško) gibanje, ki se je znova razmahnilo z drugim vatikanskim koncilom in po njem. Ali bo tako zanikana zgodovinska skušnja, po kateri se vsako profetično gibanje znotraj cerkva tako ali drugače ponovno institucionalizira, spremeni ponovno v »reformirano« cerkev? S profetičnim gibanjem v sedanji cerkvi mislimo na vse različne, bolj ali manj radikalne skupine »kritičnega katolicizma« ali »kontestacije«, ki jim je skupen imenovalec trajen protihierarhični in protiinstitucionalni protest ter pojmovanje cerkve kot skupnosti, asociacije svobodno družbenih. A. Fiamengo je to možnost videl takole: »Čini se da se sličan proces (kot podružbljanje politike — op. Z. R.) danas nakon koncila odvija i u krilu katoličke crkvene institucije, iniciran uvođenjem laika u upravljanju crkve. Ne podsjeća li kategorija laika unutar katoličke crkve i time izazvan proces njenog laiciziranja na proces društvenog samoupravljanja u socijalističkim društvenom sistemu? Neće li možda uvlačenje laika u upravljanje katoličkom crkvom uplvisati na promjenu hijerarhijskog položaja i vlasti svećenika unutar crkvene institucije i time postepeno pripremiti svojevrstni proces prevladavanje crkve kao posebne institucije natopljene političkim pretenzijama i uticati na nestajanje političkih pretenzija rukovodilaca katoličke crkvene institucije?«³⁵ V svetovnem (in ne le lokalnem, kar je načeloma izključeno) okviru naj bi tedaj prišlo do razcerkvenjenja (deekleziacije) katolicizma in ne le do demokratizirane cerkve, kakor jo definira F. Houtart: »Time, što je naglasak stavljen na aktivno sudjelovanje (laika — op. Z. R.), više dolazi do izražaja svijest pripadništva, osobne obaveze i odgovornosti na svjetovnem i vjerskom planu, dok oblici socijalne kontrole i vanjske kohezije kako ih je do sada vršio kler stupaju u pozadinu.«³⁶ Ali kakor jo opredeljuje V. Truhlar: »Kolikor je pa demokracija splošno družbena oblika, velja — s svojim osnovnim temeljnim načelom enakosti — tudi za Cerkev. Saj je Cerkev družba in mora kot taka tudi znotraj same sebe ohranjati osnovne pravice članov po načelu temeljne enakosti. V tem smislu so demokratične življenjske

³⁵ A. Fiamengo, prav tam, str. 179.

³⁶ F. Houtart, »Eksplozija crkve«, Zagreb 1971, str. 54.

oblike — svoboden razvoj, aktivno sodelovanje, pravna varnost in pravna enakost — v Cerkvi ne le mogoče, marveč obvezne.«³⁷

V primeru razcerkvenjenja katolicizma v svetovnem okviru in vzporedno s temi procesi še spreminjanje družbenega samoupravljanja (ki vključuje tudi podružbljenje države) v svetovni proces, ne glede na specifične manifestne oblike teh procesov, bo prišlo do depolitizacije svetovne katoliške cerkve in s tem tudi do »nacionalnih« delov teh cerkva v posameznih družbah. Tako bi nastal popolnoma drugačen odnos med religijo in politiko, odnos, ki bo izključeval kakršenkoli tip odnosov med cerkvijo in državo.

Vse druge alternative in različice o prihodnjem razvoju odnosov med katoliško cerkvijo in državo v SFRJ so po našem mnenju v obdelanih glavnih akternativah vključene ali pa so samo epizodalni del ene ali druge.

Z vso upravičenostjo torej lahko postavimo še podmeno: ni se le pričela »drama ateizacije«,³⁸ pričela se je tudi »drama« o katoliški cerkvi in socialistični državi ter njunih medsebojnih odnosih, drama, katere razpleta ni mogoče napovedati z vso znanstveno gotovostjo in resnicoljubnostjo.

³⁷ V. Truhlar, »Katolicizem v poglobitvenem procesu«, Celje 1971, str. 142.

³⁸ »Drama ateizacije«, je, kakor je znano, naslov dela prof. dr. Esada Cimića. Delo je na voljo bralcem tudi v slovenskem prevodu.

ANTON BEBLER

Vojaški vidiki neuvrščенosti

Dramatični dogodki na Cipru julija 1974 so na najbolj zgovoren način pokazali, kako je sam obstoj neuvrščene države in njenega političnega režima močno odvisen od vojaških dejavnikov v njenem geopolitičnem okolju in od interesov tujih čet na njenem ozemlju. Ciprsko republiko, ki je pod vodstvom nadškofa Makariosa aktivno sodelovala v gibanju neuvrščениh, so opazovalci — ne brez razlogov — imenovali »nepotopljiva letalonosilka« zahodnega vojaškega bloka. Potem ko so zahodne velike sile zgubile na Bližnjem vzhodu nekatere druge postojanke in ko se je povečala prisotnost Sovjetske zveze v tem delu sveta, je postal Ciper eno najbolj pomembnih vojaških oporišč držav-članic NATO in CENTO pakta. Ciper je edinstven po tem, da se njegovega ozemlja na različne načine poslužujejo kar štiri članice NATO. Razen vojaštva teh štirih sil je na otoku še odred 2300 pripadnikov mirovnih sil OZN.

Britanci se kot nekdanji kolonialni gospodarji v soglasju z nadškofom Makariosom zadržali in še bolj razvili dve večji oporišči: Akrotiri (letalska, raketna in komunikacijska baza) in Dehelija (pehotna in oklepna baza) ter močno radarsko postajo na vrhu Olimpa. Skupno je na otoku približno 8 tisoč britanskih vojakov in dve eskadrilji strateških bombnikov, ki lahko nosijo jedrsko orožje. Britanska oporišča in naprave občasno uporabljata vojna mornarica in letalstvo ZDA, ki sta si uredili tudi lasten elektronski komunikacijski center.

Vse od svoje ustanovitve leta 1960 je bila ciprska republika v vojaškem pogledu v tolikšni meri odvisna od sosednjih blokovskih držav — Grčije in Turčije — da pravzaprav ni imela svoje armade. Grčija in Turčija imata na otoku svoj odred redne vojske, od katerih šteje vsak 950 mož; Grčija vzdržuje še 650 častnikov, ki poveljujejo uradni vojski ciprskih Grkov — tako imenovani »nacionalni gardie« (10—12 tisoč vojakov). Bolj posredno nadzoruje Grčija tudi ciprsko (grško) policijo in polvojaške enote podtalne teroristične organizacije EOKA-2.

Od konca leta 1963 vlada ciprske republike praktično nima nadzora nad tistim delom otoka, na katerem so strnjeno naseljeni ciprski Turki. Turška manjšina na otoku je postala posebna državnica z lastno skupščino, upravo, policijo in vojsko (ki ima 10 tisoč pripadnikov, tako imenovanih »turških borcev«). Tej vojski in policiji poveljujejo turški častniki. Vse te ustanove so dejansko privesek Turčije, ki tudi sicer svojo narodnostno manjšino na otoku podpira v materialnem, političnem in vojaškem pogledu.

Vlada nadškofa Makariosa je nekajkrat skušala ustvariti lastne oborožene sile; prva oblika je bila tako imenovana »taktična rezerva policije«, ki je štela letos tisoč pripadnikov; razen tega je dal Makarios vskladiščiti v nadškofovski palači in drugod nekaj tisoč kosov avtomatskega orožja, ki ga je dobil od članic Varšavskega pakta. S tem orožjem naj bi oborožili privrženca vlade med ciprskimi Grki. Do ustanovitve milice vse do puča ni prišlo in med vojaškim »udarom« julija 1974 so se dela tega orožja polastili pristaši samozvanega predsednika

Nikosa Sampsona v organizaciji EOKA-2. Z drugim delom orožja so se nekaj časa borili Makariosovi privrženci pod vodstvom dr. Lisaridisa. — Kljub množični politični podpori n a v o l i t v a h nadškof Makarios ni mogel preprečiti neposrednih vojaških posegov Grčije in Turčije, ki so bili naperjeni proti suverenosti in samemu obstoju politično neodvisne ciprske republike, članice OZN in gibanja neuvrščenih. Zato ne bo odveč, če opozorimo na nekatera splošnejša vprašanja obrambe in varnosti neuvrščenih dežel.

Narodna obramba in varnost sta pomemben vidik družbenega razvoja vseh sodobnih človeških družb. Prav tako sta igrala in imata še zdaj pomembno vlogo v nastajanju in nadaljnjem razvoju gibanja neuvrščenosti.

Že iz same narave tega gibanja izhaja, da so neuvrščene države glasno spregovorile proti uporabi sile v mednarodnih odnosih, proti temu, da bi se v velesile vsiljevale šibkejšim državam in si jih podrejele. Neuvrščene države so protestirale in si s svojo dejavnostjo prizadevale, da bi odpravili ali vsaj omejili odnose hude neenakopravnosti na mednarodni ravni. Ti odnosi pa so v precejšnji meri zasnovani na nesorazmerni vojaški moči močnejših in šibkejših držav. Gibanje neuvrščenosti je prav tako zavrnilo take rešitve problemov narodne obrambe in varnosti ter tako zagotavljanje političnih in drugih smotrov razvitih držav, ki smrtno ogrožajo nadaljnji obstoj človeštva in onemogočajo njegov skladni razvoj.

Tu ne gre zgolj ali pretežno samo za deklarirane smotre. Neuvrščene države so imele in imajo še zdaj zelo tehtne razloge za to, da ne pristopajo k blokom. Med njimi vladata želja zagotoviti si čimbolj nemoten lastni družbeni in politični razvoj ter prepričanje, da je tesno vojaško-politično povezovanje z bloki bolj kvarno kot koristno za ohranitev suverenosti, ki so si jo šele pred kratkim izvojevale. Zategadelj tako v teoriji kot v praksi pomenita narodna obramba in varnost zelo pomembno, če ne najpomembnejšo podlago neuvrščenosti.

Vendar pa v že precej razvejani znanstveni in publicistični literaturi o neuvrščenosti¹ ta vojaški vidik gibanja komaj omenjajo. Poglavitna pozornost v literaturi velja političnozgodovinskemu, pravno institucionalnemu, programskemu in v zadnjih časih vse bolj ekonomskemu vidiku neuvrščenosti. Eden izmed razlogov za tako stanje je to, da je neuvrščenost že zaradi svoje široke popularnosti postala v najbolj aktivnih državah tega gibanja del uradnih ideologij. Zato je razumljivo pretežno ukvarjanje s programsko-organizacijsko platjo gibanja. Bolj poglobljeno raziskovanje dejanskega ravnanja neuvrščenih držav na tako pomembnem področju državne politike, kot sta narodna obramba in varnost, pa najbolj zgovorno kaže že obstoječa pomanjkljivost gibanja, njegovo heterogenost, relativnost samega pojma neuvrščenosti in razlike med deklaracijami in prakso. To še posebej velja za tiste dokaj številne neuvrščene države, v katerih strategija neuvrščenosti še ni globlje prodrla na vsa pomembna področja državne politike.

Vojaški vidiki neuvrščenosti so pomembni ne samo za države, ki se aktivno udeležujejo gibanja, temveč za vso mednarodno skupnost. Tvorci tega gibanja Nehru, Tito, Naser in drugi voditelji držav tretjega sveta so videli v »pozitivni nevtralnosti«, v »nevezanju«, »neangžiranju« in pozneje v »neuvrščenosti« med drugim tudi združljive nacionalne doktrine narodne obrambe. Strategija in politika neuvrščenosti (teh dveh vidikov pogosto ne ločijo) sta bili in sta še zdaj sredstvo za dolgoročno izboljšanje mednarodnega političnega in tudi vojaškega strateškega položaja približno 75 držav. V zadnjih dvajsetih letih so neuvrščeni skupaj in

¹ Naj naštejemo nekaj naslovov: Bojana Tadić, »Istorijski razvoj politike nesvrstavanja 1946—1966«, Institut za mednarodno politiku i privredu (IMPP), Beograd 1968; »Politika nesvrstavanja u savremenom svetu«, IMPP, Beograd 1969; Leo Mates, »Nesvrstavanje. Teorija i savremena praksa«, IMPP, Beograd 1970; A. Rubinstein: »Yugoslavia and the nonaligned world«, Princeton University press, 1970, in dr.

posamezno zavzeli javna stališča in so praktično delovali glede številnih vprašanj mednarodne varnosti (vojne in drugi oboroženi spopadi, vojaške grožnje, vojaške baze, vojaške intervencije, tekma v oboroževanju, mednarodno-varnostni ukrepi OZN itd.). S širjenjem in krepitvijo gibanja neuvrščenosti² so dobivala večji pomen in težo tudi ta njihova stališča in prizadevanja.

Mednarodno in notranje okolje

Za mednarodno okolje, v katerem delujejo neuvrščene dežele, je med drugim značilna čedalje večja absolutna militarizacija. Spricho razvoja sodobne vojaške tehnike ter tehnološke in prometne revolucije se je zdaj že skoraj vsak kotic na že tako majhni zemeljski obli spremenil v potencialno bojišče. Zmanjšal se je obseg do pred kratkim še demilitariziranih območij v ožjem pomenu tega pojma. To širjenje se tehnološko najučinkoviteje uresničuje z najsodobnejšo jedrsko-raketno oborožitvijo, ki je predvsem v rokah obeh supersil. Vojaškostrateška in politična igra obeh blokov, v kateri uporabljajo tudi posebne mobilne »konvencionalne« sile, pa se prostorsko širi na vse večje dele sveta.

Primer takega razvoja, ki ogroža več neuvrščenih držav, je oboroževalna tekma štirih velesil v Indijskem oceanu. Pomorske vojaške aktivnosti SZ in ZDA so se začele stopnjevati v tem do nedavna šibko militariziranem območju po zapori Sueškega prekopa leta 1967. Do tega obdobja so v tem oceanu gospodarile dokaj skromne pomorske sile kolonialnih gospodarjev Velike Britanije (opirajoč se na postojanke v Singapuru, Adenu in Simonstownu v JAR) in Francija (s postojankami v Diégo-Suaresu na Madagaskarju in v Džibutiju). SZ je najprej poslala sem del svojega trgovskega in ribiškega ladjevja (ki ima ponavadi tudi delno vojaške naloge) in podpisala pogodbe o ribarjenju, ekonomski pomoči in sidriščih z desetimi državami tega bazena. Ekonomska pomoč je bila v nekaterih primerih povezana z gradnjo pristanišč in pomorskih vojaških naprav (Egipt, Somalija, Južni Jemen, Indija) ter z oskrbo sovjetskega ladjevja. Pozneje je v Indijskem oceanu začel stalno križariti oddelek sovjetskega pacifiškega ladjevja z 10 do 14 bojnimi ladjami. Pri tem ne gre le za to, da se zagotovijo politično-psihološki smotri sovjetske politike in zaustavi še vedno velik vpliv zahodnih velesil in novi vpliv LR Kitajske, temveč je sovjetska navzočnost v teh vodah tesno povezana s stalnim patroliranjem ameriških jedrskih podmornic. Le-te so oborožene z izstrelki polaris A-3 in poseidon, ki lahko zadenejo cilje v južnem ali vzhodnem delu SZ, vštevši njeno raketno vesoljsko središče v Baikonuru. Ne glede na prednosti, ki jih imajo zahodne sile v Indijskem oceanu glede poprečne prisotnosti³ in stalnih postojank, so ZDA, Velika Britanija in Francija začele naslednji krog oboroževanja, ZDA so za stalno premestile s Pacifika na to območje del svojega 7. ladjevja. Skupaj z Veliko Britanijo so ZDA začele graditi novo pomorsko, letalsko in komunikacijsko postojanko na redko naseljenem otočju Diego Garcia v središču oceana ter okrepile svoje vojaške sile v Perzijskem zalivu (Bahrein). Če upoštevamo ameriške postojanke, pravico do uporabe letališč in pristanišč ter druge ugodnosti v Etiopiji, Saudovi Arabiji, Iranu, Pakistanu, Singapuru, Avstraliji, na Mauriciusu, Sejšelskem otočju in v Južnoafriški republiki, lahko razumemo vznemirjenost Indije, Sri Lanke in nekaterih drugih priobalnih neuvrščenih držav zaradi takega stopnjevanja vojaške aktivnosti na tem območju.

Spremembe v razmerju sil med razvitimi državami in velesilami iz časov druge svetovne vojne in spremembe v porazdelitvi interesnih območij so bile delno po-

² Število polnopravnih udeležencev na vrhunskih srečanjih neuvrščenih je pomemben kazalec tega razvoja: v Beogradu (1961) — 25 držav; v Kairu (1964) — 47; v Lusaki (1970) — 53. Na zadnji konferenci na vrhu v Alžiru (1973) so bili voditelji 76 držav.

³ Le-to izražajo v ladijskih mesecih na določenem območju.

gojene tudi z razvojem vojaške tehnologije. Potreba po večji gibljivosti, pomanjkljivosti tradicionalnih stalnih vojaških oporišč, visoka »politična« in finančna cena vzdrževanja oporišč v obdobju protikolonialne revolucije, razvoj strateškega orožja z velikim dometom in posebnih sil za vmešavanje⁴ so dejavniki, ki so ublažili pritisk velesil na dežele v razvoju, katerega namen je bil pritegniti te dežele v bloke. Po drugi strani se velesile spričo gospodarskih in političnih koristi še vedno zanimajo za »periferna« območja in so pripravljene celo na omejene lokalne vojne.

Proces militarizacije je zajel ne samo mednarodno okolje, temveč tudi notranje družbene procese v deželah v razvoju. Oborožene sile so vse pogosteje uporabljali za zatiranje družbenih spopadov, odpadniških gibanj, za »reševanje« obmejnih sporov s sosednjimi državami, v »lokalnih« vojnah in za pridobivanje politične moči. Dejanske ali dozdevne zunanje nevarnosti so dajale vladam povod za povečanje vojaških proračunov, po računih stockholmskega inštituta za proučevanje miru⁵ je znašala poprečna letna rast vojaških proračunov v obdobju 1951—1971 (v stalnih cenah):

na Bližnjem vzhodu	13,2 %
v Južni Aziji	5,9 %
v Afriki	14,2 % (1960—1971)
v Južni Ameriki	3,6 %.

Tovrstni stroški so v teh državah rasli relativno hitreje kot v državah NATO (2,1 %) in državah, ki jih veže Varšavska pogodba (3,5 %), čeprav so v absolutnih zneskih še vedno veliko manjši od stroškov glavnih blokov. Delež vseh dežel v razvoju v svetovnih vojaških proračunih je znašal leta 1951 4 %, leta 1971 pa že 9 %.

Drugi vidik »notranje« militarizacije v neuvrčenih državah se nanaša na vse večjo neposredno politično vlogo in težo vrhov vojaške birokracije. Ta vloga se je v zadnjih petnajstih letih nedvomno zelo povečala. Danes so med neuvrčenimi državami mnogi vojaški režimi in vojaško-civilne koalicije različnih vrst in politično-idejnih naravnosti (Indonezija, Kambodža, Burma, Irak, Sirija, Sudan, Libija, Alžirija, Gana, Mali, Zgornja Volta, Niger, Togo, Dahomej, Nigerija, Centralna afriška republika, Kongo, Zair, Ruanda, Burundi, Uganda, Madagaskar, Somalija, Peru in nekatere druge). Politična vloga armadnih vrhov se je povečala tudi za pročeljem uradno civilnih političnih režimov (Etiopija in dr.).

Na vlogo in razvoj neuvrčenosti so nedvomno vplivale spremembe v mednarodnem okolju, samo gibanje pa je prav tako delovalo na ozračje in vsebino mednarodnih odnosov v sodobnem svetu. Kot gibanje za demokratizacijo teh odnosov je moralo biti nujno dialektično povezano s premiki znotraj obstoječih blokov ter drugih oblik hegemonije in dominacije v sodobnem svetu. Gledano dolgoročno, slabi materialna podlaga bipolarne strukture mednarodnih odnosov (ki že tako ni nikoli zajemala vsega sveta). Neuvrščene države so reagirale na nestanovitno jedrsko ravnovesje med supersilama in so aktivno pripomogle k delnemu in postopnemu razkroju blokov. Globlji razlogi oslabitve blokov so v družbenem razvoju blokovnih držav, v spremembah mednarodnega okolja, v premikih v svetovnem gospodarstvu in v čedalje tesnejšem povezovanju sveta. Nedavni izbruh surovinske in energetske krize je samo en primer, kako premiki v materialni reprodukciji svetovnega kapitalizma odmevajo na ravni mednarodnih, medblokovskih in znotrajblokovskih odnosov.

⁴ Kako potekajo ti procesi na afriški celini, sem bolj natančno opisal v članku »Afrika v strategiji velikih sil«, »Teorija in praksa«, 1971, št. 8—9, str. 1256—1268.

⁵ SIPRI Yearbook 1973, Stockholm 1973, str. 207. Ta študija uporablja drugačno tipologijo dežel tretjega sveta, vendar so njeni podatki kljub temu uporabni za primerjave.

Če se ozremo predvsem na vojaško stran tega razvoja, ugotovimo dva nasprotujoča si tokova. Z ene strani: vojaškotehnični razvoj naj sodobnejšega, predvsem jedrsko-raketnega orožja je nedvomno povečal razdaljo med supersilama in drugimi državami sveta. Z druge strani: zmanjšala se je moč prisile teh istih supersil celo v spopadih z majhnimi in vojaško zelo slabimi državami (denimo, z arabskimi ali latinskoameriški). Uporaba gole sile v mednarodnih odnosih je postala politično in tudi ekonomsko zelo draga. Zaradi tega se je v zadnjih dvajsetih letih povečala razlika med teoretično možno rušilno močjo supersil in njihovo dejansko močjo vsiljevanja in posiljevanja šibkejših držav. Junaški boj vietnamskega ljudstva in drugih ljudstev je pokazal, da se pod nekaterimi pogoji in ob pomoči naprednih sil celo mali narodi lahko uprejo tudi velesilam. Pomembni dejavnik take evolucije, gibanje neuvrščeniosti, je samo pridobilo s temi premiki, čeprav se je zmanjšala sposobnost posameznih neuvrščeni držav, da bi v svoje ožje namene izrabljale tekmovanje med blokoma.

V zadnjih letih opažamo sorazmerno notranjo slabitev obeh vojaško-političnih zvez — pakta NATO in držav, ki jih veže varšavska pogodba — oziroma otopitev njune blokovske narave. Na račun čisto vojaške sestavine, posebno izrazito znotraj NATO, se krepijo sekundarne, to je ekonomske, tehnološke, kulturne in druge funkcije. Oslabitev vojaško-političnih blokov je najbolj očitna zunaj glavnega področja njenega soočenja v središču Evrope.

Iz pakta SEATO sta izstopila Pakistan in Francija. Z izstopom Pakistana je pretrgana neposredna povezava te zveze s paktom CENTO. Ko sta v Avstraliji in na Novi Zelandiji prišli na oblast laburistični vladi, sta se državi začeli oddaljevati od vojaškega zavezništva tako v SEATO kot v ANZUS. Neuvrščeniost je pridobila veliko privrženost v blokovskih ali polblokovskih državah Azije (v Tajski, na Filipinih, v južni Koreji, Japonski, Iranu in Turčiji), v Latinski Ameriki, Kanadi in skandinavskih državah. Prvine neblokovske opredelitve so se potrdile tudi v zunanji politiki Romunije, Albanije in NDR Koreje. Kar se prodorov povečanega blokovskega vpliva v Egiptu, Siriji in Indiji tiče, pa se je pokazalo, da so vsebinsko in časovno omejeni.

Napačno bi bilo, če bi vse pozitivne tokove na svetu pripisovali vplivu neuvrščanja in neuvrščeni držav. Del teh tokov je namreč posledica družbeno-političnih nasprotij in razvoja znotraj blokovskih dežel, vojaško-političnih zvez ter soočanja in tekmovanja med njimi. Toda tudi v teh premikih je delež idej neuvrščanja precejšen, kajti te ideje pogosto učinkujejo kot katalizator in realna alternativa blokovskemu povezovanju. Enačenje neuvrščeniosti in vseh pozitivnih družbenih tokov na svetu bi bilo nepravilno tudi zato, ker je neuvrščeniost zelo široko gibanje in najdemo v njem tako predstavnike naprednih socialističnih sil kakor tudi državnobirokratske, nacionalno kapitalistične in celo fevdalno-aristokratske vladajoče skupine, ki jim je iz več razlogov ustrezalo samoorganiziranje manjših in siromašnejših dežel. S sodelovanjem v gibanju si te sile žele priboriti ugodnejše odnose z vladajočimi razredi kapitalističnih dežel. Ta prizadevanja pa hkrati odpirajo vrata naprednim družbenim silam, med njimi tudi tistim, ki se bojujejo za socialistično preobrazbo svojih dežel.

Položaja neuvrščeni dežel v sodobnem svetu ne moremo pravilno in vsestransko oceniti, če ob tem ne upoštevamo njegovega vojaško-strateškega vidika. Z geopolitičnega vidika imajo velesile naslednje neposredne interese v neuvrščeni državah in deželah v razvoju nasploh:

1. Neuvrščene države imajo pomembne vire strateških surovin. Nedavna zaostritev na trgu s surovinami in energijo (zlasti nafto) je zelo jasno poudarila pomembnost in dejansko ekonomsko in politično moč neuvrščeni držav — izvoznic nafte. Poleg te surovine (približno tretjina svetovne proizvodnje in precej večji odstotek svetovnega izvoza) proizvajajo neuvrščene dežele še približno 32 % bakra, 32 % antimona, 30 % kroma, 44 % boksita, 16 % železne rude itd. Delež

neuvrščenih dežel v izvozu teh surovin je precej večji, zato, ker nimajo razvite predelovalne industrije.

2. Nekatere neuvrščene države imajo zelo pomemben strateški položaj na križiščih mednarodnih kopenskih, morskih in zračnih poti (Gibraltar, Suez, Moluska ožina). Z vidika obeh največjih blokov ima tudi naša država zelo pomembno strateško lego, ker povezuje na kopnem dve članici NATO (Italijo in Grčijo) in ker zapira neposredni izhod dežel varšavskega pakta na Mediteran.

3. Ozemlje in prebivalstvo tistih neuvrščenih držav, ki so blizu šibkih točk nasprotnega bloka.

Poleg stalne želje velesil, da so politično in drugače navzoče, poleg dejanskih ekonomskih interesov (naložb zasebnega in državnega kapitala, javna posojila vladam itd.), poleg »tradicionalnih« in včasih prestižnih interesov nam ti trije vidiki pomagajo razumeti dejavnosti velesil na širših območjih dežel v razvoju. V neuvrščenih državah vzdržujejo velesile številne stalne vojaške baze in stalne ali začasne vojaške ali polvojaške naprave (na primer, postaje za spremljanje satelitov). Francija ima največ stalnih vojaških postojank (6), vse v svojih nekdanjih kolonijah. Največji francoski oporišči v Afriki sta Dakar in Džibuti. Velika Britanija je obdržala štiri večje postojanke (Malto, Ciper, Singapur in Bahrein) in nekaj naprav; ZDA imajo tri postojanke (Kuba, Maroko in Etiopija) ter več vojaških in polvojaških naprav. SZ nima stalnih postojank, uporablja pa — ali pa je pred kratkim uporabljala — okoli deset postojank, letališč in pristanišč v Egiptu, Alžiriji, Siriji, Sudanu, Somaliji in Južnem Jemenu.

Dediščina kolonializma in novejša vojaška in polvojaška penetracija velesil ima še vrsto drugih oblik:

— sporazumi o »skupni varnosti« in »vzajemni varnosti«, o vojaški pomoči, o delu vojaških svetovalcev, o šolanju vojaških kadrov, o nabavljanju vojaške opreme in orožja, o uporabi vojaških postojank in naprav itd. Največ takih pogodb je podpisala Francija s svojimi nekdanjimi kolonijami v Afriki (40). Na podlagi več pogodb te vrste ima Francija ne samo pravno možnost, temveč tudi obveznost, da se vojaško vmešava v zadeve nekaterih neuvrščenih držav, če njihovim režimom grozi zunanja ali notranja nevarnost. SZ je podpisala 33 pogodb o vojaškem sodelovanju z neuvrščenimi državami. Te pogodbe se po sestavi ločijo od francoskih pogodb in so po obliki v skladu z načeli suverenosti in enakopravnosti, dajejo pa tej velesili široke možnosti za neformalen vpliv na bistvene odločitve vlad (Egipta, Sirije, Kube, Somalije itd.);

— nabavljanje orožja in vojaške opreme. Skupna vrednost prodanega, podarjenega ali kako drugače danega orožja neuvrščenim državam v zadnjih dvajsetih letih je najmanj 25 milijard dolarjev. Leta 1971 je ta promet orožja v vseh deželah v razvoju dosegel 2,1 milijarde dolarjev, leta 1973 pa je nedvomno presegel to številko zaradi arabsko-izraelske vojne. Jugovzhodna Azija in Bližnji vzhod sta prejela v zadnjih letih približno po 30 % celotnega obsega. SZ in ZDA dajejo neuvrščenim državam največ orožja in opreme, za njima sta Francija in Velika Britanija. Te štiri države skupaj dosežejo okrog 80 % uvoza orožja in opreme neuvrščenih držav.

Egipt v letih 1967—1973 je najboljši primer za to, kakšne možnosti dajejo te nabave za ohranjanje političnega vpliva velesil, tudi če spoštujejo formalno suverenost neuvrščenih držav. V junijski vojni leta 1967 je Egipt izgubil večji del teške opreme in jo je moral nadomestiti z novim, sodobnejšim orožjem. Edini možni vir tako velike količine orožja pod relativno ugodnimi finančnimi pogoji (dolgoročna posojila, odplačila v surovinah in lastnih proizvodih) je bila tedaj SZ. Ta velesila je med letom 1967 in 1973 poslala vojaške opreme za okoli 4 milijarde dolarjev. Ker je bil Egipt vojaško in kadrovsko prešibak, je sprejel tudi 15.000 sovjetskih pilotov, vojaških tehnikov, svetovalcev in drugega osebja. Temu osebju in kompletnim eskadriljam bombnikov TU-16 in najnovejših lovcev MIG-23 in MIG-25 so Egipčani odstopili nekaj kompletnih vojaških postojank, sovjetskemu

ladjevju pa dve pomorski vojaški bazi. Egiptovska vlada je večkrat zatrjevala, da sporazumi s SZ ne krnijo egiptovske suverenosti in se ne križajo s proglašeno politiko neuvrščeniosti, vendar ni bilo tako. Čeprav je SZ dobavljala Egiptu veliko razmeroma sodobnega orožja, mu ni dala ofenzivnega orožja in je tudi najnovejše dosežke vojaške tehnike držala pod neposrednim nadzorom svojih enot. Zaradi tolikšne odvisnosti in navzočnosti sovjetskih svetovalcev v vseh bojnih enotah nad ravnijo bataljona, Egipt dejansko ni mogel odločiti o strateški uporabi vseh svojih čet brez vednosti in soglasja SZ. Egiptovska vlada je, nezadovoljna s takšnim stanjem, julija 1972 zahtevala odpoklic večine sovjetskih svetovalcev in je prevzela nadzorstvo nad skoraj vsemi dotedanjimi sovjetskimi vojaškimi postojankami.⁶

— Vojaško urjenje in priprave častniških in podčastniških kadrov, izposojanje vojaških svetovalcev in častnikov itd.

Večina neuvrščeni držav, predvsem pa manjše afriške države, ali sploh nimajo svojih vojaških šol ali pa jih imajo samo na najnižji ravni. Tudi v njih pogosto poučujejo častniki iz armade nekdanje kolonialne metropole. Na višjih ravneh vse najsposobnejše častnike ponavadi pošiljajo na dodatno šolanje v Francijo, Veliko Britanijo, SZ, ZDA in nekatere druge blokove države. Tako se znotraj armad širijo vplivi, ki se včasih križajo z načeli politike neuvrščeniosti (Čile).

Materialne korenine tako razporedene vojaške in polvojaške penetracije lahko poleg družbenopolitičnih razlogov poiščemo v gospodarski in tehnološki zaostalosti dežel v razvoju. Posledica te zaostalosti je vojaškotehnološka inferiornost velike večine neuvrščeni držav v primerjavi z industrijsko razvitimi državami. Približne skupne številke ponazarjajo to dejstvo. Medtem ko neuvrščene države štejejo 1250 milijonov prebivalcev oziroma okrog 30 % svetovnega prebivalstva, je njihov delež v skupni svetovni proizvodnji v najboljšem primeru 8 %. Oborožene sile neuvrščeni držav štejejo okoli 7 milijonov vojakov, seštevke njihovih vojaških proračunov je okoli 11,5 milijarde dolarjev ali približno 6 % svetovnega seštvetka. Če te vsote primerjamo s skupnimi vojaškimi proračuni držav NATO (leta 1971 v stalnih cenah 106,6 milijarde dolarjev) in držav varšavskega pakta (po računih SIPRI — 50,5 milijarde dolarjev in po ameriških računih 72 milijard dolarjev), nazorno vidimo enega izmed pomembnih materialnih vzvodov dejanske neenakopravnosti v mednarodnih odnosih.⁷ Seveda dajejo te številke nepopolno in ponekod napačno predstavo o parcialnih odnosih vojaške moči, toda celotna podoba ne zbuja velikih dvomov. Celo najrazvitejše in najbogatejše med neuvrščeni državami ne morejo dobiti oboroževalne tekme z bloki, še posebej ne na načine, ki jih diktirajo industrijsko razvite države. Tudi bogate izvoznice nafte ne bodo odpravile svoje inferiornosti v vojaško-tehnološkem pogledu z velikanskimi nakupi vrhunske in zelo drage vojaške opreme, ker jim manjka lastna tehnična in industrijska podlaga. Pomembna vojaškotehnična inferiornost neuvrščeni držav se bo najbrž potegnila v dogledno prihodnost in za neuvrščene države in dežele v razvoju nasploh bi bila veliko ugodnejša delna razorožitev sveta.

Narodnoobrambna in varnostna vprašanja neuvrščeni držav

Študija o tako imenovanih lokalnih vojnah v svetu v petindvajsetletnem obdobju, od leta 1945 do konca leta 1969⁸ je pokazala, da je bilo v tem obdobju 97

⁶ Statistične podatke o prometu z orožjem v deželah v razvoju navaja SIPRI Yearbook 1973, Stockholm 1973, poglavje 9. O vojaških in varnostnih vprašanjih Egipta in nekaterih drugih neuvrščeni držav sem pisal v skriptih »Problemi narodne odbrane i bezbednosti i elementi vojnostrategijskih koncepcija nesvrstanih zemalja«, Viša vojna akademija JNA, Beograd 1972.

⁷ SIPRI Yearbook, 1973, op. cit., poglavje 7.

⁸ István Kende, »Local wars in Asia, Africa and Latin America 1945—1969«, Center for Afro-Asian Research of the Hungarian Academy of Science. Study on Developing Country

tovrstnih dogodkov, od teh 93 v Aziji, Afriki in Latinski Ameriki; te vojne so se odvijale v 59 državah na treh celinah in so skupaj trajale 255 let. Poprečno je prišlo na vsak miren dan v tem obdobju 10,22 vojnega dne. Študija je tudi pokazala, da je v deželah v razvoju močan trend naraščanja števila in poprečnega trajanja lokalnih vojn. Poglavitna vrsta sodobnih oboroženih spopadov niso več obmejne vojne med državami, temveč notranje vojne med vladami in družbenimi silami, ki poskušajo z orožjem spremeniti politični režim. (Po Kendejevi tipologiji so to notranje protirežimske vojne A kategorije. Na te vojne pride 67,8 % vseh tovrstnih dogodkov oziroma 216 let — 84 % skupnega trajanja.) Znotraj te vrste je zdaleč največja podvrsta vojn notranja protirežimska vojna s tujim vmešavanjem. Na to podvrsto pride 49 vojn (52,7 %) oziroma 168,75 leta (66 % skupnega trajanja).

Veliko krajše so »notranje plemenske vojne« B kategorije (odpadniške, verske, manjšinske itd.): skupaj 15 vojn, ki so trajale 29,52 leta (11,6 % skupnega trajanja). Na vojne C kategorije (obmejne vojne) pride 15 dogodkov in 10,09 leta. Pa še regionalna razporeditev: 29 vojn je bilo v Aziji, 25 na Bližnjem vzhodu, 16 v tropski Afriki in 23 v Latinski Ameriki.

Znotraj vseh omenjenih kategorij vojn je postalo tuje vmešavanje ustaljena praksa; leta 1964 ni bilo nobene notranje protirežimske vojne brez tujega vmešavanja. Študija je poleg tega pokazala pozitivno statistično korelacijo med tujim vmešavanjem in trajanjem vojn. Na podlagi tega lahko domnevamo, da tuje vmešavanje bistveno podaljšuje notranje oborožene spopade. Na vojne s tujim vmešavanjem je prišlo 62,4 % vseh dogodkov oziroma 69,6 % skupnega trajanja vojn. V tem obdobju so se najpogosteje vmešavale v lokalne vojne na treh celinah ZDA (25 vojn), Velika Britanija (17 vojn), Francija (12 vojn), Portugalska itd.

Omenjeni podatki zgovorno potrjujejo, da sta politična in družbena nestanovitnost v mladih državah povzročili hude probleme za varnost dežel v razvoju. Na drugi strani pa so te dežele doživele in doživljajo številne tuje intervencije večinoma kolonialnih in imperialističnih sil.

Naštete kategorije lokalnih vojn se delno ločijo od poglavitnih virov nevarnosti za suverenost, integriteto in notranjo varnost neuvrčenih držav in še bolj od subjektivnih ocen teh nevarnosti v očeh njihovih voditeljev. Te dejanske ali morebitne poglavitne vire nevarnosti lahko pogojno razdelimo v štiri vrste:

A. Notranje nevarnosti (politične, družbene, ekonomske, etnične, verske itd).

B. Zunanji viri, ki izhajajo iz nadaljnega obstoja ostankov ali posledic kolonializma:

- preostale kolonije Portugalske, Francije, Španije in Velike Britanije;
- rasistični režimi, zasnovani na ideji nadoblasti belcev (Južnoafriška republika, Zimbabve-Rodezija, Namibija-Jugozahodna Afrika);
- Izrael;
- drugi ostanki kolonializma in kolonialnih imperijev.

C. Zunanji viri, ki so posledica spopadov z velesilami, njihovimi manjšimi zavezniki ali varovanci:

— Kuba — ZDA, Indija — LR Kitajska, Indija — Pakistan, Irak — Iran, Sirija — Turčija, Kambodža — Tajska itd.

no. 60, Budapest 1972. Avtor uporablja naslednjo opredelitev vojne: oborožen spopad, ki hkrati izpolnjuje naslednja tri merila:

1. prisotnost in udeležba oboroženih sil obstoječe vlade,
2. določena stopnja organiziranosti na obeh straneh,
3. planiranje in organizirana centralizirana dejavnost na obeh straneh.

Taka opredelitev ni nesporna, enako je tudi z njegovo tipologijo vojn. Vendar so rezultati študije poučni ne glede na pojmovne in metodološke probleme.

D. Medsebojni spopadi med neuvrščeni državam:

Etiopija — Somalija, Kenija — Somalija, Alžirija — Maroko, Uganda — Tanzanija, Irak — Kuvajt, Južni Jemen — Severni Jemen, Čile — Peru itd.

Ta razvrstitev je seveda pogojna, saj imamo tudi številne kombinacije štirih navedenih kategorij nevarnosti (AB, AC, AD, BC, BD).

Reševanje vprašanj narodne obrambe in varnosti

Iz navedenega pregleda poglavitnih nevarnosti je razvidna njihova raznovrstnost tako po delih sveta in razdobjih kakor tudi po dojemanju teh problemov pri vodstvih v neuvrščeni država. Vrste in intenzivnost zunanjih in notranjih nevarnosti za najbolj izpostavljene neuvrščene države — Zambijo, Gvinejo, Egipt, Sirijo, Libanon, Jordan, Kubo, Ciper, SFRJ, Singapur itd., se bistveno ločijo od temeljnih prvin geopolitičnega položaja Nigerije, Dahomeja, Gane, Libije, Indonezije in drugih veliko manj ogroženih neuvrščeni držav. Tudi možnosti za reševanje tovrstnih problemov v Indiji ali Maroku se bistveno ločijo od možnosti Zambije. Tudi subjektivne opredelitve vodilnih družbenih razredov in skupin ter vodstev močno vplivajo tako na ocene nevarnosti kakor tudi na izbrane rešitve. Na splošno ugotavljamo med neuvrščeni državam zelo velike razločke glede organizacije družb in držav na obrambnem in varnostnem področju. Pregled vojaškostrateških doktrin reprezentančnega vzorca neuvrščeni držav⁹ je pokazal, da na te doktrine odločilno vplivajo geopolitični položaj, absolutna in relativna vojaška moč, gospodarske zmogljivosti, ožji interesi vodilnih skupin in nekateri drugi dejavniki in sorazmerno malo razglašena načela neuvrščeni.

Če se ozremo na veliko množico praktičnih rešitev narodnoobrambni in varnostnih vprašanj, lahko ugotovimo, da se močno razločujejo glede na stopnjo samostojnosti, avtonomije in samozadostnosti. Znotraj te spremenljivke pa je zelo pomembna stopnja avtonomije v odnosih z velesilami in njihovimi zavezniki. Glede na splošno in izrazito vojaškotehnoško inferiornost neuvrščeni držav, ki sem jo prej omenil, je razumljivo, da so se posamezne neuvrščene države težko odločile za tako avtonomijo v primeru dejanskih ali morebitnih spopadov z velesilami, njihovimi zavezniki in varovanci (nevarnosti B in C kategorije). Ob soočanju z močnejšim in tehnično naprednejšim sovražnikom je več neuvrščeni držav videlo realno rešitev edino v začasnem ali trajnejšem vojaškem sodelovanju z nasprotno velesilo ali skupino blokovskih držav. Najpogosteje je bila ta nasprotna velesila SZ (in bolj poredko LR Kitajska), saj je proces politične osvoboditve dežel v razvoju potekal »v škodo«¹⁰ nekdanjih in sedanjih zahodnih kolonialnih imperijev. Poleg tega so pomožne postojanke zahodnega bloka zelo lepo zastopane v kategorijah nevarnosti B in C. Sovjetska zveza (formalno Češkoslovaška leta 1954) je prva razbila zahodni monopol na svetovnem trgu s sodobnejšim orožjem in je tako onemogočila zahodno politiko delne demilitarizacije na številnih območjih dežel v razvoju. Namen te politike je bil obdržati formalno neodvisne, toda vojaško slabotne države v trajni odvisnosti.

To pravilo pa pozna tudi številne izjeme. V posebnem geopolitičnem položaju so nekatere neuvrščene države zahtevale ali sprejele vojaško pomoč od ZDA in njihovih zaveznikov. Nekatere neuvrščene države, ki jih z Zahodom še vedno povezujejo močne vezi, so prosile za vojaško pomoč zahodnih velesil tudi tedaj, kadar so se spopadale z zahodnimi politično vojaškimi postojankami v svojem ožjem okolju (Jordanija, Saudova Arabija, Libanon, Zair, Zambija, Indija itd.). Tako so te države izkoriščale ali poskušale izkoristiti različne in včasih nasprotujoče si interese zahodnih velesil. Velesile in bloki so dajali vojaško pomoč tudi

9. Anton Bebler, »Problemi narodne odbrane i bezbednosti i elementi vojnostrategijskih koncepcija nesvrstanih zemalja«, op. cit.

tistim neuvrščeni državam in režimom ki so zatirali hude notranje nevarnosti (na primer Nigerija med državljansko vojno), ali so se spopadali s sosednjimi neuvrščeni državami (Etiopija in Somalija, Maroko in Alžirija, Kuvajt in Irak itd.). Zadnja kategorija vojaških odnosov z velesilami pomeni v bistvu »prelivanje« oboroževalne tekme med Zahodom in Vzhodom na območju dežel v razvoju.

Čeprav je šel splošni trend v pokolonialnem obdobju v smeri vse večje vojaške emancipacije in »udomačenja« oboroženih sil v neuvrščeni državah, ta proces ni bil premočrten. Na primer: vse večja vojaška koncentracija vojaško-tehnološkega razvoja, raziskovanj ter velikanska cena proizvodnje sodobnega orožja in opreme povzročata delno ali začasno nazadovanje in celo povečanje zunanje vojaško-tehnične odvisnosti neuvrščeni držav (vzemimo za primer države na Bližnjem vzhodu — Egipt, Sirijo in druge).

Poleg objektivnih ovir so bili in so še zdaj subjektivni razlogi, zakaj številne neuvrščene države niso dosegle večje vojaške avtonomnosti in samozadostnosti. Nekatere izmed teh subjektivnih vzrokov sem že naštel. Poleg njih je k temu pripomoglo tudi pomanjkanje lastnih vojaško-intelektualnih tradicij in domače vojaške misli. Ta pomanjkljivost je večkrat pripeljala k zelo nizki stopnji vojaško-doktrinarskega razvoja, k izposojanju tujih in neprimernih obrambnih doktrin in postopkov iz industrijsko razvitih držav. V večini držav tropske Afrike, v nekaterih arabskih in azijskih državah lahko zategadelj govorimo le o *prvinah* nacionalnih obrambnih doktrin.

Načelno gledano bi si morale neuvrščene države zagotavljati svojo varnost na dveh ravneh, ob delni podpori tretje ravni.

1. Prva podlaga njihove varnosti naj bi bil »sistem kolektivne varnosti«, zasnovan na načelih, ki presegajo ideološke razlike in so usmerjena k urejanju mednarodnih odnosov... OZN je lahko učinkovito orodje za krepitev svetovnega miru in varnosti« (člena 12 in 74 politične deklaracije iz leta 1973). V tem smislu so si neuvrščene države zelo prizadevale, da bi okrepile Organizacijo združenih narodov nasploh in še posebej njeno mednarodno-varnostno vlogo. Neuvrščene države so se posamezno in skupno trudile, da bi oživilile sistem mednarodne varnosti pod varstvom OZN in da bi preprečile negativno delovanje, ki ga ima nanj rivalstvo med velesilami. Neuvrščene države so zagovarjale in zahtevale pošiljanje mirovni čet OZN v Kongo, na Ciper, na Bližnji vzhod ter opazovalcev OZN v Libanon, Zahodni Irian, Jemen, Indijo in Pakistan. Poleg tega so se neuvrščene države udeležile nadzorovanja miru v Vietnamu.

Aktivno udeležbo neuvrščeni držav v tovrstnih dejavnostih je krepilo pravilo, po katerem so bile velesile izločene iz števila držav, ki so lahko prispevale svoje vojaške enote. V tem okviru je tudi odred JLA od leta 1957 do 1967 nadzoroval največji del egiptovsko-izraelske meje na Sinaju. Izmed neuvrščeni držav je najpogosteje in največ k mednarodnim dejavnostim prispevala Indija. Toda ker je večina mednarodnih spopadov, v katere je posegala OZN, na območjih dežel v razvoju, je uporaba drugega načela — »največje možne nepristranskosti« — vse bolj delovale zoper aktivno udeležbo neuvrščeni držav in v prid nevtralnimi in manjšim blokovskimi državami. Tako je ob zadnjih razpravah v OZN o mirovni četah na Bližnjem vzhodu neuvrščeni državam samo delno uspelo vplivati na sestavo čet in prav zaradi odločne podpore arabskim državam najbolj aktivne med neuvrščeni (med njimi tudi SFRJ) niso več zadovoljevale drugega načela.

Kar zadeva tvorno uveljavljanje mednarodne varnosti, so neuvrščene države zelo aktivno zagovarjale: razglasitev »območij miru in sodelovanja« z omejeno oborožitvijo in brez jedrskega orožja v Indijskem oceanu, v Sredozemlju, v jugovzhodni Aziji in Latinski Ameriki, izvajanje delne ali splošne razorožitve na svetovni ravni in dr. Skupina neuvrščeni držav se je aktivno udeleževala mednarodnih pogajanj o razorožitvi v Ženevi in je večkrat reševala položaj iz slepih ulic.

2. Ob pomanjkanju učinkovitega svetovnega sistema mednarodne varnosti se morajo neuvrščene države pretežno opirati na lastne in avtonomne nacionalne sisteme narodne obrambe in varnosti, ki jih včasih in ponekod dopolnjujejo sestavine skupinske varnosti. Omenil sem že veliko raznolikost takih nacionalnih sistemov.

Na ravni vojaških doktrin ali njih sestavin ugotavljamo, da so najbolj razširjene Clausewitzeve koncepcije, saj še vedno obravnavajo vojno kot racionalno orodje državne politike. Temeljna kategorija teh doktrin je omejena vojna z omejenimi smotri. Naslednja lastnost vojaških doktrin v mnogih neuvrščenih državah je še nepopolno ujemanje s političnimi doktrinami, kar je v nasprotju s Clausewitzevimi postulati. Vojaške doktrine večine neuvrščenih držav predvidevajo čisto obrambno strategijo, toda armade največjih neuvrščenih držav (Indije, Indonezije in nekaterih drugih) ne izključujejo kategorije preventivnih napadalnih operacij in vojaških intervencij v širšem »varnostnem območju«
zunaj svojih meja. V skladu s tem imajo te armade v svoji sestavi tudi gibljive strateške enote, ki so organizacijsko zunaj teritorialnih vojaških območij in ki so podrejene neposredno vrhovnemu poveljniku ali šefu generalnega štaba. Velikanska večina neuvrščenih držav ne more in ne misli na lastno jedrsko oborožitev, toda majhna skupina so ali so bili resni kandidati za razširjeni jedrski klub (Indija je že z eno nogo v njem, Egipt, Argentina, Indonezija). Do takega razvoja lahko pride, če se bo bistveno spremenil sedanji svetovni ali regionalni položaj.

Če upoštevamo sorazmerno obilje človeškega dejavnika, gospodarsko nerazvitanost in vojaško-tehnološko inferiornost neuvrščenih držav, potem bi lahko teoretično pričakovali te lastnosti njihovih najbolj primernih vojaških doktrin:

- dosledno obrambno obeležje,
- naslanjanje na eno izmed podvrst ljudske vojne,
- množična udeležba prebivalstva v sistemu narodne obrambe.

Če se ozremo na širna območja tretjega sveta, opazimo veliko vojaških sistemov, ki imajo nekatere naštetih lastnosti, toda to so v veliki večini arhaični ali fevdalni lokalni, plemenski ali regionalni vojaški podsistemi, ki jih sodobne države ne priznavajo, komaj trpijo ali poskušajo z vsemi močmi zatreti. V teh starinskih miličnih sistemih vsi telesno sposobni moški postanejo vojaki v času nevarnosti ali oboroženih bojov. Samo v nekaterih neuvrščenih državah so taki podsistemi delno vključeni v pomožno teritorialno sestavino državnega obrambnega sistema (Saudova Arabija, Jordanija, Maroko, Etiopija, Afganistan in dr.). Pogosteje so taki starinski milični podsistemi postali vojaška podlaga in okostje avtonomističnih narodnoosvobodilnih in odpadniških gibanj, s katerimi so se več let bojevale ali se še bojujejo sodobne nacionalne armade (Sumatra in Zahodni Irian v Indoneziji; ljudstva Šami, Kareni, Kačini in druga v severni Burmi; ljudstva Nzima in Naga v indijski državi Assam; Kurdi v Iraku; negroidna plemena v južnem Sudanu; Somalijci v etiopski pokrajini Ogaden in v severovzhodni Keniji; Tuaregi v Čadu in Maliju in dr.).

Kar zadeva sodobne milične sisteme, so največ delnih naporov v tej smeri naredili napredni in radikalni režimi v neuvrščenih državah. Tako so uvedli množično predvojaško in vojaško vzgojo šolske mladine in osnovali več vrst polvojaških enot (Indonezija, Kambodža, nekaj arabskih držav, Mali, Gvineja, Gana, Kongo, Tanzanija in dr.). Nekaj režimov je celo poskušalo nadomestiti drage stalne armade s temi polvojaškimi enotami, ponavadi s formacijami milice vladajočih strank. Čeprav so se ti režimi opirali pri tem na argument, da gre za zunanjo nevarnost, so dejansko ustvarjali vojaško in politično protitežo in tekmeča politično nezanesljivim stalnim poklicnim armadam. Večina takih primerov se je končala z državnimi udari, ki so bili po vsebini pogosto preventivni udarci vznemirjene vojaške birokracije. Propad številnih radikalnih in naprednih režimov je vsaj za nekaj časa pokopal in politično diskreditiral idejo množičnih formacij milice. Usoda sodobnih polvojaških formacij in formacij milice v neuvrščenih državah je bila

različna — v nekaterih so se obdržale v manjšem obsegu, v nekaterih so se stopile z redno armado (Tanzanija) in v nekaterih jih aktivirajo samo kdaj pa kdaj (Egipt, Alžirija).

Danes se skoraj vse neuvrščene države opirajo v narodni obrambi, pretežno ali popolnoma, na stalne poklicne ali mešane poklicno-konskriptivne armade konvencionalnega tipa. Med udeleženkami zadnje konference na vrhu v Alžiru samo SFRJ, začasna revolucionarna vlada Južnega Vietnama in začasna kraljevska vlada princa Sihanuka v Kambodži teoretično in praktično uveljavljajo doktrino ljudske vojne. Naša država je edina med neuvrščenimi, ki uveljavlja to doktrino tudi v mirnem času. Podobne doktrine najdemo tudi pri osvobodilnih gibanjih, ki so poslala svoje opazovalce na alžirsko konferenco; kakor kaže, je nekaj korakov v tej smeri naredil tudi mali in izpostavljeni Singapur.

Zgodovina, tudi sodobna, nam priča, da doktrina vseljudske vojne zagotavlja učinkovito strategijo v spopadu tudi z veliko močnejšim in bolje oboroženim sovražnikom. Če je tako, zakaj je velikanska večina neuvrščenih držav prezrla ali zavrgla to doktrino in njeno orodje — množično udeležbo prebivalstva v narodni obrambi?

Korenine tega pojava segajo globoko v družbeno ureditev dežel v razvoju. Že prej sem ugotovil, da so najbolj pogosti oboroženi spopadi v deželah v razvoju notranje vojne. Očitno je, da politična nestanovitnost (ki izhaja iz nerešenih ekonomskih, družbenih, kulturnih in drugih problemov in globokih notranjih nasprotij) ni spodbudna za sprejetje in razvoj doktrine vseljudske vojne. Izvajanje te doktrine zahteva dokaj visoko stopnjo notranje kohezije in enotnosti družbe ter dokaj razvite mehanizme družbenega in političnega nadzora. Zadostno notranjo kohezijo lahko dosežejo tudi razredno ali kako drugače razslojene družbe. V nekaterih razmerah je razredna razslojenost lahko manj pomemben zaviralni dejavnik kot pa kulturno-etnična, jezikovna ali verska razdeljenost. Domnevamo, da so za sprejetje take doktrine nujne tudi tradicije in določena »starost« skupne države. Omenjene pogoje lahko zagotovi tudi revolucionarno gibanje, če je dobro organizirano, enotno in uživa široko podporo prebivalstva.

Ugotavljamo, da zelo redke med neuvrščenimi državami izpolnjujejo te zahteve, tudi med tistimi, ki se čutijo hudo ogrožene od zunaj. Iz tega izhaja, da bi vodilne družbene skupine in vojaška vodstva samo v izjemnih primerih sprejeli različico doktrine ljudske vojne kot zasnovu svojega obrambnega sistema. Na sodobno vojaško urjenje prebivalstva in razdelitev sodobnega lahkega orožja najpogosteje gledajo, in to upravičeno, kot na morebitno nevarnost državni varnosti.

Poleg splošnih družbenih in političnih pogojev zahtevajo sodobni sistemi milic tudi dokaj visoko stopnjo pismenosti prebivalstva, razvito omrežje srednjih in višjih šol, primerno dober razvoj notranjih zvez in precej dobrih organizatorskih kadrov. Kritiki sodobnih sistemov milic v neuvrščenih državah navajajo tudi, da so ti sistemi najmanj toliko dragi kot navadne stalne, celo zelo majhne armade in da so manj učinkoviti. V taki kritiki pa poleg utemeljenih argumentov prihajajo do izraza tudi ožjih skupinski interesi vojaških vrhov in njihovo nezaupanje v množice.

Skupinska varnost neuvrščenih držav

Na alžirski konferenci leta 1973 so neuvrščene države napredovale v smeri tesnejšega medsebojnega povezovanja in solidarnosti. To povezovanje naj bi posredno zajelo tudi nekatera vojaška vprašanja (pomoč osvobodilnim gibanjem v Afriki in pomoč arabskim državam, ki jih ogroža Izrael).

Sleherna neuvrščena država tako kot prej sama odloča, ali bo sploh pomagala ter kdaj in kako bo pomagala drugi članici gibanja, ki ji grozi zunanja nevarnost. Zategadelj je nesmiselno naklepanje ameriškega državnega sekretarja H. Kissingerja, ki je gibanje imenoval »uvrščenost neuvrščenih« in ga tako primerjal z obstoječimi

vojaškimi bloki, ki jih vodijo velesile. S tem ni povedal nič novega, ker se take obtožbe občasno pojavljajo že od začetka gibanja in so jih najvidnejši voditelji neuvrščenih, med njimi tudi predsednik Tito, večkrat odločno zavrnil. Primerjava gibanja neuvrščenih z bloki je nesmiselna tako na operativni ravni kakor tudi z bolj splošnega in dolgoročnega vidika.

Z operativnega vidika ne najdemo med neuvrščenimi: pravnih polnoveljavnih obveznosti priskočiti na pomoč drugim neuvrščenim državam; ni ustaljenih postopkov glede tega; ni skupnega poveljstva in skupnih oboroženih sil; ni usklajene opreme, skupne strategije itd.

Na bolj splošni ravni:

1. Med neuvrščenimi državami ni opaziti želje, da bi ustvarile še en vojaški blok. Zelo malo verjetno je, da se bo taka želja pojavila v dogledni prihodnosti.

2. Ni materialne in tehnične podlage za vojaško integracijo neuvrščenih. Gospodarska, prometna, vsakdanja politična in kulturna povezava teh držav je zelo šibka. Celo v skupini geografsko, zgodovinsko, versko, jezikovno in drugače tako sorodnih arabskih državah ugotavljajo, da znaša njihova medsebojna trgovinska menjava komaj 7,6 % celotnega prometa. Arabske države izvažajo 70 % svojih dobrin v industrijsko razvite države, iz katerih uvažajo 60 % blaga za svoje potrebe. V gospodarskih odnosih neuvrščenih držav tropske Afrike, južne Azije in Latinske Amerike pa pride na arabske države komajda nekaj odstotkov celotnega prometa. Podobno je tudi v pomorskem, zračnem, cestnem prometu in drugih zvezah, v gibanju ljudi, v kulturnem sodelovanju itd. Že prej omenjena velika odvisnost številnih neuvrščenih držav od industrijsko razvitih in blokovskih držav je ovira več, in to precejšnja, na poti tesnejšega povezovanja neuvrščenih držav, brez katerega ne more biti učinkovite vojaške integracije.

3. Ker je neuvrščenost policentrično gibanje, nima vodilne države, ki bi domnevno lahko politično in vojaško povezala štiri celine, zastopane v gibanju. Celo največja in zdaleč najbolj naseljena neuvrščena država Indija nima in morda nikoli ne bo imela materialnih, tehnoloških, kadrovskih, političnih in drugih možnosti, da bi med neuvrščenimi igrala vodilno politično, usklajevalno, pomirjevalno, ekonomsko, tehnološko in vojaško vlogo, ki bi bila vsaj približno podobna vlogama ZDA in SZ znotraj zahodnega in vzhodnega bloka.

4. Med neuvrščenimi državami je veliko večja ideološka raznolikost kot znotraj sodobnih vojaško-političnih blokov. Čeprav je vloga ideologije v takih formacijah zapletena in protislovna, sta vendarle imela antikomunizem znotraj zahodnega bloka in marksizem znotraj vzhodnega nedvomno integrativni učinek.

Kakor vidimo, neuvrščene države ne želijo, in tudi če bi želele, ne bi mogle, v dogledni prihodnosti organizirati svojega vojaško-političnega bloka. Velika večina med njimi vidi v tem pozitivno dejstvo in podlago za nadaljnje prizadevanje, ki naj bi pripeljala k bolj pravični in varni ureditvi mednarodnih odnosov. Vendar lahko rečemo, da niso vsi razlogi, ki onemogočajo vojaško povezovanje neuvrščenih, pozitivni. Med njimi so tudi taki, ki slabijo pozitivno delovanje neuvrščenih in zavirajo njihov napredek: nezadostna notranja trdnost, šibka medsebojna gospodarska, politična, kulturna in drugačna povezanost, velika odvisnost od velesil in industrijsko razvitih držav, nedosledno spoštovanje deklariranih načel miroljubnega sožitja v medsebojnih odnosih, pojavi liderstva in trenja znotraj gibanja. Neuvrščene države bi lahko brez lastnega bloka okrepile svoj varnostni položaj z večjo dejansko in učinkovito solidarnostjo, z ustrežnejšimi nacionalnimi obrambnimi sistemi, z učinkovitejšim preprečevanjem medsebojnih spopadov in s postopnim zmanjševanjem neposredne vojaške prisotnosti velesil in blokov ter odvisnosti od njih.

Ne glede na notranja protislovja, pomanjkljivosti in odpor na mednarodnem prizorišču je gibanje neuvrščenih bistveno pripomoglo k svetovnemu miru in var-

nosti. Gibanje in posamezne neuvrščene države pozitivno vplivajo — čeprav manj, kot si to želimo — na reševanje vprašanj, ki zadevajo svetovni mir. Ta svoj vpliv neuvrščene države uresničujejo prek skupnih akcij, dejavnosti v mednarodnih organizacijah in forumih, s prizadevanji posameznih dežel in njih skupin in na razne druge načine. Neuvrščanje je čutiti v odnosih med velesilami in bloki celo takrat, kadar same neuvrščene države formalno niso prisotne. Neuvrščanje ima na mednarodno skupnost večji vpliv, kot pa je to videti iz navadnega seštevka delovanja neuvrščenih dežel, ki so v tem gibanju, čeprav sta stvarni vpliv gibanja in dejanski učinek delovanja neuvrščenih še pod njihovimi možnostmi.

Delež gibanja neuvrščeniosti v naprednih spremembah v svetu — ne glede na subjektivno opredeljenost sil, ki so v tem gibanju — se kaže v tem, da spodbuja h gospodarskemu, političnemu, kulturnemu in tudi vojaškemu osamosvajanju dežel v razvoju. S tem slabi imperialistične, kolonialne, neokolonialistične sisteme in razne druge oblike dominacije v mednarodnih odnosih. Gibanje neuvrščeniosti si prizadeva, da bi zmanjšalo morda največjo dolgoročno nevarnost za svetovni mir in skladni razvoj človeštva, to je prepad med bogatimi in siromašnimi narodi ter vse večji prepad med gospodarsko in tehnološko razvitimi deželami ter večino dežel v razvoju. Neuvrščene države so vedno bile zagovornice univerzalnega svetovnega sistema mednarodne varnosti pod varstvom Organizacije združenih narodov.

UMBERTO CERRONI

Gramscijeva politična misel

1. Ni mogoče reči, da je bila usoda Gramscijevega intelektualnega dela kaj posebno srečna. Najbolj očiten dokaz za to je, da še vedno čakamo na popolno in sistematično izdajo njegovih del. Zunaj meja Italije pa poznajo Gramscija precej nepopolno, posredno in po precej dvomljivih razlagah. Sicer pa je rekonstrukcija Gramscijeve misli celo v Italiji pretrpela zaskrbljujoče deformacije. Nemara bo koristno, če omenimo vsaj dve. Prva zadeva pretirano poudarjanje Gramscijeve literarno-zgodovinske izobrazbe v primerjavi z njegovo sociopolitično izobrazbo. Druga pa zadeva težave in počasnost pri ocenjevanju Gramscijeve misli zunaj njenega neposrednega in jasnega političnega izraza, zaradi česar je bil dolga leta ujetnik vnaprej odklonilnih predsodkov ali sklopa političnih predsodkov, in posledica tega je bila, da se je njegova misel večidel dogmatično arhivirala.

Potrebno je bilo dolgotrajno in potrpežljivo znanstveno delo, da bi osvobodili Gramscija tega ujetništva in da je njegova politična misel postala predmet študija zunaj konteksta neposrednega političnega boja. Komaj potrebno je poudariti, da je samo po zaslugi takšnega prizadevanja danes mogoče brati Gramscijevo delo ne samo v okvirih italijanskega političnega dogajanja v letih fašizma, temveč v okviru sistematičnega soočanja s politično teorijo socializma in — splošneje — z zgodovino evropske politične misli.

In prav v tem okviru bi rad navedel nekatera merila za razloge, ki naj poudarijo najbolj pomembne in najbolj značilne prvine Gramscijeve politične misli, prvine, ki jih po mojem mnenju lahko koristno uporabijo vsi znanstveniki (marksisti in nemarksisti) in vse države (socialistične in nesocialistične).

2. Najbolj izvirne in bogate prvine Gramscijeve politične misli bi razvrstil v štiri skupine: a) narava politike, b) teorija vladanja, c) teorija socialistične revolucije, d) teorija partije. Gre za razdelitev, ki zajema, kakor je očitno, skoraj celotno področje socialistične politične misli in politične znanosti sploh. Res je sicer, da je Gramsci ta področja različno obravnaval, vendar pa je prav tako res, da gre na splošno za poglavja, ki jih je mogoče rekonstruirati samo z velikim prizadevanjem, da bi spet

sistematično sestavili mnoge delce, ki včasih med seboj niso povezani. Toda navsezadnje je to pač prizadevanje, ki ga terja Gramscijeva intelektualna produkcija, zasnovana v kritičnem opazovanju in hitrem razmišljanju, ne pa v organskem poteku in analitičnem razvoju. Po drugi strani pa takšna fragmentarnost celotnega dela nikakor ne pomeni, da se Gramsci izmika splošnejšemu obravnavanju in poglobitnim vprašanjem politične teorije. Potemtakem je mogoče popolnoma po pravici trditi, da modeli njegovega dela nikakor ne omejujejo njegove vrednosti in da kritično-sistematično branje Gramscijevih misli omogoča, da ga zanesljivo povežemo v zgodovino politične znanosti, ki sicer pozna še bolj razdrobljene mislece (pomislimo samo na predsokratike in mnoge druge Grke).

Kar pa zadeva Gramscijevo razmerje do zgodovine socialistične misli, bi bilo nemara prav, da v začetku opredelimo nekatere točke. Za Gramscija je predvsem značilna izjemna izvornost in samostojnost misli, celo tam, kjer eksplicitno razlaga tekste marksističnih avtorjev. Prav iz tega razloga so nekateri trdili, da je Gramsci »malo marksističen« avtor. Tudi če prezremo zlobo, ki se skriva v takšnih trditvah, v katerih je zveza z marksizmom omejena na čisto šolska dejanja, kot je navedba tekstov, je mogoče trditi prav nasprotno, da je namreč Gramscijeva veličina prav v tem, prav v izredno samostojnem razvijanju misli, ki je globoko povezana s poglobitnimi temami marksizma in znanstvenega socializma (od kritike države do teorije neposredne demokracije, od vprašanj revolucionarne partije do teorije prehoda). Gre za povezanost, to je treba reči, ki pa se kaže v nenehni prisotnosti zelo specifičnih kulturnozgodovinskih vprašanj, se pravi, italijanskih. To pa se dogmatskemu razlagalcu lahko kaže kot omejenost, kakor se lahko zdi omejena tudi marksistična analiza kapitala, opravljena na angleškem modelu, ali leninistična analiza partije, ki izhaja iz vihre ruskega političnega boja. Resnemu proučevalcu pa bo ta nenehna prisotnost italijanske zgodovine in kulture pokazala, v kolikšni meri je Gramscijevo teoretično razmišljanje zgodovinsko konkretno in ne le abstraktno kanonistično, to se pravi, kolikšna je stopnja njegove dejanske učinkovitosti v prizadevanju, da bi razložili določeno zgodovinsko vprašanje in razvozlati konkretni politični problem. To je sposobnost, ki jo izpričujejo samo veliki misleci.

Dodati pa je tudi treba, da ta prisotnost Italije pri Gramsciju pravzaprav postane prisotnost velikega problema, ki je bil za druge marksiste v bistvu obrozen: gre namreč za vprašanje socialističnih možnosti v deželi, kakršna je Italija, kjer se je oblikovanje modernega proletariata prepletalo z zapoznelo vzpostavitvijo državne enotnosti in z izjemno močnim vplivom intelektualnih, umetniških, kulturnih in celo religioznih tradicij, ki so bile zelo razične in pogosto zelo močne, čeprav skoraj vedno pretekle. Prav to je napotilo Gramscija, da je izdelal politično teorijo socializma, upoštevajoč dokaj drobna, pretanjena zgodovinska vprašanja in institute, in da je za socializem iskal pot pozornega, poglobljenega, temeljitega prodiranja v zgodovino ljudstva, ki ima tako bogato kulturo in

preteklost, kakor ima bedno politiko in sedanost. Tudi po tej plati je Gramsci težak mislec. Predvsem pa je pomemben mislec za vsako socialistično gibanje, ki deluje na zgodovinski ravni meščanske družbe oziroma v okviru zrele socialistične družbe, ki potrebuje posebno bogat in prefinjen kulturni razvoj.

Ne bom analitično razgrinjal Gramscijevih idej okrog štirih poglavij, ki sem jih v začetku omenil kot posebno pomembna za njegovo politično misel. Omejil se bom zgolj na sintetično oceno izvirnosti, ki nam jo dokazuje Gramsci v vsakem teh poglavij, v primerjavi s tradicijo socialistične misli.

Kar zadeva naravo politike, se Gramsci ne ukvarja prvenstveno s splošnim razmerjem med bazo in nadstavbo, temveč se bolj neposredno spoprijema z utemeljiteljem moderne politične znanosti (Machiavellijem). In na tej ravni, zgodovinsko tako konkretni in visoki, razpozna kot temeljno vprašanje politike vprašanje o tem, ali naj ohranjamo ali odpravljamo razmerje med tistimi, ki vladajo, in tistimi, katerim vladajo, to se pravi, vprašanje ne samo o družbenem, temveč tudi o političnem razmerju do razcepitve človeškega rodu. V tej misli je seveda mogoče najti odsev marksistične kritike države in leninistične teorije o odmiranju države. Vendar pa se v kulturni posebnosti Gramscijeve teze nemara bolj jasno razkriva intelektualna polemika zoper meščansko politično znanost. Gramsciju namreč ni dovolj, da bi le omenil, le razkril tezo kritik politike in države, ampak se natančno in argumentirano spoprijema s prevladujočimi elitarističnimi pojmovanji politike, ko kritično obravnava teorije Mosca, Michelsa in Pareta, mnogo preden so postale miti ameriške *political science*. V teh teorijah je Gramsci razgaljal predvsem njihovo nesposobnost, da bi razložile globlji zgodovinski vzrok »posrednega« in predstavnškega vodenja moderne družbe, in njihovo nesposobnost, da bi ponudile drugačno možnost, kot je zatiranje v bistvu vsakršne, tudi formalne demokracije. Po drugi strani pa je Gramsci razpoznal tudi meje takšne teorije socializma, ki se omejuje samo na izjave o »formalnem« značaju politične demokracije, in kar preprosto predlaga, naj jo »zamenja« ekonomska in družbena demokracija. Za Gramscija namreč postane bistveno vprašanje socialistične preobrazbe prav preobrazba političnega vodenja, ki mora postati nadzorovano in celovito vodenje, v katerem se dan za dnem obnavlja čisto funkcionalno, tako rekoč tehnično in začasno razmerje med vladajočimi in vladanimi. Samo tako postane socializem popolna alternativa, se pravi, tudi politična alternativa meščanski družbi in samo tako postane socializem ljudstva in ne socializem v imenu ljudstva.

Gramsci tako jasno razstavi, če naj tako rečemo, intelektualne in moralne sestavine politike, tako da je mogoče razumeti ne samo, da je bistveno nov značaj socialistične politične teorije v spoznanju o tem, da je mogoče in nujno odpraviti ločitev med državo in družbo, temveč tudi, da je ta odprava neposredna, aktivna prvina same revolucionarne po-

litične prakse. Gramsci ni sanjal o nenadnih skokih v komunizem, temveč je prevedel bistvo odprave ločenosti med vladajočimi in vladanimi v politično pobudo za oblikovanje in demokratično kontrolo vladajočega jedra in v pobudo za rast sposobnosti samoupravljanja znotraj vladanega jedra.

Tako se je za Gramscija začela politična dejavnost, ki si vsak dan prizadeva ne le za odpravo prevlade enega razreda nad drugim, temveč tudi in takoj za vzpostavitev nove oblike politike, za drugačno razmerje med vladajočimi in vladanimi, med vodečimi in vodenimi, dejavnost torej, ki danes postavlja v isto revolucionarno gibanje ne utopičnih, temveč realne politične obete v popolni osvoboditvi človeka. V tem je podoba intelektualne in moralne revolucije kot sestavine družbenopolitične revolucije. In v tem je, dodajam, gramscijanska konstrukcija politične prakse, intelektualno in kulturno tako bogate prakse, ker je nenehno polna lastnih ciljev in je prav zato ni mogoče nikoli reducirati na raven pragmatične rabe. Gramsci da tudi sijajno ime tej vrsti politike, bogati, razviti in kulturni; imenuje jo: politika — zgodovina, torej politika, polna zgodovine, politika, sposobna delati zgodovino, premagati togost in se vzpeti na raven stalnega vodenja naroda.

4. Socialistična revolucija se je torej Gramsciju morala kazati kot bogata, polna, razvita in kulturna politična praksa, kjer ni mogoče — vsekakor pa nevarno in hudo — ločevati sredstva od ciljev, enostavno od zapletenega, bazo od nadstavbe, družbenoekonomske spremembe od politično-kulturnih. To bogastvo in polnost ali organskost celotne praktično-teoretične vsebine revolucije pa je posebna politična lastnost. Pri Gramsciju sploh ne gre za to, da bi hotel socialistično revolucijo humanistično prebarvati, da bi tako postala lepša in sprejemljivejša — ampak gre dosledno za to, da je treba revolucijo *narediti že danes*, še preden je popolna, ker pač v deželah, ki so zgodovinsko-kulturno visoko razvite, revolucije ni mogoče izvesti drugače, in tudi ne sme biti izvedena drugače kot tako, da v socializmu osvobodi vso kulturo. Zato se je v zvezi z rusko revolucijo Gramsci predvsem pozorno zanimal za način, kako je Leninu uspelo opraviti zmagovito kompleksno zgodovinsko dejanje in ne le posamične podvige, v katerih se je to dejanje kazalo. In zato govori o tem, da je treba *prevesti v italijanski jezik* izkušnje ruske revolucije, toda ne tako, da bi poskušali rusko blago po italijansko zamaskirati, temveč tako, da bi poskušali izdelati italijanski izdelek, ki naj nastane iz organske rasti drugega naroda in drugih ljudi v skupni revolucionarni socialistični stvari. Revolucija bo postala talijanska, za Gramscija, prav v tolikšni meri, kolikor bo Italija postajala revolucionarna. Internacionalizem ne bo nikoli pomenil graditve ozke sekte, ki izda ukaz, s katerim odpravlja narod, temveč bo splošen razcvet procesa preobrazbe vsake dežele in vsakega naroda v okvirih njegove lastne zgodovine.

Prav zato je Gramsci tudi odmeril toliko prostora in pozornosti vprašanju italijanske zgodovine, in ne samo politični zgodovini, temveč duhovni, moralni in kulturni zgodovini. Pri revolucionarjih ne gre le za to,

da poznajo okolje, v katerem politično delujejo, temveč gre za to, da se čutijo organski del zgodovinskega procesa, ki ga je treba vzeti v roke, in sicer ne po zaslugi moči ali uradnega položaja, temveč zaradi dejanske sposobnosti vodenja ljudi in idej: to pa Gramsci imenuje hegemonija.

S tem ni poudarjen samo pomen kulture v politiki, temveč pomen soglasja v razrednem boju. Pri Gramsciju razredni boj zgubi vsakršno sled ekonomizma in determinizma, ker se razširja in zmaga predvsem, če mu uspe zlomiti *korporativizem*, kakor pravi Gramsci, vsake posamezne družbene skupine in postaja zgodovinsko dejanje delavskega razreda v korist vsega naroda, osvobojenega lastniške razdrobljenosti in stisk izkoriščanja. Tako je mogoče razumeti tudi velik pomen, ki ga je Gramsci pripisoval vlogi intelektualcev. Opozarjam, da sploh ne gre za nikakršno privilegirano vlogo. Nasprotno! Za Gramscija je prava in revolucionarna vloga intelektualcev v tem, da ustvarjajo splošno raven kulture in samoupravljanja, zaradi česar je mogoče odpraviti tudi razliko med izobraženimi in neizobraženimi. Vloga intelektualcev je zgodovinska vloga izjemnega pomena prav v visoko kulturno razvitih deželah. Intelektualci namreč tvorijo jedro soglasja okrog vodilne skupine, so gibalno hegemonije in ne samo poveljujoči del vladajočega razreda. Revolucionarni intelektualci, ki se ločijo od starih institucij, postanejo posredniki drugačne hegemonije, hegemonije delavskega razreda, in zato so tudi jedro drugačnega ekonomsko-politično-kulturnega sistema oziroma, kakor ga imenuje Gramsci, drugačnega *zgodovinskega bloka*.

Razredni boj je torej vse kaj drugega kot zgolj spopad ekonomskih sil. Povzpeti se mora na kulturno in politično raven in prevzeti izrazito prilagojeno zgodovinsko strategijo, ki je globoko ukoreninjena v preteklosti in ki nenehno razvija teoretične postulate lastne prihodnosti. Samo tako bo mogoče vedno in nepretrgano spreminjati sedanost.

5. Partija je orodje te velike zgodovinske strategije. Ker je zasnovana za takšno veliko zgodovinsko strategijo, je ni mogoče, po Gramsciju, pojmovati zgolj in samo v luči taktike. Biti mora, če naj tako rečemo, neinstrumentalni instrument, ne-sestavni sestavni del, ki zna delati zmagovito politiko tako v krajših kot v daljših časovnih razdobjih, tako ob sleherni priložnosti kakor v zgodovini. Partija mora biti orodje razuma oziroma sredstvo, ki neguje cilj, h kateremu teži, in ga reproducira prav v tolikšni meri, kolikor ga učinkovito uresničuje v vsakdanjosti. Partija je za Gramscija nekakšen razumen prevodnik med politiko in zgodovino, ali če hočete, med množico in voditelji, med izobraženimi in neizobraženimi. Tudi ta prevodnik ima svojo lastno zgodovinsko zgradbo in tudi zgodovinsko dinamiko. Drugače kot leninistična partija, ki je zasnovana za zgodovinsko revnejšo in manj razčlenjeno družbo, se gramscijanska partija počuti predvsem otrok neke zgodovine in kulture, bolj kot ustvarjalka prihodnosti se ima za rezultat preteklosti; zato proučuje njene zablode, prepričana, da jih lahko samo tako spremeni. Mesto, ki ga Gramsci pripisuje profesionalnemu revolucionarju v partiji, je manjše kot tisto, ki

mu ga daje Lenin. Ne zato, ker bi Gramsci sodil, da čvrsta, v celoti revoluciji predana avantgarda ni nujna, temveč zato, ker je intelektualni stimulatívni element prisoten že v partiji sami, prav v določeni zgodovini in kulturi, ki sta na voljo zato, da ustvarjata novo zgodovino in kulturo.

Tako postane partija bolj primerna za to, da znotraj sebe zajame več izkušenj in več ljudi, kakor pa to lahko stori majhna leninistična kadrovska partija. Toda če naj tako rečemo, to je leninistična partija prav zaradi svoje sposobnosti, da »vstopi« v drugo družbo, in še zaradi svoje sposobnosti, da vsrka ljudi iz množice, da bi jih spremenila v nove voditelje množice. Da bi torej odpravila razmerje med voditelji in množico že v tistem trenutku, ko ga vzpostavi. Tako postane partija mehanizem, ki nima ničesar mehaničnega; je gibka, gibljiva, raztegljiva, nenehno sposobna preoblikovati samo sebe in pomikati raven politike zunaj in znotraj partije.

Takšna partija pa je seveda kritična partija, sposobna nadzorovati samo sebe in svojo dejavnost, sposobna angažirati se s premislekom, se izogniti skušnjavam tistega, kar Gramsci imenuje »nadutost partije«. Nadutost ni nikoli znamenje modrosti, temveč samo neumnosti. Partija revolucije pa mora biti predvsem modra. Gramsci jo opredeljuje kot »kolektivnega intelektualca«, v njej je intelektualno-politično delo rezultat kolektivne dejavnosti, ki članov kolektiva nikoli dokončno ne izenači in nikoli dokončno ne loči. Vsak se česa nauči, če ne drugega — učiti. Toda partija seveda ni univerza. Intelektualna dejavnost je funkcija političnega boja — toda raznolikega, kulturnega, prefinjenega političnega boja, ki si prizadeva za veliko strategijo, ki išče soglasja in vzpostavlja široke temelje. Partija je razumna celota, ki nima ničesar mističnega in ne karizmatičnega. To je partija, ki je nastala na visoki stopnji intelektualne kulture in ki to kulturo lahko še naprej razvija, če si bo ta kaj takega zaslužila. Nima nikakršnega večnega opolnomočja, mora si ga zaslužiti vsak dan sproti pred razredom in ljudstvom. Ni samo avantgarda množic, ker iz nje sprejema člane in zavest, in tudi ni samo del množic, ker pozna organsko podobo sveta in se zaveda obstoječega. Ni fetiš, sekta, religija, vojska, mafija, korporacija — je razumska negacija vsakršnega fetiša, sekte, religije, korporacije. Je zgodovinski produkt velikega procesa preobražanja moderne družbe k obzorjem nove zgodovine. Zgodovinski in humani organizem, ki ga je resnično s trdom in razumom sezidal razred v svoji zgodovinski povezanosti z narodom in kulturo. Dela za internacionalizem in za civilizacijo, za »moderni kozmopolitizem«, kakor ga je imenoval Gramsci, kjer bomo vsi svobodni, če bomo enaki, in kjer bomo vsi enaki, če bomo svobodni.

6. Gramscijeva misel se je rodila v srcu najbolj tankočutne kulture in vendar to ni intelektualistična, sofistična misel. Nikoli ne pozablja dejavnega značaja politične teoretizacije. Sicer pa je Gramsci dobival spodbudo za intelektualno delo iz političnih razmer v svoji Sardiniji,

v Italiji, v deželi, kjer je vedno obstajala ostra ločnica med teorijo in prakso, med ravnijo kulture in ravnijo resničnega življenja.

Gramscijevo prizadevanje teži k preseganju te ločnice: dati Italiji razumnike, ki bodo trdno povezani z resničnostjo in z ljudstvom, in dati razrednemu boju intelektualno vodstvo, ki se bo zavedalo svoje odgovornosti.

Na podlagi izkušenj zadnjih desetletij že lahko rečemo, da je prizadevanje po zmanjševanju razkola med kulturo in resničnostjo v Italiji dalo pomembne uspehe. Seveda pa imamo še vedno mnogo dela, da bi uresničili Gramscijevo zapuščino. To je namreč izjemno plodna zapuščina za vse, sem dejal v začetku. Zdaj, ob koncu, pa naj dodam, da je to izjemno pomembna dediščina za Italijane. Gramsci je bil v mraku fašistične tiranije največje in najbolj resnično znamenje neukrotljivega duha in svobode, neuničljive življenjske moči najboljšega dela naše zgodovine. V svetu ostaja kot priča italijanske kulture, največja našega časa. V Ljubljani, 30. 5. 1974

EDVARD KARDELJ

Problemi naše socialistične graditve (VIII)¹

Državna založba Slovenije je izdala osmo knjigo Kardeljevih razmišljanj in študij zbranih pod skupnim naslovom Problemi naše socialistične graditve. Kakor vsi dosedanji deli tega opusa je tudi slednji izšel neposredno iz dnevnega toka našega burnega družbenega življenja, oplemeniten z ustvarjalno marksistično teorijo.

Posamezni prispevki se vrstijo po kronološkem redu, začenši z letom 1965, tako da je zadnji iz sredine leta 1967. Knjiga zato predstavlja tudi svojevrstni dokument dobe, v kateri smo pričeli z gospodarsko reformo, delno oblikovali nove skupščine in s številnimi naporji na različnih področjih poglobljali samoupravljanje kot univerzalni princip naše družbenoekonomske in družbenopolitične ureditve.

Nedvomno so avtorjeva dela sama najboljša podoba takratnih razmer in jih ne more nadomestiti nikakšno skrajšano suhoparno opisovanje tedanjega časa. Vendar bi morda kljub temu dejstvu ne bil odveč še zelo kratek uvod založbe k dragoceni knjigi, ki bi z nekaj stavki vzpostavil zvezo s prejšnjimi knjigami tega cikla in spomnil na razdobje, ki je že del naše novejšje zgodovine.

Navzlic poudarkom na družbenih vprašanjih tistih let srečamo v delu številne ideje in misli, ki se zdijo kot da bi

bile izrečene danes in ki bodo lahko v marsičem usmerjale našo pot še dolgo v prihodnosti. Resničnost navedene trditve naj podkrepi samo citat iz prvega prispevka o skupščini in poslancih, napisanega v februarju 1965. leta, v katerem je tovariš Kardelj za obnovljeno skupščino med drugim trdil »... da bo naš volilni sistem za formiranje delegacij in delegatskih zborov le na pol dograjen, če ne bomo zagotovili intenzivnega stika med komunami in delovnimi organizacijami ter njihovimi skupščinskimi delegacijami.«⁽²⁾ Sicer pa se zavzema za odgovornega poslanca, prek katerega delovni ljudje lahko kar najbolj vplivajo na upravljanje družbenih zadev, čeprav ne sme biti suženj ozkih interesov okolja iz katerega prihaja, saj mora biti sposoben spoznati in se pogumno zavzemati tudi za dolgoročne splošne družbene interese — četudi so včasih v nasprotju z lokalnimi željami in pritiski.

Naslednji prispevek prikazuje razgovor Edvarda Kardelja s člani uredništva »Samoupravljanja« ob osmem kongresu ZKJ. V njem poudarja, da je samoupravljanje v prvi vrsti družbenoekonomski odnos in šele na drugem mestu tudi demokratična politična organizacijska oblika, v okviru katere sprejemamo sklepe o skupnih interesih. Zato je treba pozornost usmeriti zlasti v materialno proizvodnjo ter v njenem okviru še posebej na produktivnost dela. Šele ob njenem naraščanju lahko povečujemo osebno ter splošno potrošnjo. To je obenem tudi pot za krepitev samoupravnih proizvodnih odnosov. Njihovo bistvo je v možnosti producentov, da neposredno upravljajo in vplivajo na pogoje in rezultate svojega dela. Prav ta tendenca k takšnim proizvodnim od-

¹ E. Kardelj: Problemi naše socialistične graditve, knjiga VIII, DZS, Ljubljana 1974, strani 449.

² E. Kardelj, nav. d., str. 10.

nosom pa je v najglobljem bistvu prisotna v vsakem socialističnem gibanju.

Poglavje o samoupravnem razvoju na področjih negospodarskih dejavnosti razčlenjuje odvisnost te sfere od dosežkov materialne proizvodnje. Že v tedanjem razgovoru z družbenimi in kulturnimi delavci Ljubljane (1965) je tovariš Kardelj opozarjal na vprašanje »kako tudi v odnosih financiranja vzpostaviti neposredno zvezo med območjem materialnega ustvarjanja in tako imenovanih negospodarskih dejavnosti in kako eliminirati proračun kot posrednika v teh odnosih«. (3) S tem v zvezi beremo, da je treba tudi vztrajno težiti k integraciji dela in izobraževanja ter vzpostaviti takšen sistem izobraževanja, da se bo človek učil vso svojo delovno dobo.

Na razvojni poti samoupravljanja, opisani v poglavju z naslovom Koraki naše socialistične revolucije, je med drugim nakazana tudi potreba po centralizaciji sil in sredstev v vsem območju družbene reprodukcije. Vendar v pogojih samoupravljanja centralizacija ne sme potekati od zgoraj navzdol, temveč obratno, pobuda zanjo in spoznanje njene koristnosti mora vznikniti iz najširše družbene osnove. Samo tako integracije ne bodo krepile birokratskih tendenc. Za njihovo obvladovanje moramo v socializmu med drugim stalno izboljševati medsebojne odnose in organizacijo, izpopolnjevati oblike združevanja in planiranja ter poskrbeti za primerno vlogo države na področjih, kjer je njena dejavnost še potrebna.

Iz pozdravnega govora ZK Srbije na njenem petem kongresu izzveni ideja o tesni povezanosti našega notranjega razvoja z mednarodno politično usmerjenostjo Jugoslavije. Intervju, ki ga je imel Edvard Kardelj z »Novo Makedonijo« pa poudarja obveznost ZK, da zasleduje dolgoročne interese delavskega razreda ter v premagovanju etatizma deluje predvsem na področju družbenih odnosov, ki naj pripeljejo do združevanja izkušenej delovnega človeka z znanstvenimi in kulturnimi dosežki celotnega družbenega ustvarjanja, da bi

tako neposredni producent uspešno zastavil besedo nasproti birokratu in tehnokratu.

Avtor se v nadaljevanju dotika davčne politike, stanarin ter kmetijstva, kakor so bila ta področja urejena na začetku gospodarske reforme v letu 1965. Nanjo navezuje tudi intervju z »Ekonomsko politiko«, v katerem sogovornik poudarja, da kljub zahtevam po sproščanju ekonomskih zakonitosti in večji samostojnosti delovnih organizacij, ne gre odvzeti družbeno-političnim skupnostim ustreznih pristojnosti pri usklajevanju in usmerjanju gospodarskega razvoja. Pri tem seveda ne smemo takšnega — z enakrat še nujno potrebnega — državnega poseganja v gospodarstvo zamenjavati z etatističnim odtujevanjem presežne vrednosti njenim ustvarjalcem. Preprečevati pa treba tudi razbohotenje kapitalskih odnosov in neomejeno dominacijo parcialnih in lokalnih interesov zaradi nujnosti njihovega sintetiziranja v splošnem družbenem interesu, izhajajoč pri tem vedno od samoupravnih interesov delovnega človeka. Že tedaj je bilo torej zapisano opozorilo, ki je bilo v naslednjih letih čestokrat prezrto! Poglavitne cilje reforme opisuje poglavje, kateremu so podlaga odgovori na vprašanja gledalcev TV Beograd. Med takšne cilje avtor uvršča predvsem boj za čedalje večjo produktivnost dela, stabilno povečevanje življenjskega standarda in nadaljni razvoj sistema samoupravljanja, »ki ni le demokratični in humanistični ideal, marveč predvsem ekonomska nujnost družbe v razmerah socializma.« (4) Ob tem pa je potrebno krepiti delovne enote, preprečevati ekspropriacijo pravic in sredstev delovnega človeka, usmerjati zdrave integracijske procese, precizirati odgovornost za prevzete naloge in izvajati sklepe delavske avantgarde.

Novi ukrepi gospodarske politike so učinkovali tudi na komunalnem in izobraževalnem področju. Slednjemu je bilo treba zlasti zagotoviti samostojno materialno podlago v okviru izobraževalnih skupnosti, kjer se srečujejo delavci šolskih ustanov s porabniki njihovih storitev.

³ E. Kardelj, nav. d., str. 51.

⁴ E. Kardelj, nav. d., str. 154.

O nekaterih težavah, ki so se pojavile že na samem začetku gospodarske in družbene reforme, je govoril avtor knjige na tretjem plenumu CK ZKJ leta 1966. Osnovni problem je bil predvsem v iskanju načinov za zagotavljanja odločilnega vpliva neposrednih producentov na sklade družbene akumulacije, ki se je v velikih integracijah velikokrat odtujevala svojemu ustvarjalcu. Temu in še nekaterim drugim vprašanjem notranjega razvoja in zunanje politike Jugoslavije je posvečen tudi intervju s švicarskim časnikarjem, reproduciran v osmi knjigi Problemov naše socialistične graditve.

V tej knjigi je zajeto tudi obdobje t. im. brionskega plenuma, ki predstavlja po avtorjevih ugotovitvah eno najpomembnejših prelomnic v razvoju naše družbe. Dokončno je bilo treba razčistiti s konceptom etatistično-meznega obravnavanja producentov in se zavzeti za demokratične odnose v vseh sredinah, demokratične tako po obliki kot po vsebini. Posebne pozornosti vredno je gotovo spoznanje o objektivni determiniranosti stališč, ki jih zavzemajo posamezni družbeni sloji do vprašanj samoupravljanja. Le-to je treba upoštevati tudi pri oblikovanju volilnega sistema v pogojih samoupravljanja, da bo uspešno služil delovnemu človeku kot nosilcu oblasti in upravljanja družbenih zadev.

Na šestnajsti skupščini stalne konference mest je tovariš Kardelj spregovoril o krajevni skupnosti in povezovanju občanov, delovnih organizacij ter občinske skupščine pri opravljanju nalog krajeвне skupnosti. Zagrebški simpozij o vlogi uprave v samoupravni družbi je poudaril njeno družbeno nujnost. Avtor obravnava knjige ugotavlja, da funkcije uprave ne odmirajo, pač pa gre za njihovo preobražanje vzporedno s spreminjanjem družbenih odnosov. Zelo pomembno je namreč razlikovati proces odmiranja politične države od procesa krepitve organiziranosti samoupravne družbe. Zato ob postavljanju hipoteze o naraščajočem pomenu uprave Edvard Kardelj sklepa: »Tudi kadar bo družba, da tako rečem, čedalje manj država, potreba po učinkovitem organizacijskem mehanizmu uprave v tem smislu ne bo

manj pomembna kakor danes, čeprav se bo spremenila družbena vloga uprave.« (5)

V intervjuju z uredniki »Borbe« tovariš Kardelj najprej spregovori o volilnem sistemu in vlogi SZDL pri neposredni izpeljavi volitev, nato pa preide na vprašanja gospodarske in družbene reforme. Tod ponovno izpostavlja nujnost integracije družbe na podlagi samoupravljanja, pri čemer morajo dobiti novi družbeni odnosi tudi nove pravne formulacije. Prav ta zahteva postavlja zelo obsežne naloge pred našo pravno vedo, ki naj na teoretičnem nivoju prispeva k vzpostavljanju takšnega pravnega sistema, v katerem bo osrednja kategorija postalo delo in ne več lastnina. V nadaljevanju lahko beremo še avtorjeva stališča in ideje o družbenih dogovorih, znanstvenem proučevanju integracijskih procesov, samoupravni koncentraciji presežnega dela in vlaganju tujega kapitala v naše delovne organizacije.

V letu 1967 je slovenski CK sprejel pomembno resolucijo o idejno-političnih nalogah komunistov. S tem dokumentom v zvezi sledimo Kardeljevimi mislim o interesih delavskega razreda, ki morajo biti vodilo sleherni politični akciji ter idejno-perspektivna osnova družbenega sistema.

V referatu ob trideseti obletnici ustanovnega kongresa KPS obravnava avtor pomen tega Kongresa in aktualne naloge komunistov danes.

Analiza štiriletnega skupščinskega dela prikazuje uspehe in probleme zveznega predstavniškega telesa v obdobju 1963—1967. V uvodnem govoru na skupni seji vseh zborov na maju 1967 pa tovariš Kardelj opozarja na nekatera vprašanja nadaljnega razvoja našega skupščinskega ter političnega sistema.

Zadnje poglavje določa mesto ZK v samoupravnem sistemu. Njen položaj med vseodločujočim managerjem in diskusijskim klubom je treba vztrajno izgrajevati in ga neprestano preverjati v praksi in teoriji. Vsakdanje izgrajevanje in praktično ter teoretično preverjanje

⁵ E. Kardelj, nav. d., str. 283.

pa terja tudi celotni sistem samoupravljanja. Knjiga, kakršna je Kardeljeva »Problemi naše socialistične graditve«, je tem prizadevanjem več kot samo v pomoč.

ALBIN IGLIČAR

DUŠAN BILANDŽIČ

Ideje in praksa družbenega razvoja

1945—1973

I

V zbirki Marksizem in sodobnost je konec leta 1973 v založbi Komunist iz Beograda izšlo delo Dušana Bilandžića »Ideje in praksa družbenega razvoja Jugoslavije 1945—1973«. Uredniški odbor založniškega centra Komunist sestavlja skupina znanstvenih in družbenopolitičnih delavcev, in sicer M. Pečujlić kot predsednik, D. Atlagić kot glavni urednik, ter Z. Damjanović, T. Jakovljević, M. Korać, M. Kučan, Vj. Mikecin, N. Pašić ter Z. Vidaković. Naj ob tej priložnosti omenimo, da je založniški center Komunist iz Beograda izdal tudi zelo koristne »Antologije«, ki govorijo o najpomembnejših spoznanjih marksističnih in meščanskih mislecev o človeku in družbi, kot npr. Marksizem in umetnost, Spremembe v sodobnem razvitem kapitalizmu ter Samoupravljanje in delavsko gibanje.

Bilandžićeva študija Ideje in praksa družbenega razvoja Jugoslavije 1945—1973 je izšla v II. kolu kot peta knjiga v zbirki Marksizem in sodobnost (urednika Miloš Nikolić in Vera Popović) na 328 straneh in v nakladi 2000 izvodov. Avtor obravnavanega dela dr. Dušan Bilandžić je bil vrsto let viden družbenopolitični delavec, ki se je tudi znanstveno raziskovalno ukvarjal z družbenoekonomskimi in družbenopolitič-

nimi vidiki razvoja jugoslovanske družbe ter deloval tudi v raziskovalnih centrih družbenopolitičnih organizacij. Sedaj je univerzitetni profesor na zagrebški fakulteti za politične vede, kjer predava predmet družbenopolitični sistem Jugoslavije. Slovenski dnevnik »Delo« je letos v nekoliko skrajšani različici objavljala Bilandžićevo knjigo in tako seznanil tudi širši krog slovenskega beročega občinstva z jugoslovanskim družbenim razvojem.

Avtor je že z naslovom knjige, v katerem je poudaril in podčrtal družbeni razvoj Jugoslavije, zamejil tudi okvire in določil cilje svoje razprave. Ni mu tedaj šlo samo za analizo globalnega političnega in ekonomskega sistema Jugoslavije, temveč za obravnavanje osnovnih družbenih odnosov in procesov ter teženj v družbenem razvoju. Delo je torej poskus, lahko dodamo, da v veliki meri uspešen, podati analizo ne samo idej (prvi del naslova avtorjeve razprave), ampak tudi prakse (drugi del naslova) našega družbenega razvoja. Ko po branju obrnemo zadnjo stran v avtorjevi knjigi, se glede na definirani naslov knjige ne čutimo prikrajšane in opeharjene, čeprav se je pisec bolj posvetil analizi prakse in manj analizi idej.

II

Ni ravno lahko delo obravnavati ideje in prakso družbenega razvoja družbe, katere »življenje živimo«, saj to, kar se je dogajalo v obdobju 1945—1973, niso zgodovinske starožitnosti. Očitno se je tudi avtor sam zavedal nedorečenosti, »nefinalnosti« svojih analitičnih sodb, saj so procesi uresničevanja zgodovinskih odločitev, ki smo jih sprejemali v povojnem družbenem razvoju Jugoslavije, tako pogosto nabitem s številnimi usodnimi križpotji, še marsikje v živem razvoju. Vse vključenosti in rezultati teh procesov se dejansko tudi še niso mogli do kraja vsebinsko izraziti. In še: številni demiurgi našega družbenopolitičnega včeraj in danes so prisotni tudi v sedanjem razvojnem procesu, kar očitno tudi ne more biti brez vpliva na ocene in stališča o preteklih dogodkih in o preteklih procesih. Če smo zapisali »o

preteklih dogodkih in preteklih procesih«, je treba vendarle dodati, da je seveda obdobje 1945—1973 (še zlasti zadnje, ki je blizu letu 1973) pravzaprav res »histoire contemporaine«, kjer je zaradi premajhnega nujnega časovnega odmika včasih težko analizirati s »klinično preudarnostjo« in s svojim umom zajeti vse daljnosežne razsežnosti nekega dogodka ali procesa. Seveda se tudi ne potegujemo za to, da bi se družbeni razvoj Jugoslavije 1945—1973 obravnaval pod nekakšnim posebnim »sub specie eternitatis« ali da bi želeli relativizirati Bilandžičeve resne znanstvene analitične napore. Opozoriti smo želeli le na avtorjevo objektivno zamejenost in težavo, s katerimi se srečuje tisti, čigar raziskovalni pogum sega tudi do obdobja družbenega razvoja do leta 1973, in ko tudi sama izdaja knjige nosi letnico 1973. Zanimivo ob tem bi bilo omeniti, da se na primer Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije (v redakciji R. Čolakovića, D. Jankovića, P. Moracije), ki je izšel 1963. leta pri Institutu za proučevanje delavskega gibanja v Beogradu in Institutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, zaključuje z obravnavanjem leta 1958. Seveda: Bilandžičev tekst ni pregled zgodovine ZKJ in se zato zavedamo relativnosti naše primerjave. A vendar: današnjikom se je težko vživljati v znanstveno neprizadetega analizatorja današnjega, »tekočega« družbenega razvoja.

Avtor je svojo knjigo razdelil v štiri dele z naslovi: I. Revolucija in država, II. Velika preokretnica (1948—1953), III. Desetletje stabilnega razvoja (1953—1963), IV. Krize in reforme (1964—1973). Že pomenljivi in k vsebinskim vidikom usmerjeni zgoraj navedeni naslovi posameznih delov knjige, ki se izogibljejo »šolskega«, običajnega poimenovanja obdobja našega družbenega razvoja, kažejo, kaj namerava Bilandžić obravnavati v posameznem obdobju. Štejemo, da je v okviru teh štirih delov, ki se znotraj dele v poglavja in številna podpoglavja, avtor družbeni razvoj zajel dovolj strnjeno in pregledno. Konec koncev je notranja razdelitev družbenega razvoja Jugoslavije 1945—1973 v posamezna obdobja stvar družbeno teo-

retičnega okusa avtorjev. Pričujoča Bilandžičeva razdelitev v štiri dele se nam zdi dovolj logična, sovisna ter zgodovinsko razvojno upravičena. Naslovi delov avtorjeve študije pa so takšni, da lahko rečemo: nomen est omen. Morda bi le pri četrtem delu (krize in reforme 1964—1973) smeli reči, da nas izraz reforme nekoliko moti, ker preveč asociira na reformizem, a premalo na novum, ki se javlja v obliki radikalnih družbenih posegov.

Bilandžičeva knjiga ima kazalo, ki pa je vsebinsko oskubljeno in zato pomanjkljivo, bralcem nakazuje manj kot mu knjiga dejansko nudi. Tako je na primer v prvem delu knjige v kazalu sploh (pomotoma) spuščeno III. poglavje z naslovom Kritika državno centralističnega sistema. Podpoglavja pa so v kazalu (namerno?) opuščena. Preglednosti dela v prid bi bilo pregledno kazalo.

III

V prvem delu knjige je pisec ravnal pravilno, ko je za izhodišče svojih razmišljanj o družbenem razvoju v novi Jugoslaviji analiziral zgodovinske nauke iz razpada kapitalistične Jugoslavije in analiziral trajne vrednote (oborožene) socialistične revolucije. Poglavje, ki v prvem delu Bilandžičeve razprave obravnava oblikovanje državno centralističnega sistema, je vsebinsko dovolj zaokroženo, da je avtorju dalo dovolj osnove, na katero je postavil kritiko tega sistema, kar predstavlja zaključno (tretje) poglavje recenzirane študije.

Za začetno obdobje našega družbenega razvoja je značilna visoka stopnja osredotočanja politične oblasti v državnem aparatu ter stalna in močna intervencija v družbenoekonomskih odnosih s političnimi sredstvi. Bilandžić koplje v pravo naravo stvari, ko dokazuje, da je bila revolucionarna oblast instrument delavskega razreda, ki je uporabljal državne oblike upravljanja z družbenimi zadevami in se naslanjal na sredstva organizirane prisile, da bi se lahko menjali družbeni odnosi in zagotavljala temeljna smer družbenega razvoja. Avtorjeva analiza nam razjasni, kako so se združevali vodeči položaji v partiji in

državnem aparatu, kar je ustvarjalo državno partijsko vzporednost. V tem obdobju je bila državno partijska vzporednost (državno partijski »paralelizem«) razumljiva, zlasti ob zgodovinsko izpričani predpostavki, da je socialistična država tista organizacija oblasti, s katero delavski razred uresničuje svojo zgodovinsko politično vlogo.¹ Bilandžičeva kritika državnocentralističnega sistema in v njem vsebovanega državno partijskega paralelizma pa tudi že nakazuje nevarnosti, ki nastanejo, če državno in partijsko vodstvo izgubljata stike z delavskim razredom in se približuje obrambi političnih položajev zgolj svoje oblasti.

Ko smo že pri obravnavi tega prvega dela avtorjeve knjige, naj še obrobno dodamo, da bi ob večji skrbnosti lahko odpadlo dobesedno ponavljanje podatkov o nacionalnem dohodku per capita leta 1938 v Jugoslaviji, o številu kmečkega prebivalstva Jugoslavije leta 1937 v primerjavi z drugimi državami, kar vse je zaslediti na strani 4 in prav tako v istem besedilu tudi na strani 52 in 53 Bilandžičeve knjige.

Za obdobje družbenega razvoja Jugoslavije, ki ga je naš avtor (II. del študije) poimenoval Velika preokretnica, je značilna naravnost dramatična obramba socialistične revolucije pred birokratskim stalinističnim hegemonizmom ter zasnovanje nove strategije družbenega razvoja Jugoslavije. Menimo, da je Bilandžiču v tem delu uspelo — sicer nekoliko nakopičene podrobnosti — vendarle prevesti v tisto (takratno) družbenopolitično atmosfero, ki jo hoče prikazati. Spopad z Informbirojem in *institucionalna* inavguracija samoupravljanja pokaže, da je tudi v tem obdobju jugoslovanskega družbenega razvoja Komunistična partija Jugoslavije iskala odgovore na velike dileme časa v izvirnem, nedogmatskem marksizmu. Danes smo v jugoslovanskem družboslovju — vsaj v grobi poplošitvi — priče dvema skrajnostnima stališčema. Tistemu, ki bi pred letom 1948 rad radikalno videl v Jugoslaviji

en sam »domači stalinizem« in ki povsem omalovažuje demokratične in samoupravne prvine, ki so nastale v naši oboroženi revoluciji in neposredno po njej in ki ne razume, da vsako revolucionarno gibanje razširja udeležbo ljudskih množic, ki ne vidi, da je bilo samoupravljanje v smislu revolucionarne volje množic kot spontana praksa prisotno tudi med oboroženo revolucijo in neposredno po njej. In naprej, priče smo tudi takšnemu stališču, ki ne dojame, da so dejansko v *odločilni meri* šele spopad s stalinizmom, določena partijska in državna usmeritev po letu 1948, tedaj »orientacija od zgoraj«, omogočili umestitev samoupravljanja *kot družbenega sistema*, da je torej samoupravljanje kot oblikujoči se sistem delo najbolj osveščenega dela družbe, revolucionarnih aktov državno partijskih organov, seveda z vsemi protislovji, ki iz takšne geneze izvirajo. Ocenjujemo, da se naš avtor ni dal zvabiti v nobeno od teh skrajnostnih stališč, ki sta si medsebojno v nasprotju. Tako sicer zapletena problematika ni obvladala avtorja in je, nasprotno, sam avtor ostal kapitan družbenih vprašanj, ki jih obravnava. Spopad s stalinizmom, poskus zunanega vsiljevanja politične in idejne hegemonije je predstavljal a) izjemno pomemben vzgib za razreševanje notranjih protislovij, ki jih je porajal naš družbeni razvoj in b) spodbudo za potrditev tistih sil, ki so se upirale etatizaciji globalnega ekonomskega in političnega sistema. Bilandžičev tekst nam prikaže tudi Kidričevo analizo družbenoekonomskih odnosov v tem obdobju in njegovo ustvarjalno vlogo pri preobrazbi administrativnocentralističnega gospodarskega sistema; tako tudi zelo jasno vidimo, s kakšno dinamiko se je opuščala etatiistična koncepcija družbenega razvoja.

V tretjem delu obravnavane knjige pisec zajema obdobje 1953—1963, kjer se med drugim posebej zaustavlja ob prodoru Jugoslavije na globalno svetovno raven v zunanji politiki, ob spremembah v političnem sistemu (analiza vloge komune), ob gospodarskem sistemu ter ob VII. kongresu ZKJ in programu ZKJ iz leta 1958. V tem tretjem delu knjige je avtor kot zbiralec in selektor gradiva

¹ Glej v zvezi s tem, H. Modic, Družbena ureditev SFRJ, skripta, VPS, Piran-Portorož, 1970, str. 105.

in dogodkov močnejši od ustvarjalnega pisca in analizatorja družbenih pojavov in procesov. Večjo pozornost bi dr. Bilandžić tudi že v tem delu svoje knjige, zlasti ob obravnavanju vloge zveze komunistov, moral posvetiti analizi marksistične teoretične zamisli o podružbljanju politike, ki se je pri nas postopoma prenašala na teren revolucionarne družbenopolitične prakse, in razlogom, ki so preprečevali, da bi se samoupravljanje predstavilo kot celovit sistem družbene organizacije, kot vse obsegajoč proces, ki povezuje vse sfere družbenega dela, celotno utripanje družbe. Kajti družbeno samoupravljanje ni samo decentralizacija, ampak je tudi združevanje, je organska integracija in demokratična centralizacija.²

Pregledno pisano delo, ki je le na redkih mestih obremenjeno z družbenopolitičnimi klišeji, zaključuje četrti del, ki sega od leta 1964 in se sklene z letom 1973. Ta del avtorjeve knjige je notranje teoretično še najmanj uravnotežen, čeprav nam seveda kljub temu pokaže, s kakšnimi Scilami in Karibdami je bil zaznamovan naš družbeni razvoj v preteklem desetletju. Podoba je, da bi ustava iz 1963. leta in posledice, ki jih je povzročala, terjale globljo in širšo analizo. Poglavje o gospodarski reformi je pisano dovolj dokumentirano in analiza njene upehanosti in zastoja znanstveno prepričljiva. Če je analiziral obdobje 1964—1973, se je moral avtor dotakniti tudi soočanja nekaterih *takratnih* vrhov uprave državne varnosti s samoupravno usmerjenostjo jugoslovanske družbe, kar je povzročilo tudi reformo te službe v letu 1966. Družbene nesnažnosti in politične malopridnosti, ki so jih, zlorablajoč oblast, uprizarjale nekatere strukture uprave državne varnosti, so pokazale, da gre v bistvu za dve različni zamisli družbenega razvoja Jugoslavije. Avtor se tega danes že presežnega obdobja jugoslovanskega družbenega razvoja dotika v kombinaciji citatov partijskih dokumentov in lastnega razmišljanja, pri čemer je poudarek na

prvem. Tudi pri razčlenjevanju ustavnih dopolnil 1971. leta bi navajanje ustavnih dopolnil lahko nadomestilo ali vsaj dosledneje dopolnjevalo še širše lastno razmišljanje.

Razvoj samoupravnih odnosov je ustvaril nove možnosti, da se je v mnogonacionalni državi svobodno in vsestransko izrazila individualnost vsakega naroda in narodnosti. Zato je bilo tembolj pomembno pristojnosti federacije in federalnih enot v naši družbi natančno določiti in tudi tako preprečevati, da bi se republiški interes izražal prvenstveno v soočanju s federacijo in prek tega z interesi drugih republik.³

Bilandžićeva razprava nam v četrtem delu da jasno vedeti, zakaj so v našem družbenem razvoju nastajale krize in kako so se »nosilci kriz« maskirali s samoupravno preobleko. Družbenopolitični razvoj v Jugoslaviji pa je pokazal, kako so v neposredni preteklosti tudi diametralno nasprotni in vsebinsko izključujoče se sile nosile samoupravne oznake, in da biti »snemalec mask« ni niti kratkotrajen niti enostaven posel.

Moč je soglašati z Bilandžićevo oceno, da je družbena praksa odprla novo zgodovinsko skušnjo, ki kaže, da tudi današnja družbena struktura poraja protisamoupravne težnje in da vzpon in porast tehnostuktur ni neizogibna pot družbenega razvoja. In res je: nekakšni posodobljeni burnhamovski »menedžerski revoluciji« se je mogoče upreti z omejevanjem oblasti odtujenih središč ekonomske in finančne moči, z razreševanjem protislovja med politično oblastjo in družbo, kar je ključna in žariščna točka v socialistični preobrazbi družbenih odnosov, skratka, s samoupravljanjem, kot s »končno najdeno obliko«, prek katere proizvajalci vzpostavljajo kontrolo nad celokupnim gibanjem družbe.

IV

Bilandžićeve »Ideje in praksa družbenega razvoja Jugoslavije 1945—1973« pričajo, da inventarni obračun našega

² Glej o tem: E. Kardelj, *Sodobni razvojni procesi naše družbe*, intervju Neue Gesellschaft 8/73, prevod »Delo«, 9. 9. 1973.

³ N. Pašić, *Razvojne dileme jugoslovanske federacije*, *Socijalizam* 11/70, str. 1389.

družbenega razvoja vsekakor daje pozitivno bilanco. Naš družbeni razvoj terja predvsem »boj za«, ne pa zgolj »boj proti nečemu«, tedaj zahteva pozitiven, afirmativen program. Čeprav ima »boj za nekaj« v sebi seveda tudi prvine »boja proti nečemu«, je pri »boju proti« vendarle poudarek bolj na statičnih fazah, ki ima često omejen značaj družbene kampanje. »Boj za« pa vključuje družbeno stabilnost in je tedaj kontinuiran in prav to je tisto, kar jugoslovanska družba tudi z zornega kota učinkovitosti in racionalnosti nujno potrebuje.

Bralec, ki je spremljal avtorjeva stališča o idejah in praksi družbenega razvoja Jugoslavije, je lahko tudi ugotovil, da našega samoupravnega sistema nismo zasnovali kot obrambni mehanizem ali kot način vzpostavljanja in vzdrževanja pravšnje razdalje in ravnotežja do meščanskega sistema in socialističnega sistema državnolastninskih odnosov. Naš sistem tudi ne sme postati teren za dokazovanje moči in sprejemljivosti teh dveh velikih svetovnih sistemov.

BOŠTJAN MARKIČ

ZDENKO ROTER

Cerkev in sodobni svet

Knjiga Zdenka Roterja *Cerkev in sodobni svet* v svojem podnaslovu: »Razvoj katoliškega nauka o socializmu, komunizmu, marksizmu in ateizmu« pove, da se avtor v njej ukvarja predvsem z odnosom katoliške cerkve do teh vprašanj, kot jih zajemajo osnovni cerkveni dokumenti, enciklike, koncilski dokumenti, stališča visokih papeških komisij itd. Delo zajema predvsem razvoj v zadnjih petdesetih letih, od enciklike papeža Pija XI »Quadragesimo anno« o socializmu in komunizmu do koncilskih in sodobnih papeških dokumentov.

Knjiga je razdeljena na dva dela, v uvodni del »Cerkev in sodobni svet« in v glavni del »Odnos katoliške cerkve do socializma, komunizma, marksizma in ateizma«.

Ta knjiga je prvo delo o sodobni cerkvi, posebno še o koncilu — s stališča marksistov, ki je izšlo na Slovenskem, in že to je posebna kvaliteta. Kajti do sedaj nam je v resnici primanjkovalo zbrano, dokumentirano in v osnovah komentirano gradivo o koncilski cerkvi. Na katoliški strani je napisal delo o pokoncilski cerkvi dr. Vladimir Truhlar, in sicer »Katolicizem v poglobitvenem procesu«, ki pa ima bolj poljudno problemski pomen in ni dokumentirano. (Če seveda odštejemo v slovenščino prevedene resolucije in enciklike, ki jih izdaja specifično verski tisk).

Roterjevo delo predstavlja torej predvsem podlago za nadaljnjo problemsko raziskovanje sodobne katoliške cerkve in religije, čeprav je že samo delo nakazalo globalne probleme cerkve in vzroke zanje. Pokazalo je tudi, da je zgodovinsko neogiben proces demokratizacije in posvetovljenja, počlovečenja katoliške cerkve, kajti le-to nikakor ni le rezultat kake strategije in taktike vodstva katoliške cerkve, da bi si ponovno zagotovila večji vpliv in socialno moč.

Zato je avtor posebno v prvem delu knjige nanizal več vzrokov, ki silijo in so prisilili cerkev k spremembi tradicionalnega odbranaškega stališča do sveta. To so najprej pojavi v samem svetu, ki silijo k sekularizaciji družbenega ponašanja ljudi in s tem zožujejo religioznost na parcialen faktor zavesti (ne pa, kot včasih, ko je religioznost predstavljala občo obliko zavesti, vsaj na ideološki ravni), zato ima človek tudi do svoje lastne religije avtonomno stališče. Zato le težko sprejema cerkevno in avtoritarno posredovanje svoje vere. Drugo vrsto vzrokov najde avtor v sami cerkvi, ki je zaradi svoje okostenelosti postala nesposobna, da bi se približala sodobnemu človeku, in se je zato večkrat vzdrževala v svoji moči le prek političnih in tradicionalističnih dejavnikov, ki delujejo v kaki družbi.

Zunanji dejavniki sekularizacije in ateizacije segajo od tehnične strukture sveta in ustrezne gospodarske strukture do širjenja demokratičnih, pluralističnih stališč, kar pogojuje »praktični materializem«. Posebno pa je vplivalo na cerkev širjenje socializma po drugi svetovni vojni in nastajanje novih revolucij in osvobodilnih gibanj, ki je očitno neustavljiv proces. Prav tako je cerkev prizadel padec fašizma in nacizma; zadel je namreč ravno najkonservativnejše kroge v cerkvi, ki so se večkrat solidarizirali s fašizmom in nacizmom, posebno v nekaterih deželah, pa tudi v samem vrhu cerkve (spomnimo se samo polemik o vlogi papeža Pija XII. med II. svetovno vojno).

Notranji dejavniki pa segajo od tega, da cerkev ni več vodilna sila pri oblikovanju družbene in kulturne zavesti ljudi, kot je bila v predtehnični družbi, do tega, da se verniki upirajo hierarhiji, prek spreminjanja religiozne prakse na nekakšen družben servis za določena opravila (to je vidno posebno v razvitem kapitalističnem svetu), širjenja ateizma ali vsaj religioznega indiferentizma (ki izključuje kakršenkoli »križarski pohod« na ateizem) do krize cerkvene avtoritete sploh in duhovniškega poklica posebej.

Menim, da je avtor izčrpno in popolno zajel bistvene vzroke, ki so silili cerkev, da se je sama spreminjala in se prilagajala svetu, da je opuščala želje po ohranjanju starih privilegijev ali po pridobitvi novih (seveda so eno koncilске proklamacije, drugo pa njihovo uveljavljanje v praksi). Cerkev je prisiljena stopiti v pluralistični svet, kjer postaja socializem vedno bolj univerzalno občečloveško gibanje in nujnost pozitivne razrešitve zgodovine.

Avtor nato na kratko obravnava glavna gesla Koncila, na primer ukinjanje konstantinizma, željo po opiranju na prakrščanstvo in prehod od anateme do dialoga s svetom. Nato na kratko obrazloži še strukturo poglavitnih koncilskih dokumentov, ki zadevajo odnos cerkve do sveta, in oriše poglavitne miselne tokove na koncilu, to je reformistične in tradicionalistične. Ob tem omeni, da se ta dva tokova krešeta med

seboj še v pokoncilski cerkvi, le da so se reformisti razcepili na več radikalnih in reformističnih struj. S tem sklene uvodni del.

V drugem, glavnem delu pa najprej v več poglavjih opisuje razvoj tradicionalnega cerkvenega nauka o socializmu, komunizmu, marksizmu in ateizmu. Pri tem je šel razvoj od prvotne enake anatemizacije vseh teh pojavov k vedno večji diferenciaciji ocen le-teh, posebno komunizma in socializma, ki za cerkev še danes predstavljata dve različici sekulariziranega eshatološkega gibanja, le da je komunizem radikalen, oblasten in sovražen veri, socializem pa strpnejši, reformističen in toleranten do vere. Taká ocena nedvomno povzema razlike med komunističnimi partijami in socialističnimi oziroma socialdemokratskimi strankami v svetu, vendar skoraj povsem spregleda njihovo notranjo odvisnost od delavskih gibanj in delavskega razreda nasploh. Prvotno je cerkev gojila ostro negativen odnos do vseh krščanskih socialnih gibanj, ki so se bližala socializmu; šele po drugi svetovni vojni se je njeno stališče nekoliko omlačilo, vendar nasprotje med katoliško socialno filozofijo in vsemi socialističnimi in komunističnimi gibanji ostaja v veljavi.

Šele znani encikliki Janeza XXIII »Pacem in terris« in »Mater et magistra« sta pomenili bistveno spremembo v teh stališčih in sta neposreden uvod v II. vatikanski koncil. Avtorju se zdi pomembnejša prva enciklika — tako kot mnogim cerkvenim komentatorjem. Najpoglavitnejša zavest v teh dokumentih je »načelo dialoga«, ki je tu prvič javno priznано. Ta dialog zajema tudi praktične vidike sodelovanja z ljudmi, »ki imajo zdrav razum in nepokvarjeno naravno moralno«, namen takega sodelovanja pa je dobro po naravi. Ta stališča ne izključujejo nikogar. Cerkev je sicer še naprej obsojala »zmotne nauke«, toda priznala je prakso, ki je bila prej izrecno prepovedana. Avtor poudarja, da gre tu verjetno za odnos do socialističnih gibanj, kajti v enciklikah najdemo mesta, ki pozitivno ocenjujejo socializem (ker ne odklanja več zasebne

lastnine produkcijskih sredstev), toda v načelu lahko velja tudi za komunizem. Avtor omeni tudi encikliko *Ecclesiam suam*, papeža Pavla VI, ki je obširno razlagala načelo dialoga kot metodo delovanja cerkve v svetu.

Naslednja poglavja se omejujejo predvsem na sam koncil, na odnos »koncilskih očetov« do socializma, komunizma, ateizma, marksizma kot pglavitnih nasprotujočih si skupin, tako imenovanih »tradicionalistov« in »reformistov«. Prvi so očitno predstavljali dokaj monoliten blok tradicionalne cerkve, vezani so bili predvsem na kurijske osebnosti, predstavnike visoke hierarhije, na predstavnike iz Italije, Španije in Portugalske in na del predstavnikov iz socialističnih dežel. Drugi so predstavljali večino, a so bili med seboj zelo raznoliki, od »revolucionarjev« (na primer predstavniki tako imenovane »teologije revolucije«) do skromnih reformistov, ki so se zavzemali le za nekaj sprememb v praktičnih zadevah, ne pa v nauku. A kljub temu sta se ti dve skupini med seboj ostro in neizprosno spopadali, tako da ima bralec včasih vtis, da gre za dve različni cerkvi, ne pa za eno samo.

Posebej so prikazane pglavitne polemike o zgoraj navedenih vprašanjih, o načelu dialoga, o svobodi vesti. Zanimivo je, da so predstavniki socialističnih dežel ostali nekako na sredini, porazdeljeni v obe skupini, najnaprednejši so bili predstavniki iz zahodne Evrope (ZR Nemčija, Belgija, Nizozemska, Francija), tretjega sveta in deloma iz ZDA. Tako se je pokazala odvisnost ideoloških stališč od socialno-političnih pogojev, v katerih predstavniki živijo, in od mesta v cerkveni hierarhiji.

Najzanimivejši se mi zdi prikaz polemike ob dokumentu o verski svobodi. Zdi se mi, da je ta polemika najbolj posegla v bistvo spora, čeprav je bila nekoliko obrobna. Ravno tu se je pokazala odločna razlika med tistimi, ki še žele zadrževati svoj prav z grožnjami in z nasiljem, in med onimi, ki zagovarjajo stališče svobode vesti in avtonomije posameznika. In ravno na tem zasedanju so tradicionalisti najbolj pogoreli. Tu se vidi resnična želja večine katolikov

(to še ne pomeni katoliške hierarhije) po odločnem prelomu s starim gledanjem na sebe in na tiste, ki drugače mislijo.

Na koncu avtor še podrobneje opiše dokument o vodenju dialoga, ki ga je izdalo tajništvo za neverne v Vatikanu. Iz njega je razvidno, da gre cerkvi še vedno za »nadzorovani in usmerjeni dialog«, ki se strogo drži predpisanih verskih okvirov. Seveda pa je vprašanje, če lahko svet sodeluje v takem dialogu, saj ta ne postavlja nobenih ovir, razen vsečloveške zavezanosti resnici.

Avtor je delo opravil korektno in nepristransko, tako da je morda premalo prisoten marksistični vidik raziskave. Toda táko zastavljeno delo, ki naj zgolj urejeno prikaže razvoj cerkvenih naukov o dani temi, verjetno niti ne omogoča globlje marksistične analize. Pomemben pa je vendarle sklep, kjer avtor pravi, da je razvojni proces v cerkvi odvisen od splošnih razmer v svetu, in tudi od razvoja »v« socialističnem svetu, »od tega, kako bo ta svet vsak dan praktično uveljavljal svobodo človekove osebnosti in humane odnose med ljudmi, upoštevajoč načelo, da je neodtujljivi del človekove svobode tudi religiozna svoboda«.

ANDREJ ULE

O mednarodnem seminarju »družbeni vplivi množičnega obveščanja«

(Salzburg, marec 1974)

V okviru svojega dolgoletnega rednega delovanja je znani salzburški seminar (The Salzburg Seminar in American Studies) v marcu tega leta priredil tritedensko posvetovanje na temo Druž-

beni vplivi množičnega obveščanja (The Social Impact of Mass Communication). Seminarja se je udeležilo 50 mlajših raziskovalcev in strokovnjakov iz prakse iz 16 evropskih dežel. Med temi so bili tudi predstavniki Romunije (4), Poljske (2) in Turčije (1), drugih udeležencev iz vzhodnega dela Evrope žal ni bilo, čeprav so bili povabljeni. Jugoslavijo smo zastopali trije (Ljubljana, Zagreb, Beograd). Kar zadeva predavatelje, (šest stalnih) so bili Američani: T. Eliot (predsednik seminarja), D. Cater, F. Friendly, C. Guggenheim, E. Katz in P. Tannenbaum. Poleg teh so nastopili še predavatelji-gosti: H. Evans (The Sunday Times, London), Richard Hoggart (Unesco) in E. Kull (Springerverlag).

Delo je potekalo vsak dopoldan na plenarnih predavanjih z razpravo za vse udeležence hkrati, popoldan pa v manjših seminarskih skupinah; delali smo torej intenzivno in zahtevno. K temu so prispevala pogosta večerna predavanja in predvajanja filmov z izrecno socialno in politično vsebino (npr. posnetki TV oddaj znanega komentatorja E. Murrowa o zloglasnem senatorju Josephu McCarthyju, dokumentarni filmi o nečloveškem položaju sezonskih delavcev na plantažah v ZDA, o aferi v Tonkinškem zalivu, o podkupovanju novinarjev velikih reklamnih agencij v ZDA, filmski intervju z iranskim šahom, itn.) Ob vsem tem se je razvila potem diskusija, vsi pa smo morali izdelati do konca seminarja tudi seminarske naloge.

Zaradi tega je dokaj težko celovito opisati in oceniti vsebino vsega, kar se je oblikovalo v treh tednih seminarja. Pričujoči prikaz je tako nujno omejen na nekatera vprašanja, ki so bila v ospredju razprave na predavanjih in seminarskih skupinah, katerih sem se udeležila. Med te brez dvoma spadajo vprašanja o odgovornosti sredstev množičnega obveščanja za razvoj socio-kulturnih vrednot v sodobni družbi, in vprašanja o odgovornosti raziskovalcev na področju množičnega obveščanja, kako in čemu uporabljati dosežke raziskav na tem področju.

Prvo skupino vprašanj sta konkretnizirali s svojimi rezultati predvsem dve zelo pomembni raziskavi novejšega časa:

a) raziskava o prikazovanju nasilja na ameriški televiziji, ki je bila izvedena v preteklih dveh letih na zahtevo ameriškega senata (tako imenovani Surgeon General's Report) in b) raziskava o mednarodni izmenjavi televizijskih programov, ki jo je lansko leto izvedla skupina raziskovalcev na univerzi Tampere na Finskem. Rezultati prve raziskave so nedvomno pokazali, da obilje nasilja, ki se vsakodnevno prikazuje na ameriških TV zaslonih v najrazličnejših oblikah (od otroških risank in reklam do najbolj grozljivih celovečernih filmov) ima resne škodljive posledice, kar zadeva duševni razvoj mladine, ki ji je najbolj izpostavljena. Takšna raziskava, ki je ogromnega pomena že zato, ker bodo njeni rezultati nujno vplivali na politiko televizije kot družbene institucije, se je žal zaustavila pred najbistvenejšimi vprašanji, zlasti tistimi, ki posegajo v probleme financiranja televizije. Upoštevajoč dejstvo, da je ameriška televizija v celoti odvisna od svoje reklamne dejavnosti, tj. da naročniki reklam dejansko diktirajo vsebino in kvaliteto njenih programov, ni brez pomena vprašati se, zakaj vztraja na takšnem obilju nasilja? Komu to koristi in čemu?

Prav ob tej točki se je v diskusiji izrazila najpomembnejša slabost celotnega koncepta seminarja, kot so si ga zastavili organizatorji. Očitno je bilo, da se predavatelji nikakor niso želeli spuščati v tako pomembna vprašanja, ki posegajo v samo gospodarsko in politično organiziranost sredstev množičnega obveščanja v kapitalističnih deželah. Vkljub nenehnemu vztrajanju skupine 12 udeležencev, ki se je že na samem začetku spontano oblikovala na pozicijah marksističnega oz. ekonomsko-političnega pristopa k proučevanju delovanja sredstev množičnega obveščanja, diskusija na tem področju ni veliko prispevala. Nekateri udeleženci pa je prav to spodbudilo, da nadaljujejo z raziskovanjem prav teh vprašanj, ki so vsekakor osnova za razumevanje celotnega delovanja sredstev množičnega obveščanja v sodobni družbi.

Podoben problem se je ponovil pri obravnavi rezultatov raziskave o mednarodnem pretoku televizijskih progra-

mov. Pokazalo se je namreč, da je ta pretok pri sedanjem neenakopravnem razvoju tehnologije povsem enostranski, tj. da je zelo velik pretok TV programov iz zahodnih razvitih dežel (zlasti ZDA) v manj razvite, in skoraj nič v obratno smer. Na zahtevo udeležencev, da je treba tudi ta problem proučiti z ekonomsko-političnega vidika, je prišlo do krajše javne konfrontacije stališč znanega ameriškega marksistično usmerjenega znanstvenika Herberta I. Schillerja (v njegovi odsotnosti so organizatorji seminarja naprosili avtorja tega prikaza in še enega udeleženca iz ZR Nemčije, da sta zastopala Schillerjev pristop) in prof. Elihu Katza.

Čeprav se oba znanstvenika strinjata, da je precejšnji del svojih slabosti televizija podedovala od radia, saj se je razvila v tehničnem, družbeno-kulturnem in ekonomskem ozračju, ki je bilo značilno za razvoj radia, in so se zato nekritično prenašale na televizijo tiste norme, ki so veljale za radio, se močno razlikujeta po globini analize, ki potrjuje raziskovalni pogum in politično zrelost prvega in znanstveno nemoč drugega pristopa. V svoji knjigi *Mass Communication and American Empire* (1969) je Schiller prikazal, kako sta razvoj radia in televizije globoko povezana s celotnim razvojem tržnega gospodarstva v kapitalističnem družbenem sistemu oz. z zakonitostmi množične proizvodnje in množične potrošnje ter njune medsebojne organske, dialektične povezanosti. Na ravni mednarodnega delovanja televizije je pa ta celotni razvoj prenesen v okviru nujne razširitve tržišča, tj. osvajanja svetovnega tržišča, kar je notranja logika razvoja kapitalizma na sedanji stopnji monopolnega kapitalizma oz. imperializma.

Takšnemu razmišljanju se Katz ni mogel ali ni hotel pridružiti. Zadovoljil se je z ugotovitvijo, da je za dežele v razvoju v sedanjem času najbolj ustrezna obramba od nezaželenih tujih televizijskih programov (zlasti raznih serijskih filmov, ipd.), preprosto zmanjšanje števila ur vsakdanjega programa, denimo od šest na dve uri, ki bi bil dejansko kvaliteten program. Takšna rešitev je pa povsem neustrezna, že za-

radi same tehnološke narave televizije, da ne omenjamo drugih problemov. Vzroki za takšno stanje televizije po vsem svetu brez dvoma tičijo globlje in naloga tistih, ki delamo na tem področju, je, da se prizadevamo poiskati te vzroke in predlagati temu ustrezne ukrepe. Gre za družbeno zelo pomembne pojave, ki so povezani s celotnim delovanjem sredstev množičnega obveščanja in ki nujno nalagajo določeno družbenopolitično odgovornost.

S tem smo se dotaknili druge skupine vprašanj, ki je prav tako bila deležna vnete diskusije. Šlo je namreč za vprašanje odgovornosti, ki jo, po mnenju nekaterih od udeležencev, raziskovalci sploh in še posebej raziskovalci na področju sredstev množičnega obveščanja morajo občutiti in javno izražati. Upoštevajoč izredno moč sredstev množičnega obveščanja v sodobni bolj ali manj industrializirani družbi, nam ne sme biti vseeno, kdo in v kakšne namene uporablja rezultate raziskav na tem področju. Žal smo v tem pogledu naleteli zlasti pri prof. P. Tannenbaumu na poglede, ki so značilni za liberalistično usmerjene funkcionaliste, o katerih sta odlično kritiko podala vsak na svoj način C. Wright Mills in Alvin Gouldner. Gre za v osnovi izrazito konzervativni duh ameriške sociologije, ki sloni na predstavi družbe in kulture (vključujoč znanstvenike) kot popolnoma od političnih centrov odtujenih in avtonomnih entitet, ki so strukturirani in se razvijajo po nekih lastnih zakonih, neodvisno od dejavnosti ljudi-posameznikov, ki prispevajo na tak ali drugačen način k nadaljnjemu razvoju prav teh obstoječih struktur in odnosov. Spodbudno je bilo videti, da se pretežni del udeležencev ni strinjal s pogledi prof. Tannenbauma. Ker je do te debate prišlo v zadnjih dneh seminarja, je zaključek seminarja še bolj odseval nasprotja, do katerih je prišlo na seminarju in ki so, po moji presoji, značilna tudi za celotno sedanje raziskovanje na področju sredstev množičnega obveščanja. Lahko rečemo, da se vse bolj kažeta dve raziskovalni tendenci: tista, ki ji pravimo tradicionalna, akademska, empirično-funkcionalistična smer, in tista, novejša, ki je bolj ali

manj marksistična, vsekakor pa ima politično-ekonomski in institucionalni pristop. Resnično družbeno napredni in pomembni raziskovalni napor, kot je prikazani seminar potrdil, bodo morali vse bolj upoštevati izhodišča drugega omejenega pristopa, ne glede na (ali pa prav zato) izredno zahtevnost takšnih nalog.

Za zaključek bi opozorili še na zelo obetajoče raziskovalne napore nekaterih skupin mlajših raziskovalcev v ZR Nemčiji, Franciji, Italiji, na Finskem in na Nizozemskem, ki so po svojem pristopu izredno napredne in marksistično usmerjene in s katerimi bi se morali nekoliko bolj seznanjati.

BREDA PAVLIČ

naše teme

Št. 4, Zagreb 1974

Iz tematske številke, ki je posvečena populacijski politiki v Jugoslaviji, objavljamo odlomek iz prispevka STANETA KRAŠOVCA »Razvoj marksističnega pristopa k teoriji in politiki populacije«

... 20. Ne glede na spredaj navedene možne specifičnosti izhaja iz dosedanje razprave med marksističnimi demografi, da se mora populacijska politika socializma ravnati po tehle splošnih načelih:

a) Socialistična družba ne more reprodukcije prebivalstva in njegove sestave prepuščati stihiji, ker se demografski interesi in cilji družbe v celoti in povsod ne pokrivajo z vedenjem posameznika — ker družina ni več glavni nosilec interesa reprodukcije ljudi. Interes družbe in celo pogoj njenega obstanka pa je seveda povsem določena reprodukcija prebivalstva nasploh in delovne sile posebej; pogoj njenega obstanka je pravilen proporc med kmetijskim in nekmetijskim prebivalstvom; mi danes na primer občutimo pomanjkanje aktivnega prebivalstva na vasi, medtem ko posameznik, ki je odšel na delo v tujino, tega primanjkljaja ne čuti; brez ustrezne dobre in profesionalno-ekonomske strukture in reprodukcije prebivalstva — vključno z delovno silo — ni tudi ustrezne reprodukcije potrošnih in produkcijskih sredstev. Zaradi tega ni dovolj, da družba preide na ožje planiranje *družine* (s katerim razumemo optimalno velikost z vidika ekonomskih možnosti posameznika in temu ustrezne optimalne razporeditve rojstev), marveč mora nasploh preiti na kontrolo oziroma planiranje *prebivalstva*, ki mora imeti prioriteto pred načrtovanjem družine. Seveda se to planiranje ne more

odvijati z administrativnim dekretiranjem, ampak s propagando, z dviganjem zavesti ter z ustvarjanjem ekonomskih pogojev in spodbud. Družbeni plan mora potemtakem obsegati planiranje optimalnega gibanja prebivalstva v pogledu skupnega števila, starostne strukture, ekonomske strukture, izobrazbe in kvalifikacije, delitve na vas in mesto in geografske razmeščenosti.

b) Kvantiteta prebivalstva ni vse, zlasti pa ne kvantiteta zaradi kvantitete. Iz zgodnejšh Marxovih izjav in tez je razvidno, da tudi on ni nikoli presojal, da je permanentna rast prebivalstva cilj družbe oziroma socializma, o čemer nadrobneje govori drugi referat. Danes trdi isto nekoliko socialističnih demografov — da neprestana rast prebivalstva nima nič skupnega s socializmom in komunizmom, ampak, nasprotno, da je atavizem, ostanek fevdalizma in monarhizma, ko so bili tedanji vladajoči razredi zainteresirani, da imajo kar največ podanikov. Težiti moramo k temu, da se število prebivalstva zviša ali zniža na optimalen obseg (s povečanjem ali z redukcijo) — to pa mora biti in je lahko samo tisti široki diapazon števila, sestave in razmestitve prebivalstva, v mejah katerega lahko družba opravi najbolj smotrno delitev v organizaciji dela in najbolj zagotovi dostojno življenje vsakemu posamezniku. V konkretnih razmerah je treba proučevati, kakšna usmeritev gibanja bi bila optimalna (navzgor ali navzdol) glede na premike v strukturi in migraciji.

c) V sklopu tega je treba vso pozornost posvetiti reprodukciji delovnega prebivalstva, da bi se družba razvijala harmonično in ob polni zaposlitvi — brez pretežne orientacije na izvoz ali uvoz delovne sile iz drugih držav ali kontinentov; za delavno prebivalstvo je to namreč boleč proces, zlasti če gre za začasno migracijo ali začasno ločitev

članov družin — za deželo emigracije pa je to odtekanje investicij, ki jih vložila v prebivalstvo, ki se odseljuje.

d) Enakopravna žena v socialistični družbi, ki sodeluje v proizvodnem, političnem in kulturnem delu, ne more biti pretirano obremenjena z otroki; težiti moramo k optimalnim odnosom med nje-no zaposlenostjo z otroki in njeno udeležbo v družbeni, ekonomski in kulturni dejavnosti ter se lotiti takih ukrepov, da breme ustvarjanja novega pokolenja ne bo težilo pretežno nje. Imeti otroke pomeni prevzeti nase tudi osebno odgovornost za njihovo vzgojo v zdrave in dobre državljane in za njihovo bodočnost; to odgovornost pa mora nositi tudi družba in jo uskladiti z družino.

e) Beg iz vasi v mesto in pretirana urbanizacija kot tudi beg iz manualnih v intelektualne poklice bo v daljšem obdobju odpravljen z novo delitvijo dela v komunizmu — z odpravljanjem nasprotij med mestom in vasjo in nasprotij med manualnim in intelektualnim delom — kot je prikazano v »Komunističnem manifestu«, v »Kritiki gothskega programa« in v »Državi in revoluciji«. Elementi takega procesa obstajajo že danes v razviti kapitalistični družbi in tudi v našem socialističnem okolju. Tako usmeritev bi morali spodbujati in kultivirati.

gledišta

Št. 4, Beograd 1974

Iz diskusijskega prispevka MILENKA MARKOVIČA na temo »Samoupravljanje — oblika diktature proletariata«

Začel bi s tem, da je bil pojem diktature proletariata vrsto let izločen iz rabe ali pa je bil nekje ob obrobju naše politične teorije. Morda bom stvar preveč poenostavil, vendar se mi zdi, da se pri nas diktatura proletariata povezuje izključno s fazo državnega socializma oziroma revolucionarnega etatizma, pri čemer je prihajalo do ocen, da je s koncem te faze in z uvedbo samoupravljanja končano tudi obdobje diktature proletariata.

V najboljšem primeru so njeno ohranjanje natihoma akceptirali kot ostanek pretekle faze, in to kot neželjeno nujnost v novi fazi samoupravnega socializma. Ali pa samo v sferi varovanja sistema oziroma v sferi prisile. S tem da so jo povezovali samo z državo, so diktaturo proletariata pojmovali izključno kot državno obliko administrativnega nasilja in prisile.

Nobenega dvoma ni, da je k temu mnogo prispevala Stalinova enodimenzionalna koncepcija in praksa diktature proletariata. To seveda ne more biti zadosten razlog, da bi se marksisti zadržali proti diktaturi proletariata in njenemu večdimenzionalnemu pomenu. Zdi se mi, da je zdaj trenutek, družbena potreba, da se z diktature proletariata sname odij, ki si ga je naprtila zaradi stalinizma. Odkrivanje njenega večdimenzionalnega pomena, razvojnosti oblik in vsebine je najboljša pot v teh prizadevanjih.

Diktatura proletariata nikakor ni vezana samo na fazo revolucionarnega etatizma, niti ni samo vprašanje politične taktike, marveč je prevladujoči strateški koncept revolucije. Zaradi tega se danes — tako kot v času Lenina — lahko šteje za marksista in revolucionarja samo tisti, ki ne priznava samo razredni boj, ampak tudi diktaturo proletariata. V naših razmerah bi to konkretno pomenilo, da je afirmacija vladajočega položaja delavskega razreda v družbi. To je po mojem mnenju samo drug izraz za njegovo diktaturo — seveda ob vsem bogastvu vsebine in oblik njegovega izražanja v fazi samoupravnega socializma.

Diktatura proletariata v samoupravni obliki, ne le v klasični državni obliki, označuje torej novo kvaliteto v osvajanju demokracije po delavskem razredu, demokracije v neposredni obliki, v novi kvaliteti realnega humanizma...

... V drugem primeru (t. j. v samoupravni fazi, op. prev.) se moč delavskega razreda interiorizira, se vrača k njemu samemu. Država in partija se v mnogo doslednejši obliki vračata na raven zgodovinskih orodij delavskega razreda. Njuna moč izhaja iz moči delavskega razreda, ki je edini zgodovinski

subjekt socialistične preobrazbe družbe. Diktatura proletariata postane neposredno dejanje razreda, katerega temeljna vsebina je samodejavno odločanje in samodejavno odločanje in samoodpravljanje kot razreda, kar sta pravzaprav le dve strani istega procesa.

V fazi samoupravnega socializma postaja potemtakem diktatura proletariata bolj zapletena, zgodovinsko poglobljena, bolj razčlenjena. Če je bila diktatura proletariata v fazi revolucionarnega etatizma politična oblika organiziranosti delavskega razreda za cilje politične revolucije, pa v fazi samoupravnega socializma prerašča v politične oblike delovanja delavskega razreda v funkciji socialne revolucije.

V skladu s tem torej ne moremo več govoriti o prevladujoči državni naravi diktature proletariata. Država ni več in tudi več ne more biti edina oblika njenega izražanja, ker njena ne-državna oblika prevladuje nad državno obliko organiziranja delavskega razreda. Toda tudi takrat, kadar se izraža v državni obliki, se diktatura proletariata ne more pojavljati kot sila nad delavskim razredom v smislu suspenza ali ekspropriacije njegove vloge, saj gre za državo, ki prihaja pod neposredno kontrolo in vpliv delavskega razreda ter postaja v neposredni obliki sredstvo in orodje samoupravno organiziranega združenega dela.

Vzporedno s tem se izraža drugi, lahko rečemo, prevladujoči vidik diktature proletariata, namreč kot oblike političnega samoorganiziranja, samoodločanja, samocentrizma in samoprisile. To je nova, višja kvaliteta socialistične demokracije, ki je po besedah Rose Luxemburg samo drugo ime za diktaturo proletariata. Sistem samoupravnega sporazumevanja in dogovarjanja, konstituiranje skupščin po načelu delegacije so primeri novih skokov in novih oblik izražanja diktature proletariata na višji stopnji družbenega razvoja.

Ta višja stopnja se kaže v tem, da pride do splošnega, pomembnega interesa z neposrednim demokratičnim dogovorom združenih proizvajalcev. Tako doseženi dogovor morajo spoštovati vsi, ne glede na to, da v njem niso zajeti

prav vsi interesi in vse želje. Ali ni to potem oblika politične samoprisile in političnega samocentrizma? Prav s tem je v našem sistemu zarisana demarkacijska črta nasproti anarhizmu Proudhonovega in Bakuhinovega tipa. Po drugi strani pa je prav s tem, da se ta splošni interes ne oktroira od zgoraj, marveč je diktiran od spodaj, začrtana hkrati tudi demarkacijska črta nasproti etatizmu. V samoupravnem sistemu socializma se torej izraža smisel diktature proletariata v kontekstu socialne revolucije in se pojavlja hkrati kot negacija etatizma in levo anarhističnih pojmovanj absolutne spontanitete.

Št. 3, Beograd 1974

Iz študije VLADIMIRJA MILIĆA, »Strategija delavskega boja in odnos do tehnokracije v sodobnem kapitalizmu«

MA
RK
SIZ
AM
UIS
VE
TU

III. Totalitarna narava sodobnega kapitalizma je postavila delavskim gibanjem in mislecem vprašanje revolucionarne strategije. Najbolj daljnoviden in verjetno tudi najbolj pravilen je odgovor, da mora biti strategija delavskega razreda totalna, in sicer prav zato, ker je taka tudi represija. To seveda pomeni, da so ogroženi vsi mezdni delavci in da se mora delavski razred vztrajno boriti za pritegnitev vseh socialnih slojev in seveda tudi »tehnikov«, če so ti mezdni delavci. Odnos do tehnokracije in tehnikov je v tem pogledu pomemben z dveh vidikov. Po eni strani so ti glavna »proizvodna sila« sodobnega kapitalizma in je zato odnos do reprodukcije razredne družbe odločilnega pomena za razredni boj, po drugi strani pa ta sloj sam delno ustvarja »oficirje« in »podoficirje« v službi komandanta — kapitalističnega razreda, kapitala.

Odnos do tehnikov — najsi je njihova funkcija teoretično še tako jasna, kot je jasna tudi vloga znanosti in tehnike

oziroma njuno razredno bistvo v kapitalizmu — pa vendar ni tako preprost, in to predvsem zaradi tega, ker sami »tehnik« niso tako homogeni in povezani s kapitalom, da bi jih lahko kratko malo uvrstili med kapitaliste, tako kot jih ne moremo po avtomatizmu meznega dela uvrstiti v delavski razred. Kritično tehtanje vloge in položaja tehnikov v strukturi kapitalistične družbe potiska v ospredje vprašanje njihove notranje diferenciacije, vprašanje, kaj bistveno vpliva na delitev »tehnikov« in zakaj je to pomembno za strategijo delavskega boja.

Pri odgovoru na to vprašanje je treba ločevati nekaj pomembnih vidikov. Predvsem gre za tako zvrst razredne delitve, ki izhaja iz funkcije »tehnika« v proizvodnem procesu in v odnosu do delavcev. Najvažnejša je delitev, ki izhaja iz delitve na »upravljanje dela delavcev«, ko imajo tehniki oblast nad živim delom, ki jim jo je dal kapital — in ko te oblasti nimajo; oziroma iz delitve dela, v kateri je ena vrsta dela »namenjena« samo proizvodnji blaga, druga pa je »namenjena« odločitvam, katero blago se bo proizvajalo in na kakšen način. Gre torej za razredno delitev, ki samo »tehnik« razvršča na upravljavce in izvrševalce.

Očitno poteka ta delitev pod vplivom kapitala, in sicer prek izobraževalnega sistema, očitno je tudi, da je bistvena za strategijo delavskega boja, ni pa usodna. To toliko bolj, ker so »tehnik« — izvrševalci delovnega procesa« objektivno del delavskega razreda, čeprav ni nujno, da se subjektivno z njim indentificirajo. V bistvu izhaja tak položaj iz sistema izobraževanja, ki jih je ločil od »tehnikov-upravljavcev«, pa tudi od delavskega razreda, saj jim je posredoval znanje, ki je različno od delavčevega znanja, po drugi strani pa jim daje možnost, da si »zaslužijo« privilegije, ki so

jim bili z izborom ali s šolskim sistemom vsiljeni. Ali se bodo odločili za pridobivanje privilegijev, za katere so vnaprej določeni, ali pa se bodo postavili na pozicijo delavskega razreda — to je nedvomno odprto in zapleteno vprašanje. Verjetno je od konkretne delavske akcije, intenzivnosti in vsebine boja odvisno, za katero stran se bodo odločili.

Možnosti, da se postavijo na stran delavcev, so v tem, da so »tehnik« izvrševalci oziroma da so brez oblasti, objektivno v protislovnem položaju glede na dejstvo, da imajo več znanja in sposobnosti za delo, kot pa jim ga lahko nudi kapitalistična organizacija dela oziroma praksa. Če pelje to protislovje v dilemo, potem je seveda bistvena opredelitev, ali bodo še naprej podpirali mehanizem kapitalistične eksploatacije ali pa se mu bodo uprli. V tem primeru ni odločilno njihovo tehnično znanje, šolska izobrazba, pač pa njihovo ideološko-politično znanje, zmožnost, da negirajo sami sebe kot »tehnično funkcijo« kapitalistične delitve dela. Njihova stvarna revolucionarna pripadnost se pokaže tedaj, ko so primorani izbirati med tem, ali bodo pridobili več z odpravo hierarhije ali pa z združevanjem z njo, skratka, ko začno zanikovati svojo socialno bit.

Upiranje v procesu dela je važen vidik, vendar je še drugo pomembno področje, na katerem je treba spodbijati tisto, kar ustvarja hierarhično delitev dela, to pa je šolski sistem. Kot pravi A. Gorz, je šolski sistem kapitalistične družbe matrica razredne hierarhične delitve dela, ki »tehnik« proizvaja. Boj za odpravo takega šolskega sistema in hierarhične delitve dela je izhodiščna točka odnosa delavske strategije do kapitalistične družbe in do »tehnikov« (v ta globalni boj so potemtakem vključeni študenti, profesorji, intelektualci itd.).

The journal of politics,
1/1974, (ZDA)

Za relevantnejšo in metodološko strožjo politično znanost

V sodobni politični znanosti srečujemo čedalje več razmišljanj, ki se zavzemajo za večjo angažiranost te družboslovne discipline za bistvene probleme politike in za temeljitejši razmislek o metodološkem orodju, ki bi bilo ustrezno za proučevanje takšnih političnih problemov. Takšen kritični val se je pojavil celo v politologiji v Združenih državah Amerike, čeprav je ravno za to politično znanost bilo in je značilno, da se v svojem matičnem toku neposredno vključuje v pragmatične interese notranje in zunanje politike te dežele. Čeprav se je ta kritični val začel na izredno visoki intelektualni ravni že v petdesetih letih v delih C. W. Millsa, je dosegel svoj vrh proti koncu šestdesetih let, ko se je jela močneje oglašati kritična struja, organizirana v skupini za novo politično znanost (*The Caucus for a New Political Science*). Pomen »Caucusa« je ne samo v tem, da je ostro kritiziral prevladujočo behavioristično smer v politični znanosti in da je zlasti ožigosal primere imperialistične instrumentalizacije politične znanosti (npr. v Vietnamu in v protigverilski strategiji sploh), marveč tudi v tem, da je sprožil širšo metodološko in vsebinsko razpravo v politološkem »establishmentu«, ki ima dominanten položaj v poklicnem združenju ameriških politologov, v Ameriškem združenju za politične vede. Kakšen je bil dejanski vpliv »caucusa« na politološki »establishment«, je sicer brez natančnejše raziskave težko ugotoviti; opazna so nekatera znamenja, da njegova moč sicer usiha (kar je vzporedni proces z deradikalizacijo »nove

levice«), vendar pa razpravljanje o vlogi politologije še ni v celoti utihnilo.

O tem priča npr. članek D. C. Schwartza »Za relevantnejšo metodološko strožjo politično znanost«, objavljen v prvi letošnji številki revije *The Journal of Politics*, ki je glasilo Južnega združenja za politične vede (v ZDA). Avtorjevo temeljno izhodišče, ki ga skuša dokazati in osvetliti v članku, je, da bi lahko dobili obsežnejši in temeljitejši vpogled v politiko, če bi: 1) spremenili probleme, ki jih proučujemo; 2) če bi predrugачili pojmovanje človeka, ki deluje v politiki; 3) če bi spremenili postopke (metodologijo), ki jih uporabljamo za raziskovanje političnih pojavov.

Oglejmo si na kratko, kaj si avtor predstavlja z vsako teh sprememb, ki jih naslavlja zoper prevladujoče tendence v politični znanosti, kot jih odkriva v pisanju sedmerih vodilnih ameriških politoloških revij v razdobju med 1960 in 1970 (gre za te revije: »The American Political Science Review«, »Western Political Quarterly«, »World Politics«, »Foreign Affairs« in »Journal of Conflict Resolution«).

Ko se avtor zavzema za potrebo, da se razširi problemski sklop, ki ga politična znanost proučuje, ugotavlja, da so ameriški politologi posvetili preveč pozornosti proučevanju volilnega procesa, zanemarili pa so (relativno) mnoge druge oblike udeležbe in spreminjanja političnega sistema. Med zadnje šteje politične pojave, ki se v njih izražajo konfliktno politične situacije, značilne ravno za desetletje, ki ga obravnava (avtor navaja kot primere protestne demonstracije, politične stavke, upore, politično nasilje). Prav tako očita raziskovalcem, da so se pri samih raziskavah volilnih rezultatov izogibali temu, da bi proučevali globlje vzroke za neudeležbo na volitvah (politična alienacija, rasni konflikti in podobno). To je tembolj ne-

razumljivo, ker smo bili, poudarja avtor, v desetletju 1960—1970 ravno v ZDA priče politične nestabilnosti, ki se je izražala v umorih predsednika in drugih javnih oseb, političnih uporih, ki so se končali z ostrorelci, posegom oboroženih sil in prelitjem krvi, v študentskih stavkah, bombardiranju univerzitetnih naselij itd. Analiza vsebine omenjenih sedmerih revij je avtorju odkrila, da med več sto članki ni bilo nobenega, ki bi se osredotočil na politično vedenje množic, politične stavke ali »sit-in«; da je bil en sam članek, ki se je ukvarjal z upori v ameriških mestih; en sam članek o umorih v šestdesetih letih in samo šest člankov, ki so se ukvarjali s političnimi protesti. Avtor prav tako ugotavlja, da je v vodilnih revijah lahko zaslediti relativno zanemarjanje problemov, ki so v obravnavanem razdobju bili predmet izredne javne pozornosti (problemi »reda in miru«, učinkovitost zdravstvenega sistema, varstvo in kvarjenje okolja in problem množičnega javnega prometa). Med faktorji, ki po njegovem vplivajo na vzorec izbora problemov, navaja pisec:

- 1) časovno oddaljenost med nastankom zaostrenih političnih dogajanj in njihovo znanstveno obdelavo in objavo rezultatov;
- 2) psihologijo in sociologijo znanja, zlasti kolikor nanjo vplivajo;
- 3) vsebina rednega univerzitetnega pouka;
- 4) dostop do raziskovalnih skladov;
- 5) vpliv obstoječih centrov, ki zbirajo podatke;
- 6) vpliv starostnih in generacijskih razlik med politologi;
- 7) stopnja interdisciplinarne komunikacije.

Drugo vprašanje, ki ima po mnenju pisca vsaj delen vpliv na izbiro problemov, se nanaša na potrebo po širšem pojmovanju »človekove narave v politiki«. Avtor se posebej ogreva za to, da bi začeli politologi v večji meri v svojih raziskavah upoštevati »biopsihološke vidike človekovega vedenja« (npr. zdravje, predstavi človeka o svoji telesni konstituciji, vzorce prehrane, vplive pubertete, genetične faktorje itd.). Prav tako je za širše pojmovanje človeka pomembno, da se politična znanost tesneje nasloni na rezultate drugih družboslovnih disciplin, posebno na antropologijo, ekonomsko

znanost, sociologijo in psihologijo. Iz antropologije bi lahko politična veda povzela spoznanje o vlogi mitov, ritualov in simbolov, kar je vse pomembno za politično življenje. Prav tako bi bilo potrebno proučevati vpliv »popularne kulture« na politično zavest (posebno mladine) in na politični proces (glasba, humor, govornice, ples, drama, televizija itd.). Iz psihologije bi se bilo potrebno bolj poučiti o tem, kakšne posledice na človekovo vedenje v politiki ima njegov življenjski cikel (puberteta, vstop na delo, poroka, materinstvo-očetovstvo, smrt v družini, spreminjanje delovnega mesta, staranje, upokožitev). Koristna spoznanja bi lahko, po mnenju pisca, politična znanost črpala tudi iz psiholingvistike, psihologije okolja in (behavioralne) znanosti o arhitekturi. V sociologiji pa bi morala politična znanost, ki je že doslej od nje prejela dokaj spoznanj (npr. koncept razreda oziroma socialnega statusa), zlasti v večji meri upoštevati sociologijo družine in sociologijo dela. S tako razširjenim pojmovanjem »narave človeka« bi se politična znanost, meni avtor, približala pomembnim determinantom političnega vedenja.

Ko obravnava pisec tretji vidik, ki bi ga bilo po njegovem mnenju treba spremeniti, tj. *metodologijo* politološkega raziskovanja, ugotavlja, da je treba preseči dosedanje raziskovalne postopke, ki so bili v glavnem usmerjeni v proučevanje verbalnega vedenja (anketa, analiza vsebine, zapisniki itd.). Pisec se zavzema za tehnike raziskovanja, ki bi omogočale, da raziskovalec zajame tudi neverbalno vedenje (kretnje, drža telesa izrazi obraza ipd.). Te tehnike sicer ne bi izključile dosedanjih, vendar bi omogočile, da bi lahko primerjali verbalno in neverbalno vedenje, hkrati pa bi spodbujale, da bi proučevali tiste tipe političnega vedenja, ki se ne izraža verbalno ali se v verbalni obliki izražajo popačeno.

Članek, ki smo ga prikazali, je zanimiv predvsem po tem, da opozarja na nekatera odprta vprašanja sodobne ameriške politične znanosti. Seveda se ob njem zastavlja vrsta vprašanj, kot npr.: v kolikšni meri lahko razlagamo politične pojave z biopsihičnimi faktorji,

ne da bi zašli v biologizem oziroma v psihologizem? V kolikšni meri moramo pri razlagi politične nestabilnosti in z njo povezanega dogajanja predvsem temeljiti pri politološki analizi na družbenoekonomskih konfliktih in protislovljih in v kakšni zvezi je množična psihologija s temi konflikti? Kakšen pomen je treba pripisovati ne-verbalnemu političnemu vedenju s stališča razlikovanja objektivnega in subjektivnega v politiki? Kaj lahko da sodobni politični znanosti proučevanje odnosa med ekonomijo in politiko v sodobnem svetu?

(David C. Schwartz: »Toward a More Relevant and Rigorous Political Science«. *The Journal of Politics*, 1/1974.)

D. B.

Sovetsko gospodarstvo i pravo, 6/1974, (ZSSR)

Socialistična demokracija in delovni kolektiv

Vodilna sovjetska revija za vprašanja države in prava (Sovetsko gospodarstvo i pravo) je v zadnjem času nekajkrat pisala o statusu in vlogi delovnega kolektiva v Sovjetski zvezi (gl npr. SGP 1/1972: V. V. Kopejčikov-B. J. Olihovskij »Status socialističnega delovnega kolektiva«; SGP 6/1973: V. A. Maslennikov, »Socialno-pravna narava udeležbe delovnih ljudi v upravljanju proizvodnje«).

V letošnji šesti številki te revije, ki razpravlja o različnih vidikih demokracije v sovjetski družbi, najdemo tudi prispevek V. V. Kopejčikova, v katerem pisec obravnava razmerje med socialistično demokracijo in delovnim kolektivom, kot se to kaže z gledišča političnega sistema Sovjetske zveze.

Izhajajoč s stališča, da je delovni kolektiv temeljna celica socialistične družbe, avtor poudarja, da je delovni kolektiv »ne samo družbenoekonomska, marveč tudi izredno pomembna družbenopolitična kategorija, sestavna prvina političnega sistema socializma, subjekt

socialistične demokracije; je tista socialna podlaga, na kateri se realizirajo mnogi instituti socialistične demokracije«.

Avtor skuša utemeljiti takšno oznako delovnega kolektiva tako, da najprej analizira socialistično družbeno delo, ki je po njegovem skupni temelj delovnega kolektiva in demokracije v sovjetski družbi. Potem ko poudarja kolektivno naravo družbenega dela, medsebojno po- gojenost demokracije in ekonomike ter obče ljudsko (obščinarodnyj) naravo lastnine, trdi, da lahko na družbo iz določenega zornega kota gledamo kot na »sistem delovnih kolektivov«, ki so vsrkali najpomembnejše značilnosti družbe. Socialistična demokracija kot izraz socialističnega kolektivizma določa notranjo naravo kolektiva in se realizira tako »znotraj delovnega kolektiva kot zunaj njega v tistih odnosih, katerih subjekt je delovni kolektiv«. Avtor poudarja, da socialistična demokracija opredeljuje delovni kolektiv ne samo s svojo normativno dejavnostjo, marveč vpliva nanj tudi z moralno-političnega in etično-psihološkega vidika. Pisec tudi meni, da je nepravilno, če gledamo na delovno dejavnost in na tekmovanje med delovnimi kolektivi predvsem z gledišča upravljanja proizvodnje. Delovni kolektivi ustvarjajo tudi materialne pogoje za uresničitev pravic in svoboščin, in to ne samo znotraj kolektiva, marveč za vso deželo. Na tem mestu pisec pod črto značilno pripominja — k tej temi se vrača tudi pozneje: »Univerzalna značilnost dejavnosti delovnih kolektivov v smislu razvoja materialnih poroštev celotnega sistema socialistične demokracije je načelnega pomena, ker tudi glede te zveze potegne delovni kolektiv prek meje tako imenovane »proizvodne demokracije« (proizvodstvennoj demokracii).« Pisec vidi vlogo socialističnega dela kot temelja za razvoj mnogostranskih vezi med demokracijo in delovnim kolektivom tudi v tem, da zagotavlja enotnost pravic in dolžnosti, demokracije in discipline.

Delovni kolektiv kot aktiven subjekt socialistične demokracije — tako avtor naslavlja drugi razdelek svojega članka — je po njegovem menju skupaj z

državnimi in družbenimi organizacijami sestavni del politične organizacije socialistične družbe. Po avtorjevem mnenju v politiko, s katero razume »področje odnosov med razredi, narodi, področje njihovega razmerja do države«, razredi, narodi in ljudstvo ne vstopajo neposredno, marveč da moramo v politično strukturo vključevati neposredno »tiste organizacije in socialne skupnosti, skozi katere se realizirajo medrazredni in znotrajrazredni odnosi, odnosi med socialističnimi nacijami, odnosi, katerih subjekt je sovjetsko ljudstvo (narod) kot nova zgodovinska skupnost ljudi«. Prav takšno socialno skupnost, v kateri se uresničujejo številni politični odnosi, vidi avtor v delovnem kolektivu. Kot primere političnih odnosov, v katerih se realizirajo v delovnem kolektivu odnosi med razredi in različnimi skupinami znotraj razredov in odnosi med narodi, našteva pisec npr. vse odnose med delovnimi kolektivi v procesu izpopolnjevanja njihovih temeljnih družbenih funkcij; pomoč naprednejših kolektivov zaostalejšim, industrijskih kolektivov kolhoznim; prizadevanje v kolektivih za povečanje idejno-politične, profesionalne in kulturne ravni vsakega zaposlenega, utrjevanje prijateljstva in bratstva med delavci različnih narodov v istem kolektivu itd. Politična narava delovnih kolektivov se izraža, poudarja avtor, tudi v njihovem odnosu nasproti državi, v njihovem sodelovanju v državnih zadevah. Prvič: »država, ki akumulira in posreduje vse pomembnejše politične vezi in odnose« (po direktivah partije), določa položaj delovnih kolektivov, ki s tem nujno dobivajo izpostavljeni položaj v politiki, ki jo delovni kolektivi sooblikujejo in uresničujejo (npr. razprave o gospodarskih načrtih, poročila administracije, določanje kandidatov za poslance v sovjete itd.). In drugi vzrok, zaradi katerega obstoji po avtorjevem mnenju zelo tesna zveza med politiko (državo) in delovnim kolektivom, je ta, da je »sodelovanje v zadevah države, raven tega sodelovanja, eden najbolj jasnih kazalcev stopnje razvoja socialističnega demokratizma«. Avtor se sicer omejuje, da bi bilo nepravilno zreducirati problematiko »demokracija-de-

lovni kolektiv« na »konkretne oblike sodelovanja delovnega kolektiva pri upravljanju proizvodnje, oblikovanju predstavniških državnih organov, uresničevanju nadzora nad delom poslancev«, češ da je socialistični demokratizem mnogo globlji, ker prežema vse politične odnose (in je — dodaja pisec — delovni kolektiv aktivni subjekt socialistične demokracije že zato, ker je sestavni element politične organizacije družbe); vendar pa hkrati poudarja, da je kljub tej omejitvi »vsakdanja in čedalje obsežnejša udeležba delovnih kolektivov v reševanju državnih zadev izredno pomembna smer razvoja socialistične demokracije, v okviru katere se najbolj intenzivno združujeta državna in družbena oblika socialistične demokracije in se tako postopoma uresničujejo načela komunističnega družbenega samoupravljanja«. Avtor vidi pojav socialističnega demokratizma tudi v notranjih odnosih v kolektivih, v odnosu med administracijo, ki je sestavni del kolektiva in predstavnik države hkrati, in delavci in uslužbenci, v odnosih »delovnega kolektivnega sodelovanja«, ki temelji na »enotnosti interesov delovnega kolektiva, države in družbe«.

Ni odveč omeniti, da avtor zavrača stališča, ki skušajo, kot se izraža, omejiti dejavnost delovnih kolektivov v »okvire tako imenovane, proizvodne demokracije«; kot argument navaja, češ da je že Lenin zavračal Buharina, ko se je ta zavzemal za »proizvodno demokracijo«. Avtor meni, da je demokracija po svojem bistvu *politični* pojem, ki jih, po njegovem, širijo na Zahodu različni pluralistični ideologi, da bi zabrisali razredno naravo meščanske demokracije.

Nazadnje govori pisec o večji učinkovitosti delovnih kolektivov, o materialni in moralni stimulaciji delavcev v njih in celotnih kolektivov. Problematika povečanja gospodarske in družbenopolitične dejavnosti delovnih kolektivov je, poudarja pisec, izredno zapletena, saj zadeva »ne samo sfero ekonomike, politike in ideologije, marveč v dokajšnji meri tudi področje socialne psihologije, etike in celo estetike (ustvarjanje ustreznih delovnih razmer), področje znan-

stvenih temeljev organizacije in upravljanja in pravnega reguliranja».

Članek, ki smo ga prikazali, je zanimiv predvsem, kolikor se v njem kaže pozornost, ki jo sovjetski avtor posveča obravnavi razmerja med delovnim kolektivom in socialistično demokracijo. Gre za problem, na katerega so postali v Sovjetski zvezi, če stvari prav poznamo, pozorni zlasti v zadnjem času (če izvzamemo razdobje po oktobrski revoluciji in dvajseta leta). Nam gre predvsem za to, da opozorimo na ta pojav, ne da bi se spuščali v kritični pretres posameznih avtorjevih stališč. Zdi se nam, da bi med drugim zlasti teoretična problematika demokracije zaslužila obširnejšo obravnavo. Kakorkoli je sprejemljivo avtorjevo povezovanje demokracije z razredi, ostane vprašanje, ali tako pomembnega problema, kot je fenomen »proizvodne demokracije« (ki ima tudi različna druga imena), ne odpravlja na preveč lahkoten način. Konec koncev so teoretiki, kot je bil Gramsci, govorili o »delavski demokraciji«, ki je imela svoj temelj ravno v upravljanju proizvodnje.

(V. V. Kopečnikov, »Socialističeskaja demokracija i trudovoj kolektiv«, »Sovetskoe gosudarstvo i pravo«, 6/1974.)

D. B.

Die neue Gesellschaft, št. 5/1974, (ZRN)

Humanizacija ali birokratizacija medicine

Zapis dr. Joachima Israela, profesorja sociologije na univerzi v Lundu (Švedska), predstavlja enega izmed prispevkov k sociologiji medicine, zdravstva in zdravstvene politike. Kljub majhnemu obsegu nam omogoča, da se dobro seznanimo s pglavitnimi problemi tega področja, s katerimi se ukvarjajo družboslovci na Švedskem in ZRN. Menimo, da zaradi tega in zaradi njegove jasnosti in usmerjenosti vredno, da ga vsaj v povzetku posredujemo tudi našim bralcem. Odločili smo se, da v povzetku ohranimo njegovo prvotno strukturo.

Centralni postulat

Razvoj medicine teče danes v smeri, ki nasprotuje njeni humanizaciji; obstajajo močne tendence tehnokratizacije in reifikacije medicine. Ti dve tendenci gresta z roko v roki z birokratizacijo vsega našega življenja.

1. teza

Medicina je del celotnega družbenega sistema in lahko deluje samo tedaj, če podpira družbene cilje in pomaga reproducirati družbene strukture. Temeljna značilnost kapitalistične družbe je dominacija blagovnih odnosov. Ljudje niso odtujeni samo v smislu spremembe v stvari, v blago, so tudi *partikularizirani*. Posebno v delovnem procesu je zelo vidno, da jih ne moremo več opazovati kot totaliteto. Današnja medicina prispeva predvsem s tem, da pripomore k reprodukciji ljudi samo kot delovne sile.

Tendenci reifikacije in partikularizacije se dopolnjujeta s tretjo tendenco: človek v današnji družbi je vedno bolj izoliran in anonimen, čim bolj se istočasno vključuje v socialni sistem in čim bolj socialni sistem ureja njegovo življenje. Dokaz za to trditev je frekvenca psihičnih in psihosomatičnih obolenj.

2. teza

Današnji položaj medicine je razumljiv le takrat, če jo (pa čeprav le v kratkem razdobju) pojmuemo zgodovinsko in poskušamo določiti njene razvojne tendence. Ena od takšnih tendenc je, da se medicina vse bolj razvija iz zdravstva v medicinsko znanost. Ker je ta razvoj ozko povezan — posebno in samo — z razvojem naravoslovnih znanosti (ki so usmerjene na enostranske zveze med objekti) in ne istočasno tudi z razvojem družbenoslovnih in humanističnih znanosti, bo odnos medicine do bolnih ljudi vedno bolj odnos do objekta. Bolan človek bo postal objekt zdravniškega napora.

Zanimivo je, da tudi sociologija, ki danes dominira na zahodu in se uvršča med naravoslovne znanosti tudi obravnava človeka kot stvar, kot objekt. To ni prisotno samo v njeni metodi (povpraševanje in eksperiment), takšna sociologija ima tudi aktivno vlogo pri podpiranju družbenega procesa reifikacije.

3. teza

Razvoj medicine z vidika zgodovinskega razvoja nege in oskrbe bolnikov se je spremenil: od privilegija višjega razreda do možnosti in, v nekaterih družbah, do pravice vseh. Nujnost hitre akumulacije je bila ovira, da bi se dodeljevala sredstva za medicinsko izobrazbo, za gradnjo sistema bolniške nege in bolnišnic. Odstopanja se izražajo predvsem tako, da nastopajo takomimovni »hišni zdravniki« (»comprehensive medicine« — totalna medicina), v deželah v razvoju pa je bolniška nega zagotovljena predvsem prebivalcem mest, gradijo bolnišnice prestižnega pomena ali pa iščejo bolniki zdravniško oskrbo v tujini (kdor si to lahko privoščijo).

4. teza

Razvoj kapitalizma je tekkel od obdobja, ko je bila delovna sila zelo poceni (težko delo, slabi stanovanjski pogoji, nizek življenjski standard, nezadostna higiena...) do tiste točke razvoja kapitalistične akumulacije, kjer je postala delovna sila dražja. To je obdobje množične porabe, ki je v visoko razvitih industrijskih deželah osnovno gibalo produkcije, visoka kupna moč pa postane predpostavka masovne produkcije. Človek ni zaželen samo kot delovna sila, nepogrešljiv je tudi kot porabnik. V industrijsko visoko razvitih družbah, v katerih je produkcijska cena delovne sile visoka in kjer igra človekova kupna moč veliko gospodarsko vlogo, je neogibno preprečiti boleznin obolenja. V ta namen obstajajo velikanske bolnišnice, ki preraščajo v tovarne zdravja. Ves medicinski sektor je pomemben del javne porabe, najpomembnejši poleg šolskega in vojaškega sektorja. Skrbi za nove možnosti dela v obdobju, ko bo fizična sila zaradi avtomatizacije nepotrebna.

5. teza

Zaradi izboljšanih življenjskih pogojev se je življenjska doba v povprečju povečala. Ob tem pa so se pojavila množična obolenja (kardio-vaskularna bolezenska stanja). Kaže se tudi druga posledica: bolnišnice so polne bolnikov

v visoki starosti, ne le zato, ker ljudje dalj čas živijo, ampak zato, ker je moderna industrijska družba spremenila družinske odnose in ker je poudarjanje porabe in neposrednega zadovoljevanja potreb spremenilo cilje ljudi. Bolni in starejši ljudje so zato prepuščeni zavodom za starostnike, kjer večkrat niso obravnavani kot ljudje, ampak kot stvari.

6. teza

Z razvojem naravoslovnih znanosti se je razvijala tudi medicina, razširile so se njene diagnostične možnosti, napredovali so načini zdravljenja, prognoze so boljše. Tehnika in aparature, ki so omogočile vse to, so povzročile tudi tehnizacijo medicine. Moderna tehnika si je medicino popolnoma podredila.

Zdravniki so se usmerili na tehnično visoko razvite metode, in to iz ekonomskih in nič manj iz prestižnih razlogov. Laboratoriji postajajo milijonska podjetja, pri katerih zdravniki niso samo udeleženi, temveč kot lastniki vlečejo dobiček. Zdravniki so tudi v drugi zvezi del kapitalističnega sistema: s sodelovanjem s farmacevtsko industrijo.

Tehokratizacija medicine se izraža tudi v uvajanju tehnično visoko razvitih metod, katerih uporabnost je često omejena.

7. teza

Posledica takšnega razvoja prinaša tendenco rangiranja, reševanja akutnih vprašanj pred zdravljenjem in reševanjem kroničnih stanj. Zdravljenja somatičnih obolenj so se še bolj utrdila v razmerju do zdravljenja psihičnih obolenj. Ker psihiatrija ni bila uvrščena med naravoslovne discipline, je (resnični, če ne že negativni predsodek) v medicinski skupnosti dobila izredno nizek status. Prav tako lahko na podlagi današnjega stanja sodimo, da je danes za zdravnike koristna specializacija na področju hitrih posegov in kratkih zdravljenj. Nasploh ne pretiravamo, če predpostavimo, da zdravniško delo ob uporabljanju tehničnih pomožnih sredstev daje prednost zahtevi po neposrednih in dolgotrajnih človeških stikih. Vendar ne smemo pozabiti, da ima hitra odprava pacienta (pa če ima zdravnik

privatno prakso ali pa dela za bolezensko zavarovanje) neposreden privatno-ekonomski pomen in da postaja pacient tako objekt zdravnikovega večanja dohodka.

8. teza

Socializacija medicine (ki ima svoj izraz predvsem v vse večjih možnostih privatno-praktičnega, ambulantnega, polikliničnega in kliničnega zdravljenja) je utrdila tudi monopolni položaj zdravnika in s tem njegovo moč. Pod belim plaščem strokovnjaka lahko razpravlja o stvareh, daje nasvete in vpliva na odločitve na tistih področjih, na katerih ni specialist in za katere nima nobene izobrazbe. »Prestizžno sugestijo«, kot se glasi socialno-psihološki termin, so pogosto izrabljali — večkrat nezavedno — tudi zdravniki.

9. teza

Razvoj medicinske znanosti na eni strani in veliko delovno breme na drugi strani je pripeljalo do tega, da je pacient za zdravnika nehal obstajati v smislu kompleksnega sistema. Pacient je zaradi vrste specialistov nehal obstajati kot totaliteta (v svoji socialni povezanosti, svojem družbenem položaju in vlogi, v svojem delu, v svoji družinski povezanosti), človek kot bio-socialni sistem je izginil. Zato se zdravniška praksa zreducira na reificirane relacije med objekti, v katerih so človeški stiki in komunikacije večkrat ocenjeni kot nekaj nepotrebne, za kar človek nima časa. Z drugimi besedami, kriteriji učinkovitosti industrijske družbe so bili preneseni iz tovarn na zdravniške govorilne ure in v bolnišnice, ne da bi bila dana možnost dokazati eficiency s pomočjo rentabilnosti. Ne smemo pozabiti, da je učinkovito zdravljenje v smislu hitre odprave pomembno tudi za finančne interese zdravnika.

Bolnišnice so spremenjene v velike bolniške tovarne. Pacient prihaja v stik z mnogimi specialisti in mnogimi kategorijami strežnega osebja, ne da bi mu bilo omogočeno vzpostaviti večji osebni stik. Na ta način izpuščamo možnost, da bi razumeli somatične simptome kot

izraz drugih psihično pogojenih problemov. Pacient dobi namesto komunikativnega stika zdravilo.

10. teza

V naši družbi (Švedska in ZR Nemčija) prekaša avtoritarno organizacijsko strukturo bolnišnic le še avtoritarna struktura vojaškega aparata. Kakšni so znaki te strukture? Vsak sloj tvori v bolnici zaključeno skupino, ki predstavlja nekakšno kasto. Samo določena izobrazba bi lahko zagotavljala vstop v skupino. Vendar mobilnost ni mogoča, ker takšna izobrazba ne obstaja. Zdravniki so v vodilni skupini. So izolirani, njihovi stiki so izraz njihovih pozicij, imajo vse značilnosti avtoritarnega obnašanja (prizadevanja po spoštovanju, podreditvi, komunikacije v obliki ukazov...).

Hierarhična zgradba bolnišnične strukture pomeni, da pacient ni v središču pozornosti, kot naj bi to bilo po prevladujoči ideologiji, temveč na najnižji stopnji organizacijske piramide. Posledica avtoritarne strukture je tudi dejstvo, da se pacienti obnašajo pasivno, in to tudi tedaj, ko bi bilo njihovo sodelovanje v procesu zdravljenja koristno in zaželeno.

11. teza

Razredna struktura naše družbe (Švedska in ZRN) odseva v razredni strukturi bolnišnic ne samo to, da imajo pripadniki višjih slojev prebivalstva privilegirano zdravljenje (v klinični in v privatni praksi), tudi komunikacijska struktura bolnišnic odseva razredno strukturo družbe in hierarhično strukturo bolnišnice.

12. teza

Specifična komunikacijska struktura bolnišnice in vse zdravniške prakse sta pogojeni s selekcijskimi procesi, ki vodijo do študija medicine. Na splošno prihaja zelo majhen del študentov medicine iz delavskega razreda (Švedska — 25 %, ZRN 8 %). Pogosto imajo študenti, ki niso iz delavskega razreda, zelo omejeno socialno izkustvo; odraščali so v tipičnem okolju višjih slojev, šli iz gimnazije neposredno na univerzo, sko-

raj nimajo izkušenj iz dnevnega produkcijskega procesa, ne poznajo nobe- nega delavca in ne govoriyo jezika delavskega razreda. To prinaša izjemne komunikacijske težave, ki po drugi strani utrjujejo avtoritarni položaj zdravnika.

Končno so tudi vrednote razredno in skupinsko pogojene. Vsak, ki v svoji mladosti ni imel ali je imel zelo malo stikov izven svojega razreda in zato ne pozna vrednot drugih ljudi, se nagiblje k absolutizaciji svojih lastnih vrednot in jih skuša predstaviti kot splošne in pravilne.

13. teza

Težave pri stikih in komunikacijah med zdravniki in pacienti izhajajo torej že iz medicinskega izobraževanja. Enostransko poudarjanje medicine kot naravoslovne znanosti in šele v stranskem pomenu kot humanistične znanosti pelje k reifikaciji, k tendenci ocenjevanja pacientov ne kot ljudi, temveč kot objektov.

14. teza

Moralno-etični kodeks zdravniškega stanu je v preteklosti odigral veliko vlogo. Vendar sedaj ne more preprečiti, da številne sile ne bi zlorabljele medicine. Zanimivo je, da je v medicinski izobrazbi problem zlorabe medicine komajda nakazan.

15. teza

Definicija bolezni je v veliki meri socialna definicija. To velja posebno za psihična obolenja, vendar pa prav tako za somatična obolenja. Težave pri definiranju so se vrnille na točko, ko je mogoče komaj definirati, kaj je »normalno«, kaj je »patološko«, kaj »zdravo«, ne da bi upoštevali socialne kriterije. In končno: čim bolj se problemi nanašajo na področje medicine dela, tem večje je področje, kjer si stojijo nasproti gospodarski interesi in zdravstveno tveganje.

Dr. Joachim Israel: »Humanisierung oder Bürokratisierung der Medizin«; Die Neue Gesellschaft, 5/1974, povzel Joco Klopčič.

STANE JUŽNIC: *Politična kultura, Založba Obzorja, Maribor 1973, 232 str.*

»Politična kultura« je druga knjiga sociološke in politološke knjižnice, ki jo izdaja Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani. V njej avtor obravnava področje politične znanosti, ki ga imenujejo »politična socializacija«, katere rezultat je politična kultura. Delo, ki je prva tovrstna obsežna študija pri nas, razdeli avtor na tri dele. V prvem, ki nosi naslov *Razgrinjanje področja*, obravnava položaj človeka v družbi in kulturi in oriše socializacijske (inkulturacijske) procese. V drugem delu z naslovom *Politična socializacija* opredeljuje politično socializacijo, prikazuje proučevanje politične socializacije in oriše potek politične socializacije. Tretji del knjige, ki ga avtor imenuje *Politična kultura*, pa obravnava učinke politične socializacije (s stališča stabilnosti in sprememb političnega sistema) in natančneje opredeljuje pojem politične kulture, ki jo avtor pojmuje kot »program političnega vedenja pa tudi vsega, kar to vedenje spodbuja, naravnava in uravnava, oblikuje in kanalizira«. Delu dodaja pisec krajši izbor iz bibliografije o politični kulturi.

FRANCE KLOPČIČ: *Neravnodušni državljani. Razčlemba in zamisli, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1974, 395 str.*

»Ta knjiga objavlja izbrane spise s področja politike, ekonomike in kulture, ki so nastali kot odraz življenja in izraz hotenja po njegovi koreniti spremembi v smeri socializma—komunizma. Zato se nanašajo na pereča vprašanja svojega časa, posezajoč v gnečo dogodkov in pojavov. Večidel so to stroge analize, kritične presoje in neredko oporekanja. Družben človek in sodobni državljani ne

more in ne sme biti ravnodušen do vsega ali vsaj do najpomembnejšega, kar se dogaja v družbi, med narodi.« — Tako začenja avtor svoj predgovor v knjigo, v kateri je izbral svoje spise, pri čemer ni zaobsegel poglavitnih zgodovinskih iz let 1957—1973), ki jih je napisal med leti 1923—1930 in med 1957—1973. Ta dva časovna okvira delita knjigo na dva dela. V knjigi posveča avtor bistveno pozornost delavskemu razredu in njegovi zgodovinski vlogi, revolucionarni avantgardi (partiji), napredku znanosti in tehnologije, problemom zatiranih, zlasti malih narodov, kritiki stalinizma in liberalizma in spominom na posamezne dogodke in osebe (npr. Jožeta Potrča). Knjiga ima imensko kazalo.

NAJDAN PAŠIČ: *Klase i politika, Elementi marksističke političke nauke, Drugo, dopunjeno izdanje. Rad, Beograd 1974, 283 str.*

Knjiga obravnava temeljne probleme marksistične politične znanosti. V njej skuša avtor odgovoriti na vprašanje, kaj je politika in katere so marksistični temelji politične znanosti; ta problemski sklop dopolnjuje in ilustrira s tem, da obdela teoretski koncept, razredne determinante in klasifikacijo političnih sistemov, ustavnopravno ureditev in realno naravo političnih sistemov, razmerje med državo in samoupravljanjem ter teorijo in prakso političnega predstavnštva. S problemi političnih organizacij in njihovo vlogo v političnem sistemu se ukvarja v poglavjih, v katerih obravnava problematiko političnih strank, interesnih skupin, Socialistične zveze in razvoja neposredne demokracije, Zveze komunistov in preobrazbe političnega sistema. Delo skleneta poglavji, ki obravnavata politične dileme planiranja in razmerje med družbenimi znanostmi in

politiko. Druga izdaja tega dela se od prve razlikuje po tem, da jo je avtor prilagodil ustavnim spremembam in dopolnil s poglavjem o državi in samoupravljanju. Razen tega jo je še bolj prilagodil potrebam pedagoškega procesa.

RADOSLAV RATKOVIĆ: Ideologija i politika, II. izmenjeno in dopunjeno izdanje, Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, Beograd 1971.

Knjiga obsega poleg predgovora pet delov. *Prvi del* obravnava temeljne pojme (marksizem in ideologijo). *Drugi del* razčlenjuje sodobne ideološke tokove (prehodna doba in ideološka strujanja; ideološke in politične razlike med deželami in mednarodno sodelovanje; etatizem in znanost). *Tretji del* obravnava razmerje med politiko in znanostjo, ki ga avtor skuša pojasniti tako, da obdela razmerje med politiko in družbenimi vedami, monopolizem nad znanostjo in položaj znanosti v samoupravni družbi. V *četrtem delu* obravnava pisec razmerje med ideologijo in partijo (ustvarjalni marksizem ZK Jugoslavije; problem »dezideologizacije«; humanizacija družbenih odnosov in razvoj kulture, ideologija in ideološka akcija; ideologija avantgarde in ideološka situacija v naši družbi). Svoje delo sklene avtor s *petim delom*, ki je posvečen ideološkim problemom v zvezi z novo ustavo (ideološki aspekti ustavnih sprememb; samoupravno organizirani delavski razred kot vladajoča ekonomska in politična sila družbe; vodilne ideje ustavne ureditve).

CLAUDE JULIEN: Ameriški imperij, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1974. 412 str.

»Ameriški imperij ni samo najmočnejši, kar jih pozna zgodovina, marveč

je — v vseh pogledih — predvsem najizvirnejši.

Še nikoli ni tako majhnemu številu ljudi uspelo seči s svojim vplivom tako daleč in zaznamovati s svojim pečatom vsakdanje življenje tako velikega števila ljudstev.« Tako pravi v uvodu knjige njen avtor, znani francoski poznavalec ameriških razmer. Knjiga je razdeljena na uvod in na dva dela, v katerih obravnava »zgodovino imperija« in »današnji imperij«. V zgodovinskem delu sledi rojstvu imperija, njegovemu razvoju od »debele palice« do »diplomacije dolarja«, Wilsonu ali »krinki idealizma«, pojavom nacionalizma. Sodobno ameriško družbo pa predstavi v obliki »gospodarskega imperija«, »vojaškega imperija«, »kulturnega imperija«, posebej pa obravnava CIA kot oporo imperija in nekatere probleme vladanja v imperiju.

Delo zaključí s sklepi, ki imajo naslov *Od vrha do zatona imperija*. Sklepom sledijo bibliografija, imensko in stvarno kazalo.

JOŽE ŠTER: Problemi filozofije in etike, Partizanska knjiga, Ljubljana 1974, str. 189.

Delo, ki je namenjeno predvsem študentom pedagoške akademije za študij predmeta »filozofija z etiko«, si postavlja nalogo, da poda kratek pregled osnovnih problemov filozofije in etike ali njihovih teoretičnih rešitev. Ta cilj skuša avtor doseči tako, da obravnava v prvem delu, ki je posvečen filozofiji, vprašanja: predmeta filozofije, ontologije in gnoseologije, posebej pa razčlenjuje marksizem. V drugem delu, ki ga posveča etiki, obravnava problematiko teoretične etike, morale v družbeni praksi in normativne etike. Delo se konča s kratkim izborom literature.

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

ANDRIJASEVIĆ Jovan: Marksistička ekonomska teorija u radovima V. I. Lenina. Pregled, Sarajevo, 1974, št. 3, str. 229—245.

—: FILOZOFIJSKO-sociologijsko određenje marksizma. Izbor iz tekstova klasika marksizma. Odabrao i pripremio Dimitrije Savić. Zagreb, (Izdavački centar saveza omladine Zagreba »Polet«) 1974. 60+(II) str. Biblioteka »Marksizam«, br. 1). — sign. II/13.326-1.

GARAUDY Roger: Marksizem 20. stoletja. (Marxisme du XXe siècle. Prev. in uvod napisala Neda Brglez. Prev. verzov: Aleš Berger.) (Ljubljana), Mladinska knjiga 1974. (V)+139+(I) str. — sign. II/13.233.

—: LENJIN o federaciji (:1922:). Marksizam u svetu, Bgd., 1974, št. 2, str. 139—154.

PEČUJLIĆ Miroslav: Marksizam i sociologija. Treći program, Bgd, 1973, št. 1 (16).

PETROVIĆ Sreten: Marksizam i umetnost. Treći program, Bgd, 1974, št. 1 (20), str. 347—365.

SCHMIDT Vlado: Značilnosti marksistične pedagogike. Sodobna pedagogika, Lj., 1974, št. 3/4, str. 71—85.

VOJNOVIĆ Milan: Refleksije o odnosu marksizma i doktrina akcije. Gledišta, Bgd, 1974, št. 3, str. 389—398.

II. FILOZOFIJA

GORIČAR Jože: Dogmatizem. Sociološki zapisi — XX. Naši razgledi, Lj., 21. jun. 1974, št. 12.

HEGEL G. W. F.: Fenomenologija duha. Sa jubilarnog izd. 1921. god. (Phänomenologie des Geistes.) Prev. N. M. Popović. Predgovor: Veljko Korać. Stručna red.: G. Zaječaranović. (Beograd), Kultura 1974. XIV+478 str. — sign. II/13.237.

KANT Immanuel: Um i sloboda. Spisi iz filozofije istorije, prava i države. Izbor, redakcija prev. i predgovor: Danilo Basta. (Beograd), Ideje 1974. (II)+225 str. (Velika edicija »Ideje«, 2) — sign. II/12.972-2.

KLJAJIĆ Jelka: Filozofska hermeneutika Hansa Georga Gadamera. Filosofija, Bgd, 1973, št. 3—4, str. 77—88.

MARKOVIĆ Mihailo: Hegelova i Marksova dijalektika. Filosofija, Bgd, 1973, št. 3—4, str. 55—75.

MARIĆ Sreten: Značenje i značaj — o filozofiji hermeneutike. Filosofija, Bgd, 1973, št. 29—53.

MILOSEV Zlatimir: Popperova koncepcija »strećeg sveta«. Filosofija, Bgd, št. 3—4, št. 129—136.

NIKOLIĆ Mihailo: Ka razumevanju dijalektike. Analitički pristup nekim objašnjenjima dijalektike. Gledišta, Bgd, 1974, št. 3, str. 399—412.

ZUZNJIC Slobodan: Heidegger i problem antropologije. Filosofija, Bgd, 1973, št. 3—4, str. 89—111.

III. SOCIOLOGIJA

ADORNO Theodor: Teze za sociologiju umetnosti. Kultura, Bgd, 1974, št. 24, str. 28—34.

BECKER Howard S.: Na čijoj smo strani. Revija za sociologiju, Zgb, 1973, št. 3—4, str. 89—98.

BOH Katja-Stane Saksida: Raspolaganje vremenom — pokušaj tipologije. Revija za sociologiju, Zgb, 1973, št. 3—4, str. 42—61.

CASANOVA Antoine: Socijalni status intelektualaca. Marksizam u svetu, Bgd, 1974, št. 3, str. 100—117.

DRAKULIĆ Slobodan: Narkomanije mladih. Revija za sociologiju, Zgb, 1973, št. 3—4, str. 109—113.

DUBIĆ Slavoljub: Historijsko sociološki pogled na selo u Jugoslaviji. Pregled, Sarajevo, 1974, št. 3, str. 247—272.

DŽUVEROVIĆ Borisav: Generacija budućnosti. Mladi između mogućnosti i stvarnosti. (Beograd), Ideje (1974). 259+(I) str. (Mala edicija »Ideje«, 3) — sign. I/2756-3.

JOGAN Maca: Sociologija in sociologi v NDR. Naši razgledi, Lj., 21. jun. 1974, št. 12.

JUSIĆ Božo: Participacija i samoupravljanje. Revija za sociologiju, Zgb, 1973, št. 3—4, str. 133—144.

—: KRIZA ili transformacija porodice. (Diskusija »Gledišta«...) Gledišta, Bgd, 1974, št. 3, str. 305—358.

KUVAČIĆ Ivan: O prednostima i nedostacima kvalitativnog pristupa sociologiji. Revija za sociologiju, Zgb, 1973, št. 3—4, str. 72—87.

MILIC Anđelka: Omladina kao društvena zagonetka. Gledišta, Bgr, 1974, št. 3, str. 369—388.

RUSCONI Gian Enrico: Kritička teorija društva. (La teoria critica della società.) Predgovor: Ž. Puhovski. (Prev. Josip Šentija.) Zagreb, Stvarnost (1973. XXIV+359 str. (Svijet suvremene stvarnosti, 9) — sign. 12.137-9.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

BAKIĆ Slobodan: Socio-kulturne prepreke naučno-tehnološkoj revoluciji. Kultura, Beograd, 1974, št. 24, str. 122—129.

BIBLINGSLEY K. R. Muzenrider R. — Prather J. — M. K. Hoffman: Slučaj lažne korelacije — ilustracija uobičajeno pogrešne upotrebe indeksnih varijabli pomoću kompjuterske simulacije. Revija za sociologiju, Zgb, 1973, št. 3—4, str. 63—70.

GAJSEK Vladimir: Problemi visokih škol: izobraževalni procesi u luči samoupravljanja. Dialogi, Maribor, 1974, št. 3, str. 193—203.

GASSET Ortega Y: Naloga univerze. (nad. in konec). Dialogi, Maribor, 1974, št. 3, str. 189—192.

HARTMAN Bruno: Določila o visokoškolskem knjižničarstvu. Naši razgledi, Lj., 21. jun. 1974, št. 12.

KRAJNC Ana: Kaj je in kaj ni permanentno izobraževanje. Sodobna pedagogika, Lj., 1974, št. 3—4, str. 118—125.

MRMAK Ilija: Vloga šole in učiteljev v samoupravni socialistični vzgoji. Sodobna pedagogika, Lj., 1974, št. 3/4, str. 105—117.

OŠLAK Vin'co: O neangažirani šoli. Dialogi, Maribor, 1974, št. 3, str. 287—293.

—: RESOLUCIJA o knjigi. Knjiga, Lj., 1974, št. 5, str. 169—174.

RESULOVIC Sulejman: Univerzitet i permanentno obrazovanje. Pregled, Sarajevo, 1974, št. 3, str. 273—284.

SMAILAGIĆ Nerkez: Klasična kultura Islama. 1. knj. Zagreb, Samzal, 1973, 595 str. — sign. III/2959-1.

SOKOLOVIĆ Džemal: Rad i kultura. Revija za sociologiju, Zagreb, 1973, št. 3—4, str. 3—23.

STOJANOVIĆ Dušan: Film kao semiološki sistem. Kultura, Bgd, 1974, št. 24, str. 100—114.

STRMČNIK Franc: Programirani pouk in individualizacija pouka. Sodobna pedagogika, Lj., 1974, št. 3—4, str. 85—105.

SOLJAN Nikša-Nikola: Programirana nastava i nastava uz pomoć kompjutera. Kibernetički prilaz. Predgovor napisao Milan Bakovljević. Beograd, Naučna knjiga 1973, 113 str. — sign. II/13.374.

SOTI Ferenc: Uvod u kibernetiku. Upravljanje i rukovođenje preduzećem. Novi Sad, Radnički univerzitet »Radivoj Čirpanović« 1973. 239 str. — sign. 13.348.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

CONNOLLY William E.: Politične vede in ideologija. (Political Science and Ideology. Prev. Petja Šolar, Janez Žitnik, Majda Kraigher. Spremnno besedo napisal: Matjaž Maček.) Ljubljana, Mladinska knjiga 1974, 143+(I) str. — sign. II/13.284.

SUVAR Stipe: Politička manipulacija. Treći program, Bgd, 1974, št. 1 (20), str. 85—103.

2. Druženopolitični sistem SFRJ:

DOLANC Stane: Trdno smo odločeni, da utrdimo samoupravno socialistično pot doma, navzven pa neuvrčenost. Delo, Lj., 27. maja 1974.

DOLANC Stane: Proletarci v rdečih revirjih so dokončno zlomili Orjuno. Delo, Lj., 3. jun. 1974.

DOLANC Stane: Uresničevanje nove ustave — glavna strateška smer akcije ZK. Komunist, Lj., 17. jun. 1974, št. 24.

—: DRUŽBENI dogovor o oblikovanju in izvajanju štipendijske politike v SR Sloveniji. Gradivo za javno razpravo. Občan, Lj., 1974, št. 11, 23. maj.

KARDELJ Edvard: Neuvrčenost — odgovor na bistvo odločilnih protislovij v sedanjih mednarodnih odnosih. Delo, Lj., 28. maja 1974.

KRAIGHER Sergej: Načrtovanje — nepogrešljiva sestavina našega družbenega sistema. *Ekonomika revija*, Lj., 1973, št. 3, str. 291—298.

MARJANOVIĆ Jovan: Delegatski sistem i politička reprezentacija. (Beograd), Institut za političke studije FPN 1974.) 151+(I) str. — sign. 13.324.

—: RESOLUCIJE Desetega kongresa Zveze komunistov Jugoslavije. *Komunist* — Dokumenti, Lj., 3. jun. 1974, št. 22.

—: TEMELJ skupne politike dolgoročnega razvoja SFR Jugoslavije do leta 1985. Predlog javne razprave. Delo, Lj., 23. maja 1974.

TITO: Boj za nadaljnji razvoj socialističnega samoupravljanja v naši državi in vloga ZK Jugoslavije. Referat na X. kongresu ZKJ. Delo, Lj., 28. maja, *Komunist*, 28. maja 1974, št. 21.

TITO: Zveza komunistov se je uveljavila kot vodilna sila celotnega razvoja in vez celotne družbe. Delo, Lj., 21. maja 1974.

TITO: Dali smo delavskemu razredu vlogo in pravice, ki mu gredo. Delo, Lj., 3. jun. 1974.

TOS Peter: Samoupravna delavska kontrola, 1—5. *Komunist*, Lj., 13. in 20. maja, 10., 17. in 24. jun. 1974.

4. Delavska in progresivna gibanja:

CASTELLINA Luciana: Delegatski pokret. *Marksizam u svetu*, Bgd, 1974, št. 2, str. 101—117.

—: ITALIJANSKA levica i radnička strategija. *Marksizam u svetu*, Bgd, 1974, št. 2.

—: RADNICI, tehnička inteligencija i klasna borba. *Marksizam u svetu*, Bgd, 1974, št. 3.

5. Mednarodni odnosi:

SISKOVIĆ Karel: Sla po sosedovi lastnini. *Naši razgledi*, Lj., 21. jun 1974, št. 12.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

ADLER John H.: Razvoj i raspodjela dohotka. *Pregled*, Sarajevo, 1974, št. 3, str. 293—302.

BESTER Mara: Planiranje in nova ustava. *Ekonomika revija*, Lj., 1973, št. 4, str. 299—304.

KRASOVEC Stane: Današnji ekonomski problemi prehrane pri nas in po svetu. *Ekonomika revija*, Lj., 1973, št. 460—467.

LEFEBVRE Henri: Reprodukcijska proizvodnih odnosa. I, II. *Marksizam u svetu*, Bgd, št. 1, 2, str. 117—141, 117—135.

MITIĆ Predrag: O multinacionalnim kompanijama. *Pregled*, Sarajevo, 1974, št. 3, str. 285—292.

NIKOLIĆ Nenad: Popularni ekonomski rječnik. Sarajevo, Zavod za izdavanje udžbenika 1973. 252 str. — sign. P. I/2800.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

TOKAREV S. A.: Vera v zgodovini narodov sveta. (Prev. Ludvik Mrzel.) (Ljubljana), Mladinska knjiga 1974. 418 str.+24 pril. — sign. 13.358.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

GRAFENAUER Bogo: Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem. Slovenski kmečki upor 1572/73 s posebnim oziroma na razvoj programa slovenskih puntarjev med 1473 in 1573. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1974. 331+(IV) str. — sign. 13.360.

KRASOVEC Stane: Predigra trboveljskega prvega junija. Orjunaški shod za brezposelne v Ljubljani marca 1924. *Naši razgledi*, Lj., 21. jun. 1974, št. 12.

—: MED »Obznano« in »Malo obznano«. *Prir. Janko Liška*. *Komunist*, Lj., 17. jun. 1974, št. 24.

—: PRVI junij 1924 v Trbovljah. Stenografski zapisnik kazenske razprave v Celju dne 25., 26. in 27. novembra 1924. 3. izd. Ljubljana, Partizanska knjiga 1974. 222+(I) str. — sign. 13.345.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

BASDO Lelio: Rosa Luxemburg — dijalektika revolucije. *Marksizam u svetu*, Bgd, 1974, št. 1, str. 141—149.

ILIC Branislav i Vojislav Čirković: Hronologija života i revolucionarne delatnosti Josipa Broza Tita. (1945—1972). Prilozi za istoriju socijalizma, Bgd, knj. 9, str. 379—563.

LAZAREVIĆ Arsa: Inostrana literatura o J. B. Titu. Prilozi za istoriju socijalizma, knj. 9, 1974, str. 565—581.

SEKULIĆ Duško: Selektivna bibliografija metodoloških radova objavljenih na našem jeziku. *Revija za sociologiju*, Zgb, 1973, št. 3—4, str. 166—174.

ZIVANOV Sava: Lenjin — mislilac revolucionarne prakse. Gledišta, Bgd, 1974, št. 359—368.

B. KNJIGE IZ TUJINE

I. MARKSIZEM

—: Das HUMANUM als Kriterium der Gesellschaftsgestaltung. Beiträge von Helmut Fleischer, ... Gajo Petrović. Tübingen, J. C. B. Mohr 1972. XI + 220 str. /Marxismusstudien, 7/. — sign. II/2145-7.

LABICA Georges: Le marxisme d'aujourd'hui. Paris, (PUF 1973). 95+(I) str. (Dossiers Legos, 57.) — sign. 13.322-57.

SCHWAN Gesine: Die Gesellschaftskritik von Karl Marx. Politökonomische und philosophische Voraussetzungen. Stuttgart /i.t.d./, W. Kohlhammer (1974). 160 str. /Urban Bücher, 855/. — sign. 2635-855.

II. FILOZOFIJA

CAIRNS Dorion: Guide for Translation Husserl. The Hague, M. Mijhoff 1973. IX + 145 str. (Phaenomenologica, 55). — sign. III/2284-55.

—: HANDBUCH philosophischer Grundbegriffe. Hrsg. von Hermann Krings, Hans Michael Baumgartner und Christoph Wild. Bd. 1, 2. München, Kösel Vlg (1973—) — sign. III/2938.-1, 2.

ORUDŽEV Z. M.: Dialektika kak sistema. (Nad čem rabotajut, o čem sporjat filozofy.) Moskva, Politizdat 1973. 351+(I) str. — sign. I/2805.

—: Die PHILOSOPHIE und die Künste. Hrsg. von Rudolph Berlinger und Eugen Fink. Frankfurt/M., 1972. 257 + (III) str. /Philosophische Perspektiven, 2./ — sign. II/11.134-2.

—: Die PHILOSOPHIE und die Wissenschaften. Hrsg. von R. Berlinger und E. Fink. Frankfurt/M (1971). 254 + (II) str. /Philosophische Perspektiven, 3/ — sign. II/11.134-3.

—: PSA 1970. In Memory of Rudolf Carnap. Proceedings of the 1970 biennial meeting Philosophy of Science Association. Ed. by Roger C. Buck, ... Dordrecht, D. Reidel 1971. LXVI + 615 str. /Boston Studies in the Philosophy of Science, 8./ — sign. II/12.702-8.

—: SCIENCE, Decision and Value. Proceedings of the fifth Univ. of Western Ontario Philosophy Colloquium, 1969. Ed. by J. Leach, itd. Dordrecht & Boston, D. Reidel (1973). (VII)+213 str. (The University of Western Ontario Series in Philosophy of Science, 1) — sign. II/13.216-1.

III. SOCIOLOGIJA

—: AGING and Modernization. Ed. by Donald O. Cowgill, Lowell D. Holmes. New York, Meredith Corporation (1972). XIII + 331 str. — sign. II/13.183.

BAHRDT Hans Paul: Wissenschaftssoziologie — ad hoc. Beiträge zur Wissenschaftssoziologie und Wissenschaftspolitik aus den letzten zehn Jahren. Düsseldorf, Bertelsmann (1971). 282 + (II) str. /Wissenschaftstheorie -Wissenschaftspolitik -Wissenschaftsplanung, 25/. — sign. II/11.446-25.

BELL Daniel: The Coming of Post-Industrial Society. A venture in social forecasting. New York, Basic Book (1973). XIII + 507 str. — sign. III/2945.

BELL Gwen: Urban Environments and Human Behavior. An annotated bibliography. /By/ Gwen Bell with Edwina Randall and Judith E. R. Roeder. Stroudsburg, Dowden (1973). XVI + 271 str. — sign. II/13.219.

BOUDON Raymond: Mathematical Structures of Social Mobility. Amsterdam, Elsevier 1973. (XII)+168 str. (Progress in Mathematical Social Sciences, 2) — sign. II/13.204-2.

BROWN Robert: Rules and Laws in Sociology. London, Routledge & Kegan Paul (1973). IX+181 str. — sign. II/13.274.

BURR Wesley R.: Theory Construction and the Sociology of the Family. New York, Wiley & Sons (1973). XX + (III) + 320 str. — sign. II/13.211.

CAREY Lynnette & Roy Mapes: The Sociology of Planning. A study of social activity on new housing estates. London, Batsford (1972). (XII)+161 str. — sign. II/13.299.

CHISHOLM Michael: Research in Human Geography. London (1971). X+84 str. (Social Science Research Council, 10) — sign. 13.008-10.

CLAWSON Marion: Planning and Urban Growth: an Anglo-American comparison. Baltimore & London, The Johns Hopkins Univ. Press (1973). XIII+300 str. — sign. III/2954.

- COLE Jonathan R. & Stephen Cole: *Social Stratification in Science*. Chicago & London, The Univ. of Chicago Press (1973). XVI + 283 str. — sign. II/13.189.
- : *COMPARATIVE Methods in Sociology*. Essays on trends and applications. Berkeley, Univ. of California Press (1973). VIII + 474 str. — sign. II/13.325.
- : *DEVIANCE and Social Control*. Ed. by Paul Rock and Mary McIntosh. (London 1974.) XII + 322 str. (Explorations in Sociology, 3) — sign. II/11.419-3.
- : *DRUGS and Youth: The Challenge of Today*. Ed. by Ernest Harms. New York, Pergamon Press (1973). XI + 237 str. — sign. II/13.285.
- DRUCKER Peter F.: *The New Society*. The anatomy of industrial order. New York, Harper (1962). XIII + 362 + 8 str. /Harper Torchbooks, 1082/. — sign. 6629—1082.
- : *The FAMILY, Communes, and Utopian Societies*. Ed. by Sallie Te Selle. New York, Harper (1972). VI + 137 str. /Harper Torchbooks, 1741/. — sign. 6629-1741.
- : *HANDBOOK of Soviet Social Science Data*. Ed. by Ellen Mickiewicz. New York, The Free Press; London, Collier-Macmillan (1973). XXVI + 225 str. — sign. IV/2426.
- EISENSTADT S. N.: *Social Differentiation & Stratification*. Glenview & London, Scott, Foresman & Co. (1971). (IX) + 284 str. — sign. II/13.291.
- : *ESTABLISHMENT of Empirical Sociology: Studies in continuity, discontinuity and institutionalization*. Ed. by A. Oberschall. New York, Harper & Row (1972). XVI + 256 str. — sign. II/13.321.
- EVERSLEY David: *The Planner in Society*. The changing role of a profession. London, Faber and Faber (1973). IX + 360 str. — sign. II/13.293.
- FARBER Bernard: *Family & Kinship in Modern Society*. Glenview & Brighton, Scott, Foresman & Co. (1973). (VII) + 179 str. — sign. II/13.271.
- FLETCHER Ronald: *The Making of Sociology*. A study of sociological theory. Vol I: Beginnings and Foundations. Vol 2: Developments. (London, Nelson 1972-). — sign. II/13.272-1,2.
- FOURASTIE Jean: *Des loisirs: pour quoi faire*. 3. éd. (Tournai 1972). 143 str. (Collection »M. O.«, 3). — sign. I/2804-3.
- GELLNER Ernest: *Cause and Meaning in the Social Sciences*. London & Boston, Routledge & Kegan Paul (1973). IX + 228 str. — sign. II/13.296.
- GLASSER Ralph: *Leisure, Penalty or Prize?* (London), Macmillan (1970). 221 str. — sign. II/13.311.
- HAMILTON Peter: *Knowledge and Social Structure*. An introduction to the classical argument in the sociology of knowledge. London & Boston, Routledge & Kegan Paul (1974). IX + 164 str. — sign. II/13.292.
- HEIMSTRA Norman W. & Vernon S. Ellingsstad: *Human Behavior*. A system approach. Monterey & Belmont, Brooks/Cole & Wadsworth (1972). (XII) + 563 str. — sign. II/13.186.
- HOLLANDER Paul: *Soviet and American Society*. A comparison. New York, Oxford Univ. Press 1973. XX + 476 str. — sign. II/13.236.
- HOROWITZ Irving Louis: *Foundations of Political Sociology*. New York, Harper & Row (1972). XVIII + 590 str. — sign. II/13.195.
- JAY Martin: *The Dialectical Imagination: a history of the Frankfurt school and the Institute of social research 1923—1950*. London, Heinemann Educational Books (1973). XXI + 382 str. — sign. II/13.286.
- JOHNS Edward Alistair: *The Sociology of Organizational Change*. Oxford, Pergamon Press (1973). XI + 173 str. — sign. 13.323.
- LEVIN Jack: *Elementary Statistics in Social Research*. New York, Harper & Row (1973). VII + 279 str. — sign. II/13.193.
- : *LEXIKON zur Soziologie*. Hrsg. von Werner Fuchs (i.t.d.). Opladen, Westdeutscher Vlg 1973. 783 + (I) str. — sign. P 13.302.
- MULLINS Nicholas C.: *Theories and Theory Groups in Contemporary American Sociology*. New York, Harper & Row (1973). IX + 337 str. — sign. III/2947.
- : *PANORAMA des sciences humaines*. Par Gianni Albergoni, i.t.d. (Paris), (Gallimard 1973.) 667 str. — sign. 13.321.
- : *PHENOMENOLOGICAL Sociology*. Issues and applications. Ed. by George Psathas. New York, Wiley & Sons (1973). XIV + 369 str. — sign. II/13.282.
- PIEPE Anthony: *Knowledge and Social Order*. The relationship between human knowledge and the construction of social theory. London, Heinemann (1971). (V) + 81 str. — sign. 13.326.
- : *POPULATION Growth and the Brain Drain*. Ed. by F. Bechhofer. Edinburgh, at the Univ. Press (1969). XVI + 236 str. — sign. II/13.289.

—: **POVERTY** in the Affluent Society. Rev. ed. Ed. by Hanna H. Meissner. New York, Harper & Row (1973). X+289 str. — sign. 13.316.

TAYLOR Laurie: Deviance and Society. (London), Nelson (1973). IX+216 str. — sign. II/13.269.

IV. PSIHOLOGIJA

—: **The COMPUTER** in Psychology. Ed. by Michael J. Apter, George Westby. London Wiley and Sons (1973). XVI+309 str. — sign. II/13.254.

GUILFORD J. P.: The Analysis of Intelligence. (By) J. P. Guilford, Ralph Hoepfner. New York, McGraw-Hill Book Co. (1971). XIV+514 str. — sign. II/13.319.

—: **STRESS** in Children. Ed. by Ved P. Varma. (2. impress.) London, Univ. of London Press (1974). VII+165 str. — sign. II/13.270.

JOUHY Ernest: Das programmierte Ich. Motivationslernen in der Krisengesellschaft. (München), Paul List Vlg (1973). 251 str.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

BAUR Rita: Elternhaus und Bildungschancen. Eine Untersuchung über die Bedeutung des Elternhauses für die Schulwahl nach der 4. Klasse Grundschule. Weinheim und Basel, Beltz Vlg (1972). 448 str. (Bildung in Zahlen, 4) — sign. IV/2421-4.

BELLOIN Gérard: Culture, personnalité et sociétés. Paris, Ed. sociales (1973). 217 str. — sign. I/2789.

BÖTTCHER Winfried & Johannes Zielinski: Wissenschaftliches Arbeiten. Theoretische Grundlagen un praktische Einübung. Düsseldorf (1973). (IV)+195 str. (Arbeitsanleitungen für Studium und Selbststudium, 1). — sign. 13.318-1.

BRISLIN R. W.: Cross-Cultural Research Methods. New York, Wiley and Sons (1973). XV+351 str. — sign. II/13.262.

BRITTON James: Language and Learning. (Harmondsworth), Penguin Books (1973). 289 str. — sign. I/2802.

COOMBS Ph. H.: Managing Educational Costs. (By) Ph. H. Coombs and J. Hallak. New York, Oxford Univ. Press (1972). XVI+288 str. — sign. II/13.328.

—: **The IDEA** of Culture in the Social Sciences. Ed. by Louis Schneider & Ch. M. Bonjean. Cambridge, The Univ. Press 1973. IX+149 str. — sign. II/13.341.

EISERMANN Gottfried & Telescuola. Der Einfluss des Fernsehens auf die Schule in der Gesellschaft von heute und morgen. Von —. und S. S. Acquaviva. Mit 7 Abbild. und 54 Tab. (Bonner Beiträge zur Soziologie, 14) — sign. III/2754—14.

MARKOV N. V.: Naučno-tehničkaskaja revolucija: analiz, perspektivy, posledstvija. Izd. 2., dop. Moskva, Politizdat 1973. 238+(II) str. — sign. 13.356.

MILLER Brown & N. J. Pinney & W. S. Saslow: Innovation in New Communities. Cambridge & London (1972). X+301 str. (The Massachusetts Institute of Technology. Report 23) — sign. II/13.230-23.

MORRISON A. & D. McIntyre: Schools and Socialization. (Repr.). (Harmondsworth), Penguin Books (1973). 240 str. — sign. I/2808.

—: **SCIENTISTS** in Search of Their Conscience. (By) R. Aron itd. Berlin, Springer Vlg 1973. XIII+230 str. — sign. II/13.231.

RICKLEFS Robert E.: Ecology. (London), Nelson (1973). X + 861 str. — sign. III/2949.

ROGERS Everett M. & F. Floyd Schoemaker: Communication of Innovations. A cross-cultural approach. 2. ed. New York & London, The Free Press & Collier-Macmillan (1971). XX + 476 str. — sign. II/13.221.

—: **TRENDS** in General Systems Theory. Ed. by George J. Klir. New York, Wiley-Interscience (1972). VIII + 462 str. — sign. II/13.225.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

—: **CONTEMPORARY** Political Analysis. Ed. by James C. Charlesworth. (2. print.) New York & London, The Free Press & Collier-Macmillan (1968). IX + 380 str. — sign. II/13.222.

3. Politični sistemi in organizacije:

BARRITT Denis P.: The Northern Ireland Problem. A study in group relations. 2. ed. London, Oxford Univ. Press 1972. XXVIII + 176 str. (Oxford Paperbacks, 285). — sign. 9749—285.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN
GOSPODARSTVO

- BICANIĆ Rudolf: Economic Policy in Socialist Yugoslavia. Cambridge, At the Univ. Press, 1973. VIII + 254 str. (Soviet and East European Studies, 1) — sign. II/13.217-1.
- : MAIN Trends in Economics. Ed. by I. Sachs. London, George Allen & Unwin (1973). 79 str. (Main Trends in the Social Sciences, 3.) — sign. II/13.174—3.

- FELDSTEIN M. S.: Economic Analysis for Health Service Efficiency. Econometric studies of the British National Health Service. Amsterdam, North-Holland Publ. Co. 1967. XI+322 str. (Contributions to Economic Analysis, 51). — sign. II/13.178-51.
- LIPPE P. M. von: Wirtschaftsstatistik. 36 Übersichten und 5 Tab. Stuttgart, G. Fischer Vlg 1973. XII+228 str. (UTB.UNI-Taschenbücher, 209.) — sign. 12.893-209.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA
OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

- : ADVANCES in Communications Research. Ed. by C. David Mortensen, Kenneth K.

Sereno. New York, Harper & Row (1973). IX + 425 str. — sign. II/13.192.

DAEVNPORT William P.: Modern Data Communication. Concepts, language, and media. (London), Pitman Publ. (1972). (VIII)+200 str. — sign. II/13.263.

RIVERS William L. & Wilbur Schramm: Responsibility in Mass Communication. Rev. ed. New York & Evanston, Harper & Row (1969). VI+314 str. — sign. II/13.313.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE —
PRIROČNIKI — SLOVARJI

CARMICHAEL Joel: Trotzki. (Trotzky. An appreciation of his Life.) Aus dem Englischen von Jürgen Schwab. (Frankfurt/M.) Ullstein (1974). 411 str. — sign. II/13.205.

—: HANDBUCH philosophischer Grundbegriffe. Hrsg. von H. Krings, H. M. Baumgartner und Ch. Wild. München, Kösel Vlg (1973). Bd. 1, 2. — sign. III/2938.

—: LEXIKON zur Soziologie. Hrsg. von W. Fuchs (itd.). Opladen, Westdeutscher Vlg 1973. 782 + (I) str. — sign. P 13.302.

KERSEVAN, dr. Marko: Classes and Strata

Teorija in praksa, Ljubljana 1974, Vol. 11, No. 7-8, p. 689-711

Marxist social science distinguishes between the class as a theoretical concept and the class as empirical concept. Class as the basic theoretical concept is inseparably connected with other basic theoretic concepts of the Marxist social theory: relations of production, the mode of production, social formations. As an empiric social group the class appears only with the rise of capitalistic society. Unvisible classes and social division is the condition of normal reproduction of class society. Capitalism is no exception. In a developed capitalistic society social structure is covered up by different forms of social stratification, in particular by status strata or »classes« (analogus to castes and estates in the precapitalistic class formations). Various theories of social stratification are involved in the ideological process of the covering up of class structures — in as far they are understood and advanced as a negation of the Marxist class theory. The workers strata can be constituted as a revolutionary class only if they accept as their basis the Marxist class theory. The author discusses the conditions of the forming of the working class as an empirical social group in the capitalist society as well as the problem of the relation between class theory, spontaneous class ideology and social stratification in socialist societies.

BEBLER, dr. Anton: The Military Aspects of Non-alignment

Teorija in praksa, Ljubljana 1974, Vol. 11, No. 7-8, p. 808-821

Non-alignment has important national defence and security aspects, and represents *inter alia* compatible and converging national security doctrines. It has been operationalized as policy of non-participation in the military blocks headed by great powers. Yet numerous other types of military cooperation with them are tolerated. The over-all military position of non-aligned is characterized by their military-technological inferiority and by significant military penetration by outside powers. Many external threats to nonaligned countries emanate from outposts and auxiliary elements of the West. Hence frequent military cooperation with the East. In addition to autonomous national solutions to security problems the non-aligned have developed elements and segments of group security. These elements are however very far from being a military bloc. The non aligned do not desire (and cannot) become another military alliance. Instead they are prime champions of a universal international security system under the OUN auspices.

KERSEVAN, dr. Marko: Razredi in sloji

Teorija in praksa, Ljubljana 1974, let. 11, št. 7—8, str. 689—711

Marksistična družbena znanost razlikuje razred kot teoretični pojem od empiričnega pojma razreda. Razred kot temeljni teoretični pojem je nerazdružno povezan z drugimi temeljnimi teoretičnimi pojmi marksistične družbene teorije: produkcijskih odnosov, produkcijskega načina, družbene formacije. Kot empirična družbena grupacija se razred pojavi šele s kapitalistično družbo. Nevidnost razredov in razredne razdeljenosti jo pogoj normalnega reproduciranja razrednih družb. Tudi kapitalizem tu ni izjema. V razviti kapitalistični družbi je razredna struktura prekrita z različnimi oblikami socialne stratifikacije, še posebej s statusnimi sloji oz. »razredie analogno kot s kastami in stanovi v predkapitalističnih razrednih formacijah). Razne teorije socialne stratifikacije se tudi same vključujejo v ideološki proces prekrivanja razrednih struktur — v kolikor se razumejo in propagirajo kot negacija marksistične razredne teorije. Delavski sloji se lahko konstituirajo v revolucionaren razred le, če sprejemo osnovo marksistične razredne teorije. Avtor obavnava pogoje oblikovanja delavskega razreda kot empirične grupacije v kapitalistični družbi in problem odnosa med razredno teorijo, spontano razredno ideologijo in socialno stratifikacijo v socialističnih družbah.

EBBLER, dr. Anton: Vojaški vidiki neuvrščeniosti

Teorija in praksa, Ljubljana 1974, let. 11, št. 7—8, str. 808—821

Narodna obramba in varnost sta pomemben vidik neuvrščeniosti, ki predstavlja med drugim tudi združljive nacionalne doktrine narodne varnosti. Neuvrščeniost so opredelili kot politiko neudeležbe v vojaških blokkih, ki jih vodijo velike sile. Toda kljub temu so dopuščale nekaj oblik sodelovanja z velikimi silami in blokki. Za splošni vojaški položaj neuvrščeniosti držav sta značilni njihova vojaško-tehnična inferiornost in pomembna penetracija velikih sil. Številne zunanje nevarnosti za neuvrščene države izvirajo iz pomožnih postojank zahodnega bloka. Iz tega sledi pogosto vojaško sodelovanje neuvrščeniosti s socialističnimi državami, predvsem s SZ. Poleg avtonomnih nacionalnih rešitev problemov narodne varnosti so neuvrščene države razvile nekatere prvine skupinske varnosti; toda te prvine so zelo daleč od tega, da postanejo vojaški blok. Neuvrščene ne želijo — in tudi če bi želele, ne morejo — ustvariti svoje vojaške zveze. Nasprotno: neuvrščene države so vedno bile privrženke univerzalnega svetovnega sistema mednarodne varnosti pod vodstvom OZN.

SPOŠTOVANI NAROČNIKI!

Vijudno naprošamo vse tiste delovne organizacije in posameznike, ki doslej še niso utegnili poravnati naročnine za leto 1974, da to store čimprej. S svojim nakazilom boste prispevali zelo dragocen delež za *redno in nemoteno izhajanje revije* (in nam seveda prihranili izdatke za ponovno terjatev). Za razumevanje se vam že vnaprej zahvaljujemo.

Uredništvo in uprava revije
»Teorija in praksa«

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Miha Ribarič: Prve izkušnje novega skupščinskega sistema

Maca Jogan: Nekateri problemi odnosa sociologije do družbene prakse

Marljan Pavčnik: Sodna funkcija v luči nove ustavne ureditve

Vladimir Goatl: Ideologija in družbeni konflikti

Jokica Hadži Vasileva: Družbeni nosilci socialističnih usmeritev v Afriki

Boris Verbič: Značilnosti razvoja slovenske zunanje trgovine

Umberto Cerroni: Produkcijske sile, produkcijski odnosi in družbeni napredek

Tone Krašovec: Koristno za kapitalizem — nesprejemljivo za samoupravni socializem

Lado Rupnik: Decentralizirana finančna suverenost in enotnost trga